

Følelse og sprog

Etablering af en ekspressiv kategori, eksemplificeret på russisk

Häuser, Ivan

Document Version

Final published version

Publication date:

2011

License

CC BY-NC-ND

Citation for published version (APA):

Häuser, I. (2011). *Følelse og sprog: Etablering af en ekspressiv kategori, eksemplificeret på russisk*. Copenhagen Business School [Phd]. Ph.d. Serie No. 32.2011

[Link to publication in CBS Research Portal](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us (research.lib@cbs.dk) providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Download date: 03. Jul. 2025

COPENHAGEN BUSINESS SCHOOL
HANDELSHØJSKOLEN
SOLBJERG PLADS 3
DK-2000 FREDERIKSBERG
DANMARK

www.cbs.dk

ISSN 0906-6934

Print ISBN: 978-87-92842-24-4

Online ISBN: 978-87-92842-25-1

Følelse og sprog

**Copenhagen
Business School**
HANDELSHØJSKOLEN

Følelse og sprog

Etablering af en ekspressiv kategori,
eksemplificeret på russisk

Ivan Häuser

Ph.d. Serie 32.2011

Ph.d. skolen LIMAC
Program for Sprog og Kultur

Ph.d. Serie 32.2011

Følelser og sprog.

Etablering af en ekspresiv kategori, eksemplificeret på russisk

Ivan Häuser

Vejleder: Professor Per Durst-Andersen, CBS

Ivan Häuser
Følelse og sprog
Etablering af en ekspressiv kategori, eksemplificeret på russisk

1. udgave 2011
Ph.d. Serie 32.2011

© Forfatter

ISSN 0906-6934

Print ISBN: 978-87-92842-24-4
Online ISBN: 978-87-92842-25-1

Ph.d.-skolen LIMAC er knyttet til forskningsmiljøer inden for sprog, kulturelle studier, kommunikation, jura, informatik, regnskab og revision samt ledelsesteknologi.

Alle rettigheder forbeholdes.

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået aftale med COPY-DAN, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer. Undtaget herfra er korte uddrag til anmeldelse.

Tilegnet min far, Svend Häuser, og min hustru Susanne

Tak

Tak til min vejleder, professor Per Durst-Andersen, for intense drøftelser og stor inspiration.

Tak til min samarbejdspartner i Kaliningrad gennem flere år, tolk og translatør Eduard Kurilovich, for at organisere et netværk af informanter og for altid at stå til rådighed som indfødt russisktalende og svare hurtigt, når jeg var i tvivl og søgte hans råd.

Tak til cand.psyk. Nikolaj Lunøe, min medinstruktør på ledelseskurser, for hans faglige inspiration vedr. samtaleteori.

Tak til direktør, lærebogsforfatter og konsulent Claus Adam Jarløv, Global-Denmark, for assistance ved udarbejdelsen af English Summary og svar på spørgsmål vedr. det engelske sprog.

Tak til ph.d. Elvira Krylova, Moskvas Statsuniversitet (MGU), for hjælp til udarbejdelsen af det russiske summary, specifikt for at konstruere de nødvendige nye lingvistiske begreber på russisk.

Tak til Camilla for god hjælp ved korrekturlæsningen.

Index

OPGAVEN OG DENS AFGRÆNSNINGER. HEN IMOD EN "FØLELSERNES GRAMMATIK"	4
HVAD ER FØLELSER?	8
HVORFOR HAR SPROGET EN EKSPRESSIV FUNKTION?	11
EKSPRESSIVITETENS UDBREDELSE I SPROGET	12
TEORI TIL BELYSNING AF SAMSPILLET MELLEM FØLELSE OG FORNUFT	16
TEORETISK RAMME OG BESKRIVELSESMODEL	35
EKSPRESSIVITET OG MORFOLOGI I. LYD OG EKSPRESSIVITET	38
<i>Delkonklusion vedr. lyd og ekspressivitet</i>	54
EKSPRESSIVITET OG MORFOLOGI II. EKSPRESSIV ORDDANNELSE	55
DIMINUTIVER OG AUGMENTATIVER	60
<i>Delkonklusion om diminutiver og augmentativer</i>	80
METONYMISKE OG METAFORISKE ORDDANNELSER	81
<i>Delkonklusion om metonymiske og metaforiske orddannelser</i>	89
ELLIPTISKE ORDDANNELSER	90
<i>Delkonklusion om elliptiske orddannelser</i>	91
EKSPRESSIV UDNYTTELSE AF NUMERUS-, GENUS- OG KASUSKATEGORIERNE	92
<i>Delkonklusion om ekspressiv udnyttelse af numerus, kasus- og genuskategorierne</i>	95
ADJEKTIVERS OG ADVERBIERS EKSPRESSIVE FORMDANNELSER	96
<i>Delkonklusion om adjektivers og adverbiers formdannelser</i>	99
VERBERS EKSPRESSIVE ORDDANNELSER	100
<i>Delkonklusion om verbers ekspressive orddannelser</i>	108
EKSPRESSIV ORDDANNELSE I ANDRE ORDKLASSER	109
EKSPRESSIVITET OG SYNTAX I. DIREKTE TALE, POLYFONI OG FREMMED TALE	110
<i>Delkonklusion om direkte tale, polyfoni og fremmed tale</i>	116
EKSPRESSIVITET OG SYNTAX II. EMFASE. ORDSTILLING	117
EMFASE	117
ORDSTILLING	125
<i>Delkonklusion om emfase og ordstilling</i>	130
EKSPRESSIVITET OG SYNTAX III. INTERJEKTIONER	131
<i>Delkonklusion om ekspressivitet og interjektioner</i>	141
EKSPRESSIVITET OG KULTUR I.	142
SPROG OG KULTUR	142
EKSPRESSIVITET OG KULTUR	152
<i>Delkonklusion om kultur og sproglig ekspressivitet</i>	158
EKSPRESSIVITET OG KULTUR II. BALANCEN MELLEM NEGATIVE OG POSITIVE UDTRYK	159
<i>Delkonklusion om negative og positive udtryk i sproget</i>	167
EKSPRESSIVITET OG KULTUR III. KRAFTUDTRYK	168
<i>En lingvistisk karakteristik af kraftudtryk</i>	178
<i>Delkonklusion om kraftudtryk</i>	188
SAMMENFATNING OG KONKLUSION	189
LITTERATUR	194
ENGLISH SUMMARY	202
RUSSIAN SUMMARY	214

Opgaven og dens afgrænsninger. Hen imod en ”følelsernes grammatik”

I 1995 blev der i Duisburg afholdt et symposium til ære for lingvisten og antropologen Anna Wierzbicka. Bidragene til symposiet blev efterfølgende udgivet i form af en artikelsamling med titlen *The Language of Emotion*; i en af artiklerne gør Ad Foolen status over den lingvistiske forskning på området følelse og sprog og stiller en række opgaver:

- Hvorfor har sproget en ekspressiv funktion? Taget i betragtning, at følelser har deres egne udtrykskanaler (latter, gråd, ansigtsudtryk og andet kropssprog) er dette ikke selvindlysende
- Hvad er fællestrækkene ved ekspressive udtryk, hvis der er nogen?
- Hvad er den semiotiske status af ekspressive sprogformer? Er de analogt eller digitalt indkodede, eller repræsenterer de en tredje type tegn eller måske en blandingsform?
- Hvor kommer de ekspressive lingvistiske former fra? Har de deres ekspressive funktion fra begyndelsen, eller hentes de fra andre dele af det lingvistiske system til at udfylde den ekspressive funktion oven i, eller i stedet for den funktion, de udfyldte i forvejen?

Disse spørgsmål er afsættet for nærværende afhandling, idet der dog for egen regning suppleres med følgende:

- Hvor i sproget manifesterer ekspressiviteten sig?
- Hvad gør følelser ved sproget, og hvad gør sproget ved følelser?
- Hvorfor er der (som det hævdes i en anerkendt russisk-engelsk ordbog) flere pejorative udtryk i sproget end positive? Og er det rigtigt, at det forholder sig sådan?

Afhandling placerer sig i forlængelse af forskningen på området følelse og sprog. Det undersøges, hvordan følelser udtrykkes af den talende og vækkes hos andre gennem sproglige midler. Antagelsen er, at der kan identificeres fællestræk, som udgør et særligt lingvistisk system for følelsers interaktion med sproget. Systemet forsøges afdækket inden for det moderne russiske sprog og beskrevet som en ekspressiv kategori.

Følelser, herunder behov og motiver, driver menneskers handlinger, herunder også deres sproghandlinger. Følelser ligger ikke kun bag ved og under sproget, men kommer ofte også op til overfladen og bliver synlige i form af lingvistiske udtryk. Følelser er ikke kun private, men de er et socialt fænomen; de er integreret i sproget og spiller en rolle i dialog. Det er følelsers funktion i sproget, der undersøges i denne afhandling.

Afgrænsninger

Der er tidligere blevet forsket i aspekter af følelsers funktion i sproget, men kun i form af delstudier.¹ Ingen har mig bekendt indtil nu forsøgt sig med at give en samlet fremstilling på tværs af morfologiske, syntaktiske og pragmatiske kategorier og påvise et eventuelt sammenhængende system i følelsers funktion i sproget.

Det undersøges ikke, hvordan forskellige socialgrupper bruger følelse i sproget; ej heller er intonation omfattet af undersøgelsen. Ambitionen er ikke at give nogen udtømmende redegørelse for sprogets ekspressive fænomener, men at identificere generelle fakta og hovedtræk i ekspressiviteten. Undersøgelsen begrænses til skriftlige tekster, hvoraf en del dog er nedskrevet talesprog. Afgrænsningerne er foretaget for at gøre undersøgelsen på en gang bred og overkommelig.

Jeg kalder følelsers forekomst i sproget ekspressivitet, og beskrivelsen af deres funktion i sproget som helhed for ”følelsernes grammatik”. Med ”grammatik” mener jeg en form for fremmedsproggrammatik, altså en samling regler eller muligheder, der anviser læseren genveje til forståelsen af et fremmedsprogs struktur. Grammatik ser jeg som en strukturel mekanisme, der sætter tegn i forhold til hinanden, så det bliver klart, hvad de refererer til (såvel internt som eksternt), og modtageren kan forstå meningen.

Sprog deler ikke virkeligheden op på helt samme måde og organiserer sig forskelligt. Selv om to leksikalske enheder på forskellige sprog umiddelbart kan synes at betyde det samme, vil et nærmere studium vise, at de ikke er ækvivalenter, de dækker ikke helt den samme indholdssubstans.

Eksempel: Det franske *temps* svarer til såvel *time* som *weather* på engelsk, og det engelske *time* svarer på fransk til såvel *temps* som *fois*. Dansk har ikke noget generelt ord for bevægelse, som man har på fransk (”aller”) og engelsk (”go”); på dansk udtrykker de enkelte bevægelsesord den måde bevægelsen foregår på: *gå*, *løbe*, *køre*. Til gengæld har dansk og engelsk et overbegreb for *stol*, hvilket fransk ikke har; her leksikaliseres kun de særlige former for stole: køkkenstole, lænestole etc. Sprogenes interne strukturer – grammatikken – afviger også indbyrdes. Eksempel: På dansk kan præpositioner på dansk styre sætninger, som indledes med *at*, men det kan de ikke på engelsk, hvorfor præpositionen må udelades: *Der er ingen tvivl om, at han har gjort det*, eng. *There is no doubt [of] that he has done it*.²

I min søgen efter et system, hvorefter følelser kommer til udtryk i sproget, koncentrerer jeg mig om ét sprog, nemlig russisk. Det er mere fremkommeligt at finde et sammenhængende system inden for ét sprog med dets unikke grammatik. Hvis jeg forsøgte at etablere en universel følelsernes grammatik, skulle jeg passe på ikke at geråde ud i en form for squinting grammar³, desuden ville den formentlig blive for generel og måske intetsigende. Til gengæld vil jeg tro, at et system for følelsernes forekomst, der påvises inden for det russiske sprog, på en række områder vil vise sig at være gældende for andre sprog; men der vil også være områder, der er tæt knyttet til det russiske (og nært beslægtede andre sprogs) særlige organisation.

¹ *Grammaire des sentiments* (1995) og Luk’janova (1986) er de mest vidtgående forsøg på en bredere lingvistisk beskrivelse af ekspressivitet, som jeg kender til, men de pågældende publikationer dækker reelt kun leksikonnet og semantik, ikke morfologi og syntax.

² Eksemplerne er hentet hos Otto Jespersen (1924): *Philosophy of Grammar*. University of Chicago Press 1992

³ Squinting grammar vil sige at tillægge et sprog egenskaber, som man vil forvente det har ud fra kendskabet til andre sprog, men som i virkeligheden ikke findes i sproget (fx blev mange grammatikker tidligere udarbejdet efter en skabelon, hentet fra det latinske sprog).

Jeg undersøger træk og fællestræk og forventer ikke at finde noget perfekt system. Menneskets hjerne og krop er langt fra udforsket. Sprogets struktur er der mig bekendt heller ikke nogen, der har gennemskuet endnu, og måske er der slet ikke noget fuldstændigt system, men blot en række indbyrdes samvirkende subsystemer, som virker godt nok til, at mennesker kan kommunikere. I moderne evolutionsteori er det blevet en accepteret tanke, at udviklingen ikke nødvendigvis går mod det stadig bedre, men at organismernes evolution ophører, når de har fundet en form, der fungerer godt nok ("satisfying") til, at de overlever. Når sprog studeres under en satisfying-synsvinkel, holdes den mulighed åben, at sprog ikke er perfekte, men blot gode nok til at kommunikere med. Derfor leder jeg ikke efter et perfekt system.⁴ Følelsen i sproget, tror jeg, vil vise sig at være et satisfying subsystem eller flere subsystemer.

Jeg holder mig til, hvad der er nedfældet på skrift. Prosodi, mimik, kropssprog behandler jeg ikke, selv om disse elementer af kommunikation også er kanaler, følelser manifesterer sig igennem. Mit fravalg skyldes dels mangel på data og undersøgelser, dels en antagelse om, at det er muligt at etablere en ekspressiv kategori alene på skriftsprog og talt, nedskrevet sprog.

Min teori falsificeres, hvis jeg ikke kan påvise, at de enkelte manifestationsformer af følelsesladet sprog har særlige træk samt fællestræk på tværs af manifestationsformerne. Uden særlige træk og fællestræk på tværs af manifestationsformerne giver det ikke mening at tale om en følelsernes grammatik.

Eksempelmaterialet – fra russisk og andre sprog

Det russiske eksemplermateriale

Efter litteraturlisten har jeg under overskriften "Excerperet litteratur", side 199, anført de kilder, hvorfra mine russiske eksempler er hentet. Den langt mest brugte kilde er det russiske nationalkorpus, der er tilgængeligt på www.ruscorpora.ru. Når jeg *ikke* angiver, hvorfra et eksempel er hentet, kommer det fra nationalkorpuset, der repræsenterer skønlitteratur, trivallitteratur, journalistik, nedskrevet talesprog fra skuespil, reality-serier, radioprogrammer etc. Når eksemplet er hentet uden for nationalkorpuset, angives det hvorfra.

De russiske lingvister giver sjældent nærmere forklaringer på de ekspressive udtryk og undlader typisk at sætte dem ind i en kontekst, formentlig fordi de skriver på russisk til et publikum, der selv kan komme i tanker om konteksten og kan lodde dybden. Jeg har fundet det nødvendigt at bruge mange kontekstbaserede eksempler, der supplerer hinanden, dels som et led i min undersøgelse af fænomenet ekspressivitet, dels for at få betydningsnuancerne frem.

Eksempler fra andre sprog

Jeg har oversat alle russiske eksempler til dansk og sammenligner ofte russisk med dansk, uden at der er tale om nogen systematisk kontrastiv fremstilling. Sammenligningen med dansk har til formål at tydeliggøre mine iagttagelser og analyser af det russiske sprog. Samme formål har mine spredte eksempler fra engelsk, tysk, fransk, polsk og tjekkisk.

Specielt i kapitlerne om morfologi er jeg inspireret af ekspressivitetstyper i det tjekkiske sprog, som jeg haft lejlighed til at lære i privatsfæren og derfor på visse punkter har en intim forståelse af.

⁴ Begrebet "satisfying" eller "satisficing" stammer fra forskeren Herbert Simon (død 2001), der bl.a. har interesseret sig for kunstig intelligens. Jfr. www.en.wikiversity.org: *Introduction to Non Genetic Darwinism*. Sprog bliver dog ved med at udvikle sig i den forstand, at der er ændringer både i grammatik og i sprogbrugen, men sprogets system når blot ikke op på et højere evolutionært stade.

Stedvis tager jeg udgangspunkt i tjekkisk for at se, om de samme ekspressivitetstyper forekommer i russisk. Der viser sig at være både ligheder og forskelle.

The genesis of language is not to be sought in the prosaic, but in the poetic side of life; the source of speech is not gloomy seriousness, but merry play and youthful hilarity.[...] To the feeling of love [...] are due not only [...] the magnificent colours of birds and flowers, but also many things that fill us with joy in human life. [...] In primitive speech I hear the laughing cries of exultation when lads and lasses vied with one another to attract the attention of the other sex, when everybody sang his merriest and danced his bravest to lure a pair of eyes to throw admiring glances in his direction.

Otto Jespersen (1921, 433-34)

Hvad er følelser?

Følelser er vores subjektive forhold til verden omkring os.

Denne opfattelse finder støtte i Nico M. Frijda's *The Emotions* (1986), hvori det hedder, at

- følelser fremkaldes af begivenheder, mennesket oplever som gunstige eller skadelige for dets interesser, og at
- følelser er et resultat af en vurderingsproces.

Følelsesmæssige vurderinger mobiliseres hurtigt, men er af samme grund undertiden også forhastede. I *Emotional Intelligence* forklarer Daniel Coleman (1995), at følelsens hurtighed "udelukker den velovervejede, analytiske refleksion, der er den tænkende bevidstheds kendetegn". "Gennem evolutionen har denne hurtighed", fortsætter han, "sandsynligvis drejet sig om det mest grundlæggende spørgsmål, for, mens man vagtsomt konfronterede et andet dyr, at kunne træffe øjeblikkelige afgørelser, om man skulle kæmpe eller flygte. De levende væsener, der måtte tøve for længe for at overveje, hvad der skulle gøres, havde ikke stor sandsynlighed for at få lejlighed til at videregive deres langsomt reagerende gener".

Krig har gennem historien været en af de farer, et menneske kan blive konfronteret med. Når danske soldater i dag står over for fjenden i Afghanistan, mobiliseres der følelser, som soldaterne skal bruge for at overleve. Følelserne kommer til udtryk i en sprogbrug, der er stærkt præget af kraftudtryk, sådan som det fx høres i den danske dokumentarfilm, *Armadillo*, der havde premiere i juni 2010.⁵

En dansk kvindelig svømmer, der overraskende for hende selv blev verdensmester efter en kæmpepræstation, bruger uvilkårligt kraftudtryk:

⁵ Jf. en omtale i Berlingske Tidende 18. maj 2010: "Filmen har også gjort indtryk på forsvarsminister Gitte Lillelund Bech. - Det er en ret kontant film, som meget tydeligt viser det pres, de danske soldater gennemlever. Jeg blev lidt overrasket over sprogbrugen, men jeg har forståelse for, at man ikke nødvendigvis taler som man ville gøre til en konfirmation". Moderne krigsfilm som *Armadillo* afspejler det sprog, soldaterne faktisk taler. Men i amerikanske film fra 2. verdenskrig taler soldaterne påfaldende "pænt" ifølge forfatteren til *Cursing in America*, Timothy Jay (1992). Han tror, at det er et falsum, der skyldes samfundsmoralen og censuren. Soldaterne i 2. verdenskrig må også have bandet eftertrykkeligt, mener han.

Jeg kunne godt se, at jeg lå på linie med de andre, men de sidste ti meter lukkede jeg øjnene... Så tænkte jeg nå, det kan godt være, at har fået en god tid eller en medalje. Og så er jeg kraftedeme blevet verdensmester... Hold kæft mand, det er aldrig før sket, at en dansk pige har vundet den ... (Jeanette Ottesen citeret i Berlingske Tidende 30. juli 2011).

Handlinger, der udspringer af følelser bærer en stærk oplevelse af vished med sig, en simplificeret måde at se tingene på (jf. udtrykket *skyd først, spørg senere*). Når støvet har lagt sig, eller selv midt i situationen, kan vi tænke: "Hvorfor gjorde jeg dog det?" – et tegn på, at den rationelle bevidsthed er ved at vågne i situationen, men altså forsinket i forhold til den følelsesmæssige bevidsthed.⁶

Evnen til at foretage en hurtig vurdering på et grundlag af ganske få indtryk er det, vi kalder intuition. Coleman bruger ikke dette begreb, men intuition må jo netop være følelsesmæssig logik eller en højere enhed af følelse og fornuft.

Når følelser har med overlevelse at gøre, kunne det undre Charles Darwin (1872), at visse følelsesmæssige handlinger hos mennesker tilsyneladende ikke tjener noget formål ("may not be of the least use").⁷ Disse handlinger betragtede han som levn fra dyreverdenen: Fx at vi lukker øjnene, når der ikke er fare for øjnene. Eller at vi væmmes, selv om vi ikke ser, rører ved eller smager noget, der er ulækkert. Eller at nogen græder højlydt, selv om den pågældende ved, der ikke er nogen inden for hørevidde til at hjælpe.

I dag forklarer vi sådanne fænomeners funktionalitet symbolsk: Lukkede øjne kan betyde, at der er noget, man ikke kan holde ud at forestille sig eller at se på. Væmmelse kan betyde andet end en grim fysisk smagsoplevelse, nemlig også afstandtagen, afsky og foragt. Hertil kommer, at følelser ikke bare er reaktioner og mobilisering, men også noget man selv opsøger og dyrker med nydelse, fx når man indleder et kærlighedsforhold, eller når man aktivt fordyber sig i et kunstværk eller en religiøs tekst, herunder i klage-⁸ og lovsange.

Der er hundredevis af følelser, men blandt forskere også uenighed om, hvad der skal omfattes af begrebet. Er behov og motiver følelse? Blandt forskere synes der at være enighed om eksistensen af en mindre gruppe kernefølelser eller følelsesfamilier. Paul Ekman (1973), som både Frijda og Coleman refererer til, har fundet frem til, at ansigtsudtryk, der knytter sig til fire af følelserne (frygt, vrede, bedrøvelse, glæde), genkendes af mennesker i kulturer over hele verden, også af analfabeter, der er endnu er upåvirkede af film eller fjernsyn. Coleman (1995) opererer med disse otte kernefølelser eller følelseskategorier:

- *Vrede*: Raseri, harme, modvilje, misundelse, forbitrelse, ærgrelse, ophidselse, irritation, fjendtlighed, had
- *Bedrøvelse*: Sorg, modløshed, tungsind, melankoli, selvmedlidenhed, ensomhed, fortvivlelse
- *Frygt*: Angst, ængstelse, nervøsitet, bekymring, bestyrtelse, foruroligelse, mistænksomhed, bange anelser, oprevethed, rædsel, skræk, gru, panik
- *Glæde*: Lykke, lettelse, tilfredshed, henrykkelse, morskab, stolthed, nydelse, pirring, betagelse, henførthed, tilfredsstillelse, eufori, ekstase
- *Kærlighed*: Accept, venlighed, tillid, elskværdighed, samhørighed, hengivelse, tilbedelse, forblindelse
- *Overraskelse*: Chok, forbløffelse, forbavselse, undren
- *Afsky*: Foragt, ringeagt, hån, mishag, aversion, ulyst, væmmelse

⁶ Daniel Coleman (1995), side 292-93.

⁷ Citeret fra Frijda (1986).

⁸ James M. Wilce: *Language and Emotion* (2009) handler netop om muslimske klagesange.

- *Skam*: Skyld, forlegenhed, samvittighedsnag, ydmygelse, anger, sårethed, sønderknusthed.

Nogle følelser har det med at optræde kortvarigt, nærmest som udbrud. Fx kan man ikke være rasende længe ad gangen. Andre følelser er langvarige, det gælder temperament og humørtilstande og stort set alle tillærte følelser, der har fået karakter af grundholdninger, moralske principper, værdier og sociale attituder.

Følelser kan have forskelligt indhold, selv om de på overfladen tager sig ens ud. Dette forhold, at følelser ofte er blandede, gør dem polyseme og uudgrundelige. Det kan derfor være svært at tyde et følelsesudtryk. Gråd er ikke bare et udtryk for bedrøvelse: Når afroamerikanske Jesse Jackson står og græder ved indsættelsen af Barack Obama i præsidentembedet, når jeg græder til Mozarts Don Giovanni, og pårørende græder ved en begravelse, så er der i alle tre tilfælde tale om bevægelse, men det handler det jo ikke om den samme følelse, men om tre forskellige: Idealistisk tilfredsstillelse, kunstnerisk tilfredsstillelse og sorg. Et andet eksempel på sådanne sammenhænge mellem et kortvarigt følelsesudbrud og en underliggende langvarig følelse er, at man kan fx blive vred på sit barn, hvis dets adfærd strider imod familiens værdier, eller hvis det er uforsigtigt i trafikken og er lige ved at blive kørt over. Vreden udløses på baggrund af langvarige underliggende følelser, henholdsvis holdninger til, hvordan man bør opføre sig, og bekymring for og kærlighed til barnet.

Følelser er altså polyseme, og polysemi er netop et af de karakteristiske træk ved sprogets ekspressivitet. I figuren nedenfor ser vi, at det ikke-sproglige følelsesudtryk 'gråd' og de sproglige udtryk 'diminutiver', 'interjektioner' og 'kraftudtryk' ligner hinanden med hensyn til bredden i betydningsmuligheder.

Gråd						
Tilfreds- stillelse	Lettelse	Glæde	Nærhed	Sorg	Vrede	Afmagt
[Diminutiv]						
Kærlig- hed	Nydelse	Medfølelse	Nærhed	Bagatel- lisering	Hån	Foragt
[Interjektion]						
Glæde	Nydelse	Over- raskelse	Nærhed	Skræk	Frustra- tion	Sorg, vrede
[Kraftudtryk]						
Glæde	Nydelse	Over- raskelse	Nærhed	Skræk	Frustra- tion	Sorg, vrede

Min forklaring på polysemien er, at afsender står midt i en situation, som han bliver overvældet af og ikke kan se tydeligt. Når noget kommer for tæt på, bliver det uklart. Derfor kan de umiddelbare følelser være uklare og blandede og dække et bredt betydningsfelt. Men der er en invarians: Fælles for alle følelserne er nærheden til afsender. De er hans umiddelbare reaktion.

Hvorfor har sproget en ekspressiv funktion?

Sproglige ytringer er ud fra et fænomenologisk og psykolingvistisk⁹ synspunkt formålsrettede talehandlinger, der som sådan forudsætter følelse. Behov, dvs. følelsen af at mangle noget, at være i uoverensstemmelse med sin livsverden¹⁰, er nemlig grundbetingelsen for, at man befinder sig i en handlingssituation. Hvad der fører til et menneskes tilfredsstillelse, påkalder sig positiv interesse; uventede forhindringer og trusler fremkalder vrede eller aversion – begge dele lægger op til handling, der kan ændre på ens situation. Behovets egen mulighedsbetingelse er følelsen af livsglæde - selvopholdelsesdriften. Følelse er drivkraften i den sproglige aktivitet, men også en form for erkendelse, idet den skærper menneskets bevidsthed om sin situation i verden.

Følelser har deres egne kanaler at udtrykke sig igennem (krop, skrig, gråd etc).. Men mennesket ville ikke kunne nøjes med at udtrykke og tolke følelser nonverbalt som dyrene, om end vi mennesker også bruger kropssprog, frivilligt og ufrivilligt, som spiller sammen med, supplerer og eventuelt modsiger det talte sprog. Alene ville kropssproget og lydssignaler være for udifferentierede i forhold til de opgaver, mennesker har i det liv, de lever. Følelserne må indlejres i det præcise, rigt facetterede menneskelige symbolsprog, hvor komplekse følelsesmæssige forhold kan kommunikeres og integreres med rationel tankegang og handling.

I livets malmstrøm indtræffer der hele tiden begivenheder, der indvirker på de talende, og der er hele tiden grundlæggende behov hos de talende, der enten tilfredsstilles eller frustreres. Følelser er således allestedsnærværende, følelser er selve motivet for sproghandlingerne og ofte på spil i det, der tales om. Sproget skal kunne vise følelse, samtidigheden mellem det der bliver sagt, og det, den talende umiddelbart perciperer, tænker og føler.

Der kan argumenteres for, at to tegnsystemer, systemet af arbitrære tegn og et paralingvistisk sprog af kinetik, gestikulation, mimik og lydssignaler, invaderer og supplerer hinanden. De virker i en kommunikativ helhed, nemlig sproget, men er forskellige tendenser og funktioner i den. Således er kommunikationen i den ikke-planlagte, utvungne samtalsituation præget af det, der er typisk for det paralingvistiske, spontane talesprog, nemlig ufærdige sætninger (hvor der er meget, der underforstås), af gestikulation og mimik, mens fx den videnskabelige afhandling er udformet i en bestræbelse på at undgå enhver form for afhængighed af ekstralingvistiske kontekster.

Sproget skal ikke kun kunne udtrykke og beskrive, men også vække følelser. Dette kan fx ske ved at afsender viser følelser, som så påvirker og smitter af på modtager. Et kunstnerisk sprog er altid ekspressivt, selv om det ofte kan være ikke-umiddelbart og planlagt. Det bliver ekspressivt ved, at afsender fx deler sin perception af virkeligheden med modtager og/eller kalkuleret bygger modtagers oplevelse op som en sindrig følelsesmæssig argumentation – og derved vækker modtagers følelser. I sidstnævnte tilfælde er afsender på afstand af virkeligheden, men han bringer sig selv tættere på den, dvs. arbejder sig ind til, hvad han føler, ved hjælp af en kunstnerisk bearbejdning. Herigennem formidles hans følelser også til modtager.

⁹ Psykolingvistikken interesserer sig netop for mennesket i sproget. Sproget er en handling og som sådan en kilde til forståelse af de psykiske processer. Allerede i den sovjetiske psykolingvistik blev det fremhævet, at psyken ikke blot er nedarvet, men også historisk-socialt betinget (bl.a. Vygotskij-skolen: A.N. Leont'ev, A.R. Lurija).

¹⁰ "Lebenswelt", jf. Husserl 1937.

I kommunikativ henseende er følelsernes natur og funktion, at de er hurtige (spontane, umiddelbare) og råskitseagtige vurderinger. Følelser har ikke en matematisk-logisk præcision, men til gengæld en rå og uklar kompleksitet; som sagt er de tilmed ofte blandede og derfor uudgrundelige. Følelsesbudskabets betydningsmæssige hovedretning og konturer vil dog altid fremstå med tilstrækkelig tydelighed for den indfødte sprogbruger.

I sin egenskab af kommunikationsredskab har sproget brug for at kunne mere end at vise og vække følelse, nemlig også at begrebsliggøre, dvs. tale om de mange følelser, der findes. Luk'janova (1986) inkluderer i sprogets expressive leksikon ord, der betegner følelser (fx kærlighed, glæde, sorg, vrede), ord, der betegner en kvalitativ bedømmelse (fx god, dårlig, ond), ord der ”intensiverer”, dvs. angiver en meget høj grad af noget (fx styrtregn, elendighed, raseri, stå i lys lue). Disse semantiske klasser af ord er ikke specielt ekspressive i min forstand; sproget begrebsliggør alle virkelighedens fænomener, herunder også følelser. Ordene, der betegner følelser, har ingen markører i deres lydbillede eller funktion, der adskiller dem fra ord, som betegner ikke-følelser. Når der tales om følelser, er sproget ikke ekspressivt. Det er det kun, når der vises følelser.¹¹

Følelser kan sprogbrugeren regulere eller styre, holde ude af betragtning og ude af sine udsagn, og i så fald er det sproglige udtryk neutralt. Dette har god mulighed for at lykkes, når den talende er kontrolleret og (fysisk eller mentalt) på afstand af det, der tales om. I sådanne tilfælde undgår sprogbrugeren altså bevidst den ekspressive kategori. Men i enhver dagligdags samtale kræver det decideret omhu at undgå ekspressivitet; talesproget er gennemsyret af ekspressive udtryk, der står til afsenders rådighed og er velanbragt i især private samtaler, der mindst ligeså meget handler om at udfolde samtaleparternes interne relationer som selve emnet for samtalen.

I kapitlerne om de enkelte manifestationsformer for ekspressivitet vil det blive uddybet, hvorfor sproget har en ekspressiv funktion. Overordnet går funktionen ud på at tilføre sproget følelsernes hurtighed og umiddelbarhed, deres inderlighed og deres nærhed til virkeligheden, og det sker via afsenderorientering.

Ekspressivitetens udbredelse i sproget

Ser man bort fra leksikaliserede konstant følelsesladede ord, der (formentlig) forekommer i ethvert sprog, gælder det, at den ekspressive kategori er nært knyttet til det enkelte sprogs organisation. Det kan være, at den ekspressive kategori er en konstant størrelse, som blot administreres forskelligt fra sprog til sprog (jf. den russiske derivative formdannelse *чистенький*, der svarer til det danske udtryk ‘dejlig ren’). I russisk, hvor derivationen spiller en umådelig rolle, er det således ikke underligt, at en stor del af ekspressiviteten har fået morfologiske udtryk (diminutiver, augmentativer, metonymiske nomina actionis o.a.). I lighed hermed synes interjektioner at have større frekvens og anvendelighed i russisk end i dansk, hvor vi så klarer os med andre, lige så gode midler: *вчера мой отец на меня эх и рассердился* = ‘i går blev min far noget så vred på mig’; *скучно так, что ой-ой-ой* = ‘det er så dødkedeligt’. Disse midler legemliggør da som klasse automatisk en tilsvarende større del af sprogets ekspressivitet. På dansk knytter ekspressiviteten sig ikke overraskende til ordsammensætning, modalitet og partikler, der er karakteristisk for dansk. Desuden kan min antagelse om, at ekspressivitet er en konstant størrelse og fylder lige meget på alle

¹¹ Når man i første person erklærer *jeg elsker dig* (‘я люблю тебя’) kommer jeg ikke uden om, at udtrykket er ekspressivt. Her taler afsenderen ikke kun om en følelse, men viser den samtidig.

sprog, være forkert: I nogle kulturer viser man mere følelse end i andre; dette forhold kunne tænkes at være afspejlet i sprogbrugen. Jeg foretager imidlertid ikke nogen analyse af denne problemstilling.

Med udgangspunkt i den tese, at ekspressiviteten administreres forskelligt fra sprog til sprog, vil jeg anse det for betænkeligt, hvis ikke umuligt, at etablere en tværsproglig ekspressiv kategori. Jeg har da valgt at begrænse analysen til et enkelt sprog, russisk. Vi skal se, at de derivative formdannelser og interjektionerne hver især repræsenterer et yderpunkt som repræsentanter for to generelle tendenser i den ekspressive kategori. Kategorien manifesterer sig nemlig dels formelt i harmoni med sprogets struktur, dels som et 'sammenstød' mellem følelse og sprogbygning (pseudomotivering af tegnet, polysemi, interjektioner, paralingvistiske dannelser).

Allerede Bally (1925) registrerede en ekspressiv mekanisme i sproget, Hjelmslev (1928) og Kořínek (1934) har fulgt op herpå, men der er mig bekendt endnu ikke blevet redegjort for de grammatikalske konsekvenser ved etableringen af ekspressiv kategori. Indførelsen af en ny kategori kan ikke undgå at få betydning for de 'gamle', og således kommer etableringen af en ekspressiv kategori automatisk til at kaste et nyt lys på de områder, ekspressiviteten manifesterer sig i.

Jeg bruger det traditionelle ordklassebegreb, hvilket dog mest sker af nød og bekvemmelighed, ingenlunde i overbevisning om ordklassesystemets tiltrækkelighed. Ikke med urette, om end noget drastisk, har Andres Bello¹² prøvet at overføre den praktiserede opdeling af ordene i ordklasser på en klassifikation af dyreriget, der så ville blive opdelt i firben, fugle, heste, ørne og duer (!).

Hvis den ekspressive kategori afstedkommer en hensigtsmæssig regulering af (nogle af) de 'gamle' kategorier, får den hermed et – indirekte – yderligere bevis på sin eksistensberettigelse. Jeg vil foretage en vis oprydning indenfor morfologi og syntaks og inddrage psykologiske og kulturelle faktorer som et nødvendigt supplement for at give en dækkende beskrivelse af det lingvistiske fænomen ekspressivitet.

Et eksempel på ekspressivitetsens udbredelse i en tekst

Inden nærstudierne i sproglige manifestationsformer af følelse vil jeg give et eksempel på ekspressivitetsens udbredelse i en tekst samt en idé om variationen af ekspressive manifestationsformer.

Ekspressivitet kan fylde mere eller mindre, afhængigt af, hvad der tales om og hvem der taler. Nedenstående eksempel er hentet på en typisk side i en russisk kriminalroman, Dar'ja Doncova (2006, 57):

– **Ой, а тебе больно?** Дай поцелую царапину. **Ну, прости, прости, прости...**

– Я и не сержусь вовсе, – весело ответил Кирилл. – И мне совсем не больно, я за тебя испугался.

Инцидент оказался исчерпан. Верочка поклялась никогда больше не употреблять набор: аналгин-цитрамон-аспирин. Запивая «коктейль» крепким чаем **вперемешку** с алкоголем и добавляя **курево**. Хотелось забыть **более чем неприятное** происшествие, но... через пару дней случилось новое.

В тот день Вера возвращалась с работы в одиночестве – Кирилл **расхворался** и остался на даче лечить свою простуду. **Как назло, Верочку** задержали в библиотеке, и девушка сошла с электрички около девяти вечера. Кириллу, безостановочно звонившему любимой на мобильный, она сказала:

– **Даже не думай** выходить из дома и меня встречать! От станции до дачи всего пять минут ходьбы,

¹² Anført efter Kořínek (1934, 5).

добегу.

Честно говоря, Верочка не была в восторге от того, что темным вечером ей придется одной идти через лес, но ведь Кирилл мог заболеть еще сильнее, **при простуде не следует переохлаждаться...** На платформе никого не оказалось, и Вера, ощущая дискомфорт, побежала по тропинке. **Тут следует отметить**, что у девушки уже почти месяц не переставая болела голова. Подобное с ней было впервые в жизни, до сих пор **Верочку** не мучили никакие **болячки**, и **бедняжка извелась, глотала**, несмотря на данное Кириллу обещание не **прикасаться** к медикаментам, таблетки, но никакого облегчения не испытывала. И сейчас, несясь по лесной тропинке, она ощущала, как каждый шаг больно **отдается в висках и затылке**.

I teksten har jeg markeret alle forekomster af hvad jeg vil karakterisere som ekspressivitet. (Dog har jeg udeladt at markere talesprogsdialogerne som helhed, selv om man kan argumentere for, at sådanne per definition er ekspressive i en fortællende fremstilling, fordi de afbryder beretningen med glimt fra virkeligheden, som rykker modtager helt tæt på).

Man kan optælle 42 forekomster ud af i alt 227 ord, dvs. 18%. Dette er rigelig nok til at give teksten som helhed et følelsesladet, ikke-neutralt præg. Læseren mærker fortællerens veloplagthed og følelser over for hovedpersonen samt personernes følelser. På dette sted skal der ikke gives en nærmere redegørelse for de enkelte manifestationsformer af ekspressivitet (som jo skal behandles i de efterfølgende kapitler), jeg vil blot opliste variationen af deres repræsentation i den konkrete tekst: Der er morfologiske (diminutiver), syntaktiske (direkte tale, interjektioner, partikler, gentagelser, fremmed tale, værdiladede ophold i talen), leksikologiske (ord med konnotationer, metaforer) og stilistiske (stilbrud og ironi). Hvis teksten var blevet læst op, ville der også have været fonetiske markører (ekspressive intonationer og betoning).

Jeg har bevidst ikke markeret ordene *любимой* ('kæreste') og *девушка* ('pige'), selvom førstnævnte er en betegnelse et menneske man har en følelsesmæssig relation til, og selv om sidstnævnte har et diminutivt suffiks. Disse to ord er nemlig blegnede former, der i dag fremtræder neutrale.¹³ Jeg kunne dog have markeret *девушка* som ekspressivt udtryk, fordi der er tale om følelsesladet omtale af en kvinde (der her kaldes 'pige'). I dansk oversættelse ser teksten således ud:

– **Åh, gør det ondt? Kom, lad mig puste. Undskyld, undskyld, undskyld, altså...**

– Jeg er **da** overhovedet ikke vred – svarede Kirill muntert. – Og det gør slet ikke ondt, det var **skam** på dine vegne, jeg blev forskrækket.

Så var denne episode udtømt. Søde Vera svor, at hun aldrig mere ville blande analgin, citramon og aspirin og skylle denne 'cocktail' ned med stærk te og med alkohol og smøger i én **pærevælling**. Helst ville hun glemme denne **alt andet end behagelige** oplevelse, men ... et par dage efter skete der igen noget. Den pågældende dag var Vera på vej hjem fra arbejde alene – Kirill havde **reddet sig** en forkølelse og var blevet ude i dacha'en for **at komme til hægterne. For at gøre ondt værre** måtte vores Vera arbejde over på biblioteket, så det var først omkring klokken ni om aftenen, at pigen steg af sporvognen. Til Kirill, der uophørligt ringede til sin kæreste på mobilen, havde hun sagt:

– **Du vover bare at tænke på** at gå hjemmefra og komme og hente mig! Der er kun fem minutters gang fra stationen til dacha'en, jeg **skal nok** nå frem.

Helt ærligt, Vera var **altså ikke ligefrem begejstret** for, at hun på denne mørke aften skulle gå igennem skoven alene, men Kirill kunne jo blive endnu mere syg, **man må jo ikke blive for kold, når man er forkølet ...**

¹³ Diminutiven i det russiske ord 'pige' (*девушка*) må oprindeligt have været ekspressiv, men er blegnet og vækker ikke længere associationer til noget følelsesmæssigt. Hvad angår ordet 'kæreste' (*любимая*), er det på dansk en blegnet superlativ og på russisk en substantiveret passiv-form (= 'elskede'); begge er trods den følelsesrelation, udtrykket står for, neutrale begreber.

Der var ikke nogen at se på perronen, og Vera gav sig til at løbe ned ad stien, **noget** utilpas ved situationen. **Her skal det bemærkes**, at pigen næsten en måned havde haft vedvarende hovedpine. Det var første gang i sit liv, hun havde prøvet sådan noget, Vera plejede ikke at **have ondt**, så **staklen flippede helt ud** og **slugte** tabletter, selv om hun havde lovet Kirill ikke at **røre** medicin, men de gav hende **bare** ingen lindring. Nu, mens hun **fór af sted** på skovstien, **gav hvert skridt smertefuldt genlyd** i hendes tindinger og nakke.

Sammenligner vi min oversættelse med den russiske original, ser vi, at oversættelsen er længere. Den består af 323 ord mod originalens 227 og har 1775 tegn med mellemrum, mod originalens kun 1490 tegn med mellemrum. Forskellen i antal ord skyldes i høj grad det forhold, at dansk er et analytisk sprog, mens russisk er syntetisk ('blive for kold' er tre ord på dansk men ét på russisk etc.), og at russisk ikke har bestemt og ubestemt artikel. Men det ekspressive spiller også ind og er med til at gøre den oversatte tekst længere. For eksempel oversætter jeg navnet 'Vera', når det forekommer med diminutivt suffiks (*Верочка*), på tre forskellige måder og hver gang ved hjælp af ekstra ord ('Søde Vera', 'vores Vera', 'Vera var altså'). Desuden har jeg, for at skrive et mundret dansk, som rammer den gennemgående private stemme i den russiske tekst, et par steder også måtte lægge partikler ind ('så', 'skam', 'noget' og 'bare'). Fx står der på russisk i direkte oversættelse, at 'hun ikke mærkede/følte nogen lindring', hvilket er det rigtige idiomatiske udtryk på russisk, mens det på dansk er: '[pillerne] gav hende ingen lindring'.¹⁴ Det danske idiomatiske udtryk 'ser' situationen udefra og har ikke den subjektive synsvinkel som i det russiske udtryk (at hun ikke mærker noget), så derfor skriver jeg: 'men de gav hende bare ingen lindring', hvor partiklen 'bare' gør sætningen til hendes indre – selvmedlidende – stemme. Jeg oversætter af samme grund også *ощущая дискомфорт* med '[hun var] noget utilpas (ved situationen)' og ikke bare '[hun var] utilpas (ved situationen)'. Til gengæld har jeg nøjedes med at oversætte *бедняжка* ved 'staklen' og ikke med de tre ord: 'den stakkels pige', men det var for at undgå, at ordet 'pige' blev brugt en gang mere i en tekst, hvor det efter dansk sprogfornemmelse i forvejen bruges usædvanlig meget. (På dansk ville vi normalt bare bruge det henvisende stedord 'hun', når der har stået 'Vera' tidligere i sekvensen og ikke sige 'pigen', men der er tale om en bevidst fortællestrategi fra forfatterens side, ikke om normal russisk sprogbrug). I øvrigt står i dette tilfælde (*бедняжка*) heller ikke 'pige' på russisk, det er blot en hunkønsform af ordet 'stakkel' (der ikke er et diminutiv af *бедняга*, selv det kunne ligne).

Generelt vil jeg antage, at oversættelser tenderer mod at være længere end originalteksten¹⁵, fordi oversætteren ikke kan tillade sig at korte ned og samtidig i mange tilfælde har brug for at kompensere og bruge ekstra ord for at få den fulde betydning frem. Dette kan tænkes at gælde, lige meget fra hvilket sprog der oversættes og lige meget til hvilket sprog.

Et nærmere studium af, om oversættelser generelt er længere end originaltekster, ligger imidlertid uden for denne afhandlings emne.

Som det vil være fremgået – også af den danske oversættelse – har ekspressiviteten mange manifestationsformer. Jeg har markeret, hver gang teksten viser følelse – hos fortæller eller personer – og når den prøver at fremkalde følelse hos læseren. I de efterfølgende kapitler skal vi foretage et nærstudium af udvalgte manifestationsformer inden for morfologi, syntaks og i den kulturelle kontekst.

¹⁴ Jeg havde overvejet at bruge et andet muligt idiomatiske udtryk på dansk: *hun fik/fandt ingen lindring*, der anlægger det subjektive perspektiv som på russisk, men jeg synes ikke det lyder optimalt i sammenhængen.

¹⁵ I Bente Mægaard og Lene Schøslers *En snemand på syv måder* (2010) er der oversættelser af H.C. Andersens eventyr til seks andre sprog. Alle oversættelserne er længere end den danske originaltekst. Endvidere har samtaler med oversættere (tyske, engelske, russiske, danske) bekræftet mig i den formodning, at oversættelser (hvor intet er udeladt) generelt er længere end originalteksten.

Teori til belysning af samspillet mellem følelse og fornuft

Andres forsøg på at beskrive følelsers funktion i sproget

Andre har før mig gjort forsøg med at beskrive en ”følelsernes grammatik”.

Med udgangspunkt i hen ved 100 etnografiske studier analyserer antropologen James M. Wilce i *Language and Emotion* (2009) de signaler, mennesker over hele verden bruger til at udtrykke følelser i en social, kulturel og emotionel kontekst. Han præsenterer en historisk gennemgang af teorier om forholdet mellem følelse og sprog, og hans hovederinde synes at være et opgør med skiftende tiders forsøg på at betragte følelser som noget, der ikke hører sproget til, og at diskvalificere sproget som en troværdig kilde til menneskers indre liv. Wilce når frem til, at sproget er et middel til at udtrykke og forstå følelser. Han påviser, at det at tale, føle, reflektere og identificere sig med noget er interrelaterede processer, samt at begær og skam er knyttet til sproget. Jeg kan tilslutte mig hans brede tilgang til emnet følelse og sprog. Desuden inkluderer han æstetikken, hvad jeg også gør. Nærværende afhandling anlægger nemlig ikke kun en lingvistisk vinkel på emnet ’følelse og sprog’, men også en kulturel og psykologisk. Alligevel er Wilce’s bog dog ikke et bud på en ”følelsernes grammatik” i den forstand, jeg gerne vil beskrive den; den holder sig på et overordnet plan, hvor jeg vil gå i detaljer med det russiske sprogs grammatik.

Et særnummer af tidsskriftet *Langue Française, Grammaire des sentiments*, kunne som navnet siger lyde som et bud på at etablere en følelsernes grammatik. Imidlertid er der til dels tale om en falsk varebetegnelse; særnummeret er ikke noget forsøg på at formulere en grammatik, men består af spredte studier, som udelukkende handler om franske ord, der denoterer, dvs. er objektive¹⁶ betegnelser for, følelse (afsky, gråd, græde, angst, frygte etc). og undersøger disse leksemers kombinationer og semantiske karakteristika. I forordet henvises der til, at man i latinsk grammatik skelner mellem bevægelsesverber og ”psykologiske” verber, hvor de sidstnævnte har en særlig rektion.¹⁷ Måske har dette ikke-franksproglige forhold været styrende for, hvordan denne franske ”følelsernes grammatik” er blevet udformet (altså er der muligvis tale om et eksempel på squinting grammar). Artiklerne viser i øvrigt, at de franske følelserverber reelt ikke har nogen særlige karakteristika i forhold til andre verber, der ikke betegner følelse. Udbyttet af hele særnummeret er alene, at der skabes en leksikografisk oversigt over ord, der betegner følelser (i en enkelt artikel også en tysk-fransk liste, hvor man dog ikke når frem til at påvise grammatiske forskelle i forhold til neutrale ord). Særnummerets forfattere har været ensidigt optaget af de såkaldt psykologiske verber og andre ord, der betegner følelse.

Men som det er fremgået tidligere i denne afhandling, anser jeg følelse i sproget for at være et langt mere omfattende fænomen. Ekspressivitet er noget andet end at kalde følelser ved deres rette navn, nemlig at vise følelser, herunder også ubevidst afsløre og/eller bevidst fremkalde følelser uden at

¹⁶ Selv ordet ’schtroumpf(er)’, der evident har en lydside, som afviger fra normalt fransk (og er opfundet af tegneren af serien ”Smølferne” Peyo), bliver behandlet på lige fod med fx ’adorer’, ’haïr’, der efter mine begreber ikke er ekspressive, men neutrale betegnelser for ’at tilbede’ og ’at hade’. Ordet kan ligesom den danske version af det: ”smølf/smølf” tillægges mange forskellige betydninger, og kan på fransk også bruges som eufemisme for ’kneppe’: ’Antoine schtroumpfe (= ’ordner’) Marie’. Eller: ’Cette histoire me schtroumpfe’. (= ’Det er en skidetræls historie’). Ordet må være lånt fra tysk (Strumpf) og har med sin afvigende fonemkonstellation et påfaldende, spøjst lydbillede på fransk.

¹⁷ I forordet henvises til, at det psykologiske verbum på latin efterfølges af formen *supinum* og konjunktioner som *quod* og *quia*. Jeg kan her tilføje et parallelt eksempel, nemlig at der på engelsk kan bruges konjunktiv i objektsætninger, indledt af *that*, efter visse verber: *order, command, insist, demand, request, recommend, propose, suggest*. (Eksempel: “We insist that a meeting be held as soon as possible”). Det er formentlig sådanne kombinationer, man har været ude efter i *Grammaire des sentiments*.

nævne dem eksplicit. Mange af de ord, der betegner følelse, har slet ingen særlige følelsesmarkører, hverken morfologisk, syntaktisk eller leksikologisk.

N.A. Luk'janovas (1986) *Ėkspressivnaja leksika razgovornogo upotreblenija* er et bud på at etablere et subsystem af ekspressive leksikalske enheder i talesproget. Bogens styrke er, at den præsenterer et omfattende katalog (en ordbog) af ekspressive ord og orddannelser. Dens mangel i forhold til det, jeg vil, er at forfatteren alene ser de ekspressive enheder som et anliggende for leksikologi, semasiologi og stilistik, men ikke morfologi og syntaks. Desuden mener jeg ikke, Luk'janova har ret, når hun siger, at de ekspressive enheder er et perifert og ikke særlig frekvent fænomen i sproget:

...ЭЛЕ [экспрессивные лексические единицы] относятся к периферии словарного состава языка, они нечастотны в устной и письменной речи и являются вспомогательными в актах коммуникации (1986, 3) ('De ekspressive leksikalske enheder hører til i periferien af sprogets vokabularium, de er ikke frekvente i mundtlig og skriftligt sprog og fungerer som hjælpeudtryk i kommunikationsakter').

Mit udgangspunkt er, at ekspressivitet er frekvent, til stede overalt sproget, især i det talte sprog, og er indlejret i grammatikken. Det må den være, for sproget går jo i kroppen og blodet på os – gjorde det ikke dét, kunne vi ikke påvirke ved hjælp af sproget eller lade os påvirke af det. Desuden er afsender jo altid til stede.

Lad mig dog straks tilføje, at selvom følelser er integreret i sprogbrug og sprogbygning, er det dog et faktum, at følelse langt fra altid gennemsyrrer sproget. I tekniske beskrivelser, forskning og nøgterne redegørelser undgås bevidst følelsesladet sprog, som ville gøre teksten subjektiv og mindre præcis. Disse teksttyper går heller ikke i kroppen og blodet på modtager – genren er karakteriseret ved sin rene offentlige stemme. Selv i artikler i ugeblade kan ekspressive udtryk være udeladt.

Jaroslav Zima (1961) har sammenfattet sprogets ekspressivitet i tre kategorier:

- Inhærent ekspressivitet: Ekspressiviteten er en uadskillelig del af ordet og gerne karakteriseret ved en særlig lydside og morfembygning
- Adhærent ekspressivitet: Ordet er ikke i sig selv ekspressivt (dets grundbetydning er denotativ). Ekspressivt bliver det først, når det overføres på andre begreber
- Kontekstuel ekspressivitet: Ekspressiviteten er et stilistisk fænomen. Ordet kan i en uvant sammenhæng virke ekspressivt, uden at dets betydning ændres.

Med andre ord skelner Zima mellem ord, der er ekspressive, ord der – i en overført betydning – kan blive det, og stilbrud. Disse kategorier er dog for snævert knyttet til ord alene til at kunne være gældende for andre ekspressivitetsområder som fonetikken og syntaksen, således som Miroslav Grepl (1967) indvender. En bredere definition af begrebet ekspressivitet, om end unødigt opdelt i "ekspressivitet" og "emotionalitet", kan man finde hos František Miko (1973; 261):

1. Den ekspressive udtrykskategori: Forstærkelse af det subjektive aspekt i teksten. Indikatorer: Valg af et påfaldende (chokerende, tabueret) udtryk, brud på den syntaktiske konstruktion, motivets/temaets påfaldenhed, brud på kompositionsprincippet (i det hele taget brud på de sproglige, dvs. de fonologiske, morfologiske, leksikalske og syntaktiske samt tematiske konventioner); det objektive indhold holdes i baggrunden. Ekspressiv karakter har også rytme, rim, eufoni og versbygning i det hele taget.
2. Den emotionelle udtrykskategori: Talens følelsesladede karakter. Indikatorer: Tilstedeværelse af følelsesladede ord, interjektioner, subjektiv ordstilling, emotionel artikulation og følelsesmæssigt

eftertryk; gentagelse af udtryk; tendens til at skubbe temaet ud af teksten; tilstedeværelse af følelsesladede motiver, motivernes kontrast.

Mikos opremsning af ekspressive fænomener forekommer mig rigtig, men der mangler en analyse af deres fællestræk og der kommer ikke nogen ”følelsernes grammatik” ud af det.

Roman Jakobson har til gengæld redegjort for de grammatiske midlers stilistisk-ekspressive potentiale i artiklen *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry* (1971). Ekspressiv anvendelse af grammatik er imidlertid kun en mindre del af ekspressiviteten.

Såvidt eksempler på, hvordan andre har forsøgt at beskrive følelsers funktion i sproget som helhed. Hverken Wilce, *Grammaire des sentiments*, Luk’janova eller Jakobson giver en fyldestgørende beskrivelse af følelsers funktion i sproget, om end de kan give en vis inspiration.

Udvalgte teori-elementer til belysning af samspillet mellem følelse og sprog

For at få et fundamentalt og nyt greb om mit emne, tyer jeg nu til teorier, som ikke primært er skabt til at belyse forholdet mellem følelse og sprog, men som kan fungere som teoretiske byggestene til den ”følelsernes grammatik”, jeg vil forsøge at etablere. Der præsenteres i alt ni sådanne byggesten.

Byggesten I: Skelnen mellem en følelsesmæssig bevidsthed og rationel bevidsthed. Analog og digital indlejring i sproget

Inden for forskning i følelser er det en udbredt praksis at skelne mellem følelser og fornuft, Coleman (1995) taler endda om forskellen mellem rationel og følelsesmæssig bevidsthed. Foolen (1997) er på linie med Coleman og støtter sig som denne til neurologisk forskning (bl.a. Joseph LeDoux), ifølge hvilken følelser og kognition har hver sin kanal.

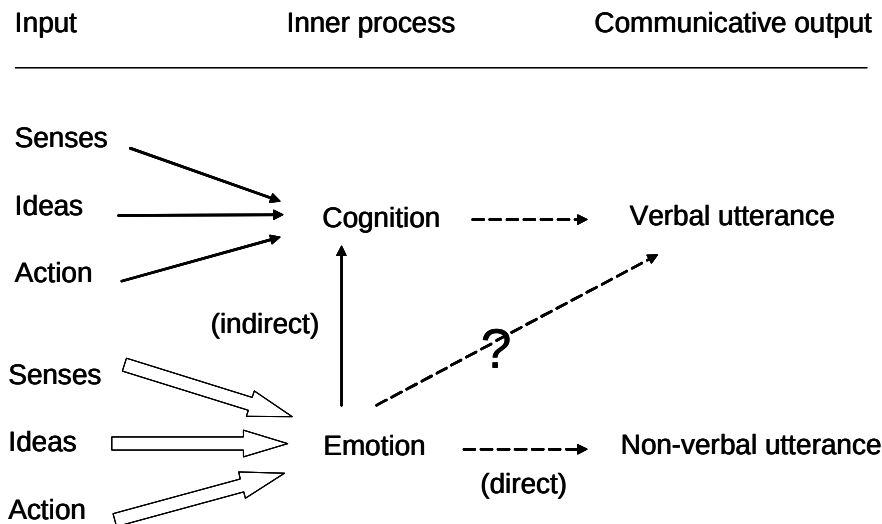
Foolen refererer til hjernens ældste del, det limbiske system eller højre hjernehalvdel, hvor følelser er lokaliseret, og til den fylogenetisk yngste del af den menneskelige hjerne, neocortex, som sæde for rationalitet. Foolen benægter ikke, at der er en interaktion mellem følelse og fornuft, men taler om digitale og analoge processer:

Ideas are communicated through the digital channel of human language, be it spoken or signed, whereas emotions are typically expressed in an analogical way, be it by the face, the voice, the hands, or other body parts (1997, 19).

Adskillelsen mellem kognition og følelse finder Foolen også støtte for i forskning om sprogpatologi og sprogtilegnelse: Down syndromet indebærer svækkelse af kognitive evner, men ikke af følelser. Afasi indebærer heller ikke problemer med non-verbalt udtryk for følelser.¹⁸ Et yderligere argument for, at følelser og sprog er lokaliseret forskellige steder i hjernen, anføres af Timothy Jay (1992, 240) der henviser til eksempler på, at patienter efter hjernekirurgi bevarer et obscønt sprog, mens deres normale sprog er blevet dysfunktionelt. Sygdommen Tourette’s Syndrom manifesterer sig netop ved kronisk brug af kraftudtryk, som pårørende til patienten kan blive overrasket over, at vedkommende overhovedet kender.

¹⁸ Det er en alment anerkendt terapi for afasi-patienter, der har mistet deres sprog, at de kan genvinde sproget ved at synge sange. De musikalske evner er lokaliseret andetsteds i hjernen end de sproglige, hvor der måske ikke er sket nogen skade. Teksten til sangene er hængt op på musikken og kan således mobiliseres.

Men det forhold, at følelser og fornuft har hver sin kanal må, siger Foolen, ikke føre til den misforståelse, at følelser ikke kan verbaliseres. Børn og voksne kan fx sige, at 'suppen smager afskyeligt'. Non-verbalt udtrykkes følelse direkte, dermed er et verbalt udtryk en kommunikation af en begrebsliggjort følelse. Foolen illustrerer dette med følgende model (1995, 20):

Modellen skal illustrere, at alt i verden kan begrebsliggøres og blive til en ytring om genstande eller forhold. Pilene, der peger mod "cognition", repræsenterer input fra forskellige kilder, herunder også følelser (senses). Følelser kan ligeledes vækkes fra forskellige kilder, herunder ideer. Følelser kan finde udtryk på to måder: Direkte, i en paralingvistisk, non-verbal form, eller indirekte via begrebsliggørelse og så verbalisering.

Foolen stiller sig selv spørgsmålet, om man kan forestille sig en pil, der går direkte fra følelse til udtryk¹⁹. Et bekræftende svar herpå ville betyde, at der er et direkte lingvistisk udtryk for følelse uden et mellemliggende trin af begrebsliggørelse.

Svagheden ved Foolens model er efter min mening, at både "cognition" og "emotion" illustreres som reaktioner på stimuli fra en omverden. Mennesket har også impulser indefra, det reagerer ikke kun, men handler også – for at tilfredsstille sine behov. Følelse ligger til grund for alle menneskelige handlinger, herunder talehandlinger. Endvidere bør det forhold, at fornuft og følelse er lokaliseret forskellige steder i hjernen, ikke føre til for skarpe opdelinger i en lingvistisk analyse. Sproget hænger jo sammen, ligesom hjernens forskellige centre spiller sammen.

Men Foolen er helt på linie med en tanke, jeg selv har om to grundlæggende mekanismer²⁰ i sproget, når han stiller sig spørgsmålet, om der kan være direkte lingvistiske udtryk for følelse, og hans tanke om, at disse udtryk er analogt indkodede, er jeg tiltalt af, for så vidt som følelser i sproget bringer det tættere på den fysiske virkelighed og skaber ravage i sprogets digitale system: dets arbitrære leksikon og dets abstrakte, om end motiverede²¹, grammatik.

¹⁹ Foolen (1995, 20). Spørgsmålstegnet på pilen fra "emotion" til "cognition" nævner Foolen, men det er ikke kommet med i figuren i artiklen; jeg har tilladt mig at sætte det ind.

²⁰ Jf. kapitlet "Ekspressivitet og morfologi I. Lyd og ekspressivitet", afsnittet "Lyd og ekspressivitet generelt".

²¹ Grammatik er motiveret for så vidt som den har en intern logik i form af principper for orddannelse, bøjningsmønstre, ordstilling etc. Denne interne logik er ofte abstrakt, dvs. har ikke med den ydre virkelighed at gøre; undtagelser kan forekomme, fx når flertalsformer er længere end entalsformer.

Byggesten II: Afsender, modtager og virkeligheden

Ekspressivitet handler om, at sproget viser eller vækker følelse. Afsender kan som reaktion på virkeligheden udtrykke følelse i enrum, vise følelse i andres nærvær og evt. rive dem med, dele sin perception af virkeligheden med modtager og trække ham tættere på sin virkelighed og dermed skabe en suggererende (ekspressiv) effekt. Endelig kan afsender kunstnerisk bearbejde og undersøge virkeligheden og sit eget forhold til den på en måde, der vækker følelser hos modtager.

Afstanden til virkeligheden. Første, anden og tredje person

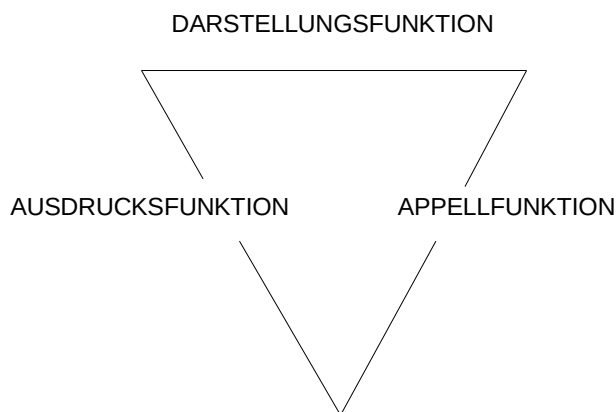
Krylova (2010) giver et eksempel på, hvordan den sproglige ytring kan være tæt på og langt fra virkeligheden. I min tilrettede version af eksemplet kan man tale om første, anden og tredje person:

En mand vil tage en elevator, men opdager, den ikke virker. Manden er uforstående og overrasket, står midt i situationen; han står og trykker på knappen, ser, døren ikke åbner sig, eller at der ikke kommer lyssignaler og siger til sig selv: ”Pokkers også, den virker ikke!” Dette er første person. Han oplever fysisk, at den ikke virker, udtrykker ærgrelse og siger ’den’ om elevatoren, hvilket er indforstået, men han ved jo selv, hvad der refereres til. Nu kommer en dame, som også vil med elevatoren. Til hende siger han: ”Den virker desværre ikke!” Dette er anden person. Manden er ikke længere overrasket, italesætter sin oplevelse, dog på en indforstået måde, fordi situationen er en fælles reference, den talende er stadig tæt på den virkelighed, han taler om, men alligevel lidt på afstand, og den talende tager i sit udtryk hensyn til modtageren ved at sige ”desværre”. De to samtalepartnere ved begge godt, at det er elevatoren, der tales om, derfor bruger han det indforståede ”den”. Så går manden hen til receptionen og siger: ”Elevatoren virker ikke”. Dette er tredje person, vi er helt ude af situationen, vi taler om den, er ikke i den, der tales ikke indforstået, der gives en fuld besked.

Ekspressivitet manifesterer sig ofte i første og anden person, for ekspressivitetens funktion er bl.a. at vise en umiddelbar reaktion på virkeligheden og at sende et umiddelbart, følelsesmæssigt signal til en modtager. Tredje person kan også være ekspressiv, selv om afsender placerer sig på afstand af virkeligheden, nemlig når afsender kalkulatorisk vækker følelser ved hjælp af sprogets poetiske funktion, kunstnerisk opbygning af narrationen etc.

Situationen, afsender og modtager

I Bühlers (1934) såkaldte organonmodel skelnes mellem ”Ausdrucksfunktion” (der bruges til at kommunikere den talendes sindsstemninger, sindsbevægelse og fornemmelser), ”Appellfunktion” (der formidler den talendes henvendelse til andre, påkalder af deres opmærksomhed) og ”Darstellungsfunktion” (der bruges til at tale om samtalsens emne). Alle tre funktioner er altid i kraft samtidig, men i hvert enkelt tilfælde vil én af dem være fremherskende.

Grundlæggende er al kommunikation samtale mellem en afsender og en modtager om noget.

I Durst-Andersens (2011, 148) videreudvikling af Bühlers model karakteriseres en samtalsituation ved følgende tre forhold:

- (1) Situationen som sådan i en virkelig eller imaginær verden, fælles for afsender og modtager
- (2) Afsenders egen oplevelse af situationen
- (3) Modtagers oplevelse af situationen

Afsenderen vil fortælle noget og skaber det sproglige udtryk, men kan jo hverken kende situationen fuldt ud eller nøjagtigt vide, hvad modtagers oplevelse er. En ytring skal derfor ses ud fra afsender som – på én gang – en model af situationen, et symptom på fortællerens oplevelse af den og et signal til lytteren om situationen. En ytring vil altid henvise til en bestemt situation, udtrykke afsenders oplevelse af den og appellere til modtageren om at uddrage informationen. Imidlertid vil der være forskellig vægt på de tre elementer i kommunikationen, der altid er til stede samtidig. Afsender kan være mest optaget af sig selv (ja endda tale med sig selv og blive sin egen adressat), eller være mest optaget af modtageren eller af situationen.

Byggesten III: Privat stemme og offentlig stemme.

Durst-Andersen (2011, 237-245) pointerer, at afsender skal træffe to valg, inden han siger noget:

- 1) Hvad vil jeg sige?
- 2) Hvordan skal jeg udtrykke det?

Afsender hører til i flere grupper. Nogle grupper (fx den nære familie²² og vennekreds) er private, her er sproget indforstået og kommunikationen handler meget om samtalepartners indbyrdes relationer. Det indforståede sprog, der er beregnet på nære relationer, kalder vi sprogets private stemme. Det er det sprog, vi alle er begyndt med at lære som små, og som er gået i kroppen på os. Afsender kan også vælge at tale med et sprog, der kan bruges offentligt. Dette sprog, som bruges uden for den snævre bekendtskabskreds, kalder vi sprogets offentlige stemme

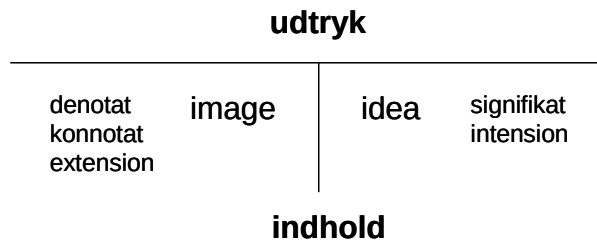
Sprogets private stemme vil være kendetegnet ved ekspressivitet; den offentlige stemme, som er dominerende i saglig-neutral kommunikation, kan være helt renset for ekspressivitet.

Byggesten IV: Tegnets indholdsside opdelt i "image" og "idea"

Durst-Andersen har desuden videreudviklet Bühlers to-sidede tegnbegreb, der var overtaget fra Saussure (jf. signifiant og signifié), til et tresidet tegnbegreb, inspireret af Peirce. Durst-Andersen kalder indholdssidens reference til virkeligheden for "image" og dens abstrakte indhold for "idea". Jeg tilføjer under "image" de traditionelle lingvistiske begreber konnotat, denotat og extension og under "idea" de traditionelle lingvistiske begreber signifikat og intension. Et ords denotat er ligesom extension dets reference til virkeligheden, og konnotat er en ikke nærmere specificeret "med-betydning" (fx står betegnelsen en 'krikke' for en hest, men med den mer-betydning, at hesten er ødelagt af hårdt arbejde). Signifikat og intension står for ordets idemæssige indhold.

Det tresidede tegn kan da præsenteres skematisk således:

²² Hos Krysin (2003, 334) redegøres der med eksempler fra litteraturen for det særlige, indforståede sprog, familier bruger i sin interne kommunikation omkring daglige gøremål såsom måltider, oprydning, morgen- og aftenrutiner.

Det nye i Durst-Andersens model er, at han tydeliggør tegnets sansede dimension. Når vi fx hører ordet 'bog', har vi billede af, eller får en association til, hvordan en bog kan se ud, hvordan den er at røre ved, hvilken betydning den kan have etc., samtidig med at vi har en generel abstrakt ide om, hvad en bog er. Mange ord og udtryk skaber billeder, oplevet af de fem sanser: syn, hørelse, smag, lugt, følelse (fysisk og psykisk). Substantiviske udtryk, der skaber sansede billeder, kan være en figur, fx 'hus', 'bil', 'træ', 'hund', eller en grundflade, fx 'vand', 'jord', 'sand', 'grus', 'golfbane', 'skolegård', 'vej'. Verber, der skaber sansede billeder, kan være 'bære', 'besøge', 'presse', 'drive'. Sanset billedskabelse sker også ved adjektiver, såsom 'kold', 'stor', 'stiv', 'rolig' og efter min mening også ved præpositioner, såsom 'under', 'i', 'fra'. Selv abstrakte udtryk som 'interesse', 'fordel', 'nytte', 'besvær', 'bekymring' kan skabe sansede billeder eller associationer.

Vi skal i afhandlingen se, at følelsers lingvistiske form, ekspressivitet, knytter sig til alle tegnets tre sider. Det sansede billede er oven i købet leksikaliseret (dvs. lingvistisk markeret) i fx russiske diminutivformer og signalerer bl.a. nærhed og kendthed. Når man siger *моя подружка* ('min veninde', diminutiv), signalerer man sit nære forhold til vedkommende, den talende ser hende for sig og har hendes navn på læberne, mens *моя подруга* ('min veninde', grundform) ikke sender et sådant signal.

Det skal understreges, at det sansede billede — image — omfatter mere end et visuelt billede. Der er tale om et sanseindtryk, der kan dække alle fem sanser hver især og flere på én gang samt (psykiske) følelser (altså ikke kun følesansen).

Ikke alle sansede billeder vil jeg kalde ekspressive; det er de kun, når image-siden er fremhævet og får et lingvistisk udtryk fx i form af et diminutiv-suffiks. Fx knytter der sig et sanset billede til ordet *меленеске* (*человек*), men billedet er ikke leksikaliseret, ordet er neutralt, der skelnes ikke engang imellem, om det er en mand eller en kvinde. Til gengæld har ordet *стакkel* (*бедняга*) en følelsesmæssig konnotation i form af et sanset billede, der kalder på medlidenhed; ordets idémæssigt-neutrale indhold er 'et menneske der har været udsat for noget ubehageligt'.

Tegnets *idea*-side kan også være ekspressiv, fx når den talende bevidst taler nøgternt om noget, der er stærkt bevægende, og derved vækker følelser hos samtalepartneren.

Byggesten V: Tre grammatikker: Input-, output og intake-grammatik

Durst-Andersen (2011, 171 og 236-245) opererer med tre slags grammatik. Denne opdeling kan hjælpe til at lokalisere ekspressiviteten i sproget og sætte den ekspressive afsenderorientering i system. I det efterfølgende præsenterer jeg min egen fortolkning af de tre grammatikker og belyser dem med et russisk eksempel.

Input og inputgrammatik

Afsender har personlige forudsætninger i form af personlighed og identitet og kan være i en situation og tilstand, der kan få betydning for kommunikationen. Afsender kan fx vælge at:

- udfolde sin personlighed, slippe sit temperament løs eller holde igen
- udfolde subjektive forestillinger om verden, anlægge et subjektivt perspektiv, give subjektiv karakteristik og beskrivelser, afsige subjektive domme over nogen eller noget
- lade sig overvælde af situationen eller det dilemma, han er i og være uklar (fordi han ikke selv ved, hvad han mener og føler)
- forudsætte noget bekendt og lade noget være underforstået (og overlade til modtager at bruge sin logiske sans og viden om virkeligheden)
- fortælle noget, men også udelade noget
- forsøge at vække følelser hos modtager
- tage hensyn til modtagerens identitet og personlighed, herunder dennes forventninger og følelser.

De muligheder, afsender vælger, kalder vi input, og de valgmuligheder, der er, udgør en særlig inputgrammatik. Denne grammatik har der traditionelt ikke været så meget opmærksomhed på.²³

Inputgrammatikken manifesterer sig i afsenders særlige fortæller-stil, herunder stilbrud, i hans valg af privat stemme eller en poetisk funktion. I russisk sprog ses afsenderorienteringen bl.a. i brugen af omvendt ordstilling i narration (med verbet på første plads), i brugen af diminutiver, metonymiske orddannelser og possessivpronominer²⁴, i brugen af subjektivt karakteriserende former generelt, fx imperfektiv aspekt²⁵ i præteritum og infinitiv samt langformer af adjektiver.²⁶ På dansk er det i høj grad partikler, der er markører for afsenderorientering ('Jeg har skam gjort det', 'Det skal nok gå'). Udtryk på dansk som 'jeg skal hilse at sige, at...' og 'jeg skal komme efter dig' stammer fra den private stemme. Det første bruges, når man vil tilkendegive sin oprigtige mening og hvad man oprigtigt føler (fx: 'jeg skal hilse og sige, at outsourcing af IT-funktioner er en kæmpemisforståelse'), det andet bruges i betydningen 'og så videre, og så videre', dvs. når man ikke orker at remse alt det op, der kunne nævnes (fx: 'der er meget at huske om morgenen, børnene skal have madpakker med, gymnastiktøj, noget tøj skal afleveres til rensning, der skal laves en seddel over, hvad jeg skal købe ind, og jeg skal komme efter dig'). Udtrykkene 'jeg skal hilse og sige' og 'jeg skal komme efter dig' er lagret på et menneskes indre båndoptager fra barndommen og derfor nemme at fyre af hurtigt.

Et eksempel på markører for afsenderorientering i engelsk er den narrative brug af pronominet 'this'

There was this strange man sitting next to me in on the plane' eller:
I've been getting these pains in my chest.²⁷

²³ Ifølge Durst-Andersen, foredrag holdt på et seminar for danske grammatikere 28.-30. september 2010 i Slagelse. Rosengren (1982) undersøger gennem analyser af tre korrespondancer tekststrukturen som afspejling af afsenders egne tanker og strategi. Jeg vurderer dog, at det reelt er modtager – og dermed modtagers "grammatik" – der hos Rosenberg kommer i det kommunikative fokus, fordi afsenders strategi netop er at overbevise og overtale modtager.

Derimod kan analyse af litteratur og anden kunst efter min mening komme tættere på en afsendergrammatik, fordi kunstværker i højere grad er karakteriseret ved at være afsenders udtryksform og stil end at være et budskab til modtager. Et klassisk eksempel på analyse af fortællekunst er Eberhard Lämmerts *Bauformen des Erzählens* (1955).

²⁴ *Это мамина книга*, 'Det er mors bog'.

²⁵ Jf. Gogol: *И дело. Руки виноваты, зачем брали, а не другая часть тела* ('Sådan. Det var hænderne, der var de skyldige – hvad skulle de også tage [den] for? – og ikke nogen anden legemsdel'). Eller: *Вы читали Войну и мир?* (Den imperfektive præteritumsform indeholder en karakteristik af subjektet, på dansk kunne den udtrykkes ved 'Har De læst krig og fred' eller 'De har vel læst krig og Fred?' til forskel fra 'Har De læst krig og Fred?')

²⁶ Jf. Forskellen mellem *она нервная* og *она нервничает*: Begge udtryk betyder på dansk 'hun er (altid) nervøs', men det førstnævnte udtryk er på russisk en subjektiv dom, det andet er en konstatering, som afsender deler med modtageren, der også kan se, at den omtalte person er nervøs i øjeblikket.

²⁷ Eksemplerne er hentet fra *Oxford Advanced Learner's Dictionary* (2000).

For alle sprog er interjektioner og paralingvistisk sprog med ufuldstændige sætninger markører for afsenderorientering eller, med andre ord, inputgrammatikken.

Inputgrammatikken kan alene observeres og studeres i outputgrammatikken, der er fælles for afsender og modtager og sikrer, at de kan kommunikere. Men eksistensen af input og inputgrammatikkens særlige karakter kan forklare nogle forhold i output, som ellers ville være vanskelige at forklare og se et system i, herunder sprogets ekspressivitet.

Output

Hvor input og intake er noget, man tænke sig til, eftersom de ligger bag det sagte og hørte, er output er ordene, som de falder. Outputgrammatikken er det system, der plejer at være beskrevet i fremmedsprogsgrammatikker, og som er genstand for den meste lingvistiske forskning i grammatik. Outputgrammatikken behersker sprogbrugerne per automatik. Afsender har lært sproget fra barn og følger ubesværet reglerne i det grammatiske system. Som indfødt sprogbruger kan man på grund af grammatikkens rummelighed bare begynde at sige noget, uden at have gjort sig helt klart, hvordan man vil formulere sig, og alligevel ende op med at have kommunikeret sprogligt forståeligt. Hvis outputgrammatikken ikke var der, ville modtager have svært ved at afkode afsenders budskab. Outputgrammatikkens rummelig gør, at den også kan håndtere afsenderorientering, der således opleves at være i fuld overensstemmelse med sprogets system.²⁸ Af samme grund er afsenderorienteringen / inputgrammatikken heller ikke blevet opdaget af lingvister generelt.

Intake

Modtagers eget bidrag til forståelsen kalder vi intake. Afsender taler til et intelligent og vidende væsen og kan bevidst og ubevidst undlade at sige noget, som modtager kan regne ud, fordi det kan tages for givet. Afsenders budskab er således sjældent fuldstændigt i sig selv, modtageren er nødt til at supplere med sin egen logiske tænkemåde og erfaring (viden om virkeligheden) for at afkode det. Modtager kan også specifikt lægge mærke til, hvad afsender ikke siger, fx hvad afsender bevidst undlader eller dækker over, eller hvad afsender ikke selv ved, ikke selv har forstået eller glemt at tage med i betragtning. Intake er således også et system, en intake-grammatik. Heller ikke dén grammatik har haft stor bevågenhed, om end man har beskæftiget sig med modtagersynsvinklen inden for pragmatik.²⁹ Intake-grammatikken ligner input-grammatikken i den forstand, at modtager også træffer en række valg i sin egenskab af modtager både før og under samtalen, ligesom modtager også altid vil være i en eller anden tilstand og situation, der påvirker hans evne til at modtage. Modtager kan fx vælge at:

- Være optaget af sig selv og egne hensigter
- Være optaget af afsenders behov og hensigt; være åben og prøve at forstå, hvad afsender vil sige.

Intake-grammatikken afpasset efter outputgrammatikken og kan kun observeres, når modtager ytrer sig. Så kan man fortolke, hvordan modtager har opfattet afsenders ytring. Det øjeblik, modtager selv siger noget, bliver han til afsender.

²⁸ Saussure har haft svært ved at se fx interjektioner som en integreret del af sproget. Andre brud på sprogets system er paralingvistiske udtryk i form af ufuldstændige sætninger.

²⁹ Levinson (2000): Presumptive meanings. The theory of Generalized Conventional Implicatures og Sperber og Wilson (2004): Relevance theory

Et eksempel på de tre grammatikker i en russisk dialog

Som det fremgår, indgår input-, output og intakegrammatik i en struktureret helhed med hver sin funktion. Til at illustrere de tre former for grammatik, input-, output og intakegrammatik, analyseres her et uddrag fra en dialog på russisk.

Den udvalgte tekst på nogle få linier er hentet fra en moderne kriminalroman.³⁰ Den omhandler flere sider får læseren oplysninger, der forklarer sprogbrugen i tekstuddraget; denne viden bruger jeg i min gennemgang:

To veninder kommer ind på en restaurant hen på eftermiddagen. Den ene er kriminalromanens fortæller og omtaler sig selv som 'jeg'. Den anden hedder Vera.

В маленьком зале оказалось пусто.

— Бинез-ланч закончился, — предостерегла официантка, - заказ по меню.

Я кивнула, а Вера неожиданно накинулась на девушку:

— Мы похожи на оборванок, у которых нет денег на порцию картошки?

— Простите, — улыбнулась официантка, — но иногда посетители просят комплексный обед после шестнадцати часов, вот хозяин и велел сразу предупредить, во избежание конфликта.

— Оповещай идиотов, а мы не дуры! — не могла успокоиться Вера

Der var helt tomt i den lille sal.

— Der er ikke business lunch [tag-selv-bord] længere, skyndte servitricen sig at sige, — bestilling skal ske efter menukortet

Jeg nikkede, men Vera kastede sig uventet over den unge pige:

— Ligner vi måske nogle pjaltproletarer, der ikke har råd en portion kartofler?

— Undskyld, — smilede servitricen, — men det sker, at vore gæster kommer efter klokken seksten og beder om en frokost med flere retter, og derfor har ejeren givet besked om, at vi straks skal gøre opmærksom på det for at undgå konflikt.

— Den besked kan du give til idioter, men vi er altså ikke dumme! — Vera kunne ikke falde til ro.

Tekstudsnittet er 'output'. Der er imidlertid meget i teksten, der er underforstået og skal fortolkes. Her kan det hjælpe at operere med begreberne input- og intake-grammatik, nemlig tekstudsnittets elementer af afsenderorientering og modtagers forståelse:

Inputgrammatik: Servitricen er i afsenders rolle i to omgange. Hun har af restaurationens indehaver fået besked på at informere gæsterne om reglerne. Erfaringen er, at gæster kan finde på at komme ind sent på eftermiddagen og forlange frokost. Når servitricen ser de to veninder komme ind, er hun styret af denne erfaring og restauratørens instruks og kommer til at lægge mere vægt på instruksen end på høflighed. Hun kunne i stedet have startet med at sige 'velkommen' og høre, hvad gæsterne vil. I outputtet manifesterer inputgrammatikken i første omgang ved en "ordre" (ikke i form af et imperativ, men en administrativ meddelelse) til gæsterne. Kontaktskabende funktioner i form af fx hilsen og spørgsmål glimrer ved deres fravær. I anden omgang har servitricen opdaget, at hendes kommunikation i første omgang ikke lykkedes, denne gang siger hun 'undskyld' og giver en forklaring samtidig med at hun smiler høfligt.

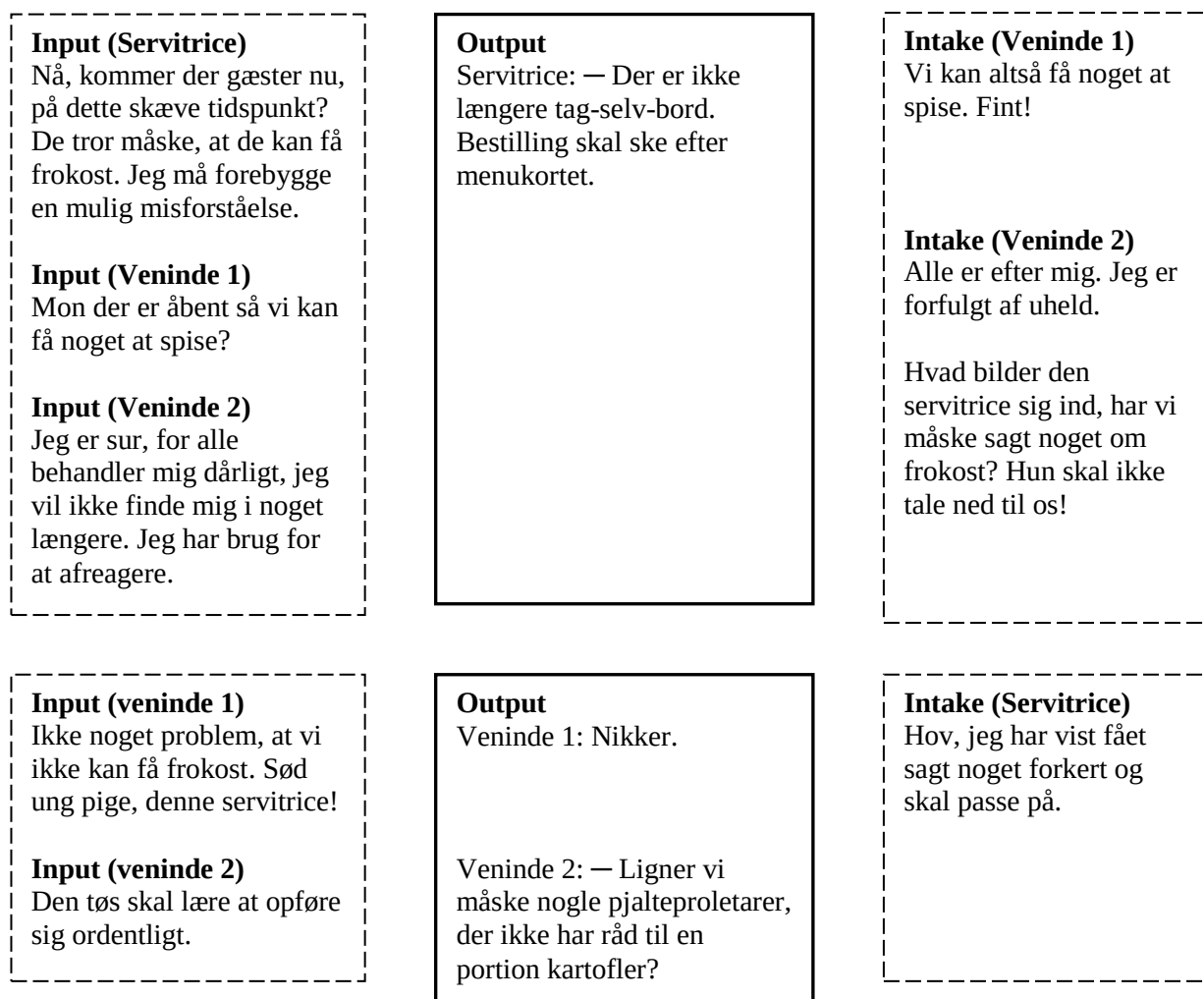
Intake-grammatik: Den ene af de to veninder (fortælleren) tager ikke servitricens meddelelse ilde op. Forklaringen er til dels, at servitricen ikke optræder provokerende; hendes kropssprog er ikke

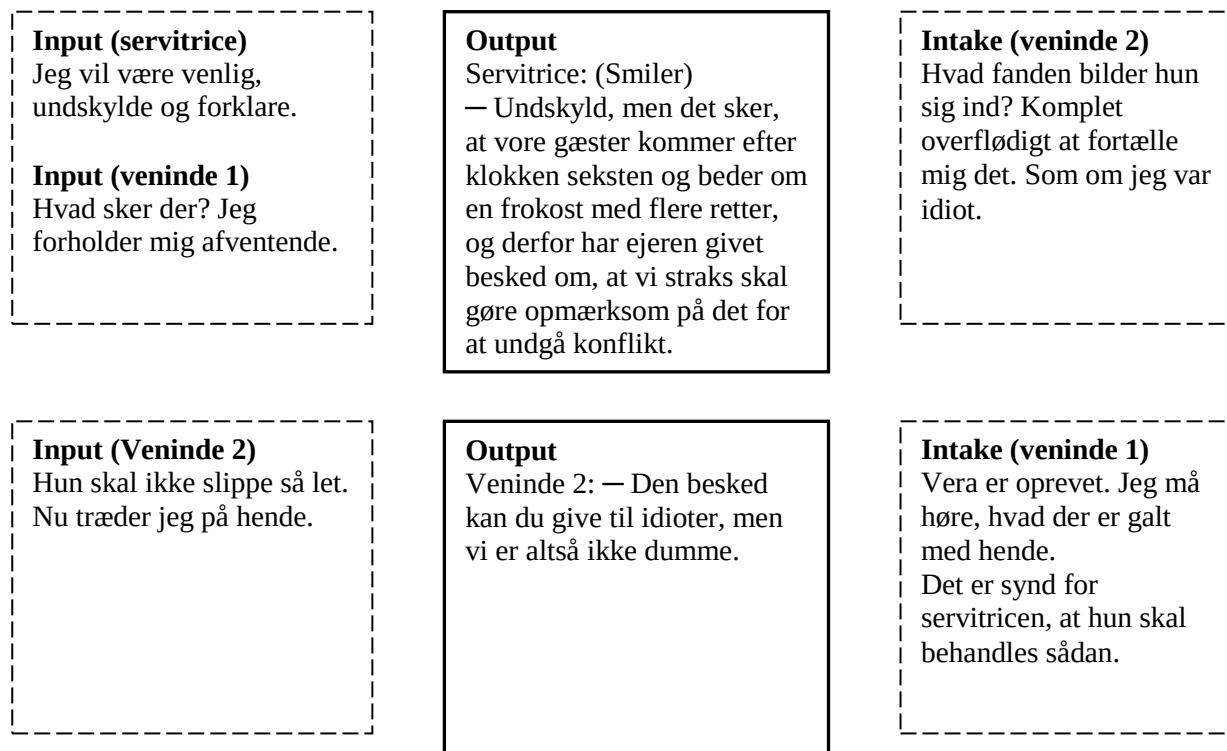
³⁰ Dar'ja Doncova (2006, 42)

uvenligt, hun smiler, og hendes tonefald er neutralt. Men især handler den første venindes udramatiske reaktion om, at hun selv er i en god tilstand; hun har overskud til at forstå, at servitricen bare skynder sig at få sagt, hvad hun nu engang skal sige, og at hun i farten glemmer nogle høflighedsritualer. Intakegrammatikken manifesterer sig her ved hendes nik: Hun har valgt at hæfte sig ved den del af budskabet, hun skal bruge: Restauranten er åben, de kan få noget at spise. Hun fravælger at kommentere på, at servitricen er kommet med overflødig information.

Den anden veninde oplever servitricens meddelelse anderledes: Hun føler sig i forvejen forfulgt af uheld og dårligt behandlet af andre personer og er derfor nærtagende; hun har en vrede, hun skal have afløb for (senere i teksten får læseren forklaringen), og benytter som anledning, at servitricens opførsel kan opfattes nedladende. I outputtet manifesterer intakegrammatikken sig som et svar på den oplevede undertone i servitricens meddelelse, et angribende retorisk spørgsmål med ekspressivt ordvalg, sarkasme og forsøg på fornærmelse, bl.a. ved at bruge du-tiltaleform. Så snart modtager begynder at sige noget, kommer hun i afsenders rolle, og der er tale om input.

Eksemplet sammenfattes i forenklet form i figuren nedenfor. Output er ordene, som de falder. Input og intake må man dels tænke sig til og kan man dels finde henvisninger til andre steder i teksten, men de er helt nødvendige forklaringer på, at output former sig som det gør:

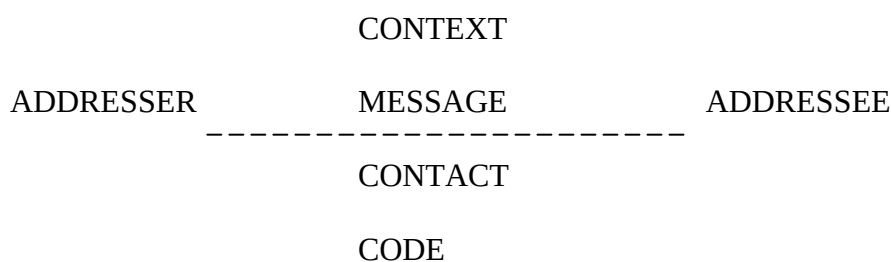

Input og intake ligger altså bag ved output, og kommer kun til udtryk i output. Al sproglig ekspressivitet skal findes i output, og følelsernes grammatik er den del af grammatikken, som skyldes følelser hos afsender og modtager. Når modtager ytrer sig, bliver han i teknisk forstand afsender, og hans intake bliver til input. Derfor kan man sige, at sprogets ekspressivitet hører hjemme i inputgrammatikken.

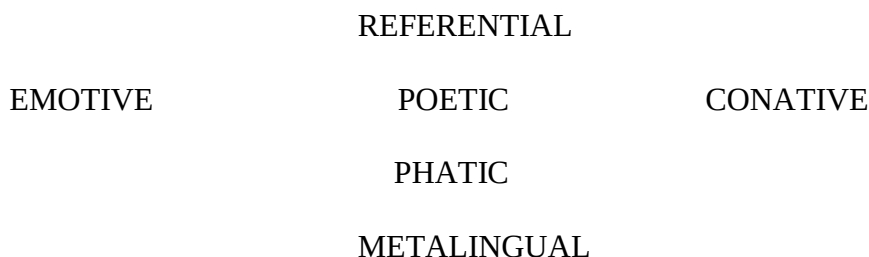
Byggesten VI: Den poetiske funktion

Roman Jakobsons (1960) model over sproget som meddelelssystem følger dimensionerne kontekst og kode til Bühlers model:

Foruden selve meddelelsetemaet (MESSAGE) indbefatter dette system en afsender (ADDRESSER), der udformer meddelelsen, en modtager (ADDRESSEE), der kan opfatte meddelelsen, en sammenhæng (CONTEXT), som kommunikationen indgår, en kode (CODE), der gør det muligt at udforme og tyde meddelelsen, samt endelig kontakt (CONTACT), som gør det muligt at overbringe meddelelsen.

Til hvert element i modellen knytter Jakobson en særlig funktion:

Den emotive funktion knytter sig til afsenderen, idet den udtrykker vedkommendes individuelle holdning etc., den konative knytter sig til modtageren, idet den består i de mulige forskellige former for henvendelse til samtalepartneren (en ordre, et løfte, en bøn etc.); den referentielle knytter sig til den konteksten, der refereres til, den poetiske knytter sig til selve meddelellestemaet, hvor sprogets potentiale af udtryksformer og virkemidler kan komme i spil.

Der er meddelelser, som først og fremmest tjener til at tiltrække samtalepartnerens opmærksomhed, indlede, opretholde og afbryde en meddelelse samt kontrollere at forbindelsen er intakt. Denne kontaktfunktion kalder Jakobson phatisk (græsk *phatos* 'det sagte'). Til koden knytter sig den metalingvistiske funktion, som består i, at man taler om selve det sprog, man bruger, kontrollerer at man bruger en fælles kode og forstår hinanden.

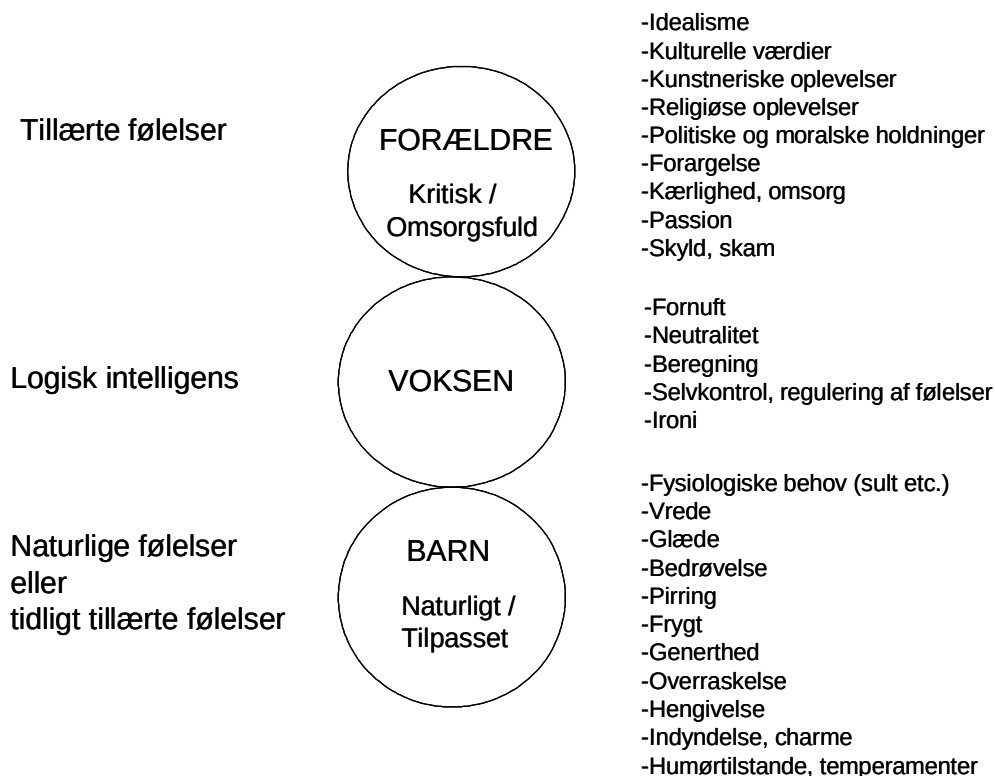
Det nye, Jakobsons model bringer i forhold til ekspressivitet, er den poetiske funktion, hvormed det understreges, at også selve meddelellestemaet ikke bare behøver at være en objektiv fremstilling i tredje person, men kan formidles med poetiske (dvs. ekspressive) virkemidler.

Jakobson er muligvis påvirket af, at hans sproglige analyser mest er af digte. Der findes bestemt også meddelelser, som er rensat for poetiske virkemidler og bevidst skrevet i et neutralt sprog. Dette kommer han faktisk til at sløre, når han kalder funktionen POETIC (medmindre REFERENTIAL også er tænkt som en funktion af MESSAGE og ikke kun af CONTEXT, men det ville være en svaghed i modellens logik).

Byggesten VII: Lag i personligheden, der repræsenterer følelse og fornuft

En model, der direkte belyser sammenhængen og samspillet mellem fornuft og følelse, er Freuds personlighedsmodel, bestående af Superego, Ego og Id. Jeg vælger at bruge den modificerede version, der er udviklet af Eric Berne³¹ og bruges i Berne's spil-teori og terapimetode transaktionsanalyse. I figuren nedenfor ser vi, hvordan følelser fordeler sig over denne model:

³¹ Eric Berne: *Games People Play* (1964). Hos Berne svarer "Voksen" til "Ego" i Freuds personlighedsmodel, men der er den forskel, at "Voksen" hos Berne alene står for logisk intelligens, mens der ved "Ego" forstås en moden person med følelser og rimeligt styr på dem, dvs. Ego'et integrerer i passende omfang både Overjeg og Id. Berne's model rendyrker de tre lag i personligheden og er derfor mere egnet til mit formål.

Modellen opererer med tre planer i menneskets personlighed, hvor Barn-planet repræsenterer de medførte dispositioner (behov, motiver, reaktioner) og tidligt lærte følelser, Voksen-planet repræsenterer vores rationelle intelligens og Forældre-planet tillærte følelser og værdier, herunder vores samvittighed. Mennesker er styret af alle tre planer, som interagerer. Planerne afbalancerer ikke nødvendigvis hinanden. Hos forskellige personer fylder det enkelte plan mere eller mindre. Nogle har et overstort Forældre-plan og undertrykker deres naturlige Barn, andre har en så dominerende rationel dimension (Voksen-planet), at de virker ude af stand til at tage andre hensyn end rent fornuftsmæssige, atter andre har så stort et Barn, at de gør indtryk af at være dybt uansvarlige.

Jeg har ud for det enkelte plan i personligheden givet eksempler på de følelser, der refereres til det. I en dialog kommunikerer der mellem planerne, fx således:

Man kan tale Voksen-til-Voksen:

— Hvad er klokken?

— Halv to.

Her er der tale om en nøgtern kommunikation, der går ud på at få faktuel information.

Eller man kan kommunikere Forældre-til-Barn og Barn-til-Forældre:

— Hvor er det altså bare synd, at du er blevet forkølet, skat!

— Men jeg det tror det hjælper, hvis jeg får serveret te.

Eller Barn-til-Forældre og Forældre-til-Barn:

— Jeg kan ikke finde mine briller. Jeg har ledt alle steder.

— Nu skal jeg hjælpe dig.

Eller Barn-til-Barn:

- Gider vi lave mere?
- Nej, hvad med en øl?

Eller Forældre-til-Forældre:

- Bussen er forsinket – igen!
- Ja, det er for dårligt.

I alle de eksemplificerede tilfælde foregår der et harmonisk spil, hvor partnerne lever op til hinandens forventninger, lever op til deres rolle og leger med. Kommunikationen kan imidlertid også gå galt, nemlig i tilfælde, hvor den ene part henvender sig til et bestemt plan hos samtalepartneren, men får respons på et andet plan:

- Er du min? (Barn-til-Barn)
- Nu ejer man jo ikke hinanden. (Voksen-til-Voksen)

Eller: (eksemplet fra modellen med tre grammatikker)

- Der er ikke tag-selv-bord længere. Bestilling skal ske efter menukortet. (Voksen-til-Voksen, måske med en undertone af Forældre-Barn, der kommer til at provokere modtager)
- Ligner vi måske nogle pjaltproletarer, der ikke har råd til en portion kartofler? (Forældre-til-Barn; den irrettesættende Forældre-figur vil have barnet til at skamme sig)
- Bussen er forsinket igen. (Forældre-til-Forældre)
- Det er nu ikke mit indtryk, at den plejer at være forsinket. (Voksen-til-Voksen)

Det er på Barn- og Forældre-planet, at den talende – ofte spontant-ufrivilligt - buser ud med følelsesudtryk, som hentes i sprogets righoldige repertoire. Følelsen overraskelse er ikke sjældent ofte inde i billedet i sådanne tilfælde. På Voksen-planet, derimod, er udtryksfuldheden planlagt af sprogbrugeren; denne udtryksfuldhed nykonstrueres i hvert enkelt tilfælde og mobiliseres ikke spontant fra repertoire af følelsesladede udtryk, som sproget rådet over.

De naturlige følelser er ikke stærkere eller voldsommere end de tillærte. Tværtimod kan man se eksempler på, at tillærte følelser kan blive de stærkeste (for eksempel kan skam hos et menneske veje tungere end (livs)glæde, jf. når angsten for, hvad andre vil tænke, er stærkere end modet til at følge sine lyster, eller når nogen begår udvidet selvmord på grund af en kuldsejlet økonomi; idealisme kan blive prioriteret højere end fysiologiske behov, jf. når nogen sultestrejker for at stå på sin ret eller sætter livet på spil for en sag etc).. Denne mekanisme er illustreret i fx Abraham Maslows (1970) behovspyramide, hvor lavere, mere fundamentale behov, når de én gang er (i rimelig grad) tilfredsstillet, erstattes af højere liggende behov, som så bliver den vigtigste motivation. Behovshierarkiet er, nævnt nedefra: Fysiologiske behov (sult, tørst, søvn), Behov for sikkerhed, Sociale behov/kærlighed, Anerkendelse, Nysgerrighed/viden, Æstetiske behov, Selvrealisation.

I al kommunikation og sprogbrug er alle tre planer (Forældre-Voksen-Barn) i spil. Det kan derfor kræve megen omhu at formulere sig udelukkende Voksen-til-Voksen, men indenfor sin profession lærer man sig at bruge et fagligt-neutralt sprog, hvormed man kan behandle alle emner, også følelser, nøgternt.

Voksen-sproget kan dog være ekspressivt. Det gælder bl.a., når det er ironisk ment. Et eksempel på ironi kan findes i en passage hos Gogol, hvor Ivan, en ellers samvittighedsfuld og korrekt skoleelev, fordi han er sulten, forgriber sig på sin sidekammerats madpakke og – skjult bag en bog - begynder

at spise af den. Den strenge latinlærer ser det og straffen falder prompte: Læreren slår Ivan meget smertefuldt (*небольшо*) over hænderne med en lineal. Her kommer så fortællerens ironiske kommentar:

*И дело: руки виноваты, зачем брали, а не другая часть тела.*³² ('Sådan! For det var hænderne der var de skyldige — hvad skulle de også tage madpakken for? — og ikke nogen anden legemsdel').

En nøgtern, afdæmpet stil på voksen-planet kan være ekspressiv, hvis indholdet i udsagnet er noget ganske forfærdeligt eller helt fantastisk. Der er så tale om en effekt i lighed med ironiens, idet den overlader følelserne til tilhøreren. Fx slutter operaen *Wozzeck*³³ med en lakonisk besked, den dræbte mors lille søn får fra en ældre dreng:

"Du der! Din mor er død!"

Drengen selv forstår ikke beskeden, han er for lille, og rider videre på sin kæphest og siger:

"Hop! Hop! Hop! Hop!"

Men publikum er rystet.

Et andet eksempel på ekspressivitet i et på overfladen neutralt sprog er Solženicyns (1968) beretning fra en sibirsk fangelejr *En dag i Ivan Denisovič's liv*, som netop virker stærk på grund af den nøgterne fremstilling, der får læseren til at absorbere meget uden at blive dårlig eller immun og til selv at drage slutninger.

Et tredje eksempel er fra oldtidens Rom, hvor Cicero³⁴ skal til at fortælle de forventningsfulde masser om deres tilfangetagne fjenders skæbne, men blot siger 'vixerunt' ('de har levet'), hvorefter jubelen bryder løs.

Derudover kan Voksen-planet gå i de to andre planers tjeneste og pakke motiver fra Forældre-planet eller Barn-planet ind i, hvad der ligner ren logik. Dette gælder fx, når et politisk forslag, der gavner nogle, men ikke alle, skal sælges som almindelig fornuft, eller når en dybt egoistisk idé præsenteres som et forslag, det er svært at have nogen indvendinger imod. I de tilfælde, hvor Voksen-planet går de to andre planers tjeneste, flyder planerne sammen, så de er svære at skille ad.

Endelig er menneskets rationelle intelligens (altså stadig Voksen-planet) forudsætningen for virkemidlerne i kunst og kultur, ideologi og religion. Det er her, retorikken og stilistikken (herunder stilbrud) hører til.

Byggesten VIII: Principperne i klassisk retorik

Freuds/Bernes model ligner principperne i klassisk retorik, som vi kender fra Aristoteles (384-322 f.Kr.): Logos-Etos-Patos.

- Logos (jf. Voksen) har retning mod modtagerens intellekt, appellerer til modtagers rationelle stillingtagen; afsender holder sig til sagen og koncentrerer sig om saglig, objektiv og logisk

³² Gogol: Ivan Fedorovich Špon'ka i ego tetuška. Fra *Večera da chutore bliz Dikanki*, 1888.

³³ *Wozzeck*, opera af Alban Berg (1921) over Georg Büchners skuespil af samme navn.

³⁴ Cicero var romersk konsul i år 63 f. Kr. Her drev han sin konkurrent Catilina ud af Rom gennem taler til folket og senatet om Catilinas økonomiske forbrydelser og konspiration mod republikken. Reference: Robert W. Cape jr. (1995).

bevisførelse. På det sproglige plan er logos kendetegnet af neutralt ordvalg og anonym stil, afdæmpet og behersket fremførelse.

- Etos (jf. Forældre) har retning mod modtagernes længevarende følelser, appellerer til modtagers tillid til afsenders person i kraft af afsenders personlighedstræk og karakter. På det sproglige plan kommunikerer der holdninger og værdier.
- Patos (jf. Barn) viser og appellerer til spontane, affektprægede følelser og stemninger i nuet. Patos er den udtryksform, der er mest bundet til den konkrete kommunikationssituation. På det sproglige plan giver patos sig til kende ved udråb og andre følelsesladede udtryk.

Byggesten IX: Talesprog og skriftsprog

Siden Sausurre's *Cours de linguistique générale* har det været alment accepteret at skelne mellem langue og parole, altså mellem sproget som kode (form) og sproget som tekst (substans). Langue og parole forudsætter hinanden:

La langue est nécessaire pour que la parole soit intelligible et produise tous ses effets; mais celle-ci est nécessaire pour que la langue s'établisse; historiquement, le fait de parole précède toujours (1916, 37).

Koden er en forudsætning for tekstens begribelighed, men etableringen af koden forudsætter et nøje studium af teksten. Det er vigtigt at gøre sig denne cirkularitet, dette gensidige (om end ikke symmetriske) forudsætningsforhold klart. Den ekspressive kategori skal som sprogligt fænomen altså iagttages både i kode og i tekst. Men selvom det især er koden, der har været undersøgt og beskrevet (i ordbøger og grammatikker), er denne etablering sket gennem et nøje studium af tekster.

En dækkende beskrivelse af sproget må forudsætte to sæt af parole; sproget former sig nemlig forskelligt afhængigt af, om brugeren har forberedt det omhyggeligt eller benytter det uforberedt / spontant i samtalsituationen. Den spontane samtalsituation er karakteriseret ved sproglige ellipser, gestikuleren samt andre paralingvistiske hjælpemidler og forudsætter særlige regelsæt, der ikke synes at være redegjort for i de studier af verbalsproget, som foreligger i traditionelle ordbøger og grammatikker, men som behandles i forskning inden for lingvistisk pragmatik.

Sproget er ikke alene om at skabe mening, men virker sammen med ikke-sproglig tænkning og en ikke-sproglig handlings-logik. Kausalforhold har mennesker kendskab til uafhængigt af sproget (fx hvis du falder, kan det gøre ondt; hvis du åbner et vindue, kommer der frisk luft ind).

Nogle sproglige udtryk kan kun forstås, fordi adressaten er i stand til at gætte på, hvad det er, den talende egentlig vil (Ex: 'Her er varmt', hvor afsender ønsker, at adressaten forstår budskabet og åbner et vindue). Denne form for talehandling er en såkaldt generel konversationel implikatur (GKI)³⁵, der udgør et meningsmæssigt niveau mellem det sagte (den kodede mening) og det mente (den situationelle mening) – med andre ord en implicit mening. I en sådan implicit mening manifesterer ekspressiviteten sig ofte, bl.a. i ironi, og når modtager godt nok opfatter, at afsender udtrykker en følelse, men samtidig skal gætte sig til, hvad afsender mener eller antyder.

Durst-Andersen (2011, 237) indfører begrebet den 'private stemme' om den sprogbrug hos afsender, der er indforstået.

I Zemskajas *Razgovornaja Reč'* (1973) argumenteres der for at skelne mellem et verbalsprog, det kodificerede litteratursprog, *КЛЯ — kodificirovanyj literaturnyj jazyk*, og et talesprog, *РР — razgovornaja reč'* (jf. de for længst hævdede principper i tjekkisk lingvistik 'spisovná' og

³⁵ Implikatur-begrebet stammer fra Paul Grice (1975). I Danmark forsker bl.a. Peter Widell og Simon Borchmann i talehandlinger, herunder implikatur.

‘hovorová čeština’, tjekkisk skrift-og talesprog). Mens den tjekkiske filolog Barnet (1970) fremfører, at *PP* ikke er andet end en funktionel stil af *K/ЛЯ*, hvis særpræg ligger i den lineære organisation, dvs. syntagmatikken, mener Zemskaja derimod at kunne påvise, at *PP*s særpræg er det paradigmatiske, dets system. Zemskaja tillægger udtrykkeligt ordet ”system” samme betydning som Saussure, hvorfor det må være rigtigt at karakterisere hendes opfattelse af *K/ЛЯ* og *PP* som to sæt af langue og parole (om end de for en del er sammenfaldende).

Det, Zemskaja skelner imellem, er i virkeligheden ikke to systemer, men snarere to funktioner af ét system. *PP* er i forhold til *K/ЛЯ* på den ene side mere heterogent, rigere på synonymik og metaforik (et synspunkt Luk’janova (1986) deler) og karakteriseret ved udtrykkenes ‘opdelelighed’ (*расчлененность*; fx udtrykket ‘noget at skrive med’ i stedet for ‘blyant’) og på den anden side mere sammentrængt og afstumpet med sine synkretiske, elliptiske og metonymiske dannelser (såsom ‘messingsuppe’, ‘socialen’, ‘sjæler’). Men det er jo *PP*, som *K/ЛЯ* historisk er dannet af og stadig optager i sig. Når *K/ЛЯ* er et kodificeret abstractum af *PP*, hvor tid og andre ekstralingvistiske faktorer er bortabstraheret, og *PP* er sproget i utvungen spatiotemporal anvendelse under påvirkning af ydre faktorer (jf. Hronek 1968), må *K/ЛЯ* og *PP* være bygget over et fælles (ganske vist langt fra udforsket) system, som også har indkodet selve menneskets tænkemåde (perceptuelle og associative mønstre, symboldannelser) og kommunikative adfærd. Kun en så bredt opfattet kode gør det muligt at forklare, at mennesket kan skrive og kapere fx digteriske nyskabelser (der i øvrigt hverken kan karakteriseres som specifikt *K/ЛЯ* eller *PP*) og andre former for individual-stil (idiolekter).

Ekspressiviteten er altså såvel *K/ЛЯ*s som *PP*s anliggende. Som vi skal se, ytrer den sig som særlige dannelser, ofte som følelsesladede (ekspressive) synonymymer til neutrale udsagn, men også som ekspressive udtryk uden neutral kerne. Disse dannelser kan være umiddelbart aflæselige tegn (fx diminutiver, partikler, interjektioner, onomatopoietika, paralingvistiske tegn), men optræder også som overførsler (metaforer, metonymer). Den udgør i sin natur en levende forbindelse mellem *K/ЛЯ* og *PP* uden dog at være et argument imod den formelle skelnen mellem disse. Strukturelt minder den mest om talesproget, og det er da også heri, at den forekommer mest. *K/ЛЯ* er – som en reflekteret og abstraheret funktion af sproget – kun modtagelig for overvejende ‘planlagt’ ekspressivitet (bl.a. poetiske og retoriske virkemidler). Interjektionerne og andre konstant følelsesladede ord (som ‘dejlig’, ‘grim’ o.l.) skiller sig ud ved ikke at være formdannelser til neutrale udsagn, men primære ekspressive tegn.

Det problematiske er, at Zemskajas *literaturnyj jazyk*, der omfatter *razgovornaja reč’* og *kodificirovannyj literaturnyj jazyk* ikke rummer hele det russiske sprog. Det ikke-normative talesprog *prostorečie*, der dækker ukorrekt sprogbrug pga. mangelfuld uddannelse samt slang, er ikke omfattet. En sådan skelnen, hvor talesproget kun er de veluddannedes talesprog, opererer jeg ikke med i afhandlingen, da jeg principielt anser den for betænkelig og specifikt ikke frugtbar i en analyse som den, jeg skal foretage, bl.a. af kraftudtryk. Så når jeg taler om talesprog og om skriftsprog, skal det forstås i en bredere betydning end i traditionel russisk lingvistik.³⁶

³⁶ Jeg er dog ikke så tolerant, at jeg accepterer alt, en indfødt kan få over sine læber, som materiale, der kan bruges til at studere sproget og dets grammatiske regler. Det er klart, at selv indfødte undertiden kommer til at fejle i bøjninger, ordstilling og ordvalg, ligesom der findes sprogbrug, som er ukorrekt, selvom den er udbredt. Eksempler på dansk er grammatiske fejl som ”det behøves du ikke” eller ”jeg syntes, den er god” eller ”Berlusconi vil stille spørgsmålstegn ved domstolen i Milanos legitimitet” (Radioavisen 6.4.2011) og forvrøvlende sætninger som ”Danskerne har ikke lige gode muligheder for at få uretfærdigheder prøvet af en domstol” (Berlingske Tidende 23.3.2011). At modtager godt forstår, hvad der menes, er ikke et tilstrækkelig kvalitativt kriterium for udvælgelse af en tekst til analyse (medmindre formålet da er at studere fejl).

Sammenfatning af modellerne

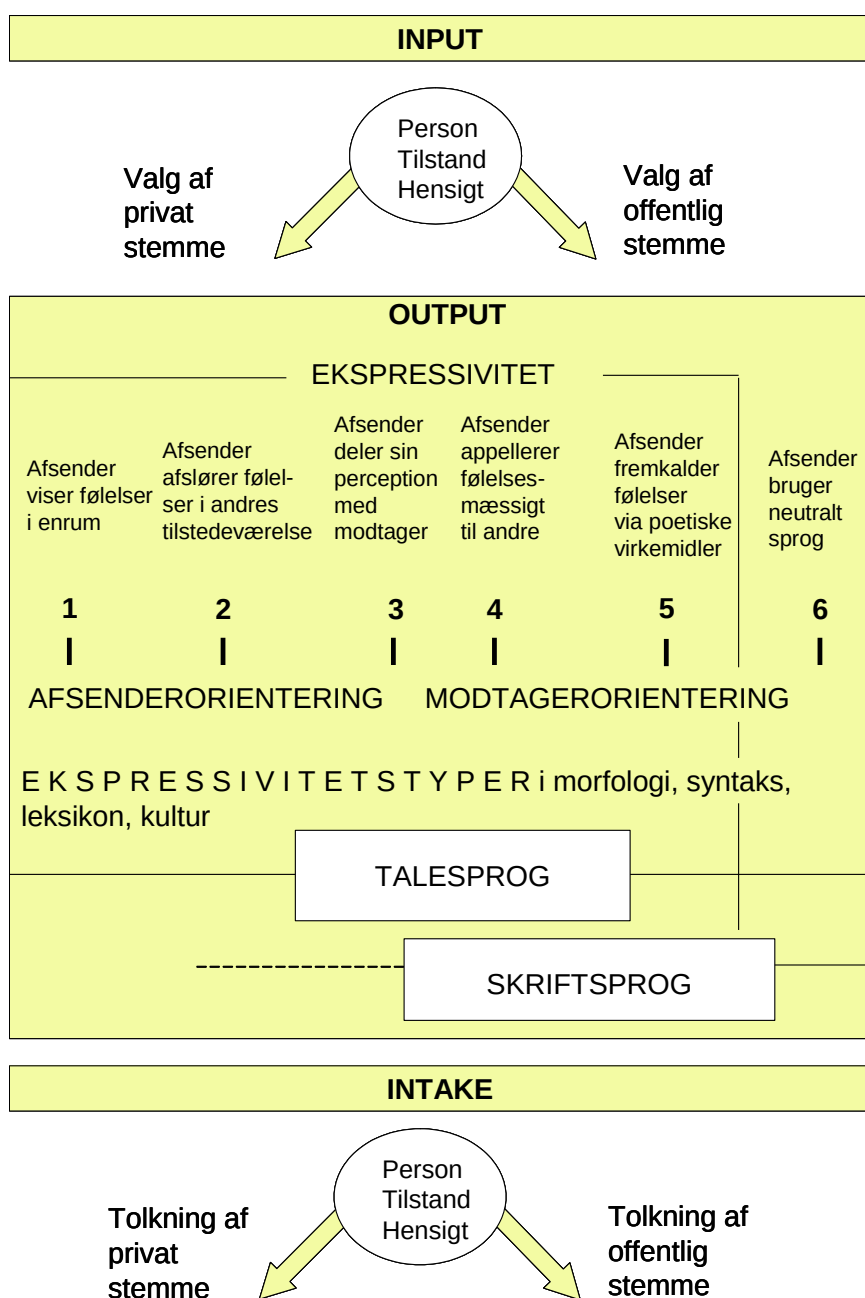
De ni byggestene kan supplere hinanden i min udredning af ekspressivitet. Bühler bidrager med at gøre opmærksom på samtidigheden af udtryk, appel og fremstilling; Jakobson supplerer med, at fremstillingsformen har et poetisk potentiale. Fra Zemskaja har jeg hentet inspiration til både at undersøge ekspressiviteten i talesproget og skriftsproget; Berne og den klassiske retorik har henledt min opmærksomhed på, at følelse og fornuft interagerer, og at der er såvel naturlige som tillærte følelser; Foolen har med sin skelnen mellem analog og digital indkodning bekræftet mig i, at der er modsatrettede tendenser i sproget, og at følelse manifesterer sig i begge; Krylova bidrager med at gøre opmærksom på dimensionen afstand til virkeligheden; endelig bidrager Durst-Andersen med ideen om de tre grammatikker, sprogets private stemme og leksikalisering af tegnets image-side.

Ud over de ni byggestene introduceres der i de enkelte kapitler supplerende teori til at få greb om fænomenet ekspressivitet, fx en kulturanalysemodel i kapitlet "Ekspressivitet og kultur".

Teoretisk ramme og beskrivelsesmodel

Vi er nu kommet frem til at foretage studier af de enkelte ekspressivitetsformer. Der er brug for en teoretisk ramme, der kan tjene til en systematisk karakteristik af de enkelte manifestationsformer og som instrument til at identificere fællestræk mellem dem. Med udgangspunkt i følelsers funktioner (som såvel hurtige råskitseagtige vurderinger som langvarige underliggende motiver) og de ni sprog- og kommunikationsteoretiske byggestene ovenfor er der udviklet en sådan teoretisk ramme for ekspressiviteten. Den består af (A) *Afsenders kommunikationsmodel*, der viser, hvor ekspressiviteten placerer sig i sproget og spændet af mulige ekspressivitetstyper (1-5), samt (B) en *Beskrivelsesmodel*, der opfanger den konkrete ekspressivitetstypes karakteristika:

Afsenders kommunikationsmodel

Afsenders kommunikationsmodel opererer med de tre grammatikker: Input-, output og intakegrammatik.

Det er kun i output, at sproget kan studeres, men input og intake kan hjælpe os til at forklare forhold ved output. Ekspressiviteten har sit udgangspunkt i input, i afsenderorientering. Den ekspressive afsenderorientering går ud på, at afsender viser eller vækker følelse; afsenderorienteringen varierer i karakter, herunder i graden af modtagerorientering:

- (1) Afsender kan vise følelser i enrum (fx bande højlydt ved pludselig opstået smerte)
- (2) Afsender kan afsløre følelser i andres tilstedeværelse (fx vise vrede)
- (3) Afsender kan, når han fortæller, dele sin perception med modtageren, og derved rykke virkeligheden tættere på modtageren for at fange hans interesse og gøre ham interesseret, spændt
- (4) Afsender kan appellere følelsesmæssigt til andre, gerne samtidig med, at han selv viser følelse (fx prøve at rive nogen med, få nogen til at skamme sig eller provokere dem)
- (5) Afsender kan på en planlagt måde fremkalde følelser hos modtager via poetiske virkemidler (kunstnerisk form, retorik).

De konkrete sproglige muligheder for at realisere (1)-(5) kalder vi ekspressivitetstyper. Disse ekspressivitetstyper er lokaliseret i morfologi, syntaks, leksikon og kulturspecifikke forhold, der påvirker reglerne for sprogbrugen.

Beskrivelsesmodellen består i dette skema, der forefindes ved afslutningen af hvert kapitel, der beskriver en ekspressivitetstype:

Beskrivelsesmodel

BENÆVNELSE AF EKSPRESSIVITETSTYPEN:
LOKALISERING I SPROGET, ORDKLASSE(R):
FUNKTION (BETYDNING):
GRAMMATISK KENDETEGN/SÆRTRÆK:
FOREKOMST TALESPROG / SKRIFTSprog, PRIVAT STEMME/OFFENTLIG STEMME, INTERAKTION MELLEM FØLELSE OG FORNUFT:
KOMMUNIKATIVT FOKUS AFSENDER ALENE(1), AFSENDER IKKE ALENE (2), AFSENDER DELER PERCEPTION MED MODTAGER (3), APPEL TIL MODTAGER (4), POETISK FUNKTION (5):
SEMIOTISK STATUS (DIGITALT INDKODET, ANALOGT INDKODET, BLANDINGSFORM; TEGNETS LYDSIDE, INDHOLDSSIDE/IMAGE, INDHOLDSSIDE/IDEA):
OPRINDELSE (OPRINDELIG EKSPRESSIV FORM ELLER OVERFØRT FRA ANDRE DELE AF DET LINGVISTISKE SYSTEM):
INDVIRKNING PÅ SPROGSYSTEMET OG TILPASNING TIL SPROGSYSTEMET: (FØLELSER STYRER SPROGET (1), SPROGET STYRER FØLELSER (2))

Skemaet bruges alene til opsamling med henblik på at identificere fællestræk og forskelle mellem ekspressivitetstyperne. Generelt foregår studiet af de enkelte ekspressivitetstyper nemlig ved induktion for at studere dem i deres egen ret og for at undgå at presse en skabelon ned over dem, der måske ikke ville opfange alle relevante karakteristika, ligeledes refereres der til relevant forskning undervejs. Det er således ikke samme undersøgelses- og beskrivelsesmetode, der bruges i de enkelte kapitler. Kapitlet om diminutiver og augmentativer begynder med en dekonstruktion af konventionel viden om emnet; indsamlingen af data i afsnittet om kraftudtryk er sket via spørgeskema til grupper af respondenter; i andre afsnit udledes ekspressive fænomener gennem analyser af litteratur, og i atter andre er det direkte grammatiske strukturer, der beskrives; dvs. nogle steder er det langue-, andre steder parole-fænomener, der er undersøgelsens genstand.

Eksempelmaterialet er primært hentet fra det russiske nationalkorpus, især nedskrevet talesprog, men også skriftsprog; desuden indgår ordbøger, faglitteratur, aviser, skønlitteratur, inklusiv triviallitteratur og forfatterens personlige sproglige iagttagelser under talrige arbejdsophold i Rusland gennem ca. 25 år. Indfødte russiske informanter har kontrolleret de anførte eksempler og fortolkningen af dem.

I de efterfølgende afsnit rettes opmærksomheden mod de enkelte forekomster af ekspressivitet, sådan som de forefindes inden for morfologi, syntaks, leksikon og kulturelle forhold af betydning for reglerne bag sprogbrugen.

Lul-lul! rokken går
støt i moders stue,
og jo mere vinden slår,
des mer får arnen lue
Aakjær

Цок-цок-цок. На каблучках-гвоздиках подходит Галина Бодрова,
прелестная девица современной конструкции ('Klak-klik-klak. Ind
kommer Galina Bodrova på sylespidse hæle, en skønjomfru i moderne
design')

Aksenov

Nicht Greisen! Greifen! – Niemand hört es gern,
Dass man ihn Greis nennt. Jedem Worte klingt
Der Ursprung nach, wo es sich her bedingt:
Grau, grämlich, griesgram, greulich. Gräber, grimmig,
Etymologisch gleicherweise stimmig,
Verstimmen uns

Goethe, Walpurgisnacht

Ekspressivitet og morfologi I. Lyd og ekspressivitet

Lyd og betydning

Lyd og betydning hænger sammen; der er en nødvendig ydre forbindelse mellem tegnets udtryk og indhold, mellem rækkefølgen af fonemer og betydningen. Den ydre forbindelse er karakteriseret ved sammenhæng: Sker der en ændring i fonemerne, ændres meningen også. Til gengæld er der som hovedregel ikke nogen indre forbindelse i form af lighed mellem fonemkonstellation og betydning (et [t] eller nasalitet betyder ikke noget i sig selv), men der er en indre forbindelse i fx onomatopoietika, der netop er lydefterlignende ord. Den nære sammenhæng mellem et ords lyd og dets mening giver ifølge Roman Jakobsen sprogbrugeren en tilbøjelighed til at indfortolke en indre forbindelse oven i den ydre, at se lighed og ikke kun en ydre forbindelse og at komplettere det betegnede med et rudimentært billede:

The intimacy of the connection between the sounds and the meaning of a word gives rise to a desire by speakers to add an internal relation to the external relation, resemblance to contiguity, to complement the signified by a rudimentary image (Jakobson 1978, 112-113)

Den del af lingvistikken, der beskæftiger sig specifikt med lyd og mening, kaldes fonosemantik eller lydsymbolik. Roman Jakobson underkaster i *The Sound Shape of Language* (1979) sprogets lyd en strukturalistisk analyse og foretager desuden en historisk gennemgang af lydsymbolik ('sound symbolism') med udgangspunkt i en klassisk skelnen mellem *natur* og *konvention* (fra Platons dialog *Kratylos*), efterfulgt af Georg von Gabelentz' tilsvarende skelnen mellem *physei* og *thesei*, der hos Peirce bliver til *icons* og *symbols*. I nyere tid har Margaret Magnus skrevet en populær fremstilling om fotosemantik: *Gods of the Word* (1999); heri gennemgår hun fonosemantikkens historie tilbage fra græsk og indisk oldtid. Russiske lingvister i dag interesserer sig for ordleg i reklamesproget og andet kreativt sprog, fx Savkina (2004), som der refereres til senere i dette kapitel, og Remčukova (2010), som der refereres til i kapitlet om orddannelse. På www.psycholing.narod.ru findes der en litteraturliste, der dels omfatter grundbogen *Zvuk i smysl* ('Lyd og mening') af A.P. Žuravlev (1991) samt en lang række artikler med fonosemantiske analyser af forfatterskaber (bl.a. Achmatova og Nabokov) og folkløse.

På japansk og koreansk findes der ifølge Junko Baba (2003) en kategori af ord mellem onomatopoietika og almindelige ord, de såkaldte *phonomimes* (som beskriver eksterne fænomener)

og *psychomines* (som beskriver psykiske tilstande); man lærer dem som barn og bruger dem hele livet i dagligdags konversation.

Keith McCune argumenterer i sin doktorafhandling *The Internal Structure og the Indonesian Roots* (1983) for, at hvert ord i indonesisk har en ikonisk (fotosemantisk) komponent, og på websiten www.soundmeaning.com introducerer Pramod Kumar Agrawal sin *Theory of Phonosemantics* med spørgsmål som:

Do you know...?

- That every individual sound communicates some special natural meaning, called Phonosemantics
- That the nature has evolved all the languages in the world on the basis of these natural meanings
- That sounds expressed by animals can be decoded with the help of phonosemantics
- That sound emitted by physical objects also communicates something and it can also be decoded with the help of phonosemantics
- [...]

Jeg har generelt ingen kommentarer til beskrivelser vedr. sprog, jeg ikke kender, såsom japansk, koreansk og indonesisk, og holder mig i denne afhandling alene til russisk, dansk og beslægtede sprog. Men mine referencer skal vise, at der har været og stadig er bred interesse for emnet fonosemantik, samt at der også er grund til sund skepsis over for forskning på dette område, der i nogle tilfælde (McCune (1983) og Pramod Kumar Agrawal på www.soundmeaning.com) umiddelbart kunne se ud til at være præget mere af religiøs overbevisning end af videnskabelighed.

I dette kapitel skal der redegøres for relationen mellem lyd og ekspressivitet i det russiske sprog. Til at begynde med undersøger jeg formålet med tegnets arbitraritet og motivering, der umiddelbart kan synes at gøre en indre sammenhæng mellem lyd og ekspressivitet umulig. Dernæst argumenterer jeg for en særlig, afsenderorienteret mekanisme i sproget, som synes at have det stik modsatte formål, nemlig at skabe en indre sammenhæng mellem lyd og ekspressivitet. I forlængelse heraf påviser jeg i de sidste tre afsnit, at der findes eksempler på særlige ekspressive fonemkonstellationer, at ord af fremmed oprindelse kan få ekspressiv status, samt endelig at der skabes ekspressivitet ved brug af lydkulisser, rim og ordleg.

Tegnets arbitraritet

Tegnet er arbitrært og ikke-motiveret i forholdet til virkeligheden uden for sproget. Det forhold, at den samme indholdssubstans betegnes forskelligt fra sprog til sprog indikerer, at ord ikke har nogen direkte forbindelse til virkeligheden. Fx hedder indholdssubstansen 'hest' på tysk 'Pferd', på fransk 'cheval' og på russisk *лошадь*. Ordene, der begrebsliggør / betegner forhold i virkeligheden, ligner ikke det, de betegner, de er abstrakte symboler.

Det faktum, at tegnet er arbitrært, er for længst konstateret af lingvister. Men der mangler bud på, hvorfor det er arbitrært, hvilken funktion arbitrariteten har, jf. Durst-Andersen (2011, 144):

Except for Benveniste, who suggested to replace 'arbitrariness' with 'necessity' [...] nobody seems to have taken specific interest in exploring the function of having arbitrary lexemes. Jakobson [...] criticized Saussure for considering language as such to be an arbitrary system, but all his examples of indexicality and iconicity are taken from grammar itself. Jakobson never really cracked the problem and actually avoided answering the question: For what reason are words arbitrary? What is the function of having a repertoire of pure symbols? To my knowledge, nobody ever asked these crucial questions.

Durst-Andersens egen forklaring lægger sig i første omgang op ad Martinet (1949). Sproget har to artikulationssystemer. Det ene er morfemer ("monemer", som Martinet kalder dem), der sættes

sammen til ord, der kan danne sætninger. Det andet er fonemer, udtale-enheder, der ingen betydning har, men tjener det formål at skille det enkelte tegn ud fra alle andre tegn. Det er det andet artikulationssystem, som gør det lingvistiske tegn arbitrært og garanterer sprogets økonomi. Durst-Andersen elaborerer videre og tilføjer, at arbitraritet får tegnet til at blive statisk eller ”impotent” med det formål, at det kan blive omnipotent i et ytring og derved ramme alle manifestationer af det indhold, det står for (fx ’hest’). For at blive omnipotent behøver tegnet et instrument, en grammatik, der kan bringe det på rette plads og dermed ophæve det ekstrapolerede og få det tilbage til noget konkret.

Mit eget supplerende bud på en forklaring på tegnets arbitraritet er denne:

1. Menneskets taleorganer giver utallige muligheder for at danne lydcombinationer og dets hjerne utallige muligheder for at danne grammatiske systemer. Sprogene er opstået i menneskelige kollektiver, der levede afsondret fra hinanden. Hvis man anlægger et sandsynlighedsperspektiv, måtte disse menneskekollektiver, der ikke kunne påvirke hinanden, uvægerligt komme til at vælge noget forskelligt (hvis fx 10 mennesker hver især skal tænke på et stort, ikke rundt tal med 7 cifre; så vil de hver især komme ud med forskellige tal). At sprog bliver forskellige, kan supplerende forklares ved, at de skal bruges som et redskab til overlevelse, og at vilkårene for overlevelse er forskellige fra sted til sted.
2. En yderligere forklaring kunne være, at grupper af mennesker har behov for at have et fælles sprog, som kun de kender, og som beskytter kollektivet ved at holde andre ude. Vi ser tendensen til at skabe gruppe-sprog i subkulturer, herunder i ungdomsjargon og blandt kriminelle i fængsler. Og vi ser tendensen, når en nation bruger sproget til at sikre sine egne stamme arbejde og politisk dominans. Det gjaldt Tjekkosllovakiet, der efter første verdenskrig reelt fordrev tyskere og østrigere fra det administrative apparat ved at gøre tjekkisk, som på det tidspunkt ellers kun var rudimentært og ved at uddø, til det officielle sprog. I dag ser vi den samme tendens i fx Estland, Letland, Litauen og Kazakstan. For at det fælles sprog kan være tilpas uforståeligt og svært at lære for dem udenfor kollektivet, må tegnet være arbitrært. Hvis tegn lignede virkeligheden, ville sprog også ligne hinanden mere.³⁷
3. Inden for det enkelte sprog kan det enkelte ord ikke ligne et konkret fænomen i virkeligheden, for så ville der være brug for millioner af ord. Fx skal ordet ’bog’ kunne betegne alle mulige bøger, men kan jo umuligt ligne dem alle på én gang. Der er derfor brug for ord, som kan fungere som generelle betegnelser og hvis betydning konkretiseres i combinationer med andre ord. Fx består vores alfabet af få bogstaver, der til gengæld kan kombineres til uendelig mange ord. Det handler om økonomi. En sammenligning med penge er på sin plads. Penge ligner ikke det, de skal bruges til. Penge er et abstrakt potentiale med en yderst bred anvendelighed.

Økonomien i sprogsystemet ses tydeligt i den klasse af ord, der ikke betegner fænomener, men henviser til dem, nemlig de såkaldte indexer.³⁸ Anaforiske indekser henviser til symboler, altså ord i sproget, der betegner fænomener, og deiktiske indekser henviser til fænomener ude i virkeligheden. Klassen indeholder forholdsvis få, men højfrekvente ord, der i udstrakt grad har samme

³⁷ Det forhold at sprog er forskellige verden over har vakt manges nysgerrighed. Daniel Nettle (1999) redegør for forskningen på området. Ved hjælp af computer-simulationer når Nettle frem til, at geografisk isolation og social selektion er afgørende for sprogenes diversitet. Sprogvariation forklares ved ’speech performance’ og ’imperfect learning’. Mine egne tanker om taleorganernes utallige muligheder finder støtte i fænomenerne ’speech performance’ og ’imperfect learning’ som forandringsfaktorer, ligesom mine tanker om stammens behov for at have sit eget sprog finder støtte i fænomenet ’social selektion’.

³⁸ Index (latin) betyder ’pegefinger’

udtrykskerne og derfor ligner hinanden (men ikke noget ude i virkeligheden): For de spørgende stedords vedkommende er det på dansk hv-ord, på engelsk (w)h-ord, på tysk w-ord, på fransk qu-ord og på russisk k-, č- og gd-ord:

DANSK	RUSSISK	ENGELSK	TYSK	FRANSK
Hvem	<i>Kmo</i>	Who	Wer	Qui
Hvad	<i>Čmo</i>	What	Was	Quoi
Hvis	<i>Čeŭ</i>	Whose	Wessen	Dont (de qui/quoi)
Hvor	<i>Где</i>	Where	Wo	Où*
Hvordan	<i>Как</i>	How	Wie	Comment*
Hvilken	<i>Какой</i>	Which	Welcher	Quel
Hvorfor	<i>Почему</i>	Why	Warum	Pourquoi

* Falder uden for qu-gruppen

Andre stedord har også fællestræk, for eksempel de demonstrative pronominer (dansk d-: 'den', 'det', 'de', 'deres', russisk t-: *mom*, *mo*, *me*, *макоŭ*, *мак*, eng. 'this', 'that', 'those', etc.

Hele et sprogs grammatik kan i øvrigt siges at være et indeks³⁹, nemlig en sammenhængende infrastruktur og "færdselsregler", der gør det muligt at komme sikkert frem til målet. Grammatikken i sig selv er ikke konkret betydningsbærende, men leverer en struktur og en ramme, der faciliterer en meningsfuld kommunikation.

Når de grundlæggende begreber i sproget først er dannet, kan det se ud til, at arbitrarieteten (vilkårligheden eller tilfældigheden) hører op. Tegnet er stadigvæk arbitrært, men synes nu velmotiveret. Afledte begreber dannes meningsfuldt (= motiveret) ud fra de grundlæggende ved hjælp af mekanismer som metaforik og metonymi (efter principper om lighed og nærhed). Fx kommer 'stoleryg' af 'stol' og 'ryg', 'påfund' kommer af 'finde', 'tudefjæs' af 'tude' og 'fjæs' (hvor sidstnævnte er en metonymisk omskrivning af et menneske), 'stille træskoene' kommer af 'stille' og 'træsko' (men bliver en metafor for 'dø').

Arbitrarieteten dominerer over motiveringen. Når nye symboler dannes af gamle er det kun motiveret på et sprog-immanent plan, i forhold til virkeligheden er ordene stadigvæk arbitrære, dertil kommer, at måden at danne nye ord på, nemlig ved genbrug, er et udtryk for systemets økonomi. De nye afledte ord får en selvstændig status som symboler, og det, de er udsprunget af, fortrænges. At begreberne 'forsigtig' og 'indsigt' har noget med 'se' at gøre, vil sprogbrugeren normalt ikke tænke på.

Sprogets system trækker i retning af at skabe abstrakte symboler. Vi ser dette meget tydeligt med navne. Alle navne har oprindelig betydet noget, fx været en udtryk for en persons egenskaber eller de forhåbninger, der har været knyttet til personen fra navngivernes side. Navne i dag er alene symbolske henvisninger til den person, der bærer dem: Susanne, Karsten, Camilla, Jesper. At nogle navne er af udenlandsk oprindelse er kun en yderligere indikation på, at de skal være symboler. Et eksempel på denne mekanisme er, at bynavnet 'Ebeltoft' i nyere tid efter en byrådsbeslutning ændrede stavemåde fra 'Æbeltoft'⁴⁰, der ellers giver mening på dansk (og der er endda en æble i

³⁹ Jf. Durst-Andersen (2011, 145)

⁴⁰ Jeg har henvendt mig til Københavns Universitets Stednavneudvalg om dette spørgsmål. Bent Jørgensen fra Stednavneudvalget har svaret: "Ebeltoft er ganske rigtigt kommet væk fra sin sproglige sammenhæng med navneordet æble. Navnet er autoriseret første gang i 1953 og igen i 1985, begge gange i samme form, Ebeltoft. I en foreløbig retsskrivningsliste fra 1922 var formen Æbeltoft, men på grund af modstand lokalt afstod man i 1953 fra at fortsætte med denne form, selvom den er central i forhold til Stednavneudvalgets grundprincipper."

byvåbenet). Trykket på sidste ord i de sammensatte stednavne Klit^rmøller, Hvide^rSande, Fåre^rvejle fjerner også opmærksomheden fra ordenes oprindelige betydning. Det danske navn 'Møller' udtales med stød og kommer hermed væk fra dets oprindelige betydning: En 'møller' (der udtales uden stød). Men selv i de stednavne, hvor der ikke er sket ændringer på lydsiden, der kan sløre den oprindelige betydning, tænker sprogbrugeren ikke på den (jf. 'Søborg', 'Nyborg', 'Tranekær'), den oprindelige betydning har ændret karakter til et symbol, der alene skal betegne – altså ikke beskrive – et sted.

Nu, hvor jeg har argumenteret for, at tegnet er nødt til at være arbitrært, er det på tide at indrømme, at det alligevel ikke forholder sig så enkelt.

Der er ord, hvis lydbillede tydeligvis ligner det, de står for, de såkaldte onomatopoietika, fx 'plask' (russisk *плеск*, tysk 'platsch', tjekkisk 'žbluňk', fransk 'flac', italiensk 'paffete'). Selv om de ikke er ens fra sprog til sprog (hvis forskellige noterings- og fonotaktiske systemer sætter deres præg), er der klart tale om efterligninger af en naturlyd. Dette gælder også udbrudsord som 'åh', 'av', 'nå', 'ak' (på russisk: *ой, ай, ну, эх*), som lyder som naturlige smerteudbrud, brummen, suk. Lydbilledet i ordet 'læspe' er vel også en efterligning af, hvordan det lyder når den talende læsper, det russiske ord for 'læspe' *сюсюкать*⁴¹, er helt klart en lydefterligning, idet lydcombinationen [s'u] ellers ikke forekommer i russiske ord (kun i fremmedord).

Dette var Saussure (1916, 101), som var ophavsmand til ideen om tegnets arbitratitet, selv inde på:

On pourrait s'appuyer sur les onomatopées pour dire que le choix du signifiant n'est pas toujours arbitraire. Mais elles ne sont jamais des éléments organiques d'un système linguistique

Det mest interessante i citatet er hans påstand om, at onomatopoietika ikke er organiske elementer i det lingvistiske system. Der er noget galt, noget der skiller sig ud fra det ellers algebra-lignende sprogsystem.

Vi skal i det efterfølgende se på, hvordan lydord og ekspressivitet hænger sammen. Er alle lydord ekspressive? Hvis nej: Hvilke er, og hvilke er ikke?

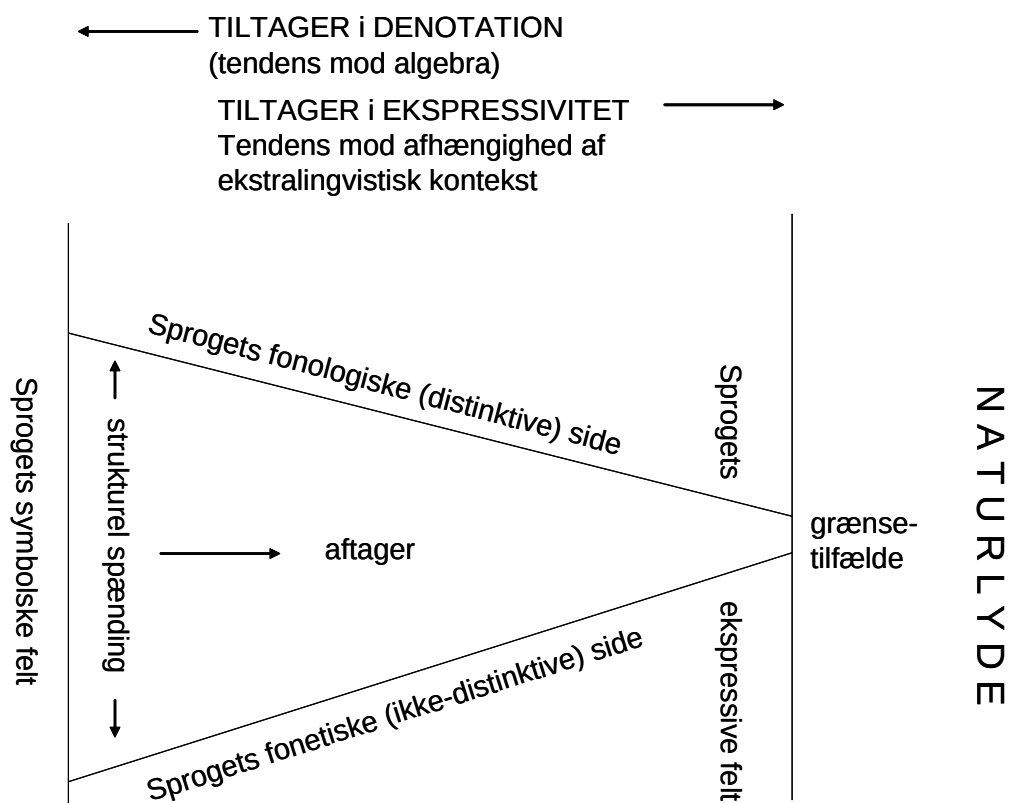
Lyd og ekspressivitet generelt

Der kan argumenteres for, at to tegnsystemer, systemet af arbitrære tegn og et afsenderorienteret paralingvistisk sprog af kinetik, gestikulation, mimik og lydsignaler, invaderer og supplerer hinanden. De virker i en kommunikativ multimedie-agtig helhed, nemlig sproget, men er forskellige tendenser i den (jf. tankegangen hos Durst-Andersen (2011) om sprogets offentlige og private stemme, om input- og intakegrammatik). Således er kommunikationen i den ikke-planlagte, utvungne samtalsituation præget af det paralingvistiske sprogs ufærdige sætninger (hvor der er meget, der underforstås), af gestikulation og mimik, mens fx den videnskabelige afhandling er udformet i en bestræbelse på at undgå enhver afhængighed af ekstralingvistiske kontekster.

De talrige eksempler på parasprogets indtrængen i systemet af arbitrære tegn er blevet tolket som et ekspressivt fænomen i sprogbygningen. Lydefterligningerne repræsenterer efter den opfattelse et yderpunkt af ekspressivitet, hvorimod de rent arbitrære tegn er et yderpunkt af denotation. Hjelmlev (1928) og Kořínek (1934 og 1937) har endog været inde på den tanke, at der i hvert sprog ved siden af systemet af ordklasser også eksisterer et særligt system af kategorier efter ordenes grad af ekspressivitet og denotation. Kořínek (1937, 49) har med nedenstående skema

⁴¹ *Сюсюкание* ('læspen') forekommer ikke kun som taleddefekt, men som en bevidst måde at tale på til et barn. På dansk kan forældre tilsvarende sige [ʃɔ ʃɔ] ('sjå-sjå') i stedet for [sɔ-sɔ] ('så-så')

anskueliggjort sin opfattelse af vekselvirkningen mellem hvad han kalder sprogets 'intellektuelle' (= denotative) og 'interjektionelle' (= ekspressive) plan. Teksten har jeg tilpasset min terminologi:

Lydefterligningerne er således yderpunktet på en skala fra symbolske tegn til ekspressivitet, og lydordenes lydside er symptomatisk for deres indholdsside, dvs. at tegnet er motiveret. Karcevskij (1941, 58) har imidlertid sagt, at der ikke findes noget tegn, som er totalt motiveret (dvs. som helt ligner det indhold, det skal betegne). Et sådant ville nemlig ignorere adskillelsen mellem udtrykssiden og indholdssiden og resultere i umuligheden af homonymi og synonymi; det ville ikke have begrebsværdi, men fremstå som en 'uopløselig lydblok'. Men er de lydefterligninger, som helt åbenbart imiterer virkeligheden, da ikke totalt motiverede? Og, hvis det forholder sig således, er de da overhovedet tegn?

I.P. Pavlov⁴² har karakteriseret reflektoriske skrig som tilhørende det primære signalsystem (reflekser), det dyriske signalsprog, hvor afstanden mellem følelse og udbrud er reduceret til ingen tid. Det reflektoriske, instinktive skrig er automatisk, uafhængigt af om der er en samtalepartner til stede, det er ikke-kommunikerende. Ord som 'av!' (interjektioner) repræsenterer et sekundært signalsystem (betingede reflekser⁴³), hvor lydene kommunikerer, artikuleres og nuanceres med forskellig intonation.

⁴² Ivan Petrovič Pavlov (1849-1936), russisk fysiolog, som studerede betingede reflekser hos dyr.

⁴³ Tanken om, at sprogtilegnelse sker gennem betingede reflekser (stimulus-reaktion), har dannet den behavioristiske skole (bl.a. repræsenteret ved Bloomfield). I sin yderste konsekvens bestrider behaviorismen eksistensen af en specifik menneskelig natur; sprog og adfærd er blot et sæt vaner. En af behaviorismens argeste modstandere er Noam Chomsky, der i 1959 i en polemisk anlagt anmeldelse af B.F. Skinners *Verbal Behavior* argumenterer for det synspunkt, at sproget udspringer af det menneskelige intellekts struktur.

Men at kommunikative signaler ikke automatisk har symbolværdi, har Benveniste (1972, 69) påvist i en artikel om biernes sprog. Et hovedargument er, at det dyriske signal i hvert tilfælde knytter sig til ét konkret forhold (stedet hvor næringen forefindes), dvs. det forholder sig direkte og udelukkende til den øjeblikkelige situation. Det menneskelige sprog bygger ikke på en pegen-på-noget. Hvis jeg fx står foran en inder, der kun kan sit eget sprog, og peger på en pakke cigaretter, kan han ikke vide, ”om jeg tænker på denne pakke i særdeleshed, på en pakke i almindelighed, på én cigaret eller på flere cigaretter, på et bestemt mærke eller på cigaretter i almindelighed, eller – endnu mere generelt – på noget, der kan ryges, eller simpelthen et eller anden behageligt” (Jakobson 1963, 41). Indholdet i det menneskelige sprog er ubegrænset, dets tegn (symboler) forholder sig ikke direkte til tingene, men til fysiske betydninger, en fysisk kode. Dette indebærer, at ordets mening er dets oversættelse eller omformulering til andre tegn. Her har vi også forklaringen på, at mennesker kan give beskeder om alt muligt videre (i modsætning til bierne, der kun kan signalere, hvor føden eller faren er).

For at komme videre må vi skelne mellem tre typer lyd: Naturlyde, lydord (onomapopoietika) og primære interjektioner.

1. Naturlyde vil sige enhver form for lyd og støj, der hidrører fra andet end mennesket (fuglekvidder, motorstøj, glas der splintres, osv). samt al ikke-artikuleret menneskelig lyd (hosten o.l.), deriblandt de rent fysiologiske reaktioner på en eller anden legemlig eller sjælelig tilstand (skrig, gråd, latter osv).. De ligger uden for sprogets system.
2. Lydord er et fællesbegreb for efterligninger af naturlyde, tillempet sprogets fonematiske struktur. Undertiden er formålet med denne efterligning kun at illustrere, hvordan noget lyder eller lede tanken hen på en lyd. Lydord af denne type fungerer som lydkulisser eller eufoni i teksten (jf. den refererende og poetiske funktion i Jakobsons model). De er tegn i den forstand, at der er en udtryks- og indholdsside⁴⁴. Udtrykssiden er efterligningen af en lyd i virkeligheden. Indholdet er hvad denne lyd stammer fra og fortæller os. Tegnets lighed med virkeligheden gør det til ikon.⁴⁵
3. De primære interjektioner (såsom *ax*, *ой*, *ага*, *увы*, *эх*) anskueliggør for størstedelens vedkommende lyde, som rent fysiologisk fremkaldes af den talendes legemlige eller sjælelige tilstand (*mcc!* og *ууу!*)⁴⁶ er som arbitrære lydord blandt de få undtagelser, jf. dansk *sh!*). Der er således tale om en særlig, motiveret tegnfunktion: Udtrykssiden er de artikulerede menneskelige udbrud og indholdssiden den tilstand, der ligger bag dem. Disse tegn er også ikoner.

Jeg adskiller helt bevidst lydord og interjektioner. Ofte ser man lydord fra kategori (2) som ’kykeliky’, ’vov’ og ’miau’ henregnet til ordklassen interjektioner (bl.a. hos Isačenko, 1968, og Karcevskij, 1941). Dette er vel sket ud fra en bestræbelse på at rubricere alle fænomener i sproget, og disse kunne åbenbart ikke rubriceres andetsteds. Lydkulisserne fungerer dog anderledes end interjektionerne, selv om begge er ikoner, og de bør derfor ikke placeres i samme ordklasse.

⁴⁴ Karel Ohnesorg (1955, 85-103) påpeger i en undersøgelse af børns sprog (tjekkisk), at de helt små bruger ’mňau-mňau’ inden de lærer at sige ’kočka’ (’kat’). Dette er klart en anvendelse af lydord som symbol.

⁴⁵ Charles Sanders Peirce (1839-1914) er ophavsmanden til klassificering af tegn efter deres relation til det objekt, de betegner: (1) Ikon, der har en fysisk lighed med objektet (fx en cigaret på et skilt fortæller, at der må ryges, eller det lydmalende ord *plask*, der fortæller, at noget falder i vandet); (2) Index, der har en relation til og henviser til objektet (fx en mørk sky, der tyder på regn eller ordet *han*, der henviser til et hankønsvæsen); (3) Symbol, hvis forbindelse med objektet alene er konventionelt vedtaget (fx et flag på stranden, der fortæller at badning er forbudt, eller alle ord, der ikke er ikoner eller index).

⁴⁶ *ууу!* kommer angivelig af *видишь*

Opdelingen i ordklasser har i lingvistikens historie altid været problemfyldt, jeg har dog her behov for at komme med et bud for at få indplaceret lydord og interjektioner. Ordklasserne kunne være følgende: Ord, der betegner genstande (substantiver); ord der betegner situationer (verber); ord der betegner egenskaber (adjektiver / adverbier); ord, der har den funktion at henvise og/eller sætte andre ord i relation til hinanden, og som underopdeles i: Stedord, præpositioner, lydord og diskurspartikler. Mens stedord, præpositioner og partikler er indekser, dvs. abstrakte ord, der henviser til andre udtryk inden for den sproglige ytring, så er lydord og (primære) interjektioner ikoner, dvs. lydefterlignende ord, der henviser til lydens kilde i virkeligheden.

Både lydord og interjektioner er ekspressive, men deres ekspressivitet er af forskellig karakter og de har forskellig grad af modtagerorientering (se skemaet i slutningen af dette kapitel). Forskellen mellem lydord og interjektioner er endvidere, at de førstnævnte ikke er begrænset til et leksikalsk inventar af udtryk, de er uendelige, fordi de kan dannes frit, og de fungerer som erstatning for beskrivende indikative sætninger, mens interjektioner omfatter et begrænset, kodet inventar af udtryk og fungerer som optakter til sætninger, betoning eller svar. (Behandlingen af interjektioners funktion er henlagt til kapitlet "Ekspressivitet og syntax III. Interjektioner").

Sprogets fonologiske struktur øver et betydeligt pres på lydordene og påvirker deres lydside. Lyden af en sten der falder i vandet hedder på dansk 'plump' eller 'plask', på tjekkisk 'žbluňk', hundes gøen, køers muh'en, glasklirren og motorstøj tager sig forskelligt ud på forskellige sprog. Sprogenes foneminventar danner forskellige lydfiltre, som virkeligheden passerer igennem. Jeg har hos min egen søn gjort den iagttagelse, at han før han kunne tale var eminent god til at imitere fx lyden af en ambulancesirene, så jeg kørte ind til siden for at lade den ambulance, jeg hørte, passere. Senere fik sproget ham til at sige 'ba-bu'. Sprogets lydside bliver en perceptuel faktor, der indgiver sprogbrugeren et auditivt erkendelsesmønster (ligesom indpodningen af dur og molskalaer på vore breddegrader har svækket vort gehør for kvarttonetrin). Især i tegneserier ser vi en modsatrettet tendens til at gengive lyd naturo, dog stadig med sprogets bogstaver, eventuelt animeret med tegnekunstens midler (bogstaver der vokser i størrelse, animeres etc)..

Hos Wundt (1921), Bühler (1934) og Ullmann (1952) anføres to slags lydefterligninger, der i Böhlers terminologi kaldes 'relationstreue Wiedergabe' og 'erscheinungstreue Wiedergabe' (1934, 208). Mens det sidste begreb står de imitative lydord, skal det første udtrykke det forhold, at fonembilledet undertiden kan afspejle egenskaber ved den virkelighed, der betegnes. Ullmann anfører eksempler som 'sombre', 'sinistre', 'chatouiller', 'horreur', der angivelig bærer andre sanseindtryk end de rent akustiske.

Allerede Georg von Gabelentz (1901, 218-21) betegnede en sådan lydsymbolik som illusorisk ('eingebildet'), hvorimod Louis Hjelmslev bygger bro mellem de lydsymbolistiske teorier og den strukturelle lingvistisk, idet han anerkender den slags ords ekspressivitet, men samtidig understreger, at den er et eksempel på synkronisk efterrationalisering, ikke lydsymbolik, der kan bekræftes i diakronien:

Le caractère essentiel des sémantèmes expressifs est, selon nous, qu'ils doivent leur expressivité, dans un grand nombre de cas, à une influence exercée sur la pensée du côté de la forme linguistique. Ce phénomène n'a rien que de naturel. La forme, d'une fois existante, frappe inévitablement la pensée, du moment qu'elle se prête particulièrement à exprimer l'idée qu'elle signifie. Si la forme contient un élément expressif, la forme devient s u g g e s t i v e.

[...]

C'est à dire, que l'origine d'un sémantème expressif peut être entièrement fortuit; il peut dépendre d'un pur hasard du point de vue diachronique (Hjelmslev 1928, 179).

I forlængelse af denne tankegang må selv Humboldts symbolkæder i princippet kunne accepteres, fx at [st] signalerer noget "fast" (tysk 'starr', 'stehen', 'stätig'), at [w] signalerer noget vaklende, usikkert (tysk 'weh-', 'wind', 'wolke', 'wunsch').⁴⁷

Otto Jespersen (1926, 100) har gjort den iagttagelse, hvor påfaldende tit vokalen [i] forekommer i forskellige sprogs ord med en diminutiv betydning ('lille', 'bitte', 'mindre', 'ringe', 'little', 'wee', 'teeny-weeny', 'petit', 'piccolo', 'picino', 'winzig', 'minor', 'minimus', 'mikros', 'kis' (ungarsk), 'pikku' (finsk), 'mikirsoq' (grønlandsk).

Roman Jakobson (1960, 373) påpeger, at der kan være en overensstemmelse mellem to oppositionelle udtryks fonematiske og semantiske relationer, således at lyden forekommer at være sansens ekko. Det gælder fx i tjekkisk 'den' og 'noc' ('dag' og 'nat'), hvor dagens akustiske billede er lyst (fortunevokalen [e]) og nattens mørk (bagtungevokalen [o]). I fransk, hvor distributionen af den lyse og den mørke vokal er omvendt, skal dette forhold have affødt en digterisk forkærlighed for udtryk som den "tunge, hede" dag og den "æteriske, kølige" nat (!). Selv om Jakobson skulle være lidt langt ude, hvis hans ærinde er at skabe tvivl om de pågældende sprogtegns arbitraritet, må det dog betragtes som et faktum, at det netop er en af digtningens funktioner at lægge motivation ind i selve sprogbygningen. Således får grammatikken sin poesi, og poesien sin grammatik (jf. Jakobson 1962). Whorf konstaterer derimod – altså i modsætning til Jakobson – at vi lægger mærke til, når et ord har akustisk lighed med dets egen betydning. Men at ingen lægger mærke til, når det omvendte er tilfældet (1956, 267).

Specifikt ekspressive fonemkonstellationer

Der er nogle få eksempler på, at sproget organiserer sin ekspressivitet omkring bestemte fonemkonstellationer. I tjekkisk forholder det sig sådan, at konstellationen: blød konsonant + bagtungevokal står for ekspressivitet (Mathesius 1947, 203-23). Eksempler: 'hubeňour' ('mager rad'), 'tlust'och' ('tyksak'). På dansk legemliggør [pj] og til dels [fj] ekspressivitet: 'Pjat', 'pjalt', 'pjok', 'pjæk', 'fjols', 'fjas', 'fjog', 'fjams', 'fjæs'. På dansk kunne det tyde på, at fonemet [u] er stærkt repræsenteret i ekspressive udtryk, såsom 'fusser', 'pusselanker', 'lille pus', 'usser', 'min lille mus', 'nusse', 'visselulle', 'kusse', 'snuskebasse'. Måske kunne det hænge sammen med, at man ved udtalen af [u] runder læberne som til et kys. I russisk indikerer visse suffikser ekspressivitet med deres lydbillede og feminine form, selv om ordets køn er maskulint: *-яга*, (*бродяга*, 'vagabond'), *-юга* (*хитрюга*, 'snu rad'). Her er der tale om sprogets indre organisation, helt upåvirket af den ydre virkelighed.

Fremmede ords ekspressivitet

Et særligt lydbillede foreligger også, når ord fra andre sprog bruges. I nogle tilfælde er disse fremmedord blevet sprogets foretrukne og måske eneste betegnelse for det pågældende fænomen (fx 'situation', 'computer', engelsk 'kindergarten' (fra tysk)), udtalen af ordet er blevet tilpasset sprogets fonetiske system, og måske er stavningen også tilpasset. I disse tilfælde skiller det fremmede ord sig ikke ud og er ikke ekspressivt.

⁴⁷ Wilhelm von Humboldt (1762-1835) anses for grundlæggeren af lingvistikken. Den danske klassiske filolog Johan Nikolaj Madvig (1804-1886) har haft den indvending mod de pågældende lydforbindelsers symbolik, at de tilsvarende ord på dansk ('blæs', 'vind', 'sky', 'ønsk') er vidt forskellige. Men indvendingen tager ikke hensyn til det tyske sprogs immanens. Otto Jespersen (1921, 84) kommenterer det således: [Madvig] was opposed to everything of a vague and mystical nature in the current theories and disliked the tendency of some scholars to find deep-lying mysterious powers at the roots of linguistic phenomena. But he probably went too far in his rationalism, for example, when he entirely denied the existence of the sound symbolism on which Humboldt had expatiated.

Men hvor det til det fremmede ord findes et synonym på det lokale sprog, hænder det, at det fremmede får en ekspressiv konnotation. Ekspressiviteten kan skyldes ordets anderledeshed på grund af dets fremmede oprindelse, der indbyder til at "smage" på ordet og sætter associationer igang. Fx på dansk *veldædig* (af tysk 'wohltätig'), der er et ironisk, nedsættende synonym til 'velgørende'; *gemyt* (af tysk 'Gemüt'); jf. 'holde gemytterne i ro', er et ekspressivt synonym til 'sind'; 'afdanket' (af 'abdanken', 'pensionere') er et ekspressivt synonym til 'forhenværende'; 'formastelig' (af tysk dialekt 'mastig') er et ekspressivt synonym til 'dristig' (at 'formaste sig til noget' vil sige at driste sig til noget og at andre synes at det er upassende at gøre forsøget); 'gesjæft' (af tysk 'Geschäft', forretning) får på dansk konnotation af et foretagende, der ikke er helt fint i kanten; 'døgenigt' (af 'Taugenichts') og 'svans' (af 'Schwanz', 'pik', oprindelig 'hale') er i forvejen ekspressive på tysk; forstavelsen 'über-' eller 'uber-' bruges ekspressivt, fx i engelsk 'überbabe' (ironisk om modeltyper, der næsten er for meget) og 'ubergeek', 'supernørd'; 'suspekt' og 'dubios' (begge fra engelsk) er også ekspressive i forhold til 'mistænkelig'; 'prekær' (af engelsk 'precarious') får på dansk en medbetydning af noget pinagtigt og pinligt, mens det engelske udtryk blot betyder uholdbar og risikabel, nemlig det forhold, at man er afhængig af andre; 'kachotten' (af fransk 'cachot') er en spøgefuldst betegnelse for 'fængsel'. Germanismerne 'flottenheimer' og '(kende sine) pappenheimere' er også ekspressive på dansk. Den nedsættende betegnelse om en (sur) kvinde, en 'mokke', kommer fra flamsk eller en tysk dialekt. En 'dime' (der bruges til at betegne en ting i mangel af det korrekte udtryk), kommer af tysk 'Ding' ('ting'). Fonemet /z/, der ikke bruges i oprindeligt danske ord, vinder frem som erstatning for /s/, når man vil opnå en ekspressiv effekt, fx i navnet på spillet 'Bezzzerwizzer' eller i udtrykkene 'Skal vi zove eller hvad?', eller 'Vi tager buzzen'. /Z/ gør det danske ord sjovt og skævt og giver det kant.

Nogle germanismer med ekspressiv effekt forekommer hyppigt i tjekkisk: 'tyjátr' af tysk 'Theater' bliver til '(at lave en) scene', idet tjekkisk har fået sit eget sprogpuristiske ord for teater, nemlig 'divadlo'; 'vajgl' (af tysk 'Vogel') er en metafor for 'pik', 'fajr' (af tysk 'Freier') er en karl-smart, 'hajzl' af tysk (dialekt) 'Häusle' er 'lokum', 'fizl' ('sikkerhedsagent'; måske af tysk 'fies', 'væmmelig'), 'kripl' ('idiot', af tysk 'Krüppel' krøbling).

Det kan også gå den anden vej, hvor et ord, der er pejorativt på det fremmede sprog, bliver neutralt på dansk, fx 'notorisk' af det pejorative engelske ord 'notorious' ('berøgt'), og de engelsksprogede kraftudtryk 'shit' og 'fuck' lyder, netop fordi de ikke er danske, mindre vulgære i et dansk udsagn på dansk end fx 'lort' og 'røv'.

Udtryk, der kommer fra danske dialekter, har også en anderledeshed på lydsiden, der gør dem ekspressive, fx: 'gimpe' (egl. om en letlevende kvinde), 'himstregims' (der bruges af afsender til at betegne en ting i mangel af et præcist, korrekt udtryk) og 'javert(us)' (der bruges af afsender til at betegne om en lang ting i mangel af det præcise, korrekte udtryk).⁴⁸

Spørgsmålet er nu, om det fænomen, at ord med fremmed oprindelse har en tendens til at blive ekspressive, også kan iagttages i russisk.

Vi ser bort fra det store antal ord af latinsk-fransk oprindelse såsom ord på '-tion', russisk '-ция' og på '-tør', russisk '-тор'. Disse ord er ikke ekspressive, men neutrale betegnelser, også når der findes både en fremmedsproglig variant og et russisk-sprogligt synonym (fx er både *ситуация* og *положение / обстановка* neutrale betegnelser for 'situation').

⁴⁸ De pågældende ords oprindelse i dialekter er dokumenteret i Nudansk Ordbog (2005).

Fra fransk er *'маршрут'* ('marche route'), gået ind i sproget i betydningen 'rute, strækning'; *'трании'* ('tranche') bruges i betydningen 'rate':

По словам Исайкина, «Группа Волга-Днепр» перечислила первый трании в счет оплаты услуг завода в Ташкенте ('ifølge Isajkin har Volge-Dnepr-gruppen overført første rate på kontoen for betaling for ydelser fra fabrikken i Taškent').

Begge ord er de foretrukne betegnelser på russisk, har ingen umiddelbare russisksproglige synonymmer og er således ikke ekspressive.

Russisk har en del tyske låneord, der er blevet sprogets foretrukne udtryk uden russisksproglige synonymmer og uden ekspressive konnotationer: *масштаб* ('målestok', af 'Maßstab'); *шрам* (af 'Schramme', dog har russisk også *царапина*), *штрихкод* ('stregkode', af 'Strichkode'), *штраф* ('bøde', af 'Strafe'), *галстук* ('slips', af 'Halstuch'⁴⁹), *шлагбаум* ('bom' af 'Schlagbaum'), *ландшафт* ('landskab', af 'Landschaft'); *рейс* ('flight nummer', af 'Reise') *парикмахер* ('frisør', af 'Perückenmacher'), *вундеркинд* (af 'Wunderkind', 'vidunderbarn').

Udtrykket *внахлест* ('med overlap', af *нахлестать* 'piske') kan efter min mening også stamme fra tysk, nemlig ordet 'nahtlos' ('sømløs'): Det russisksproglige indhold giver ikke nogen klar mening; ordet er formentlig kommet ind i sproget som en tysk teknisk betegnelse inden for svejsning og blevet russificeret – som en folkeetymologi, dvs. en fejlløring af et tysk ord. Man har så valgt et russisk ord der ligner det og tilforordnet adverbialpræfixet *v-*. Udtrykket forekommer fx i en manual til gulvrengøring og i en beretning om at overleve i bjergene⁵⁰:

При мытье пола необходимо, чтобы полосы или «внахлест». Не допускайте наличие непромытых полос или участков. ('Ved vask af gulvet skal banerne overlappe. Der må ikke være "helligdage" i form af ikke-vaskede baner eller områder').

— *теплые верхние вещи снимите и укройтесь ими «внахлест», защищая от холода в первую очередь туловище и ноги (при сильном «минусе» спать лучше обутым);* ('tag de varme overdele af og læg dem forskudt over dig, så de dækker og beskytter først og fremmest krop og ben mod kulden (ved høje minusgrader er det bedst at sove med fodtøjet på'))

Det bemærkes, at ordet *внахлест* ofte optræder i citationstegn og ikke er med i de toneangivende ordbøger, hvilket antyder, at der kan være tale om, at ordet opleves som meget specielt (et fagudtryk) og muligvis som en ikke helt korrekt, noget uklar, talesprogspræget og ekspressiv betegnelse (jf. ordet 'helligdag' på dansk om steder, hvor man har glemt at male). Der findes da også russisksproglige synonymmer til *внахлест* såsom *потоком* og *вперекрышку*. *Внахлест* er således ekspressiv i lighed med 'helligdag' på dansk.

Рейтузы (af tysk 'Reithosen') er en betegnelse for langt kvindeundertøj, og dette ord indgår i det vulgære skældsord *вонь подрейтузная* (egl. 'underbuksestank', betyder 'møgkælling').

Fremmede ord, der klart har fået en ekspressiv betydning er fx *фокус*, ('nummer', 'fiks fakseri'), *ерунда* (egl. latin 'gerundium', 'vrøvl'), *бакиши* (fra persisk: 'bakšiš', 'gysser', 'betaling':

⁴⁹ Måske er ordets oprindelse det hollandske 'halsdock', der ender på en k-lyd ligesom det russiske låneord.

⁵⁰ *Руководство по уходу за полами AVMOR* ('AVMOR manual til gulvpleje', der fås hos distributøren Čistosila, www.chistosila.ru). Eksemplet vedr. overlevels i bjergene er fundet i Nationalkorpusset. Mine informanter kan ikke bekræfte, at udtrykket stammer fra tysk, og jeg har heller ikke kunnet finde ordet i etymologiske ordbøger.

Предложение услуг без спросу, после чего требуется бакишии ('De tilbyder tjenester du ikke har bedt om og forlanger derefter kontant afregning')

Шприц (af 'Spritze', i overført betydning: 'skideballe'):

Не переживай, шприц воткнули, бодрее будешь ('hvad så, du har fået et skud i røven, du bliver god igen')

Фарт (formentlig fra 'Fahrt', i overført betydning 'held'):

Каждому нужен в жизни фарт ('Enhver har brug for lidt held i livet')

Фикса ('fiksa'; 'en kunstig tand'), *баксы* (af eng. 'bucks': 'dollars'); *фрукт* (af tysk 'Frucht'; *ну и фрукт*, 'sikke en idiot')

Кайф er fra arabisk⁵¹: *Ловить / поймать кайф* betyder 'at få en kæp i øret'.

А еще в идеале чтобы – цветы, шампанское и машина. Это кайф; чего еще-то ('Og det ville også være ideelt med – blomster, champagne og en bil. Det er fedt; mere af sådan noget')

En forsigtig konklusion må være, at nogle ord af fremmed oprindelse har fået ekspressiv status i russisk, formentlig i kraft af deres anderledes lydbillede.

Poetisk funktion I: Rim og lydkulisser

Selve fonemet kan i kunsten have en betydningsbærende funktion. Se fx følgende linier af Voznesenskij's digt *Gojja*⁵², hvor fonemerne /g/ og /v/ skaber en organisk forbindelse mellem i øvrigt meget forskelligartede begreber, som var de fysisk beslægtede og derved selv får en betydning (nemlig dét, der måtte være fælles for de begreber, hvis benævnelse i digtet begynder med eller indeholder et påfaldende /g/ eller /v/):

Я – Гойя

Глазницы воронок мне выклевал ворог
слетая на поле нагое

Jeg er Goya

Mine øjnehuler huggede fjenden ud af kraterne,
da han fløj ned over den nøgne mark

Я – Горе

Я – Голос
войны, городов, головни
на снегу сорок первого года

Jeg er Sorgen

Jeg er Stemmen
fra krigen, byerne, branden
i sneen år 41

Я – Голод

Я – Горло
повешенной бабы, чье тело, как колокол
било над площадью голой

Jeg er Sulten

Jeg er Halsen
på den hængte kvinde, hvis legem som en klokke
slog over den tomme plads

Læseren dikteres til at opfatte [g-] og [v-] ordene som konnotative synonymmer, hvad de kun er indenfor konteksten af dette digt:

⁵¹ Ordet skal være kommet ind i russisk i 1821 via Józef Julian Sękowski's rejsebeskrivelse fra Egypten, ifølge Boutler (2003, 46)

⁵² Francisco José de Goya y Lucientes (1746-1828), spansk maler og grafiker, der i raderingerne *Los desastros de la guerra* fremmaner krigens gru.

Læseren dikteres til at opfatte [g]- og [v]- ordene som konnotative synonymer, hvad de kun er indenfor konteksten af dette digt:

[g-] og [v-]ord: Fælles konnotation

Goya, Øjenhuler, Nøgen Sorg, Stemme, Brand År, Sult, Hals, Tom	}	Krigens rædsler
Kratere, huggede ud, fjende, krig, hængt		

I digte er lydordene typisk ikke digitalt indkodet, men analoge, konstrueret til lejligheden og kan ikke slås op i en ordbog:⁵³

Трах-тах-тах! И только эхо
Окликается в домах...
Только выюга долгим смехом
Заливается в снегах...

Трах-тах-тах
Трах-тах-тах...
...Так идут державным шагом
(Blok, Dvenadcat')

Trak-tak-tak! Det er kun ekkoet
Der genlyder i husene...
Det er kun stormens lange latter
Der bryder ud i snemasserne

Trak-tak-tak
Trak-tak-tak
... Sådan går de med magtfulde skridt

De samme lydord ('trak-tak-tak') optræder i prosateksten nedenfor, men den virkelige lyd, der henvises til en anden, selv om der er lighedspunkter, især med hensyn til rytme:

А потом все пошло быстрее и быстрее, трах-тах, тах-тах, трах-тах-тах-тах.....То открывалась дальняя перспектива Москвы, то окно закрывалось вагонами, стоящими на путях, заборами, пахгаузами. Трах-тах, тах-тах, трах, свет, мрак, трах-тах-тах, бараки, свет, трах-тах-тах, встречный паровоз (Aksenov, 15). ('Men derefter gik alting hurtigere og hurtigere, trak-tak, trak-tak-tak-tak... Så åbnede udsigten sig ind til Moskva, så blev vinduet lukket af togvogne, der stod på skinnerne, af hegn, af pakhouse. Trak-tak-tak, lys, mørke, trak-tak-tak, barakker, lys, trak-tak-tak, et modkørende lokomotiv.')

Det første teksteksempel handler om soldater, der marcherer, det andet om en togrejse ud af Moskva. Man kunne oversætte lydordene i den første tekst til 'de marcherer' og i den anden tekst til 'det kører af sted'. Lydordsrækkerne er som indikative sætninger, men de bringer os tættere på virkeligheden ved ikke at fortælle om, hvad der foregår, men lade læseren høre (dvs. opleve, fornemme, mærke), at der marcheres og køres. Her skal det tilføjes, at nok er lydordene efterligninger af lyde i virkeligheden, men som teksteksemplerne viser, må det alligevel forklares i konteksten ved hjælp af de arbitrære tegn, hvad det er der skaber lyden, og først dér er læseren for alvor i stand til at forestille sig lyden.

⁵³ Det *mpax*, der står i ordbøger, er et andet, som også henviser til en lyd, nemlig fra et sammenstød, et slag eller en eksplosion. Betydningen af sammenstød er gået videre i ordet *mpaxamь(ся)*, 'bolle'.

Lydkulisserne knytter sig til den poetiske funktion i Jakobsons meddelelssystem, hvor rytme og klang (lydsiden) spiller en dominerende rolle i forhold til betydningen.

I den danske folkevises 'Der stode tre skalke' er omkvædet en melodi-linie med en rytmisk profil og toneintervaller (fortune- og bagtungevokaler) og fremtræder som en musikalsk sætning:

Der stode tre skalke og tænkte på et råd.
TUNG-LU-TI, TANG-LU-TI, LU-STU-DI-LEJ.
De ville til møllerens datter gå,
Stolten Adelus

Omkvædets lydord er således (et motiveret) tegn for en melodi.

I digtet nedenfor må man forudsætte, at læseren ikke forstår den indfødte newzealandske befolknings sprog:

Tohiah, hiohah, itokih, itoki
I en Sang, i et Råb over Hav
Fra Korallernes Ø duver Kanoer frem,
Tohiah! Medens Aarene plakser i Hav,
Medens Ryggene svajes
I Rytme, i Rytme,
Og Stavnene drejes
I Rytme, i Rytme
Mod Havtræets Ø og mod Kokospalmens Hjem:
– Tohiah, hiohah, itokih
(Tom Kristensen)

De ytringer, der citeres, virker som lokalkolorit eller eksotisk eufoni. Men de er også tegn, ligesom vi ikke er tvivl om, at det er tegn, når vi overhører udlændinge tale sammen på et sprog, vi ikke forstår.

Lydkulissernes rytmiske og klangmæssige egenskaber kan bruges i en leg med symbolerne:

I Tropper kommer Lopperne
Lip-Lap-Lopperne
[...]
Og Dyret kommer sejlende
Si-sa-sejlende
Og frygter ej for Neglene
Ni-Na-Neglene
(Tom Kristensen)

Man kan næsten se lopperne springe, fornemme skibets sik-sak fart og neglenes farlighed.

I Danmark, hvor engelsk efterhånden er blevet hvermandseje, kan forfattere tillade sig at supplere det danske lydinventar med engelske former, når det skønnes nødvendigt:

Swish! Blam! Whap!
 Film-
 fotografen (først med det sidste)
 er på pletten
 klar til at skyde
 nattens mysterier.

(Erik Knudsen)

Poetisk funktion II: Ordleg

Lyddord kan ud over at være efterligninger af naturlyd være en bevidst forvrængning af symboler og associeringen til symboler, således som det sker i ordleg. Jf. dette digt, som er bygget over sentensen 'Illa mihi patria est ubi pascor, non ubi nascor' (Latin: 'Mit fædreland er hvor jeg får føden, ikke hvor jeg fødes'):

GÆSTEN

Illa mihi mam	ubi pascor misk
mask	ubi pascor misk mask
misk	non
mæsk	non
mihi mam	non ubi
patria, patria misk	non ubi nascor
mihi mam est, est	

(Palle Jessen)

'Mihi'm der på latin betyder 'mig', bliver lydassocieret til danske ord som 'mam' (= 'mad') 'mask(e)', '(s)misk(e)', 'mæsk(e) sig' og sætter tanker i gang: At få føden er ikke nogen medfødt ret, men kræver, at man må forstille og indsmigre sig (smiske). Man er kun en gæst og må tilpasse sig. De danske ord præsenteres i en forvrænget form som lyddord.

Ordleg i russisk

Ordleg er et meget anvendt middel i reklamesproget, der er en relativ ny foreteelse i Rusland. I reklamesproget bruges ordspil, hvor lydenheder i ét ord udskiftes med lignende lydenheder fra et andet ord. Savina (2004) anfører en række eksempler. Fx hedder det i en reklame for Volvo: *Автомобили "VOLVO" – безопасное удовольствие* 'VOLVO-biler er en sikker fornøjelse', hvor VOLV(O) uden problemer indsættes i ordet 'fornøjelse' i kraft af lydlighed og ordet bliver pseudomotiveret. En te-drik promoveres således: *Чрезвычайно чайный вкус*, 'en usædvanlig te-smag', hvor lydbilledet af ordet 'te' er indeholdt i ordet 'usædvanlig'. En anden te, "Prinsesse Nuri", karakteriseres som 'fortryllende' eller 'berusende': *успоительный чай*, hvilket vækker associationer til prinsessen samtidig med, at ordets stamme *поить* betyder 'at give nogen noget at drikke'. En ratlås af mærket "Mongoose" hedder *Нem YGOHY*, hvor det latinske <G> fra 'Moongoose' erstatter det russiske <G> (*Г*) i det russiske ord for biltyveri *угон*. En frugt-pastil ('леденец') med appelsinsmag kaldes med en forvrængning af ordet 'appelsin' (*апельсин*) for *апельсец*, så ordet får samme endelse som ordet 'frugtpastil', hvorfor man på én gang kommer til at tænke på en frugt-pastil og en appelsin. Sloganet *Почем Pentium для народа?* 'Hvorfor Pentium til

folket?’, leder i en russisk bevidsthed tanken hen på Karl Marx’ formulering om religion: ”Opium til folket”. I kraft af lydlighed kan man sige ord forkert med vilje for at opnå en humoristisk eller anden ekspressiv effekt. På dansk har vi kun enkelte eksempler på, at bevidst forkert sagte ord bliver hængende, som i ”det pulveriserende liv” (i stedet for ”det pulserende” liv).

Reklamer skal tiltrække kundernes opmærksomhed, og det sker via sprogets poetiske funktion, hvor ordlegen dels skaber en undren over noget der er skævt og anderledes, og dels etablerer en underbevidst sammenhæng mellem produktet og dets virkning. Endelig gør ordlegen navnet nemmere at huske.

Andre eksempler på ordleg er, at en kunstnerisk anlagt kat i en børnefilm selvfølgelig hedder *ПуКОТцо* (ordspil mellem det russiske ord for ’kat’ og ’Picasso’). Sangerinden Alla Pugačeva beskyldes for at være lesbisk via et ordspil: *Алла Пугачева стала ГЕЙшей* ’Alla Pugačeva. er blevet geisha’ (jf. engelsk ’gay’). En forretning, der sælger møbler, hedder *Перпетум мебели*, jf. ’perpetuum mobile’. Navnet knytter produktet møbler til et kendt begreb, og derved bliver det påfaldende, ”skævt” og nemt at huske for kunderne.

Lydlighed bruges til at sige ord forkert med vilje, fx er *ебунедский* en fræk måde at sige *егунетский* ’ægyptisk’ på ⁵⁴. På dansk kunne man tilsvarende sige ’fægyptisk’, men det er ikke lige så frækt som det russisk udtryk, der leder tanken hen på det tabuerede ’kneppe’.

På dansk kendes navne på helseprodukter, der er blevet til ved ordleg, så de bliver nemme at huske, fx ’Modigen’ og ’Klarigen’; navnene ser ud og lyder, som om det var latin, men i virkeligheden er det jævnt dansk.

En dansk parallel til *ПуКОТцо* er navngivelsen af en kvindelig forfatter i Anders And: *Karen Blixand*.

⁵⁴ Udtrykket er set brugt på en blog på hjemmesiden *mirtesen.ru*, hvor diskussionstemaet var ægyptiske gigoloer.

Delkonklusion vedr. lyd og ekspressivitet

Skematisk kan onomatopoietika, lydord, rim og ordleg karakteriseres således:

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Onomatopoietika, anderledes lydende ord, rim, ordleg Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Onomatopoietika er ofte erstatning for verber, eller hele udsagn. De anderledes lydende ord er typisk substantiver, adjektiver, eller verber, Rim og ordleg er spredt over alle ordklasser Funktion (betydning): Onomatopoietika er en tilstræbt efterligning af lyd i virkeligheden, der tjener det formål at bringe virkeligheden nærmere på lytteren og derved gøre fortællingen mere intens. Trods forsøget på at efterlyde naturlyd, er der dog tale om en uklar lydskitse, og lytterens eller læserens identifikation af, hvad lyden står for, sker kun i kraft af konteksten, hvor det nærmere forklares. Ord af fremmedsproglig oprindelse kan i kraft af deres anderledeshed få en særlig udtrykskraft og være ekspressive synonymmer til andre, ikke-fremmede ord. Rim skaber illusionen om en dybere sammenhæng mellem de begreber, hvis lydbilleder rimer på hinanden, og intensiverer budskabet. Ordleg skaber illusionen om, at fænomener, hvis betegnelser ligner og lyder som hinanden, har noget med hinanden at gøre. Grammatisk kendetegn/særtræk: Onomatopoietika har et påfaldende lydbillede, der bryder med sprogets fonotaktiske struktur. Der er ikke faste retskrivningsregler for onomatopoietika; samme lydefterligning kan staves forskelligt. Onomatopoietika ækvivalerer syntaktisk med (indikative) sætninger. Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktion mellem følelse og fornuft: Onomatopoietika forekommer i privat stemme/talesprog og kunstneriske udtryk. Rim bruges i poesi og andre kunstneriske udtryk, dvs. også i det offentlige sprog Kommunikativt fokus (Afsender alene(1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): (3) – når det handler om at bringe virkeligheden nærmere på modtager, (5) - ved bogstavrim og ordleg. Primære interjektioner hører under (1), (2) og (4). Semiotisk status Onomatopoietika analogt indkodet. Fremhævelse af tegnets image-indhold. Rim og ordleg skaber illusion om analog indkodning, selv om de berørte ord er digitalt indkodet. Oprindelse Ved onomatopoietika oprindelige ekspressive former (suggererende efterligninger af naturlyd); ved rim og ordleg bruges de abstrakte tegn Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Onomatopoietika støder sammen med sprogsystemet på grund af deres ikke-overholdelse af sprogets fonotaktiske kombinationsmuligheder. Rim og ordleg skaber en illusion om tegnets motivering. Der er en vis tilpasning til sprogets fonematiske struktur, også hos onomatopoietika
--

Божья коровка
Улети на небко
Там твои детки
Кушают котлетки

Mariehøne
Flyv op til himlen
Der spiser dine børn
Frikadeller
Børnerim

Охохоюшки... – протянула Маня, – не так уж там и плохо было. Верочка-то слабая уродилась, ветерок дунет – чихает, дождик польет – кашляет. Не ребенок, а чистая мимоза. Я с ног сбилась, не знала как ей здоровье укрепить.

Jamen, jamen ... – sagde Manja langtrukket, – så slemt var det nu heller ikke dengang. Vera hun er født skrøbelig, blæser det lidt – så nyser hun, begynder det at regne, så hoster hun. Hun er ikke et barn, men en mimose. Jeg var helt ude af den, vidste ikke, hvordan jeg skulle holde hende sund og rask

Dar'ja Doncova

The diminutive in our vivid vernacular makes all of us poets in prose, whether we know it or not, and the spirit of poetry, more than anything else, gives us greater power to face the prose of a work-a-day world and has made Scotsmen what they are

Bulloch 1924, citeret fra Bauer (1997)

Ekspressivitet og morfologi II. Ekspressiv orddannelse

Orddannelse og ekspressivitet

Orddannelse ved derivation er sammen med verbalaspekterne det russiske sprogs mest markante karaktertræk. I Akademigrammatikken af 1980 fylder *словообразование* 'orddannelse' da også 310 sider af første bind i alt 783 sider, der desuden omfatter fonetik og morfologi.

Grupper af ord med samme rod (*словообразовательное гнездо*) og karakteren af forholdet mellem grundordet (*мотивизирующее*) og det afledte ord (*мотивированное*) er stadig genstand for stor interesse hos lingvister, ligesom de affikser, der bruges ved derivation, stadig bliver undersøgt og forsøgt kategoriseret efter deres semantiske indhold.

Systemet i orddannelse og orddannelsens funktion i sproget og som beskrivelse af virkeligheden behandles fx hos Zemskaja (1992, 2000, 2006), hos Lopatin (2007) og hos Araeva og Osadčij (2002). Luk'janova (1986) interesserer sig specifikt for ekspressiv orddannelse og opstiller på baggrund af feltstudier i nationalsproget russisk og i dets dialekter kataloger af ekspressive ord.

Inden for substantivers orddannelse knytter ekspressiviteten sig efter min mening til to typer: (1) diminutiver og augmentativer samt (2) nomina actionis, dvs. substantiver dannet af verber, og nomina attributa, dvs. substantiver dannet af adjektiver. Det har derfor undret mig, at diminutiver og augmentativer ikke synes at få synderlig opmærksomhed hos moderne russiske lingvister generelt. I Akademigrammatikken (1980) er der kun en tredjedel spalte om augmentativer (§ 432), og diminutiver håndteres dels under en gennemgang af suffikset *-ka* (§ 415, 420 og 425), men drukner ellers i en leksikologisk gennemgang af de mange suffikser og præfixer, der bruges til at skabe afledte ord på russisk. Det nævnes, når der til et suffiks knyttes en følelsestone, men der gøres ingen forsøg på at sætte suffigeringer og præfigeringer ind i en overordnet sammenhæng, dvs. at beskrive en ekspressiv mekanisme i sproget. Også *Russkaja Grammatika* fra Academia Praha (1979) giver diminutiver og augmentativer en stedmoderagtig behandling (§ 825). Luk'janova (1986) beskæftiger sig overhovedet ikke med diminutiver og augmentativer.

Denne ringe interesse for diminutiver og augmentativer kunne måske tyde på et opgør med tidligere forskning, men et sådant opgør bliver ikke italesat i værkerne og nævnes heller ikke i en artikel, Lopatin (1981) har skrevet om de videnskabelige principper for Akademigrammatikken. I sin artikel *Оценка как объект грамматики* (1992) elaborerer Lopatin videre på tanker hos Vinogradov og Švedova om etablering af 'vurdering' som en sproglig kategori. Heri indgår imidlertid en lang række grammatiske fænomener, der er udtryk for vurdering, ikke kun ekspressivitet. Tværtimod drukner ekspressivitet i mængden af de andre vurderingsfunktioner i sproget, såsom gradbøjning, modalitet og sproglige midler til angivelse af hvad der er vigtigt og ikke vigtigt, hvad der er sandt og ikke sandt. Diminutive, ekspressive suffikser som *-en'k* behandles fx på lige fod med modifikationssuffikser som *-ovat* (svarende til dansk '-agtig'), der ikke grundlæggende er ekspressive.

I artiklen *Словообразовательные средства субъективно-оценочной прагматики высказывания и текста* (2007, 543-559) koncentrerer Lopatin sig ganske vist om ekspressiv orddannelse, men hans gennemgang byder ikke på nogen analyse, den har mest karakter af opremsning af de mange betydningsmuligheder, de ekspressive orddannelser har. Der, hvor Lopatin i samme artikel fokuserer på diminutiver, går han ikke længere end til at understrege, at man for at forstå deres betydningsmæssige nuancer ikke kan nøjes med at undersøge orddannelserne i sig selv, men må studere dem i en samtalekontekst:

В словообразовательных исследованиях до сих пор господствует такой подход к субъективно-оценочным образованиям, который ограничен пределами отдельных слов. Этот подход нельзя не признать малоперспективным, а обычные словарные и грамматические дефиниции образований с диминутивными суффиксами («уменьшительно-ласкательное» или просто «ласкательное») недостаточными, в лучшем случае условными. Функции субъективно-оценочных образований необходимо изучать в широком контексте с обязательным учетом речевой ситуации. Только в этом случае могут быть выявлены разнообразные типы их употребления, когда выражаемая тем или иным оценочным образованием экспрессия не ограничивается рамками самого этого образования (производного слова) и, следовательно, не относится только к обозначаемому этим словом предмету или признаку, а служит экспрессивной окраске высказывания в целом, отражающей определенное отношение говорящего к ситуации или к собеседнику.

'Inden for orddannelsesforskning har den fremherskende måde at behandle ekspressive dannelser på været begrænset til de enkelte ord. Denne fremgangsmåde kan der ikke siges at være meget perspektiv i, og de almindelige ordbogs- og grammatiske definitioner af dannelser med diminutive suffikser ('formindskende-kærlig' eller blot 'kærlig') er utilstrækkelige, i bedste fald kun rigtige under visse betingelser. Det er nødvendigt at studere de ekspressive dannelsers funktioner i en bred kontekst med obligatorisk inddragelse af talesituationen. Mangfoldigheden af deres anvendelsestyper fremgår kun i det tilfælde, hvor det, der udtrykkes med den ene eller den anden ekspressive dannelselse ikke er begrænset af samme dannelses rammer

(det afledte ord), og altså ikke kun refererer til den genstand eller egenskab, som ordet betegner, med tjener til ekspressiv farvning af ytringen som helhed, der afspejler en bestemt holdning hos den talende over for situationen eller samtalepartnern'.

Jeg er enig i Lopatins betragtninger om, at diminutivers betydning skal fortolkes i konteksten, og har – for netop at vise mangfoldigheden af betydningsnuancer - valgt at bringe mange eksempler og fortrinsvis hele ytringer, så man kan opleve eller i det mindste forestille sig talesituationerne. Stankiewicz (1960), der specifikt undersøger både diminutiver og augmentativer, undlader netop at behandle dem i kontekster og kommer derved, som vi skal se, til at begå visse fejl i sin beskrivelse af fænomenet.

Den seneste russisk-sprogede artikel, jeg har læst om diminutiver, er fra 2007. Forfatteren, L.P. Voronina, refererer ikke til Lopatin, men henviser til anden nutidig russisk lingvistisk forskning, der synes at være på linie med Lopatins tanker uden at være kommet videre med hensyn til at påvise et system. Budskabet i artiklen er igen, at diminutivets betydning helt afhænger af konteksten:

Конкретная реализация эмоционально-оценочных смыслов зависит от сочетания эмоциональной окрашенности, рационально-оценочных смыслов лексем ближайшего окружения и эмотивной направленности текста как целостной единицы. В лексическом окружении с нейтральным эмоционально окрашенным фоном, а также при общей информативной направленности текста, при нейтральном отношении говорящего к отражаемой ситуации у диминутивного производного может отсутствовать эмоциональная окрашенность.

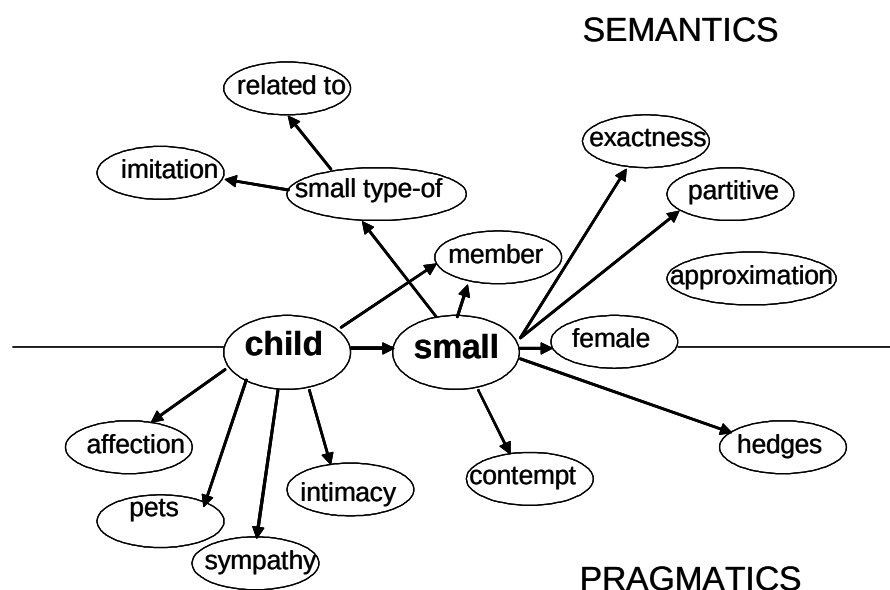
'Den konkrete emotionelt-vurderende betydning afhænger af kombinationen af emotionel farvning og de rationelt-vurderende betydninger af leksemerne i den nære kontekst og hele tekst-enhedens emotive formål. Når den leksikalske kontekst hviler på følelsesmæssigt neutral grund, samt når tekstens formål er generel information, og når den talende har et neutralt forhold til den situation, der beskrives, kan en emotionel farvning hos diminutivformen være helt fraværende'.

Voronina giver en række eksempler på, at diminutiver kan have forskellig betydning, hentet i værker af forfatteren V.M. Šukšin. Men igen er der ikke gjort forsøg på at afdække noget egentligt system i ekspressiviteten.

Bauer (1997) undersøger i sin artikel *Evaluative Morphology: In Search of Universals* diminutiver og augmentativer i et sample på 120 sprog, heraf 30 som nærstuderes. Han når frem til, at de former for orddannelse, som er blevet behandlet af andre lingvister under overskriften evaluativ morfologi, ikke generelt adskiller sig fra anden orddannelse, og at deres særlige træk i givet fald ikke kun er et anliggende for evaluativ morfologi, men også for evaluativ syntaks. Bauer konkluderer, at evaluativ morfologi bare er – morfologi. Bauer refererer ikke til den russiske Akademigrammatik, men er på linie med den med hensyn til ikke at se diminutiver og augmentativer som noget særligt inden for orddannelse. Jeg kan tilslutte mig hans synspunkt, at det, der er fremhævet som noget særligt ved diminutiver og augmentativer, ikke er begrænset til disse to fænomener, men også gælder for andre dele af sproget. Diminutiver og augmentativer er, som det vil blive påvist i afhandlingen, en del af et større system, nemlig følelsers manifestation i sproget. Følelse vises og vækkes bestemt ikke kun ved hjælp af diminutiver og augmentativer, men på mange andre måder inden for sprogets forskellige kategorier.

I *Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive* søger Jurafsky (1996) med udgangspunkt i en diakronisk og synkronisk analyse af et sample på 60 sprog at forklare, hvordan diminutiver kan dække et så bredt felt af betydninger, hvoraf nogle endda indbyrdes modstridende. Han støtter sig til Wierzbickas (1987) ide om, at diminutivers grundbetydning har med begreberne "barn" og "lille" at gøre og videreudvikler Lakoffs (1987) "radial category" til en begrebslogisk model, der kan vise

den semantiske indre sammenhæng mellem de mange forskellige betydninger og give forklaringer, der ophæver modsætningerne. Forenklet ser hans semantiske model ("a universal structure for the semantics of the diminutive") således ud:

I afhandlingen giver jeg mine forklaring på, hvad diminutiverne betyder, og hvordan det kan være, at de er polyseme. Jeg er enig med Jurafsky i, at diminutiver grundlæggende har med barnet at gøre, og at det er muligt at udlede deres øvrige overordnede betydninger som vist i modellen. Men det lykkes ikke Jurafsky at identificere diminutivers funktionelle immanens, således som jeg forsøger på det senere i dette kapitel. Jurafskys universelle semantiske model for diminutiver kunne givetvis overføres til en analyse af interjektioner og kraftudtryk, hvor der i kernen kunne vises grundbetydninger ligesom 'barn' og 'lille', hvorfra der ville gå grene ud med meget varierende afledte betydninger. Men Jurafskys model bygger alene på en metaforisk analyse og forekommer mig kun egnet til at forklare netop de metaforiske, ikke de metonymiske orddannelser, og den er i øvrigt næppe heller applicerbar på ekspressive forekomster i syntaksen. Desuden er der hos Jurafsky naturligt nok kun tale om overordnede betydninger, ikke de konkrete nuancerede følelsestoner, som jeg også ønsker at udrede.

Såvidt diminutiver og augmentativer, hvor jeg i det efterfølgende mest vil udvikle mine egne tanker med hjælp fra Durst-Andersens modeller og referere til Stankiewicz, der har forsøgt at give en samlet redegørelse for de to former for ekspressiv orddannelse.

Hvad angår ekspressive metonymiske orddannelser inden for nomina actionis og nomina attributa har jeg konstateret, at heller ikke dette område nyder russiske forskeres særlige bevågenhed. Igen drukner ekspressivitet i studier af orddannelse generelt. Lopatin (1975) har dog inspireret mig med en artikel om metaforisk orddannelse, som jeg vender tilbage til. De relevante referencer, jeg har kunnet finde vedr. ekspressiv orddannelse, ligger tilbage i tiden: De tjekkiske lingvister Dokulil (1962) og Němec (1972).

Moderne russiske lingvister synes – naturligt nok – i høj grad at være optaget af at forske i tendenser i den nyere tids orddannelse. Efter kommunismens sammenbrud og udviklingen af markedsøkonomi, demokrati og større personlig frihed er det levende sprog og det russiske sprogs mangfoldighed blevet offentligt anerkendt, således at sproglige fænomener, det ikke tidligere var acceptabelt at beskæftige sig med, nu er blevet genstand for lingvistisk forskning.

Samfundsudviklingen og den globale udvikling har betydet, at der er fremkommet nye sproglige udtryksformer i russisk, fx reklamesprog og en mere talesprogpræget stil inden for journalistik (ikke kun i den kulørte presse), i triviallitteratur og på internet-blogs.

Den kreative brug af det moderne russiske sprog er fx behandlet hos Remčukova (2010), og den nye tids stilistiske former hos Golub(2007) og Lebedeva m.fl. (2011).

Savkina (2004) redegør for ordleg som en mekanisme i reklamesprogets nye orddannelser. Nogle af de nye orddannelser ser jeg dog snarere som ordleg, altså en manifestation af sprogets poetiske funktion og kulturelle forhold; der er ikke tale om ægte neologismer, men engangsfænomener (*окказиональные образования*)⁵⁵, der næppe forbliver i sprogets leksikon. Derfor har jeg behandlet dem i forudgående kapitel om lyd og ekspressivitet og ikke i nærværende afsnit om orddannelse.

Remčukova (2010) gør nogle tankevækkende opdagelser om ekspressiv brug af aktionsarter, og dem behandler jeg i afsnittet om verbernes ekspressive orddannelse.

⁵⁵ Savkinas eksempel *Почем Pentium для народа?* 'Hvorfor Pentium til folket' er ikke orddannelse. *УдоVOLVcmue* er en orddannelse, men næppe en neologisme, der bliver i sproget. Der er tale om ordleg.

Diminutiver og augmentativer

Anna Wierzbicka (1984, 123) fremfører det standpunkt, at russere er særlig emotionelle, og at dette kommer til udtryk i det russiske sprog, specifikt i form af diminutiver:

Согласно приведенным в Гарварде исследованиям русского национального характера, русские являются людьми «экспрессивными и эмоционально живыми», их отмечает «общая экспансивность», «легкость в выражении чувств», «импульсивность» (’Ifølge undersøgelser på Harvard af den russiske nationalkarakter, er russere ”ekspressive og emotionelt levende mennesker”, de udmærker sig ved ”almindelig udadvendthed”, ”lethed ved at udtrykke følelse” og ”impulsivitet”’)

Русский язык исключительно богат уменьшительными формами, кажется, что они встречаются в речи на каждом шагу (’Det russiske sprog er overordentlig rigt på diminutive former, det er som om man møder dem hvert øjeblik i talesproget’).

Om russere er mere emotionelle end de fleste folkeslag, skal jeg lade ligge. Men det er utvivlsomt rigtigt, at diminutiver spiller en større rolle i russisk end i mange andre sprog. Jeg behandler dem sammen med augmentativer, der er diminutivernes semantiske modstykke – velvidende, at augmentativer ikke er nær så udbredte, produktive og differentierede som diminutiverne.

Diminutiver og augmentativer kaldes i den russiske lingvistiske tradition *уменьшительно-ласкательные* og *увеличительно-пренебрежительные* (henholdsvis ’kærligt formindskende’ og ’hånligt forstørrende’). I nyere tid (Lopatin, Voronina, jf. forudgående afsnit) betragtes de som mere flydende i deres betydning, der konkretiseres af konteksten.

Men den lingvistiske forskning mangler mig bekendt at give et bud på, hvad invariansen i diminutivers og augmentativers funktion er, det vil sige den funktion og betydning, de som minimum altid har. Det vil jeg forsøge, ligesom jeg vil søge at afdække systemet i, hvorfor diminutiver og augmentativer i nogle situationer er positive og i andre pejorative eller hverken det ene eller det andet, uden at de dog er neutrale.

Invariansen i diminutivers og augmentativers funktion

Det er langt fra i alle tilfælde, at diminutiver udtrykker noget ’småt’ og ’kærligt’; fx betyder *Hy u порядочек!*, der er et diminutiv, ’sikke en redelighed’. Og det er langt fra i alle tilfælde, at augmentativer udtrykker noget ’hånligt’ og ’stort’; fx kan *дружине*, der i formen er et augmentativ af ordet *друг* (’ven’), bruges om en baby, i betydningen ’vores lille kammerat her’. Endelig er der tilfælde, hvor et diminutiv eller augmentativ hverken synes at være positivt negativt ladet; fx gælder det i sætningen:

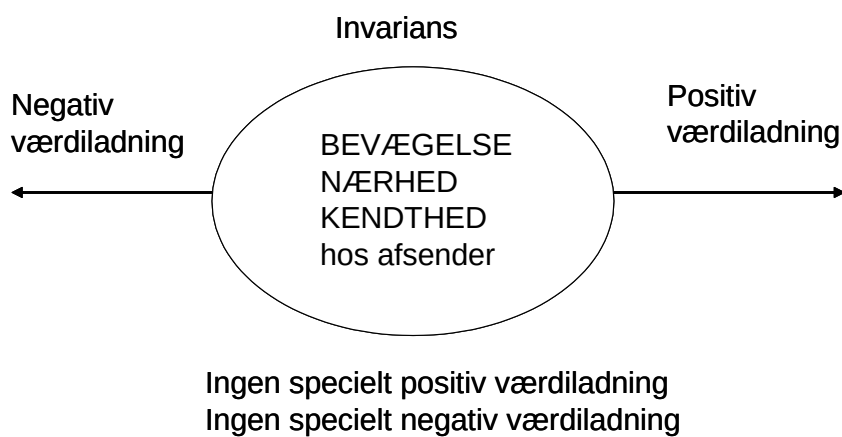
Решили мы строить свой домишко, купили лес, привезли, а лес этот украли (’Vi havde besluttet at bygge vores eget hus og havde købt træ, men så blev træet stjålet’)

hvor *домишко* hverken er positivt eller pejorativt, men heller ikke neutralt.

Jeg har analyseret et betragteligt antal anvendelser af diminutiver og augmentativer i længere tekstudsnit og drøftet mine observationer med mine informanter. På den baggrund er jeg nået frem til et bud på, hvad invariansen er. Med udgangspunkt i invariansen redegør jeg i det efterfølgende afsnit for diminutivers og augmentativers positive og pejorative betydninger.

Overordnet er diminutivers og augmentativers funktion afsenderorientering, det vil sige, at de er udtryk for afsenders følelser. De følelser, afsender kan udtrykke med diminutivet eller augmentativet, dækker et bredt spektrum. Men det, der altid udtrykkes – invariansen – er, at afsender er bevæget, berørt og/eller at der er tale om nærhed til afsender, nemlig den omstændighed, at afsender kender det, han omtaler, i en eller anden forstand. At han kender det betyder, at han har et eller andet forhold til det. Det forekommer ofte, at diminutivet eller augmentativet ikke bærer nogen som helst anden betydning end denne 'bevægelse', 'nærhed' og 'kendthed'. Derudover kan der være en lang række positivt eller negativt ladede betydninger. Nedenfor beskrives diminutivers og augmentativers betydningsstruktur i en figur:

Diminutivers og augmentativers betydning

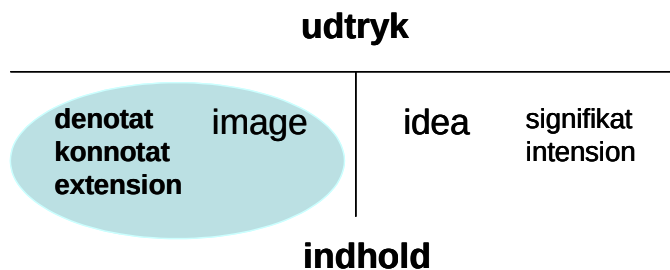
Ordet *дружнице* (augmentativform af ordet *друг*, 'ven') signalerer netop det forhold, at afsender har noget sammen med modtager, han føler noget for ham; jeg oversætter det ved 'bror', men kunne også have brugt 'kammerat' eller 'gamle ven':

Перед ним стоял стеснительно улыбающийся старый институтский приятель. — Как поживаешь, дружнице? — Забелин мучительно вспоминал его имя ('Over for ham stod en gammel ven fra instituttet og smilede genert. – Hvordan har du det, bror? – Zabelin anstrengte sig for at huske hans navn').

Et andet eksempel på 'bevægelse', 'nærhed' og 'kendthed' er:

На нашей планете ... есть законные местечка ('På vores planet findes der nogle rare små steder') (Aksenov, 9)

Til en nærmere beskrivelse af, hvad der ligger i 'nærhed' eller 'kendthed', kan vi gøre brug af Durst-Andersens (2011) tegnmodel, som tidligere er vist (i kapitlet "Teori til belyning af samspillet mellem følelse og fornuft"). Som sagt opererer den med en opdeling af tegnets indholdsside i 'image' og 'idea'.

Vi stiller nu skarpt på den sansede dimension – image på tegnets indholdsside – der altid til stede samtidig med det idemæssige indhold. Men det, der gør sig gældende ved ekspressive udtryk, er efter min mening, at de fremhæver image-siden af indholdet, således som jeg har markeret det i figuren ovenfor. Når en 'laborant' på russisk undertiden benævnes *laborantka* i stedet for den ellers professionelt korrekte betegnelse *laborant*, er det også et eksempel på fremhævelse af image-siden, således at afsender får os til at se en kvinde for os og ikke bare en person, der varetager en funktion som laborant.

Diminutiver og augmentativer markerer med deres særlige suffigerede former det sansede billede på tegnets indholdsside. Ved at bruge diminutiv eller augmentativ "smager" afsender på ordet og fremhæver en fysisk eller psykisk dimension i udtrykket, hvorved der opstår en ekspressiv effekt.

Dette vil jeg uddybe med en række eksempler.

Når ikke-tællelige begreber diminueres, handler det netop om at gøre det abstrakte konkret og til at tage at føle på, gøre det ikke-tællelige tælleligt: (fx *мясо*, 'et stykke kød', *пиво* 'en øl', *кофеек* ('en (kop) kaffe'), *молочко*, 'et (glas) mælk', *огонек*, 'flamme, ild').

Держишь в руке плавник, покусываешь и посасываешь рыбье мясо, пиво потягиваешь — полное удовольствие ('Man holder om finnen, bider og suger af et stykke fiskekød, tager sig en slurk øl – en udsøgt fornøjelse')

Так – сидим, пивком балуемся ('Ja, så sidder vi her og får os en øl')

Огонёк перескочил с шестого на пятый ('Ilden sprang fra sjette til femte sal').

Diminutivet *подружка* ('veninde') foretrækkes, når afsender har konkrete, nære veninder i tankerne (fx *Спасибо, подружки!*, 'tak, piger!' (= 'mine kære veninder') frem for *подруга*, der bruges mere formelt (*Позвольте представить: это моя подруга Гуля* 'Må jeg præsentere: det er min veninde Gulja'). Man ville som mand aldrig præsentere sin veninde med ordene: *Это моя подружка* (omtrent 'det er min (intime) veninde'). I et udtryk som *Это он всегда говорит своим подружкам* ('det siger han altid til sine små veninder') kommer diminutivet til at lyde nedladende.

I sætningen nedenfor (fra Aksenovs bog *Zvezdnyj bilet*) skal diminutivet *artistočka* (af 'artistka' – skuespillerinde) henviser til noget, afsender vil have, at modtager skal se:

Черноглазый ткнул пальцем в фотографию Брижит Бардо на первой странице и сказал Гале: Артисточка на вас смахивает ('Den sortøjede satte fingeren på billedet af Brigitte Bardot på side et og sagde til Galja: Hende filmstjernen her ligner altså Dem')

Tilsvarende bruges augmentativformen af *дом* i eksemplet nedenfor for at fremhæve et sanset billede, nemlig af et hus, der i øvrigt må være i to eller flere etager (et lille hus ville her blive omtalt i diminutivformen *домик* eller *домишко*). Det er noget afsender ser på, og som afsender vil have, at modtager også skal se:

— Да нет, — махнула рукой Катька, — видишь вон там домище, где пиццей торгуют? (‘Nej, nej, vinkede Kat’ka - kan du se det der hus derovre, hvor de sælger pizza?’)

Высоченный домище с тремя или четырьмя подъездами, причем наш был, кажется, вторым от угла (‘Et mægtig højt hus med tre eller fire indgange, hvor vores nok har været nummer to fra hjørnet’)

I nogle tilfælde, hvor afsender vil have modtager til at se noget, kan diminutivet få karakter af en understregning:

Если есть в рассудке хоть малейшая ахиллесова пяточка (а она есть обязательно) (‘Hvis fornuften har bare den mindste akilleshæl (og selvfølgelig har den det)’)

А в театральные ты все-таки поступишь... Готовиться особенно не нужно. Глазки, фигурка – это у тебя есть (‘Du skal nok komme ind på teaterskolen... At øve eller læse har du ikke specielt brug for. Du har øjnene og figuren’).

Дно было совершенно чистое: ни кустика, ни камушка (‘Bunden var fuldstændig ren: ikke en plante, ikke en sten’) (Aksenov, 21)

Благоустройство доведено от А до Я. «Продуман» каждый камушек, каждый подход, каждая дорожка – все (‘Anlægsarbejdet er gennemført fra A til Z. Hver en sten, hver en indgang, hver en sti – det hele - er gennemtænkt’) (Siluëty novych gorodov, Izvestija 23.3.1975; ordet *подход*, ‘indgang’, danner ikke nogen diminutivform, derfor er grundordet anvendt)

Без труда не вытащишь и рыбку из пруда (Ordsprog: ‘Uden arbejde får du ikke trukket nogen fisk op af dammen’)

Он не тронет волоска у никого (‘Han krummer ikke et hår på nogen’)

Det er gerne diminutiver med simpleks-suffiks (som fx книжка), der alene fungerer som betoning af image på tegnets indholdsside (udvidede diminutiver (som книжечка) har derimod en tydelig både kvalitativ og kvantitativ konnotation, hvilket vi vender tilbage til senere):

Книжка не шуточная — превышает по объему «Войну и мир» ровно в полтора раза. (‘Bogen er ikke nogen vittighed – i omfang overgår den ‘Krig og fred’ med halvanden gang’)

Замечательная толстенная книжка о замечательном (и тоже нехуденьком) композиторе, известном также как выдающийся кулинар (‘En bemærkelsesværdig sværvægter af en bog om en bemærkelsesværdig komponist (heller ikke nogen letvægter), der også er kendt som en fremragende gastronom’).

Som vi ser, kan diminutivet, der - som betegnelsen siger – ellers skulle forventes at betegne noget småt, bruges selv når der menes store, tykke bøger. Jeg er efter grundige studier af forekomsten af ordet *knižka* nået frem til, at der i moderne russisk slet ikke hænger nogen diminutiv konnotation, hverken en kvantitativ eller kvalitativ, ved ordet. Det bruges fx også i forbindelser som *Вышла книжка о...* (‘Der er udkommet en bog om...’) *Knižka* optræder altså synonymt med grundformen *kniga*. Diminutivets særlige funktion er alene at signalere, at afsender har et eller andet forhold til omtalte bog, og dette forhold er hverken specielt positivt eller specielt negativt. Når afsender bruger

sin private stemme og siger *knižka*, har han blot en bestemt bog i tankerne (han ser den pågældende bog for sig, som han kan tage og føle på eller har haft i hånden eller læst; stor, lille, indbundet, paperback, med eller uden omslag, glittet papir, skrifttype etc.), mens *kniga* er det abstrakte – idemæssige – begreb for ‘bog’, som afsender vil bruge med sin offentlige stemme.

En afsenderorientering med betoning af image på tegnets indholdsside kan man tilsvarende møde i det engelske sprog i et brugen af pronominet ‘this’ i narration:

There was this man sitting next to me in the plane

I have been getting these plains in my chest⁵⁶.

I begge disse udsagn henter afsender sin oplevelse frem af erindringen. Afsender ser det omtalte for sig eller føler det, og vil have, at modtager skal se det samme for sig eller føle det samme.

Diminutivers (men ikke augmentativer) funktion som signal for ‘kendthed’ er observeret af andre. Velta Rūķe-Draviņa (1950) refererer til en iagttagelse af den tjekkiske forsker J. Straka (*Naše řeč* 15), der går ud på, at dét, der fortælles om i et eventyr, første gang viser sig i sin ikke-diminuerede grundform, men herefter optræder i diminutiv. Diminutivet signalerer da følgelig, at den pågældende person eller ting er læseren bekendt. Heraf slutter Velta Rūķe-Draviņa, at diminutivet har en bestemthedsfunktion. Det sidste er nok at gå for vidt, da russisk ikke har nogen bestemthedskategori.

Kendthedsfunktionen ser vi ikke kun i diminutiver og augmentativer, men også i elliptiske orddannelser (fx ‘det Kongelige’ i stedet for ‘Det kongelige Teater’; ‘fritteren’ i stedet for ‘fritidshjemmet’) og i særdeleshed i de diminutive former af egennavne.

Nogle af de mest frekvente kendtheds-diminutiver er netop kaldenavnene. En person, der hedder Ivan, bliver ikke kaldt ‘Ivan’ af dem, der kender ham. De vil både tiltale og omtale ham med ‘Vanja’.

Andre kendthedsformer af navne er ‘Nataša’, *Наташа* (af *Наталья*), ‘Maša’, *Маша* (af *Мария*), ‘Ljuba’, *Люба* (af *Любовь*), ‘Saša’, *Саша* eller ‘Šura’, *Шура* (af *Александр* eller *Александра*), ‘Katja’, *Катя* (af *Екатерина*).

I Suslovas og Superanskajas bog om russiske navne (1985, 110) gives der følgende forklaring på forskellen mellem de officielle navne og kaldenavnene:

В неофициальных ситуациях – дома, в кругу друзей, среди товарищей по работе – людей называют неофициальными сокращенными формами имен. Они сложились в быту для повседневного употребления, так как полные имена бывают иногда громоздкими и неудобными при общении в семье, и особенно среди детей и подростков. Эти имена теплые, домашние (Катя, Маша, Петя, Сережа) противопоставляются строгим официальным (Екатерина, Мария, Петр, Сергей).

I uofficielle situationer – hjemme, i venners lag, blandt arbejdskolleger – kaldes folk ved uofficielle forkortede former af deres navne. De er opstået under livets gang til daglig brug, eftersom de fulde navne undertiden kan være besværlige og ubekvemme ved samtale hjemme i familien og især mellem børn og unge. Disse varme og hjemlige navne (Katja, Maša, Petja, Serëža) står i modsætning til de strengt officielle (Ekaterina, Marija, Pëtr, Sergej)’.

⁵⁶ Eksemplerne har været brugt før i afhandlingen, i gennemgangen af inputgrammatikken

Jeg mener, at Suslovas og Superanskajas forklaring er utilstrækkelig. Det er rigtigt, at kaldenavnene plejer at være korte. *Saša* er kortere end *Aleksandr(a)*, *Katja* er kortere end *Ekaterina*, *Kolja* er kortere end *Nikola'*. *Nataša*, *Maša*, *Petja* er dog ikke væsentligt kortere end *Natalja*, *Marija*, *Petr*, om overhovedet, og *Serēža* er faktisk længere end *Sergej*. *Šura* er dannet af det ekspressive kaldenavn *Sašura* (af *Aleksandr*), der er på tre stavelser lige som *Aleksandr*. Der er nok noget om, at korte kaldenavne er nemme at bruge, men det er efter min mening ikke den afgørende grund til, at de er så populære. Kaldenavnene er heller ikke ”varme”, sådan som forfatterne hævder. Der findes ”varme” udgaver af kaldenavnene (kælenavnsformerne), men sådanne er yderligere suffigeret (såsom *Vanjušen'ka*, *Natulen'ka*, *Mar'juška*, *Ljubaša*, *Sašen'ka* eller *Šuren'ka*, *Katjuša* etc). og derfor længere. Det, man skal lægge mærke til, er, at kaldenavnene ender på *-a* eller *-ja*, uanset om de er hankøn eller hunkøn. Efter min mening er disse fælles endelser ekspressive markører, og det, de markerer, er kendtheds – den omstændighed, at afsender har et eller andet forhold til de omtalte personer. De korte kaldenavne bruges ikke kun, når man tiltaler nogen venligt, men også, når der skældes ud. De signalerer nærhed og kendtheds, men hverken noget specifikt positivt eller noget specifikt negativt.

På amerikansk har man – i begrænset omfang – tilsvarende kendthedsformer, fx 'Mike' (af 'Michael'), 'Bob' eller 'Rob' (af 'Robert'), 'Sue' (af 'Susann'), 'Kate' (af 'Kathryn'). På dansk findes der – ligeledes i begrænset omfang – kendthedsformer som 'Søs' (af 'Søster'), 'Sus', 'Susan' eller 'Sanne' (af 'Susanne'), 'Nete' (af 'Agnete'), 'Nette' (af 'Anette'), 'Mille' (af 'Camilla'), 'Trine' (af 'Katrine'), 'Kitte' eller 'Kisser' (af 'Kirsten').

Når man bruger en persons kaldenavn, oplever modtager at blive talt til, som var det af hans mor eller far, skole- eller arbejdskammerater eller en ven. Som udlænding skal man sikre sig, at man kan tillade sig at bruge den private stemme her. Den er indforstået og lyder familiær. Omvendt vil russiske samarbejdspartnere ofte selv bede om, at man bruger kendthedsformen, for det er de mest komfortable ved: Kald mig bare *Nataša*!

Af kaldenavnsformerne dannes vokativ (ved fjernelse af endelsen *-a*, *-ja*, såsom *Van'*, *Kol'*. *Nataš*, *Saš*.

Det kan udledes af ovenstående, at diminutivet har en phatisk funktion (jf. Jakobson 1960, 357), ligesom fx hilsenen *здравствуйте* ('god dag'), der er et hævdvundet kommunikativt signal uden egentlig følelsestone i dag (selv om den bogstavelige betydning er et udtrykt ønske om adressatens sundhed); hilsenen er kun ekspressiv ved sit fravær.

Kendthedsfunktionen manifesterer sig også som ”sætningsdiminutiver”, dvs. omgiver hele udsagnet med en indforstået-fortrolig atmosfære:

Бывало, придет ко мне, ну, как к своему задушевному приятелю: – Ну что, – скажет – Назар Ильич товарищ Синебрюхов, не богат-ли будешь печеным хлебцем? Хлебца, например, я ему дам, и он сядет, запомнил, к столу, пожует-покушает, ручками этак вот раскинет ('Han kunne komme hos mig og sige som til sin nære, fortrolige ven: Nå, Nazar Il'ič, kammerat Sinebrjuchov, har du noget bagt brød at byde på? Jeg gav ham så et stykke brød for eksempel, og han satte sig, husker jeg, til bords og begyndte at tygge og spise og slog ud med armene sådan her') (Zoščenko, 51)

Man kan sige, at i hvert fald diminutivet *ручка* næppe skal karakterisere omtalte voksne persons arme. Det skal som sagt farve hele udsagnet.

Черт вас возьми – кричу я своему братцу и его друзьям и распахиваю окно ('Fanden tage jer – råber jeg til min (lille-) bror og hans kumpaner og åbner vinduet') (Aksenov, 5; fortælleren vil med diminutivet sige, at han kender sine pappenheimere).

Деревенская девчонка, уходящая в город в 30-х годах, выглядела там нелепой, чужой и по языку и по одежде ('Sådan en pige fra landet, der i 30'erne flyttede til byen, virkede kejtet og fremmed dér både i sit sprog og tøj') (Literaturnaja Gazeta 5.3.1975; journalisten vil have læseren til at se pigen fra landet for sig).

Смерточка моя пришла! ('Så er min kære død kommet!'; døden er her en realitet, som den talende for længst har forsonet sig med) (Dal', Tolkovyj Slovar')

Possessivadjektiver, der i dag stort kun bruges i den intime familie- og vennekreds, har også en kendtheds-funktion, jf. *Это мамина книга* ('Det er mors bog'); *Она поспешила набрать Наташин номер* ('Hun skyndte sig at dreje Natašas nummer').

I tjekkisk kender man til derivater af personnavne, der optræder i omtale med bortfald af fornavnene, og hvis funktion også er at udtrykke den talendes fortrolighed med navnet og kendskab til personen, der bærer det: Fitzgeraldka (Ella Fitzgerald), Bardotka (Brigitte Bardot), Lorenka (Sofia Loren), Beatlesáci (the Beatles), Gott'ák (popsangeren Karel Gott). Hvis min nabokone hedder Hartmanová, vil jeg typisk omtale hende Hartmanka.

På tysk udtrykkes det samme forhold ved hjælp af den bestemte artikel: 'die Nilsson' (Birgit Nilsson), 'die Asta' (Asta Nielsen); 'die Inge? Ja, sie ist ein nettes Mädchen!' På dansk kan det forekomme, at en familie, man kender, omtales i en stivnet genitiv-form ('Hansens', 'Sørensens').

Endelig kan det kendte og indforståede komme til udtryk ved reference til kulturen. En tekst kan være spækket med litterære allusioner af mest forskellig art (jf. fx Nabokovs forfatterskab). Når der fx er reminiscenser fra oldslavisk (jf. Voznesenskij og Solženicyn), lægger de en arketypisk dimension ind i teksten. Diminutiver leder undertiden tanken hen på folkepoesien, får sin følelstone herfra og påfører teksten en folkloristisk kolorit. Det drejer sig udpræget om det ubetonede suffik *-ušk, -jušk*:

Речушка ('flod'), *горюшко* ('ak og ve'), *матушка* ('mor', også om fædrelandet Rusland og om floden Volga), *полюшко* ('mark', fx i sangen *полюшко-поле*), *рябинушка* ('rønnebærtræ', som også benævnes i den diminutive form i en kendt folkesang)

Цок-цок-цок. На каблучках-гвоздиках подходит Галина Бодрова, прелестная девица современной конструкции ('Klak-klik-klak. På sylespidse hæle kommer Galina Bodrova gående, en skønjomfru i nutidigt design') (Aksenov, 3)

Паблито ... совершенно изнемогая шепчет магнитофонная дева ('Pablito... hvisker den kvindelige ånd i båndoptageren fuldstændig henført') (Aksenov, 6; *deva* er grundform til *devuška*, som er en blegnet diminutiv, i dag et leksem for 'pige'; den arkaiske grundform *deva* får så konnotationen af noget overstort og overnaturligt).

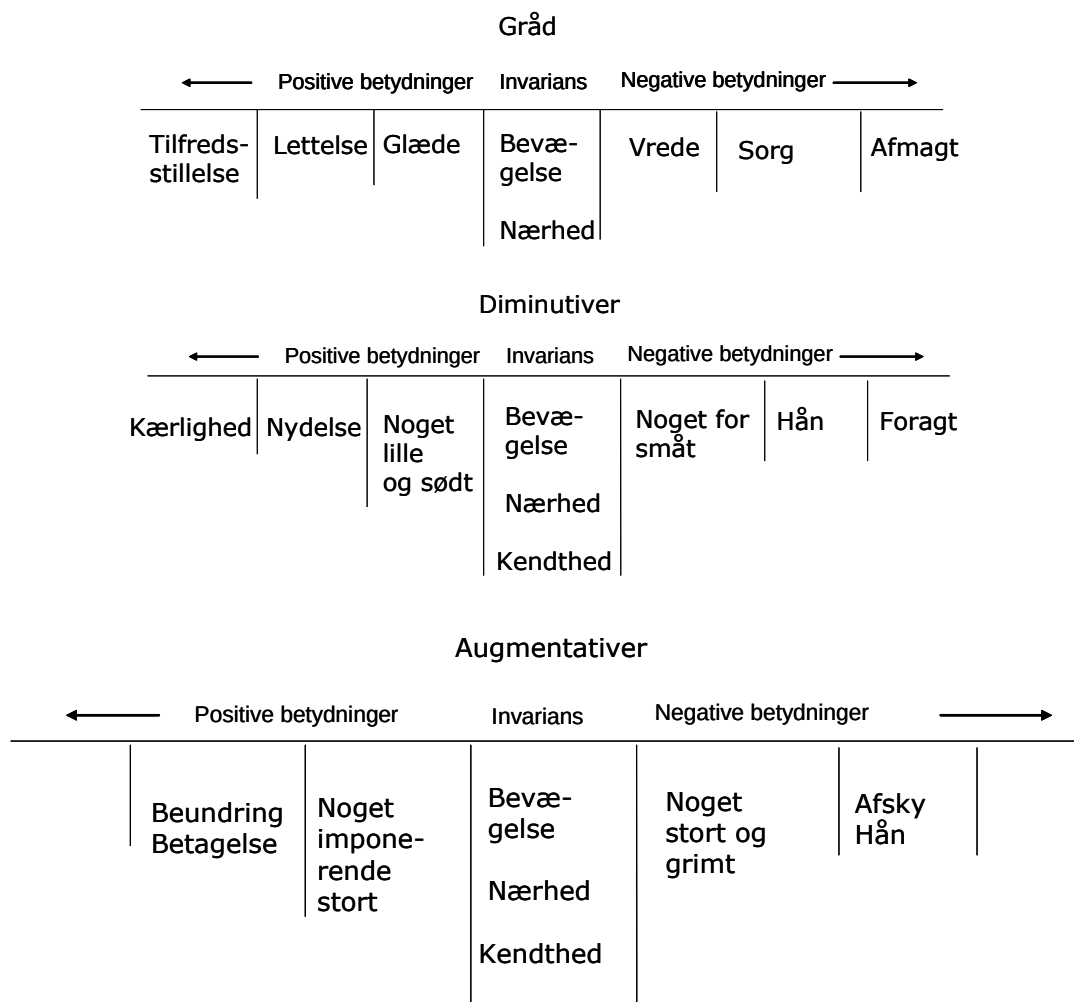
De positive og negative betydninger af diminutiver og augmentativer

I det forudgående afsnit har vi set, at invariansen af diminutivers og augmentativer funktioner består i at udtrykke bevægelse, nærhed og kendthed hos afsender og herunder ofte også fremhæve image på tegnets indholdsside.

Derudover er der stor spændvidde i især diminutivernes betydningsmuligheder. Denne store spændvidde vil jeg forklare ved det forhold, at diminutiverne er udtryk for følelser. Følelser (jf. det

indledende kapitel, afsnittet om følelser) er hurtige valg på et komplekst, undertiden modsætningsfyldt grundlag og kan derfor være blandede. Diminutiver skal derfor kunne rumme mange betydningsmuligheder.

I dette afsnit vil jeg beskrive de positive og pejorative betydninger. Overordnet kan spektret beskrives i figuren nedenfor, hvor jeg sammenligner et fysisk følelsesudbrud 'gråd' med diminutiver og augmentativer:

Positive følelsestoneer

Grundlæggende har diminutiver, jf. Wierzbicka (1984) og Jurafsky (1996), med barnet at gøre. Barnet er lille og vækker følelser. Tilsvarende konstaterer Kresten Møller (1943, 6), at ”der til de tilsyneladende rene saglige diminutiver ofte knytter sig en følelsestone, en nuance af begrebet kær, rar eller lignende”.

Barnets legeme, som er et emne for en næsten paradigmatiske diminutivdannelse, opleves netop af den talende som en kær, formidsket udgave af den voksne; hver legemsdel omtales i diminutiv:

Головка ('hoved'), *волоски* ('hår'), *личико (мордочка)* ('ansigt'), *лобик* ('pande'), *ушки* ('ører'), *глазки (глазёнки)* ('øjne'), *носик* (næse'), *щечки* ('kinder'), *горлышко* ('hals'), *плечики* ('skuldre'), *ручонки* ('hænder, arme'), *локоточки* ('albuer'), *пальчики* ('fingre'), *грудка* ('bryst'), *животик (брюшко)* ('mave'), *спинушка* ('ryg'), *лопаточки* ('skulderblade'), *писюленька* ('tissemand/-kone'), *понка* ('numse'), *ножки* ('ben, fødder'), *коленца* ('knæ'), *бедрышко* ('hofte'), *пяточка* ('hæl')

På dansk kender vi tilsvarende det diminutive suffiks –se: ‘numse’, ‘mavse’, ‘bense’ (udtales [bemse]), ‘bamse’, ‘vovse’, ‘bisse(r)’ (‘børns tænder’).

De diminutive former, der bl.a. bruges om børnenes legemsdele, er fysisk længere end grundordene og har et markeret lydbillede i kraft af hvislelyde som *č* og *š*. Dette kan hænge sammen med, at forældre i kontakten med deres små børn har brug for at trække ordene ud og markere dem for at give dem følelsesudtryk og påkalde sig barnets opmærksomhed. Mange forældre taler ikke på samme måde med deres små børn som med andre mennesker. Snarere kan der være tale om, at de tilpasser sproget for at give barnet størst mulighed for at interagere og lære, samt for at få afløb for egne følelser. Det særlige sprog over for småbørn kaldes på engelsk ”motherese”⁵⁷ og er karakteriseret ved høj frekvens af spørgsmål, fx ”ja-a?”, ”ikke?”, og mange ytringer har en melodisk intonation med et stort tone-spænd.

De mærkelige diminutiver *на четвереньках* (‘på alle fire’) og *на цыпочках* (‘på tåspidserne’) må vel også forklares ved deres (oprindelige) relation til barnet.

Det små er tilsyneladende udgangspunkt for det kære. Derfor taler den kendsgerning, at det små i reglen har mange kærlige benævnelser. På barnet, dyreungen og små ting appliceres der flere diminutiver end på andre emner. Også de benævnelser på planter, dyr og ting, der overføres som kæleord på mennesket, er gerne i sig selv tegn for noget småt: Tjekkisk ‘brouček’ (egl. ‘bille’, ‘skat’), *голубчик* (egl. diminutiv af ‘due’, ‘skat’), *соколик* (egl. diminutiv af ‘falk’; *так что, соколик, попался*, ‘nå, min fine ven, nu har vi dig!’), *белка* (‘egern’; bruges fx som kælenavn til en ung kvinde i filmen *Tranerne flyver forbi*), *бутончик* (‘knop’; *бутончик, эта головка у тебя не самое сильное место*, ‘min blomst, dit hoved er ikke din stærke side’); *крошка* (‘krumme’; *Ну, ладно, крошка, пока! Пиши мне письма!* ‘Nå, min stump, farvel for denne gang! Skriv!’). Jf. endvidere er udtryk som: *Он самый нормальный московский малый*, ‘Han er en vaskeægte Moskvad^{reng}’ (Aksenov, 5).

I forlængelse af en lignende argumentation (i forbindelse med lettiske diminutiver) forklarer Velta Rūķe-Draviņa (1959, 131) applikationen af diminutiver på voksne som en tendens til fiktivt at gøre den voksne til et barn og fremkalde forestillingen om et lille, svagt og hjælpeløst væsen, som man skal beskytte og hjælpe. I lighed hermed bliver hjælpeløse patienter på sygehusene og undertiden også tiltalt i ‘baby’-sprog (jf. Inger Bahnsen: Det er jo mit liv, 1975). K.S. Aksakov forklarer – mere generelt – den mentale proces bag en sådan sproglig adfærd således:

Чтобы представить предметы милыми, чтобы высказать ласкающее отношение, на них наводится как бы уменьшительное стекло, и они, уменьшаясь, становятся милыми (‘For at fremstille genstande som kære, for at udtrykke et kærligt forhold til dem, lægges der ligesom et formindskelsesglas hen over dem, og de bliver så kære, fordi de bliver mindre.’ (*Опыт русской грамматики*, anført efter Vinogradov 1972, 97).

I det efterfølgende skal vi se, at der er en række positive følelser, der udtrykkes ved hjælp af diminutiver, og som grundlæggende har med ‘børn’ og ‘lidenhed’ at gøre. Der er tre forhold, som gerne er i spil samtidig: (1) afsender elsker, er knyttet til barnet, (2) afsender vil have kontakt med barnet og (3) afsender nærer omsorg for barnet.

Nu bruges diminutiver ikke kun i kommunikationen mellem forældre og børn. De bruges også i vid udstrækning mellem voksne. Det omsorgsfulde, kærlige sprog, der oprindeligt er beregnet på småbørn, bliver hængende hos de voksne, der bruger det, når de skal vise omsorg eller udtrykke kærlighed også over for andre end børn. Voksne mænd siger på dansk ‘lille skat’ og lignende til

⁵⁷ Fænomenet motherese er fx beskrevet i Kirsten Malmkjær (2004, 289).

deres koner, i engelsksprogede lande er fx 'baby' stadig brugt (jf. transaktionsanalyse-modellen omtalt i det indledende kapitel, der netop tager højde for den menneskelige kommunikation mellem forældre-, barn- og voksenlag i personligheden).

Under alle omstændigheder er der tale om afsenders private stemme, som jo også har med afsenders egen barndom at gøre.

De positive grundbetydninger kan oplistes således:

- Nydelse, betagelse
- Positiv kontakt
- Omsorg

Augmentativers anvendelse er ikke nær så udbredt og differentieret som diminutivers. Men der er eksempler på, at augmentativer også har de nævnte grundbetydninger.

Nedenfor gennemgås de positive betydninger af diminutiver og augmentativer.

Nydelse, betagelse

Lidenhed kan beskrives med en følelsetone af betagelse:

Его маленькие ручонки прикоснулись моему лицу ('Hans kære små hænder rørte ved mit ansigt').

Прекрасно пробуждаться и видеть его милое личико и слышать его голосочек ('Det er vidunderligt at vågne og se hans kære lille ansigt og høre hans søde lille stemme')

Konnotationen af lidenhed er langt fra altid til stede, når der er tale om diminutiver med simplex-suffiks (fx knižka, figurka), men den bliver tydelig ved udvidede diminutiver som i eksemplerne ručonki' og golosoček) og nu her med knižečka:

...но я помню лишь, что книжечка была тонкая и в синем переплёте и в ней были картинки очень жёлтого цвета ('...men jeg husker kun, at bogen var fin og tynd i et blå omslag og med billeder i stærk gul farve')

— А это что? — спросил Ивлев, наклоняясь к средней полке, на которой лежала только одна очень маленькая книжечка, похожая на молитвенник ('— Og hvad er det? — spurgte Ivlev og bøjede sig mod hylden i midten, hvor der kun lå én, lille bitte, bog, der lignede en bønnebog')

I det efterfølgende eksempel er der nok en vis konnotation af lidenhed, men det er betagelsen, der fylder mest:

Кореяночка, молоденькая, глазки как у стрекозы... А фигурка! (En koreansk kvinde, helt ung og med nogle øjne som hos et kæmpeinsekt... Og sikke en figur!)

Jf. tjekkisk: 'Ta má postavičku!' ('Sikke en skikkelse hun har!') Tjekkisk: 'Tomu řikám psíček!' ('Det kalder jeg en hund!').

I det russiske eksempel nedenfor bruges diminutivformen af 'ben' sammen med adjektivet 'lang', hvilket viser, at der ikke er nogen kvantitativ konnotation (benene er jo ikke små), kun en kvalitativ, nemlig beundring:

Спонсоры ей платят не только за милое личико и длинные ножки, но и за хорошую игру, каковой Анечка не демонстрировала со времени январского Australian Open ('Sponsorerne betaler hende ikke kun for hendes yndige ansigt og hendes lange kønne ben, men også for at spille godt, hvilket vores Anna ikke har vist siden Astralian Open i januar')

Augmentativer, som betegner noget større i forhold til en bestemt norm, kan have en konnotation af den talendes forundring og benovelse:

Мы вышли на улицу и взглянули на длиннющий хвостик кометы ('Vi gik udenfor og kiggede op på kometens koloenormt lange halehæng')
Ну и домище! ('Sikke dog et hus')

— *Оно то так, да как же я один буду в этом домище жить, сироти-и-инушка?* ('Javel, men hvordan i alverden kan lille-forældreløse-jeg bo alene i sådan et stort hus?')

Ну и красотища! ('Nej, hvor er her altså smukt')

Positiv kontakt

Når forældre taler med deres børn, kan de undertiden søge at anlægge barnets perspektiv for at skabe bedre kontakt. Dette kan ske ved hjælp af diminutiver. En mor går tur med sit lille barn, peger på et kæmpestort træ og siger:

(Tjekkisk) 'To je hezký stromček, že?' ('Det er et smukt træ, ikke?'). Russisk: *Это красивенькое деревце, правда?*

Det interessante er, at man kan bruge en diminutiv form af et substantiv, selv når det man taler om, er fysisk stort og man attribuerer adjektivet 'stor':

Большой домик, правда? (selvfølgelig kan man også sige *Ну и домище, правда?* Hvor der bruges augmentativ)

I disse eksempler kan sprogets appelfunktion forklare, at diminutivdannelsen ikke alene appliceres på barnet selv, men også på dets verden. Med diminutivet vil moderen mere end blot påkalde sig barnets opmærksomhed. Hendes følelser over for barnet udstrækker sig til også at omfatte de ting, der omgiver det. Barnet er kært, ergo er dets verden også kær. Diminutivet udsiger intet om selve grundformen ('træ' eller 'hus'), heller ikke noget om den voksnes forhold til dét, grundformen er tegn for, men afspejler, hvad den voksne tror, barnet oplever. Følelsestenen er da indsmigrende og kontaktsøgende.

Barnets (formodede) perspektiv anlægges ofte i børnebøger, eksempel:

Жила девочка Женя. Однажды послала ее мама в магазин за баранками. Купила Женя семь баранок: две...для папы, дведля мамы, две ... для себя и одну ... для братика Павлика ('Der var en pige der hed Ženja. En dag sendte mor hende hen i en forretning for at købe kringler. Ženja købte syv kringler: To ... til far, to ... til mor, to ... til sig selv og en ... til lillebror Pavlik (Kataev, 3; altså ikke 'to til sin far etc.')

Diminutivet kan udtrykke kælenhed, idet afsender bruger barnets overtalelsesmidler:

- Давай поцелуй!
 - Нет.
 - Хоть на щечку!
 - Алька, можно тебя дернуть за бородку? Можно, а? Ну, миленький Алинька, можно разочек? Всего один разик? ('- Giv mig et kys. - Nej. - Bare på kinden! - Alka [kælenavn for Oleg], må jeg hive dig i skægget? Må jeg ikke nok? Kom nu, søde Alka, én gang? Bare én gang?') (Aksenov, 20)

Den indsmigrende-kontaktsøgende tone kan også anvendes overfor voksne med en biklang af (førrevolutionær) ærbødighed:

Ваша сестрица позвонила ('Deres (kære) frøken søster har ringet'; jf. Velta Ruže-Draviņa 1959, 142)

Eller generelt imødekommenhed:

Это твоя мамочка! Очень приятно! ('Nå, det er din mor! Glæder mig at møde Dem!')

- Я бабушка
 - Здравствуйте, бабушка. Меня зовут Иван ('- Jeg er bedstemor(en). - Goddag, bedstemor. Jeg hedder Ivan'). Bedstemoderen synes, at hendes navn kan være ligegyldigt. Hun vil bare kaldes 'bedstemor'.

Зайка судорожно закашлялась, Маня засвистела, Кеша выдавил из себя нечто типа: «Ну-с, ничего вроде, миленький домишко» ('Zajka gav sig til at hoste krampagtigt, Manja begyndte a fløjte, Keša fik sagt noget i retning af: Jamen det er vel ok, et rart lille hus')

I alle tre tilfælde forsøger afsender at imødekomme tilhørers formodede forhold til det omtalte. I det sidste er det lidt svært for afsender, da han føler han skal behage modtager og sige noget han ikke mener.

Omsorg

Det små er undertiden fint og sårbart og må behandles med største forsigtighed og omsorg:
Налей туда больше холодной воды, а то ошпаришь его кожу! ('Kom mere koldt vand i, ellers skolder du hans [sarte] hud')

Det kan afstedkomme associationer til uskyldighed og hjælpeløshed og mobilisere den talendes ømhed, beskyttertrang og medlidenhed:

Обернулась, да уж поздно. Мочалка болтается пустая, а собака последнюю, Павликову бараночку доедает, облизывается (Kataev, 4) ('Hun vendte sig om, men for sent. Frottersvampen hænger og dingler tom, og hunden spiser det sidste af vores Pavliks lille kringle og slikker sig om munden').

Ты опять что-то разбила, тятя-растяпа! – закричала мама из кухни. Не мою ли самую любимую вазочку? ('Du har igen slået noget i stykker, din kludremikkel! – råbte mor ude fra køkkenet. Ikke min dejlige yndlingsvase, vel?') (Kataev, 9)

Здоровьишко у него плохенькое ('Han har et sølle helbred')

Anvendt på voksne i situationer med reminiscenser fra den talendes egne oplevelser i barndommen afspejler diminutiver afsenders pylrethed:

Ушко болит? Бедная! Щас принесу пилюльку и стакан воды! ('Har du ondt i dit øre? Din stakkel! Nu skal jeg hente en tablet og et glas vand!')

Diminutivet kan over for modtager anslå en formildende, beroligende, bagatelliserende tone:

- Как долго будете гулять?
- С недельку. ('Hvor længe skal I hænge ud? Bare en uges tid')

Gerne med en biklang af overtalelse:

Возьми себя в руки и за какой-нибудь годик станешь кандидатом! ('Tag dig sammen, så bliver du kandidat om et lille års tid!')⁵⁸

Эти стишки вас не затруднят. Вы их быстро переведете! ('De par vers her vil ikke give jer bryderier. Dem får I hurtigt oversat!')

Pejorative følelsestoner

Det små kan være noget 'for småt', ynkeligt og ringe. Diminutivet udtrykker da i en sådan sammenhæng afsenders ringeagt. I lighed hermed appliceres fx svampenavnet *сморчок* ('morkel') på et menneske af ynkelig statur (dansk 'splejs'). Betegnelser for noget småt overføres på noget, der ikke i sig selv er småt, i bestræbelsen på at udtrykke ringeagt. Fx *Ну и фпукт* ('Han er vel nok en køn en'), svarende til på tjekkisk 'to je ale pěkný ptáček' (egentlig 'lille fugl', men 'fugl' er også metafor for 'pik').

De negativt ladede diminutiver appliceres ikke på små børn, men som det gælder med de positivt ladede, bruges diminutiver og udstrakt grad på voksne og på ting. Igen er der under alle omstændigheder tale om afsenders private stemme, som jo har med afsenders egen barndom at gøre.

De negative grundbetydninger af diminutiver kan oplistes således:

- Ironi
- Negativ kontakt
- Hån

Augmentativer kan også forekomme med pejorativ følelsestone, idet det 'store' kan være 'for stort', dvs. monstrøst, klodset etc.

Ironi

Стёпа был широко известен в театральных кругах Москвы, и все знали, что человек этот— не подарочек. Но всё-таки то, что рассказывал администратор про него, даже и для Степы было чересчур. ('Stёpa var kendt vidt og bredt i Moskvas teaterkredse, og alle vidste at denne mand ikke ligefrem var nogen gave. Men alligevel var dét, som administratoren fortalte om ham, for langt ude, selv for Stёpa').

⁵⁸ Jf. også den polske folkesang 'Do bytomskich strzelców wojska zaciągają' ('Hæren hverver folk til Bytom-skytterne'): Nie smuć się, dziewczyno, nie smuć sama siebie, bo za roczek za dwa powrócę do ciebie ('Vær ikke ked af det, min pige, vær ikke bedrøvet, for om et lille års tid eller to kommer jeg hjem til dig igen')

– Мы пойдем в кино. Я хочу посмотреть новую картину «Весенние напевы».
– Нечего там смотреть. Сплошные напевы. Хоровые напевы, танцы и поцелуичики (‘– Vi tager i biografen. Jeg vil gerne se den nye film ‘Forårsmelodier’. – Der er ikke noget at se. Det er melodier det hele. Korsange, danse og kysseri’)

Ты всегда забывала о том, что я уже год назад обрезала школьные косички (‘Du glemte altid, at jeg allerede for et år siden havde fået skole-fletningerne klippet af’) (Aksenov, 14; den talende gør grin med moderens oplevelse af hende som en lille pige)

Ну и порядочек! (‘Sikke en redelighed’, egl. ‘orden’)

У Тони славная мордашка. Как жаль, что Тонечка... дурашка! (Tonja har et godt fjæs. Hvor ærgerligt, at (samme) Tonja er ... et fjols!; *morda* betyder egentlig ‘snude’)

Она повредила на мысли выйти замуж за египтянина и стала проводить досуг в общежитиях институтов, где учились иностранцы, «пока еще есть мордашка», говорила она, озабоченно глядясь в зеркало (‘Hun havde fået den skøre tanke at blive gift med en egypter og begyndte at tilbringe sin fritid på kollegier ved de institutter, hvor udlændinge studerer. ‘Mens mit ansigt stadig er til noget’, sagde hun med et bekymret blik i spejlet’).

Negativ kontakt

Ох, Женечка, — простонал Несговоров. — Была б ты добренькая девочка, ты бы меня пожалела, отогрела, протрезвила... — В бане вымыла, в печку посадила, зажарила и съела, — продолжила Женя. — Нет, дружок, это ты себе поищи Бабу Ягу! (‘Jamen Evgenija da – fremstønnede Nesgovorov. – Hvis du var en god pige, ville du have medlidenhed med mig, varme mig, få mig gjort mig ædru... – Og bade dig, lægge dig i ovnen, stege og æde dig – fortsatte Evgenija. – Nej, min fine ven, du kan selv gå ad Pommern til!’)

Послушай, дружок, я этого не потерплю! (Hør nu her, min fine ven, det finder jeg mig ikke i!’)

Tjekkisk: Ted’ poslouchej, příteličku! (‘Hør nu her, min fine ven!’)

Hån, foragt

Да разве это река! Я в этой грязной речушке купаться не буду! (‘Nå så det er floden! Den lille skidne å vil jeg ikke bade i!’)

Твой дневник! Эта книжонка – твой дневник? (‘Din dagbog! Er det sølle hæfte dér din dagbog?’)

Я тебе уже сказал, что нам нужны большие комнаты! В этот домик мы не влезем! (‘Jeg har jo sagt, at vi skal have store værelser. Dét bette hus kan vi ikke være i!’)

И в таком домишке, думаешь, кто-нибудь живет? (‘Tror du der bor nogen i sådan en knaldhytte?’)

Закуривая новую сигарету, он поднял вверх свою бородку (паршивенькая, надо сказать, бороденька) и поправил синий платок на шее (‘Han tændte en ny cigaret, løftede op i sit skæg (et noget skabet og tyndt skæg, må man sige) og rettede på det blå tørklæde om halsen’)

- Хорошая книга, не правда-ли?
- А меня наоборот удивляет, что такую книжонку издали! (‘- En god bog, ikke sandt? – Næ, det undrer mig tværtimod, at man har udgivet sådan noget bras’)
- На Балтику помчался Громкий. Эх ребята!
- А что ему не ездить? Жрец искусства.
- Тоже мне искусство! Читать стишки и строить разные рожи. Примитив! (‘- Ak, venner! Gromkij er smuttet til Baltikum. – Og hvorfor skulle han ikke dét? En kunstens tjener. – Kunst? Må jeg lige være her! At læse nogle skide vers op og skære ansigter. Primitivt’)

(Alle citater: Aksenov)

Følelsestonen af ringeagt kan anslås sammen med medlidenhed:

У мальчишки кошки на душе скребли, а я не мог сдерживать свою злость (‘Den arme knægt var plaget af dårlig samvittighed, men jeg kunne nu ikke styre min skadefryd’) (Aksenov, 14).

Она в стареньком платице и в драных тапках на босу ногу, но, эй-богу, ей не повредило бы даже платье, сшитое из бумажных мешков Мосхлебторга (Hun havde en lille og noget gammel kjole på og de bare fødder i slidte træningsko, men, ved gud, selv i en kjole af papirsække fra Moskvas brødforsyning ville hun se brandgodt ud’)

Følelsestonen af ringeagt og medlidenhed forekommer typisk, hvor et pejorativt ladet ord diminueres (fx дурак-дурачок, ‘fjols’).

Det store kan i enkelte tilfælde konnoteres med noget ‘for stort’, klodset eller dumt. I synonymikken kan der da også iagttages en proces, hvor betegnelser for noget stort appliceres på noget, der ikke i sig selv er stort, i bestræbelse på udtryk for ringeagt:

Конь мой сегодя дома (‘hingst’; ‘min den gamle er hjemme i dag’, Aksenov, 3)
 Она – корова (‘ko’; ‘hun er en dum kælling’)
 Ах я скотина неловкая (‘kvæg’; ‘åh jeg kæmpefjols’, anført efter Švedova 1957, 88)

Det store kan virke ‘for stort’ og grovt i forhold til den bestemte norm og påkalde sig afsenders hån. Her bruges augmentativer i negativ betydning:

Ну, играть на скрипке с такой лапищой просто нельзя! (Altså, med sådan nogle store grabber kan man ikke spille på violin!’)

На эту жопендию никакие джинсы не лезут (‘Du finder ingen jeans, der kan nå rundt om den (kæmpe-) røv’)

Ну и жопень у нее! (‘Sikke dog en røv, hun har’)

Она познакомилась на чае в прицерковном клубе со спесивой супругой отставного старьевщика, которому принадлежал страшный белый домище в так называемом «колониальном» стиле на углу проспекта (‘Hun havde ved sammenkomster i menighedsklubben talt med den arrogante hustru til en forhenværende marskandisker, som ejede en skrækkeligt monstrum af et hvidt hus i den såkaldte kolonial-stil på hjørnet af hovedgaden’)

Огромный недостроенный домище, можно сказать, шикарный особняк вызвал профессиональный интерес у спецназовцев ('En grim kolos af et hus, der ikke var færdigbygget, eller, som nogle ville formulere det, en elegant privatbolig, påkaldte sig agenternes professionelle interesse').

Я взял в руки новую карточку и уже собрался положить ее назад — на ней был изображен неизвестный домище, построенный с большим чувством собственного достоинства, но совершенно без вкуса, — как вдруг что-то заставило меня передумать ('Jeg to et nyt kort og skulle allerede til at lægge det tilbage – der var et mig ukendt stort skrummel af et hus på det, bygget med en stærk følelse af selvværd, men fuldstændig uden smag – da noget fik mig til at skifte mening').

Ironisk anvendt kan også diminutiver have en augmentativ-pejorativ funktion:

Tysk: 'Der hat aber ein Bäuchlein!' ('Sikke en vom han har'). Det russiske diminutiv *Брюшко* betyder da også 'vom', altså en tyk eller stor mave.

Diskussion om diminutiver og augmentativer som formdannelser

Afslutningsvis vil jeg diskutere, hvornår diminutiver og augmentativer er formdannelser eller nye leksemer.

Vinogradov (1947) anså ikke diminutiver og augmentativer for selvstændige ord, eftersom de ikke ændrer grundordets betydning (jf. *книга*, *книжечка*). De er formdannelser, *формообразования*. Ligeledes siger Šachmatov (1952), at *домик*, *домище* og *домишко* betegner samme forestilling som *дом*; således har disse suffikser en anden betydning end andre orddannende suffikser, hvorved man udtrykker forestillinger, der helt adskiller sig fra den tilsvarende grundform (det ord, de dannes af) og er helt selvstændige i forhold dertil (fx *огонь*, *огнище*, henholdsvis 'ild' og 'brandtomt'). Til støtte for ideen om formdannelser vil jeg nævne, at diminutiver og augmentativer bevarer grundordets køn, selvom suffikset indikerer et andet køn. *Домище*, *домишко* og *домина* er alle tre stadigvæk hankøn, selv om suffiksernes endelser tyder på noget andet (nemlig intetkøn og hunkøn). Derimod er *огнище* ('brandtomt', 'bålplads') intetkøn, mens det ord, det er dannet af, *огонь* ('ild'), er hankøn. (Stankiewicz (1968, 97) kalder ikke diminutiver og augmentativer formdannelser, men har samme mening om deres betydning i forhold til grundformen:

In the expressive derivation the lexical meaning of the base form remains intact; the expressive suffix serves merely to convey the emotive attitude of the speaker towards the subject of the message.

En mere teknisk synsvinkel anlægger Isačenko (1968, 23) og ræsonnerer, at *книжечка* ikke er en diminutivform til *книга*, men et nyt leksem, der er dannet ved derivation. Dannelser af diminutiver er angivelig ingen paradigmatiske proces, da der jo er utallige substantiver, som ikke tillader diminutivdannelse (fx *радость*, 'glæde' og *воздух*, 'luft') (1968, 23).

Stankiewicz (1968, 99) opstiller diminutiver og augmentativer i et skema⁵⁹, hvor den vertikale akse fremstiller en graderet skala af 'mere' eller 'mindre' ekspressive suffikser, der danner afledninger af ikke-ekspressive grundformer. Den horisontale fremstiller de ekspressive former i binære oppositioner: Diminutiver og meliorativer over for augmentativer og pejorativer. Den graderede skalas laveste trin er et simplex-suffiks, og i princippet stiger ekspressiviteten i takt med agglutinationen af suffikser (*речка-реченька-речоночка*).

⁵⁹ Jeg viser ikke Stankiewicz oprindelige skema her, fordi det efter min mening indeholder fejl; men jeg bringer nedenfor en revideret udgave af hans skema, der indeholder mine forbedringer.

Allerede Karcevskij (1932), hvis synspunkt Stankiewicz tilslutter sig, påpegede, at suffikserne samtidig bærer en kvantitativ og kvalitativ betydning. Dels betegner de noget 'mindre' eller 'større' i forhold til grundformen (*ножик* – *нож* – *ножище*), dels har de en følelstone.

Det kvantitative plan (som nu aldrig er fri for en vis følelstone) involverer to suffiks-par, som danner en gradueret skala og indgår et binært modsætningsforhold. Det første par består af diminutivsuffikset *-k/-ik* og augmentativsuffikset *-išč(-e/-a)*; det andet, mere ekspressive, men mindre produktive par er diminutivsuffikset *-c/-ic* og augmentativsuffikset *-ina*.

De sammensatte suffikser udgør det rent kvalitative plan i den ekspressive derivation. En eventuel kvantitativ konnotation vil som regel være diminutiv. Stankiewicz opstiller de sammensatte suffikser i forlængelse af skalaen med graduerede og modsatte par. Første komponent i det sammensatte suffiks er variabel, mens den sidste altid består af suffikset *-k/-ik* (*речонка*, *пальтишко*, *голосочек*).

Stankiewicz's system er definitorisk bekvemt, men der er behov for at dekonstruere det; dels indebærer det en række ikke uvæsentlige unøjagtigheder, dels er der væsentlige forhold, som Stankiewicz's system ikke opfanger, fx diminutivers og augmentativers funktion som leksikalisering af tegnets image-side og signal for "kendthed".

Augmentativsuffikserne og de pejorative suffikser er sjældnere og færre end de diminutive og meliorative. Således forefindes der ikke i praksis et modsat par af ekspressive derivater til alle grundformerne.

Mange af de formdannelser, Stankiewicz anfører, er ud fra en synkron betragtning neutraliserede eller har fået en ny specifik, denotativ betydning uden ekspressivitet. *Городище* (neutrum) betyder jo ikke noget i retning af 'stor by', men 'bytomt, byruin'; *огнище* (neutrum) betyder ikke 'stort bål', men 'brandtomt' eller 'forladt ildsted'. Andre augmentativer er atter forældede og lidet frekvente (*сынище*, *окнище*, *пальтище*). *Дружище* (hankøn) er, som vi har set tidligere og stik imod teorien om de binære oppositioner, i virkeligheden meliorativ ligesom diminutivet *дружок*, og kan fx bruges om en baby i betydning '(vores) lille ven'. Når man desuden betænker, at dét, suffikset *-išče* historisk signalerer, er sted⁶⁰ og ikke augmentering, og samtidig véd, at diminutiverne kan bestride en augmentativ funktion (ved ironi, fx *отрасти себе брюшко*, 'lægge sig mave til', *ну и нагрузочка малышам*, 'det er vel nok hårdt for de små'), opstår der måske tvivl om berettigelsen af at tale om særlige augmentativer i russisk overhovedet. De er nu imidlertid ikke blot begrebslevn fra de klassiske sprogs grammatikker. Ord som *домище* og *домина* har augment i forhold til grundformen *дом* samt en følelstone, som er en konnotation af den talendes forundring og benovelse (*эдакийдомище!*). Desuden påpeger Kiparsky (1975, 227), at det augmentative *-išče* er produktivt i dag (fx *автомобилище*, *паравозище*); suffikset *-ina* afslører også en evne til produktion af augmentativer i Majakovskijs sproglige nyskabelse *паспортина*, der tilstræber at fremhæve sovjetpassets storhed og betydning.

Mod Stankiewicz's system kan der rettes samme kritik, som han selv har fremsat mod *Akademigramatikken* (udgaven fra 1952), Vinogradovs *Russkij Jazyk* (1972) og Isačenko's *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim* (1954), der

suffer from some of the same shortcomings as the works of Šachmatov, even though they pursue a purely synchronic course: they are not entirely free of historical forms and references (Stankiewicz 1968, 11-12).

⁶⁰ Et eksempel på en moderne brug af *-išče* som stedsangivelse *днище* (af *дно*), der betyder 'bund', fx i en olietank)

De tekniske kriterier, der ligger til grund for Stankiewicz' fremstilling af ekspressiviteten, indebærer ikke blot en katalogisering af arkaismer, men også flere direkte fejl. Fx er *пальчишко*, *сердчишко* opført som pejorative i analogi med *домишко*, *городишко*. Af *сердце* ('hjerter') kan man vel næppe overhovedet forestille sig et pejorativt derivat, jf. i ytringen *сердчишко забилося от радости* er *сердчишко* meliorativ ('det lille hjerte slog af glæde'); *пальчишко* er i praksis en ækvivalent til diminutivet *пальцецо*, jf. barnesprogets: *Где мое пальчишко?*⁶¹ ('hvor er min frakke'). Dette skal i korthed vise vanskeligheden ved at indpasse suffikserne i snævre betydningsrammer.

Opstillingen af de sammensatte suffikser i forlængelse af de diminutive og augmentative indebærer også en fejlmulighed, nemlig en generel psykologiserende tolkning, såsom at det små påkalder sig ømhed (diminutiver = meliorativer), det store påkalder sig afsky og foragt (augmentativer = pejorative). Der findes augmentativer, der samtidig plejer at være pejorative (fx *лапица*, der står i kvantitativ og kvalitativ modsætning til diminutivet *лапушка*). Men pejorative er overvejende diminutive suffikser, hvor disse i den 'formindskede' genstand afspejler noget mangelfuldt eller ynkværdigt og den deraf fremkaldte foragt hos den talende (fx *домишко*, der i nogle sammenhænge kan betyde 'knaldhytte' og *голосишко*, der kan betyde 'ynkelig lille stemme'). Der kan være tale om, at nogle diminutivsuffikser har tendens til at indgå pejorative forbindelser (fx *книжонка*⁶², *домишко*). Hos Stankiewicz har de en særlig status som pejorative, men de er ingenlunde er éntydige tegn (jf. meliorativerne *ручонка*, *словишко*); desuden spiller et andet forhold ind, nemlig diminutivets og augmentativets funktion som en leksikalisering af tegnets image-indhold.

Systemet af de ekspressive substantivderivater kan nu – som en revideret udgave af Stankiewicz – opstilles således:

<i>Голос, дом</i>		<i>Ведро, слово, окно</i>		<i>Книга, рука, река</i>	
Diminutiv	Augmentativ	Diminutiv	Augmentativ	Diminutiv	Augmentativ
голосок	Голосище	ведёрко	Ведрище	Книжка	Ручища
домик	домище	окошко		ручка	
		словцо		речка	
Meliorativ	домина	оконце		книжица	
Голосочек	Pejorativ	Meliorativ	Pejorativ	Meliorativ	Pejorativ
	Домишко	словечко		Книжечка	Речушка
		словишко		речушка	Книжонка
				ручонка	Речонка
				реченька	

Man må notere sig, at skemaet ikke danner komplette graduerede paradigmer. Desuden synes systemet af augmentativer generelt at være rudimentært og lidet produktivt, men heller ikke diminutiver, der er meget produktive, kan dannes til alle grundord. Nye augmentativer dannes ved hjælp af suffikser, der oprindeligt er hjemmehørende i helt andre sammenhænge, fx *жопень* *жопендия* (der begge betyder 'stor røv'), se afsnittet om metonymiske formdannelser.

⁶¹ Når et barn omtaler sin frakke som *пальчишко*, er det fordi forældrene bruger diminutiven, som barnet så imiterer uden ekspressivitet.

⁶² *Книжонка* er pejorativt, hvis der tænkes på en bog. Ordet har desuden fået betydningen 'hæfte', der er neutral.

Stivnede former, der har mistet følelsestone og er blevet til nye leksemer

Måske er leksikaliseringen af image på tegnets indholdsside også på spil i par af grundord og diminutive former, såsom: *скоророда-скоророда* ('stegepande'), *кроха-крошка* ('krumme'), *серьга-серёжка* (ørering). Diminutivformerne, der har konnotationen af noget man har et fysisk forhold til, er typiske for talesproget, grundordene for skriftsproget.

Nogle derivater har i forhold til grundordet fået en ny betydning og skal ikke betragtes som diminutiver. Der er tale om motiverede overførsler, som hænger sammen med benævnelsesprocessens associative (metonymiske) karakter. Den enkleste måde at benævne en ting på er jo at overføre en allerede eksisterende betegnelse (jf. Stráková 1973, 18). Det onomasiologiske motiv kan være en ydre lighed eller indre forbindelse. Fx *дверца* 'bildør' (af *дверь*, 'dør'); *сетка* 'net i boldspil' (af *сеть* 'net'), *зеркальце* 'håndspejl' (af *зеркало* 'spejl'), *гребенка* 'lommekam' (af *гребень* 'kam'), *водичка* 'et glas vand' (af *вода* 'vand'), *шляпка* 'sømhovede' (af *шляпа* 'hat'); *спинка* 'stoleryg' (af *спина* 'ryg'); *дорожка* 'gulv- eller bordløber' (af *дорога* 'vej'), *ручка* 'fyldepen' (af *рука* 'hånd'); *бумажка* 'pengeseddel' (af *бумага*, 'papir'); *лопатка* 'skulderblad' (af *лопата* 'skovl'). Stankiewicz (1968,100) ser et system i disse specielle overførsler og lokaliserer dem inden for emner som dyrenavne (*кузнечики*, 'græshopper'), legemsdele (*зрачок*, 'pupil'), plantenavne (*колокольчик*, 'klokkeblomst') og redskaber (*трубка*, 'telefonrør').

I de tilfælde, hvor der er sket en ny-leksikalisering af deriverede former, samtidig med, at de homonyme ekspressive derivater stadig eksisterer, må man i det enkelte tilfælde omhyggeligt vurdere, om man står over for et diminutiv eller et nyt leksem, der er dannet via metonymi. Fx *огонек*, af *огонь* ('ild'):

Огонёк перескочил с шестого на пятый ('Ilden sprang fra sjette til femte [sal]').

Юноша с артистическом огоньком ('Et ungt menneske med kunstneriske anlæg').

I det første eksempel har vi med et diminutiv at gøre, som fremhæver image på tegnets indholdsside. I det sidste tilfælde har vi klart med et nyt leksem at gøre. *Огонёк* betyder ikke 'ild' her.

Hvor den diminutive afledning er et hypokoristikon eller en stilistisk neutral betegnelse for fx familiemedlemmer, kan grundformen og afledninger af lavere trin have fået pejorativ betydning: *баба-бабка-бабушка* (*baba*: 'gammel kone, kvindfolk'), *старуха-старушка* (*staruška* har noget formildende over sig i retning af 'en sød gammel kone', det har *staruha* ikke), *девка-девушка* (*devka* er en tøs, kan også betyder luder), tjekkisk *děd-dědek-dědeček* (*dědeček* er morfar/farfar, mens de andre to blot betegner noget i retning af en gammel knark, også *брюхо-брюшко* ('mave'; *отрасти себе брюшко*, 'få mave'; *брюхо*, der er betegnelse for maven på et dyr grænser til det vulgære).

Et lignende fænomen er, at grundformen, som et nu stivnet diminutiv engang blev dannet af, får en augmentativ betydning: *молот-молоток* ('hammer' – det er grundformen med augmentativ betydning, der bruges i det heraldiske udtryk *Серп и молот* 'hammer og segl'), *скамья-скамейка*. *Дева* er et ophøjet udtryk for 'kvinde' med overtoner af noget overnaturligt, mens *девушка* er blevet den neutrale betegnelse for en ung kvinde eller pige. På dansk kan jeg komme i tanker om ét tilsvarende eksempel: *hvalv-hvælving* (brugt hos I.P. Jacobsen i *Marie Grubbe*), hvor 'hvalv' har konnotationen af noget storladent.

Enkelte diminutiver har dobbeltformer. Der vil dog altid være en stilistisk forskel. Af de relativt hyppige dobbeltformer på –ok og –ik (*носок, носик*) er det dem på –ik, der har den tydeligste følelstone (*носок* = (ca). en lille næse; *носик* = (ca).en sød lille næse). Det er da også –ok formerne, der oftest neutraliseres og bliver til nye leksemer (*носок ботинок* betyder 'skosnude', *носки* betyder 'strømper').

Ud fra en diakronisk betragtning er også ord som *отец, сердце, солнце, месяц, птица, улица* og *ящик* leksikaliserede (neutraliserede og kodificerede) expressive derivater (Stankiewicz 1968,100). Den tjekkiske etymolog Václav Machek (1930, 5) påpeger i en historisk analyse den særlige egenskab ved talens følelselementer, at de er fakultative og svækkes med tiden for til sidst at måtte erstattes med nye:

‘A tak když máme nějaké slovo nové, můžeme vždy pomýšlet na možnost, že je přivedeno do oběhu ze snahy po afeci’. (‘Og når et nyt ord så er kommet i omløb, kan man altid tænke sig den mulighed, at det er indført ud fra bestræbelse på ekspressivitet’.

Delkonklusion om diminutiver og augmentativer

Skematisk kan de diminutiver og augmentativer karakteriseres således:

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Diminutive og augmentative formdannelser af substantiver Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Substantiver Funktion (betydning): En skitseagtig karakteristik, båret af følelse. Repræsenterer en bred skala af følelsetoner, spændende fra fysisk nærvær, kendthed / familiaritet og emfase til varianter af meliorative eller pejorative udtryk. Invariansen er afsenders bevægelse eller at afsender har et forhold til det omtalte. Grammatisk kendetegn/særtræk: Suffigering, også agglutineringer (dvs. ophobninger) af suffikser. Der er tale om formdannelser, dvs. grundordets køn bevares, uanset at suffiksets endelse kunne tyde på et andet køn. De diminutive og augmentative former kan typisk heller ikke slås op i ordbøger. Dette gælder også kaldenavne. Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme / offentlig stemme, interaktion mellem følelse og fornuft: Fortrinsvis privat stemme/talesprog. Når man bruger et afledningssuffiks, taler man med sin private stemme. Diminutiver med emfatisk funktion forekommer også i offentligt sprog og skriftssprog. Kommunikativt fokus (Afsender alene(1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager, Appel til modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): Fortrinsvis (2), (3) og (4). Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingsform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Digitalt indkodet. Fremhævelse af tegnets image-indhold Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system): Oprindelige ekspressive former Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Er fuldt integreret i sprogsystemet. Diminutiver deklineres, augmentativer har kun en entals- og en flertalsform. Der kan ofte forekomme en særlig kongruens mellem adjektiver og derivat, således at begge kan stå i en ekspressiv form eller et kvantitativt, meliorativt eller pejorativt adjektiv kan diktere, at det substantiv, der lægger sig til, bliver et diminutiv eller augmentativ. Diminutiv- og augmentativformer bevarer grundordets køn trods suffiksets grammatiske køn, hvilket måske kan opfattes som et 'sammenstød' med sprogsystemet, eller tværtimod måske som en lingvistisk markør for formdannelse i modsætning til orddannelse.

Metonymiske og metaforiske orddannelser

Traditionelt udskilles diminutiver og augmentativer for sig som ekspressive formdannelser, da de i princippet har en kvantitativ konnotation og refererer til en graderet skala af følelsetonetrin og i øvrigt er let genkendelige og éntydigt bestemmelige som derivater af substantiver. De øvrige ekspressive substantiver, som hovedsagelig hører hjemme i klasserne *nomina actionis* (med deverbativ grundform) og *nomina attributa* (hvor grundformen er et adjektiv), hvoraf flertallet af substantiverne er neutrale leksemer, optræder i forskellige grammatikker (bl.a. Vinogradov 1947 og Akademigrammatikken 1980) som undtagelser, markeret ved et sæt i reglen pejorative suffikser. Stankiewicz (1968) har dem end ikke med i sin fremstilling af de ekspressive derivater, men de er udførligt beskrevet hos Luk'janova (1986).

Disse ”øvrige” ekspressive substantiver er ikke en række undtagelser til sprogets regelsæt, men fuldt integreret i sprogets system og en særlig klasse af ekspressiver. Umiddelbart kan man ikke som diminutiver og augmentativer kalde dem formdannelser. Et ord som *говорун* (‘snakkehoved’), der er afledt af verbet *говорить* (‘at tale’), har i forhold til grundordet skiftet ordklasse og ændret betydning. Grundordet betegner en handling, derivatet betegner en person, der er karakteriseret ved handlingen. Før en nærmere sammenligning mellem formdannelserne og de øvrige ekspressive derivater drages, må de sidstnævnte da nærmere beskrives.

For at kunne finde fællestræk i derivaterne har jeg måttet opstille et katalog over de suffikser, der i orddannelseslæren betegnes som ekspressive (jf. Vinogradov 1947 og Luk'janova 1986). Ordene betegner mennesker men særlige egenskaber, og de hører for en stor dels vedkommende til den del af fælleskøns kategorien, hvis ordinventar bøjes efter hunkønsparadigmet, men et tilknyttet adjektiv vil skulle bøjes i hankøn, når det er en person af hankøn, der er tale om.

-aka, -jaka	гуляка (‘drivert, svirebror’) зевака (‘en, der står og glør; drivert’)	-ëna	гулёна (‘drivert’) сластёна (‘lækkermund’)
-ala, -ila	объедала (‘ædedolk’) кутила (‘svirebror’)	-ulja	капризуля (‘lille røver’)
-úška	болтушка (‘vrøvlehed’)	-onja	тихоня (‘forsagt menneske’)
-áška	милашка (‘skat’)	-a	брюзга (‘kværulant’)
-ina	жа́дина (‘begærlig person’)		шельма (‘skælm, slyngel’)
-úga, -juga	хитрюга (‘snu rad’)		подлиза (‘spytlikker’)
-jaga	бедняга (‘stakkel’) симпатияга (‘sympatisk fyr’)		невежа (‘ignorant’)
-ka	лакомка (‘slikmund’) немогузнайка (‘udenom snakker’)		
-uka, -juka	злюка (‘ondskabsfuld karl’) жаднога (‘begærlig person’)		
-ocha, -ëcha	пройдоха (‘snu rad’) дуреха (‘dum gås’)		
-yga	забуддыга (‘drukenbolt’)		
-sa	крикса (‘skrighals’) плакса (‘tudemarie’)		
-ica, -jca	пьяница (‘drukenbolt’) умница (‘klogt hoved’) пропойца (‘dranker’)		
-ščina	военщина (‘aggressive militære kredse’) деревенщина (‘bondetamp’)		

De ovenfor anførte suffikser er enten svagt produktive eller uproduktive. De forekommer overvejende i ekspressive ord.

Inden for de enkelte køns ordinventar kan man finde en række suffikser, der indgår ekspressive forbindelser. Det drejer sig bl.a. om

-ač	бородач ('mand med et påfaldende skæg')
	носач ('mand med en påfaldende næse')
	рвач ('slagsbror')
-djaj, -tjaj	негодяй ('døgenigt')
	лентяй ('dovendidrik')
-an	брюхан ('mand med stor mave')
-uj	буржуй ('spidsborger')
	холуй ('håndlanger')
-uš	глупыш ('fjog')
-aš	торгаш ('kræmmersjæl')
-un	болтун ('sludrechatol')
	говорун ('snakkesalig mand')
-un'ja	говоруња ('snakkesalig dame')
-ak, -jak	толстяк ('tyksak')
	добряк ('en godmodig sjæl')
-ucha	старуха ('gammel kone')
-nja	солдатня ('soldaterpak')
-ovnja	болтовня ('kævlen')
-ščina	обломовщина, здановщина (negative betegnelser for idéstrømninger og sociale fænomener)

Kataloget omfatter næsten udelukkende ord med pejorative eller ironiske følelsetoner. Dets inventar betegner for størstedelens vedkommende personer og karakteriserer – eller rettere – stereotypificerer dem ved den egenskab, der er udtrykt i grundordet.

Derivaterne kan modificeres ved diminuering. Diminueringen indebærer en forsonlig-formildet, medlidende følelsetone, fx *дурачок* ('lille fjols'; af *durak*, der igen er derivat af *dur*, 'dumhed'), *бедняжка* ('lille stakkel'; af *bednjaga*, der igen er afledt af *bednyj*, 'fattig').

De katalogiserede suffikser forekommer overvejende i ekspressive udtryk, de signalerer altså ekspressivitet, og det er da bekvemt at have samling på dem. Men kataloget er langt fra udtømmende – selv ud fra en snævert leksikologisk synsvinkel. Der findes en række særdeles produktive polyseme suffikser med et ekspressivt potentiale. Dem vender vi tilbage til. Anføres sådanne her, mister kataloget sin overskuelighed og relative semantiske entydighed.

Betydelige forsøg på at katalogisere de ekspressive lydbilleder og herunder også suffikserne er gjort i tjekkisk, bl.a. af Miloš Dokulil (1962), Igor Němec (1968), Vilém Mathesius (1947) og Jaroslav Zima (1961).

Zima opstiller de forskellige ekspressivitetssignaler i en særlig ekspressiv kategori (den 'inhærente' ekspressivitet) omfattende alle ordklasser:

Nejzřetelněji vyniká ze současné slovní zásoby typ slov, u nichž poznáváme jejich expresivní charakter i bez kontextu; jejich expresivnost je neoddělnou součástí jejich významu, souvisí často s jejich hláskovou podobou a velmi často i s typickou podobou slovtvornou (krut'ák, tlust'och...brečoun, hubeňour. ('Tydeligst fremtræder i det moderne ordforråd en type ord, hvis ekspressivitet vi erkender selv uden kontekst; deres ekspressivitet er en uadskillelig del af deres betydning, hænger ofte sammen med deres lydbillede og særdeles ofte med en typisk morfologisk opbygning, fx: brutal fyr, tyksak..., tudefjæs, mager cykel'))

Det er denne type ekspressivitet, der er repræsenteret i kataloget ovenfor. Men det skal fastslås, at suffiksernes lydbillede ikke er entydige tegn for ekspressivitet, jf. tjekkisk ekspressiv 'krut'ák' ('brutal fyr'), men denotativ 'fot'ák' ('fotoapparat' i forkortet form), russisk ekspressiv *лакомка*, ('gourmand'), men denotativ *немка*, ('tysk kvinde').

Hos Vinogradov (1947) kan man finde en række suffikser, der karakteriseres som inhærent ekspressive: *уменьшительно-ласкательные, презрительно-усилительные, пренебрежительно-ласкательные, презрительно-увеличительные* (henholdsvis 'diminutivt-kærtegnende, ringeagtende, kærligt bebrejdende, augmentativt-pejorative').

Hertil kommer nogle, der af og til er ekspressive; Vinogradov anfører såvel denotative som ekspressive ord med de pågældende suffikser – det drejer sig bl.a. om *-un*, *-ač* og *-yš*. Endelig er der suffikser, hvis ekspressive potentiale Vinogradov slet ikke påpeger. Det drejer sig bl.a. om *-ec* og *-ik*, der er særdeles produktive og forekommer i mange ekspressive ord. Heraf kan man se, at Vinogradov (og andre anerkendte grammatikere) kun har hæftet betegnelsen 'ekspressiv' på suffikser, der udelukkende eller i det mindste overvejende forekommer i ekspressive ord. Men dette er en kunstig isolering af en del af den ekspressivitet, der forekommer ved suffigering. Tilbage står som nævnt nogle polyseme suffikser med et rigt ekspressivt potentiale.

Hvordan kan det nu være, at et suffiks ved ét ord signaliserer ekspressivitet og ved et andet ikke? Svaret må findes i selve forholdet mellem grundord og suffiks. Det kan være afgørende, hvilket ord med hvilket betydningsindhold suffikset tilforordnes. I visse tilfælde er grundordet i sig selv ekspressivt (fx *бляд-ун*, 'kussetyv'; af *блядь*, 'luder'), i andre er det selve kombinationen af grundord og suffiks, der skaber ekspressiviteten. På vejen mod en forklarende beskrivelse af ekspressiviteten er forestillingen om en særlig semantisk proces, hvorefter ekspressiviteten former sig.

Især tjekkerne Dokulil og Němec har interesseret sig for eksistensen af en sådan ekspressiv dynamik. Dokulil (1962, 63-70) siger i indledningen til sin orddannelseslære, at ekspressiviteten kan opstå som en spænding eller konflikt mellem to betydningsværdier ('konfliktem dvojí významové platnosti'). For de ekspressive suffiksdannelsers vedkommende betyder dette, at man må henlede opmærksomheden på suffiksets og grundformens semantiske værdier og deres indbyrdes forhold. Her har Němec (1972) påvist spændinger, hvorpå jeg skal anføre en række eksempler:

Det tjekkiske suffiks *-dlo* (russisk *-lo*) signalerer et middel, redskab eller sted; således 'mýdlo' ('sæbe'; af *mýti* 'vaske'; russisk *мыло*); 'měřidlo' ('målestok'; af *měřit* 'måle', russisk *мерило*); 'sedadlo' ('saddel'; af *sedět*, 'sidde'); *зевало* ('gab'; af *зевать*, 'gabe'). Når *-dlo* forbindes med et verbum, der betegner en egenskab hos et menneske (altså ikke middel, redskab eller sted), får det fremkomne ord en ekspressiv nuance, en følelstone. Således er 'zlobidlo' en ekspressiv betegnelse for et barn, der kan gøre en vred ('zlobit'), altså en 'møgunge'. Barnet karakteriseres med den tjekkiske orddannelse som et redskab, hvis bestemmelse det netop er at vække min vrede. Ligeledes siger man 'ječidlo' om en person, der er karakteriseret ved sin skingre, gennemtrængende

stemme (af 'ječet', 'skrige, hyle'). Det russiske ord *объедало* ('ædedolk'; forældet, hedder i dag *объедала*) er et parallelt eksempel.

Suffikset -oun (russisk -un) signalerer normalt et dyr med en fremtrædende ydre egenskab: 'tahoun' 'trækdyr', af tahat, 'trække'; 'piloun' 'savfisk', af pilat, 'save'; 'běhoun' 'travhest', af 'běhat', 'løbe'; 'letoun' 'fugl', 'militærfly', af 'letět', flyve. Tilforordnes dette suffiks et grundord, der betegner menneskelige egenskaber, bliver mennesket karakteriseret som en dyreart: tjekkisk 'řvoun' 'skrighals', af řvat, 'skrige'; *крикун* 'skrighals', af *кричать* 'skrige', tjekkisk 'bručoun' 'en, der surmuler', af 'bručet', 'knurre'; *ворчун* 'kværulant', af *ворчать*, 'knurre'; tjekkisk 'zrzoun' 'rødtot', af 'zrzavý', 'rødhåret'.

Lignende betragtninger kan anstilles over det kollektive russiske suffiks -'ě: Denotativt *сырьё*, *бельё* (henholdsvis 'råstoffer' og 'linned'), men ekspressivt *бабьё* ('kvindfolk') og *офицерьё* ('officerspak', fx som skældsord om den Hvide Armés officerer). Et eksempel på ekspressiv anvendelse af -'ě suffikset ses i dette digtudsnit:

*С юнкерьём гулять ходила
С солдатъём теперь пошла
Эх, эх согрешу
Будет легче для души!*

(fra Aleksandr Blok, *Dvenadcat'*)

Før hang hun ud med overklasseløg
Nu plejer hun omgang med soldaterslæng.
Ak, ak, synd du bare
Det gør det lettere for din sjæl!

Et andet suffiks -njá, der kendes fra verbaldannelser som *болтовня* 'kævlen', *беготня* 'renden rundt', *шепотня* 'hvisken', *западня* 'fælde' ('noget man falder ned i') signalerer især ekspressivitet, når det danner kollektive betegnelser: *солдатня* 'soldatervæsen', *суетня* 'tummel', verbaldannelserne kan også have en ekspressiv tone).

Endelsen -encija signalerer fremmedordsbetegnelser såsom *конвенция* 'kovention', *секвенция* 'sekvens', *элоквенция* 'elokvens', *инвенция* 'invention', *превенция* 'prævention', *резиденция* 'residens', men når den tilforordnes ord som *бумага*, *книга* og *старуха*, kommer disse ord til at lyde sjovt (ekspressivt):

Возможно Ваш директор и хотел бы, что бы бумаженция вышестоящей организации полностью "обнуляла" его долги перед работниками, но этого не может быть ('Måske kunne Deres direktør ønske sig, at et stykke papir fra en organisation på højere niveau kunne "nulstille" hans gæld til medarbejderne, men den går ikke') (fra Yandex.ru)

Давайте поделимся названиями книг которые вам очень понравились. Мне например нравится Мурли. Да, книженция примитив, но очень прикольная. Я очень люблю все вещи связанные с кошками ('Lad os udveksle titler på bøger, som vi kan lide. Jeg kan fx lide Murli⁶³. Ja, vel er bogen da primitiv, men meget sjov. Jeg kan rigtig godt lide bøger, der har noget med katte at gøre') (fra devchat.ru)

В США нет ограничений по возрасту для вождения автомобиля. За рулём подглуховатая старушенция, на пассажирском месте её муж (слышит получше). ('I USA er der ingen alderbegrænsning for at føre bil. Bag rattet sidder en halvdøv oldsag af en kvinde, på passagersædet sidder hendes mand (der hører lidt bedre). (fra Yandex.ru)

⁶³ Den oprindelige betegnelse er *Minoes*, skrevet i 1970 af den hollandske forfatter Annie Schmidt; bogen handler om en kat, der bliver til en kvinde.

Der kan gives adskillige eksempler på ekspressivitet, der opstår ved konflikt mellem to betydningsværdier. Også Vinogradov anfører sådanne, uden at han dog ser dem som en lovmæssighed i ordets ekspressivitet i det hele taget.

Ипполит зевает в своей комнате в ожидании урока какой-нибудь вздоровологии ('Hippolit gaber inden på sit værelse mens han venter på en lektion i en eller anden vrøvologi') (1947, 113)

Эх, ты, старина, старина, до седых волос дожил, а ума не нажил! ('Ak, dit gamle liv, grå hår har du nået at få, men ikke forstand'). Kollektivsuffikset *-ina* bruges her på et menneske').

Luk'janova (1986, 100) er opmærksom på den ekspressivitet, der opstår ved metaforisk overførsel fra tingenes verden, flora og fauna på mennesker, fx at *ветродуй* ('mælkebøtte') som betegnelse for en mand betyder, at han er 'flygtig/useriøs', at *злыза* ('klump') overført på et mennesket betyder 'stort læs'. Erik Hansen (2001) har tilsvarende henledt opmærksomheden på den ekspressivitet, der opstår ved, at man kalder mennesker for 'kommunale' eller 'firkantede'. Sådanne ekspressive metaforiske overførsler er selvfølgelig udtryk for en spænding mellem betydningsværdier, men de er netop metaforiske, ikke metonymiske som derivaterne, og jeg behandler dem i afsnittet om Kultur og ekspressivitet, fordi metaforik har meget med kultur at gøre.

Jeg tror, at flere af de derivater, der normalt opfattes som augmentativer (bl.a. af Vinogradov 1947, 69), i virkeligheden er sådanne dannelser, karakteriseret ved en ekspressiv overførsel af suffikser fra et begrebsområde til et andet. Et argument for dette synspunkt er, at disse "augmentativer" langt fra altid har noget augment. Lad os se nærmere på suffikset *-ina*. Det kan – på basis af en analyse af de forbindelser, det indgår ifølge *Obratnyj Slovar'* karakteriseres betydningsmæssigt som 'et stykke af' eller 'noget af', fx *тканина* 'et vævet stykke stof', af *ткань*, 'vævet stof'; *горошина* 'en ært', af *горох* 'ærtebælg', *баранина* 'fårekød', af *баран* 'får'; *свинина* 'svinekød', af *свинья* 'svin'; *конина* 'hestekød', af *конь*, 'hest'; *лососина* 'laksekød', af *лосось* 'laks'. Det er da ikke noget animat suffiks og ej heller et gradueringssuffiks i lighed med diminutiver og augmentativer, hvorfor det logisk set ikke skulle kunne appliceres på mennesker. Når det alligevel sker, opstår der en ekspressiv spænding mellem grundordet og suffiksets betydningsværdier.

Мужичина (*mužik* + *-ina*) betyder da egentlig noget i retning af 'et stykke mandfolk'. Det har ikke augment i forhold til grundformen, der i forvejen er et ironisk vendt diminutiv med augmentativ betydning (jf. *он – здоровенный мужик*, 'et ordentligt mandfolk'). *Купчина* betyder heller ikke (længere)⁶⁴ 'stor købmand', men 'kræmmersjæl'. *Молодчина* er et synonym til *молодчага* og *молодец* og har altså heller intet augment i forhold til grundordet, (jf. *И все-таки Игорь – молодчина*, ('Og alligevel er Igor en guttermand', Aksenov, 18). *Дурачина* og *дурак* er ligeledes synonymer, men her synes *-ina* suffikset unægtelig at indeholde augment ('ærkefjols', jf. Kiparsky 1975, 217).

Om end disse derivater overvejende ikke er augmentativer, så bevarer de dog grundformens ordklasse og begrebsindhold. Derfor lader de sig mest bekvemt indrangere under de graduerede formdannelser. Men de repræsenterer den semantiske proces, der er typisk for de ekspressive nomina actionis og attributa.

Også dansk frembyder eksempler på ekspressiv overførsel af suffikser fra et begrebsområde til et andet. Således denotative 'stutteri', 'slagteri', 'bryggeri', 'fiskeri', men ekspressive 'svineri', 'virtuoseri', 'drømmeri'. Ligeledes denotative 'skonnert', 'pullert', 'kikkert', 'kuffert', men

⁶⁴ Indtil midten af det 19. århundrede betød ordet 'storkøbmand', jf. Kiparsky 1975, 217

ekspressive 'drivert', 'frækkert', 'bommert', 'sjofert'. Hos Diderichsen (1946, 85) omtales endelsen *-ert* som en variant til *-er* suffikset). Suffikset *'-er'* indgår i ekspressive ord som en 'sviner' (= 'en skideballe'), en 'ommer' ('det er en ommer' = 'det må du lave om') og 'snitter' (= 'fingre; 'hold snitterne væk!'). 'Sviner' og 'ommer' er elliptiske dannelser (af henholdsvis 'tilsvining' og 'noget der skal laves om'), mens 'snitter' forekommer mig at være en metonymisk dannelse, idet 'fingre' karakteriseres ved en enkelt egenskab, nemlig at de kan snitte (eller blive snittet af).

Udtrykket en 'divaneser' (ekspressivt for 'divan') ser jeg også som en konflikt mellem to betydningsværdier. Endelen *'-eser'* leder tanken hen på levende væsner, såsom 'kineser', 'pekingeser', 'polyneser'. Divanen får så karakter af mere end en ting, nærmest en god ven.

I tjekkisk er det ofte det stedsbetegnende suffiks *-árna*, der overføres med ekspressiv virkning: Denotative 'čekárna' ('venteværelse'), 'čitárna' ('læsesal'), 'posluchárna' ('auditorium'), men ekspressive 'sviárna' ('svinestreg'), 'lumpárna' ('slyngelstreg').

Němec (1972) opviser et interessant eksempelmateriale, der dokumenterer rimeligheden i Dokulils teori om den særlige ekspressive dynamik. Jeg må dog straks påpege, at det er i de færreste tilfælde, at der med suffikset er forbundet så klare forestillinger som ved fx *-dlo* og *-logija*, og at spændingen mellem betydningsværdierne i grundord og suffiks er så iøjnefaldende.

For også at inddrage de ekspressive orddannelsers mindre markante suffikser (fx *-ec* og *-ik*) skal man se spændingen i et bredere perspektiv. Den består jo egentlig ikke mellem grundord og suffiks, men mellem grundordet og det nyt fremkomne ord, der består af grundform og suffiks. Det er min opfattelse, at megen ekspressivt simpelthen opstår ved, at en enkelt handling, egenskab eller beskæftigelse ved suffigering "ophøjes" til at betegne – og stereotypificere – et menneske. Det fremkomne ord betegner da et menneske, karakteriseret ved det emne, der er udtrykt i grundformen.

Det er imidlertid ikke ligegyldigt, hvilke emner der er tale om. Kiparskys historiske grammatik (1975) viser da også med sit righoldige eksempelmateriale, at suffikser ikke er semantisk entydige, men at det er grundordets indhold, der er afgørende for derivatets betydning og dets eventuelle følelstone (jf. beskrivelsen af suffikserne *-jaga*, 288, og *-ina*, 216-17). Visse handlinger, egenskaber og beskæftigelser har sociale overbygninger, dvs. de er defineret ved og repræsenteret af en gruppe i samfundet (*учитель*⁶⁵ 'lærer', *зритель* 'seer', *начинающий* 'begynder', *слагофил* 'slavofil', *алкоголик* 'alkoholiker', *булочник*, 'bager', *пирожник* 'en der laver og sælger pirogger'). Det i grundformen udtrykte emne er ved suffigeringen "ophøjet" til betegnelse for et menneske. Denne betydningsforskydning indebærer ingen ekspressivitet, fordi der til det enkelte emne svarer en social overbygning, dvs. der findes sociale kategorier, hvis neutrale betegnelser er derivater som 'lærer', 'bager' etc. Men i det øjeblik et emne, der ikke har social overbygning og ikke kan blive en accepteret stillings- eller funktionsbetegnelse, alligevel "ophøjes" til betegnelse for et menneske, får den fremkomne betegnelse en følelstone: *лгун* 'løgner'; *наглец* 'fræk fyr'; *лентяй* 'doven slyngel'; *юбочник* eller *бабник* 'skørtejæger'; *крикун* 'skrighals'; *обжора* 'ædedolk', *рвач* 'slagsbror'; *слюнтяй* 'skvat' (egl. 'en, der savler'); *хлюпик* 'slapsvans' (egl. en der slubrer); tjekkisk ekspressiv 'holčičkár' 'skørtejæger', men neutralt 'češtinář' 'bohemist', der er en social kategori.

Ekspressiviteten opstår, fordi mennesket identificeres med / karakteriseres ved enkelt egenskab. Denne benævnelsespraksis svarer til det stilistiske virkemiddel *pars pro toto* eller *synekdoché/metonymi*. Jeg foretrækker at kalde disse ekspressive dannelser metonymiske. I det

⁶⁵ Der findes en metonymisk, pejorativ betegnelse for en "lærerinde", nemlig *училка*, se slutningen af dette kapitel

følgende skal jeg forsøge at gøre nærmere rede for arten af deres følelstone og påvise, at de er semantiske formdannelser til deres grundord:

Neutralt	<i>он лжет</i> ('han lyver')
Ekspressivt	<i>он – лгун</i> ('han er en løgner', dvs. han lyver altid)
Neutralt	<i>он добрый</i> ('han er god')
Ekspressivt	<i>он – добряк</i> ('han er godheden selv', dvs. han er kun god)
Neutralt	<i>он говорит</i> ('han taler')
Ekspressivt	<i>он – говорун</i> ('han er et snakkehoved', dvs. han taler for meget)
Neutralt	<i>у него нос</i> ('han har en næse')
Ekspressivt	<i>он – носач</i> ('han har en påfaldende stor næse').

Af ovenstående skema kan udledes, at det metonymiske derivat har en gradueret merværdi og altså er intensiveret i forhold til grundformen. Ydermere er det ekspressivt i kraft af et andet forhold: Ved brug af grundordet betegnes en person med en egenskab. Men den derivative form betegner en personificeret egenskab (jf. 'han er godheden selv'). Personen identificeres med egenskaben. Dette forklarer, at der til personbetegnelser endog kan tilforordnes inanimate betydningsværdier som i *офицрьѣ* ('officerspak'), og at man på polsk kan se overførsler af inanimate nominativformer på animate betegnelser: 'skurvysyn̨y' ('sonofbitches'), men 'synow̨ie' ('sønner'); 'chłopy' ('bondetampe'), men 'chłopi' ('bønder').

I henseende til personen er derivatets betydning altså for snæver, og i henseende til grundordet er den intensiveret eller overdrevet. Denne intensivering eller overdrivelse tjener i virkeligheden kun som udtryk for den talendes følelse. Ved de øvrige nomina actionis og attributa er den semantiske merværdi i forhold til grundordet derimod denotativ, jf. 'lærer' af 'at lære'.

I nærværende eksempel:

Вместо того, чтобы организовать в нашем дворе разумные настольные игры.....предоставляют поле деятельности двум негодьям с магнитофоном ('I stedet for at sørge for nogle fornuftige bordspil i vores gård har man overladt scenen til to døgenigte med en båndoptager') (Aksenov, 8)

mener den talende jo heller ikke, at de unge mennesker er døgenigte ('nogen der ikke duer til noget som helst') i ordets egentlige forstand, lige så vel som ingen kan mene, at et andet menneske er et 'nul'. Der er tale om en overdrivelse i forhold til det, den talende konkret har at indvende mod de omtalte personer, og netop dette mer- eller for meget udtryk er bærer af den talendes følelstone.

I dansk sker mange ekspressive metonymiske orddannelser ved ordsammensætning, fx: 'ludderkarl', 'drengerøv', 'blærerøv', 'ædedolk', 'gnavpot', 'hidsigper', 'messingsuppe', 'dovendidrik'.

Man må gøre sig klart, at den ekspressive derivation – såvel i klassen af graduerede formdannelser som her i klassen af de metonymiske formdannelser – stadig er bundet til konkrete ord og ikke angiver kategorielle og universelle modeller. Fx optræder -ec i *глунец* ('dumrian'), *упрямец* ('stædig rad'), *ленивец* ('dovenlars'), *подлец* ('nederdrægtig person'), *скупец* ('gnier'), *гордец* ('arrogant person'), men heraf kan man ikke slutte sig til et '*добрец*' (det er der ikke noget, der hedder, det hedder *добряк*).

Under iagttagelse af den ekspressive dynamik kan i princippet alle suffikser indgå ekspressive forbindelser. Dette gælder også nul-suffikset, fx i ordet *хват* ('durkdreven rad').

Det er interessant, at fx Vinogradov ikke anfører derivater som *ленивец* ('dovenlars') og *бедняк* ('fattiglem') som ekspressiver, derimod nok *лентяй* 'doven slyngel' og *бедняга* 'arme djævel'. Det kan skyldes måske, at *ленивец* også er en neutral zoologisk betegnelse for et dovendyr, og at *бедняк* går på at være økonomisk fattig (og altså ikke ynkværdig som *бедняга*), men den mest nærliggende forklaring er velsagtens, at han ikke opstiller nogen kategori for ekspressiviteten, men behandler ordene inden for rammerne af de traditionelle grammatiske kategorier. Således kan han vanskeligt komme ind på, hvordan ekspressiviteten fungerer.

Det skal retfærdigvis påpeges, at flere af derivaterne med polyseme suffikser undertiden kun har en svag følelsestone. Om man fx siger *он – бородастый* 'han er skægget' eller *он – бородач* ('han har et skæg, man lægger mærke til') kan være næsten lige meget. Nogle gange kan det se ud, som om flere af adjektivderivaterne tjener samme formål som substantiverede eller bestemte adjektiver i dansk, fx:

Какой-то толстый человек стоял перед театром и продавал билеты. Когда я вернулся, толстяк там был еще. ('En tyk mand stod foran teatret og solgte billetter. Da jeg kom tilbage, var den tykke der endnu')

На пляже появился голыш. ('En nøgen (person, barn) viste sig på stranden').

I de pudsige danske ekspressive orddannelser 'pianør' ('pianist' i restaurationsslang) og 'officiøst' ('officielt' i rubrikken "At Tænke Sig", *Politiken*) er tilforordningen af 'forkerte', andetstedshenhørende suffikser en bevidst undgåelse af den rette ordlyd og således en udtalt tilkendegivelse af den talendes distance eller ironiske holdning til begrebet (han holder grin med det). Denne distancering svarer semantisk til diminutivernes ironiske funktion og udtrykkes i sproget ved hjælp af særlige sproglige symboler eller fortegn, nemlig 'gåseøjne' (jf. noteringer som ungdoms-"oprøret", de "kapitalistiske" lande) og udråbstegn i parentes.

Dannelsen *училка* er en nedsættende betegnelse for lærerinde, der ellers kaldes *учительница*:

Вчера ребёнок пришёл из школы и рассказал такой вот диалог с классной: Им дают таблетки типа от гриппа. Ребёнок спрашивает: — А если я не гриппом, а чем-то другим заболею? На что училка (другого слова просто нет) отвечает: — Меньше надо по помойкам ШАЛАВИТЬСЯ. Алес... Большие не могу. Изуродуют ведь парня ('I går kom barnet hjem fra skole og fortalte om en samtale med klasselæreren. De får piller mod influenza. Barnet spørger så: — Og hvis det ikke er influenza jeg får, men en anden sygdom? På det svarer denne skolelærer-kælling (andet kan man simpelthen ikke kalde hende): Så tag lige og hæng lidt mindre ud i affaldscontainerne. Ales... jeg kan ikke mere. De gør jo drengen til et uhyre').

У нас тоже училка ставит оценки по настроению и не скрывает этого ('Hos os giver den lille frøken også karakterer efter det humør hun er i, og hun lægger ikke engang skjul på det')

Так вот мы сидели в машине и нам было слышно как училка орёт на детей. (Så sad vi der i bilen og kunne tydeligt høre, hvordan hende lærerinden råbte ad børnene')

Metaforisk orddannelse

Lopatin (2007) opererer med begrebet metaforisk orddannelse, som jeg afslutningsvis vil omtale, fordi der findes ekspressive varianter herindenfor. Ekspressiviteten findes, når der opstår overført betydning. Metaforisk orddannelse uden overført betydning vil i Lopatins forstand blot sige, at et nye begreb dannes ved lighed med et andet, fx *ломать голову* 'bryde hovedet' bliver ved metaforisk orddannelse til *головоломка* 'hovedbrud', *белые руки* 'hvide hænder' bliver til *белоручка* 'en person med hvide hænder'. Heri ligger der ingen ekspressivitet. Men den opstår i de tilfælde, hvor det afledte ord i forhold til grundordet får en overført betydning, fx af *плевать* 'spytte' dannes *наплевательский* 'foragtelig' (= til at spytte på); *зубы скалить* 'grine' (egl. 'vise tænder') bliver til *зубоскал* 'en spottefugl, en der gør nar' (grinebider hedder *хохотун*); *надуть* 'puste op, snyde' bliver til *надувательство* 'snyd, svindel'. Lopatins pointe er, at der er tilfælde, hvor det afledte ord alene har overført betydning, mens grundordet ikke har en sådan:

Переносный смысл возникает у определенных слов только на уровне мотивированного слова, только в его словообразовательной структуре [...] метафорически мотивированные слова [...] являются единственными носителями переносного смысла (последний не выражен в мотивирующих словах и устойчивых сочетаниях).

Jeg vil dog bemærke, at både grundordet *плевать* 'spytte' og grundordet *надуть* 'puste op' ud over deres primære direkte betydning også har en overført, ekspressiv betydning. Det vil sige, at ekspressiviteten allerede lå i grundordet. Jeg er enig i, at de afledte ord *наплевательский* og *надувательство* udelukkende har en overført betydning.

Delkonklusion om metonymiske og metaforiske orddannelser

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Metonymiske og metaforiske orddannelser.

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Nomina actionis og nomina attributa.

Funktion (betydning): Metonymiske orddannelser identificerer en person med én bestemt egenskab (pars pro toto) og giver herved en følelsesbåret karakteristik, der kan være pejorativ eller meliorativ, afhængigt af, hvad det er for egenskab, personen identificeres med. Metaforisk orddannelse kan give en overført, ekspressiv betydning i forhold til grundordet.

Grammatisk kendetegn/særtræk: Suffigering. Nogle suffikser signalerer i sig selv ekspressivitet. I nogle tilfælde hører suffikset hjemme i ét betydningsområde og grundordet i ét andet, hvilket skaber en konflikt mellem to betydningsværdier og dermed ekspressivitet. Metaforisk orddannelse kan også ske ved ordsammensætning.

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktion mellem følelse og fornuft: Både tale- og skriftsprog, privat og offentlig stemme.

Kommunikativt fokus (Afsender alene(1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): (2) og (4), metaforiske dannelser (5).

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Digitalt indkodet.

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system): Låner sin ekspressivitet fra metonymi, metaforik eller fra spændingen mellem to betydningsværdier i hhv. grundord og suffiks. Enkelte suffikser er inhærent ekspressive, dvs. oprindelige ekspressive former, de fleste er ikke.

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Er fuldt integreret i sprogsystemet.

Elliptiske orddannelser

Beslægtet med de metonymiske derivater er en gruppe stærkt produktive elliptiske substantivdannelser, der hos Zemskaja (1973, 408-17) kaldes kondensater og substantivater, ex: *сгущенка* – *сгущенное молоко* ('kondenseret mælk'), *вязанка* – *вязаная кофточка* ('strikket jakke'), *попутка* – *попутная машина* ('bil, der skal samme vej som en selv'), *хроник* – *хронически больной* ('kronisk syg person'), *мойка* – *моечная машина* ('vaskehal'), *дежурка* – *дежурная* ('vagthavende').

De kan være ekspressiver, men i hvert tilfælde, hvor man støder på dem, må man nøje afveje, hvorvidt den semantiske sammentrækning blot er en bekvem forkortelse uden følelsetone, eller om den indebærer et følelsesladet udtryk for den talendes fortrolighed med dét, grundordet står for.

Sammentrækninger som *хроник* ('kronisk syg'), *сердечник* ('hjertepatient'), *инфарктник* ('patient med blodprop'), *желудочник* ('patient med mavelidelse') er fx kun at opfatte som bekvemme forkortelser. At 'en bil, der skal samme vej som en selv' (*попутка*) kan blive så frekvent et udtryk, hænger sammen med det specifikt russisk-kulturelle forhold, at det var almindeligt at bruge privatbiler som taxier under kommunismen, nogle gange endda gratis (hvis de ikke skulle køre omveje). Avisen *Комсомольская правда* kaldes i sammentrængt form *Комсомолка*, og sidstnævnte form kan vel siges at signalere en form for indforståethed, ligesom 'Berlingeren' gør i forhold til 'Berlingske Tidende'. Zemskaja nævner, at *Научка* er betegnelsen for *Научная Библиотека* ('Det videnskabelige bibliotek') i Saratov, men der er tale om en indforstået forkortelse, der bl.a. ikke forstås af moskovitter. I Prag siger de fastboende ikke, at de tager ind på den centrale plads Václavské Náměstí, men ind på Václavák. I Moskva lyder *Таганка* mere stedkendt end *Таганская площадь*. Gader, man færdes meget i eller holder af, kan omtales i kondensater: Nerudovka (Nerudova-gaden i Prag), Kirovka (Kirova, ligedes Prag). De russiske gadenavne består ofte af et tillægsord og ordet "gade". Men oftest høres kun adjektivet, og selv på skiltene står ordet "gade" enten forkortet eller er udeladt. Fx *Тверская*. Et udtryk som *Он в Вахтангова играет* ('Han spiller på Vakhtangov-teatret', underforstået: *в театре Вахтангова*) er også at betragte som et kondensat. På engelsk kendes 'the Met' som kondensat for 'the Metropolitan Opera' og 'the Med' som kondensat for 'the Mediterranean (Ocean)'.

Men det skal nævnes, at kondensaterne er knyttet til bestemte ord, og at de – trods deres produktivitet – ikke er universelle modeller. Til *Красная Площадь* ('Den Røde Plads') findes der mig bekendt ingen kondenseret form.

De semantiske sammentrækninger er ikke ukendte i andre sprog, om end kondensater og substantiver må siges at være særligt betingede af det russiske og tjekkiske sprogs hang til suffiksdannelser. På dansk sker sammentrækningerne gerne ved udeladelse eller underforståelse af det sidste led i en ordsammensætning eller ordforbindelse:

Vi vil ha' Ungeren igen⁶⁶

- Hvor spilles Richard III?
- På det Kongelige

⁶⁶ Ungdomshuset på Nørrebro omtaltes "Ungeren" i nogle miljøer og bl.a. af sangerinden Natasja i hendes rap "Giv mig Danmark tilbage" (2010), der findes på YouTube

Jeg skal lige hen på socialen med lægeregnen

Hvornår lukker fritteren?

Han udstiller på den Permanente

Vi ses kl. 10 oppe på Slavisk.

Fodboldspillere taler om 'straffe' og 'hjørne' i stedet for henholdsvis 'straffespark' og 'hjørnespark'. Udtrykket 'en sød' er både kondensat og ellipse ('en flaske/karton sødmælk'), 'en øl' er en ellipse for 'en flaske/dåse øl'. Jf. også tysk 'eine Streife' i stedet for 'ein Streifenwagen' og engelsk 'the Varsity' i stedet for 'the University' (som på dansk atter forkortes til 'Uni').

Delkonklusion om elliptiske orddannelser

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Elliptiske orddannelser

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Substantiver og adjektiver; er typisk en sammentrækning af et udtryk bestående af et adjektiv + substantiv.

Funktion (betydning): Udtrykker, at det, der omtales, er noget velkendt

Grammatisk kendetegn/særtræk: Udeladelse af enten adjektiv eller substantivet i det oprindelige udtryk på to ord og tilføjelse af suffiks, så der dannes et substantiv

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme / offentlig stemme, interaktion mellem følelse og fornuft: Både privat stemme/offentlig stemme og tale- og skriftsprog. Ellipser er i vidt omfang bekvemme forkortelser, som det er fornuftigt at bruge. En klar tendens til at bruge ellipser inden for en indforstået kreds, fx kolleger, beboere i samme by etc.

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): (2) og (4)

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Digitalt indkodet.

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system): Låner sin ekspressivitet fra andre dele af det lingvistiske system

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Er fuldt integreret i sprogsystemet, men ligner paralingvistikkens antydede, skitseagtige udtryk.

Ekspressiv udnyttelse af numerus-, genus- og kasuskategorierne

Pluralis i stedet for singularis – og omvendt

Anvendelse af pluralis i stedet for singularis kan ved visse substantiver afstedkomme en følelsestone. I udtrykket *Во времена Петра Великого* ('I Peter den Stores æra', egl. 'tider') ophøjes *время* ('tid') i kraft af flertalsformen til at betegne en epoke. Der er ikke tale om nogen mangfoldiggørelse af entalsformen som fx i *времена года* ('årstiderne'). I følgende eksempel er der måske tale om såvel mangfoldiggørelse som følelsestone af overdrivelse eller emfase: *Так это ведется с незапамятных времен* ('sådan har det været i umindelige tider' eller '... siden tidernes morgen'). Geografiske navne, der formelt er singularis, kan – i overført betydning – med ekspressiv nuance antage flertalsform:

Он разъезжает по Европам ('Han gør hele Europa usikker')

Он скитался по разным Парижам ('Han har levet livet i Paris og sådanne steder')

(Begge eksempler anført efter Isačenko, 1968, 80).

Singularis kan også optræde som ekspressiv formdannelse til pluralis. Således kaldes tyskerne i Ejsenštejns film "Aleksandr Nevskij" *немцы* ('tysken', som vi også kan sige på dansk). I lighed hermed hedder det i Puškins Poltava: *Швед, русский, колет, режет* ('Svensken, russeren, stikker, skærer'). I de gamle arvefjendeopgør i Idrætsparken råbte det danske publikum: 'Hissa-hussa-hejsasa. Nu skal svensken ha' dada'. På Bornholm skal de tyske soldater have sagt umiddelbart før overgivelsen: "Aber wenn der Iwan kommt, dann schießen wir!"

Ekspressiv kasusanvendelse

Især dativformer kan tilføre udsagnet en undertone af følelse. I den Schuberts lied *Frühlingssehnsucht* med tekst af Ludwig Rellstab hedder det:

Grüßender Sonne
Spielendes Gold
Hoffende Wonne
Bringest du hold!
Wie lacht mich dein selig begrüßendes Bild!
Es lächelt am tiefblauen Himmel so mild
Und hat mir das Auge mit Tränen gefüllt.

I den sidste strofe kunne digteren i stedet have sagt „und hat meine Augen mit Tränen gefüllt“, men han har valgt en konstruktion med dativ, der stærkere udtrykker oplevelsen indefra, nemlig personens følelse. Afsender bruger sin private stemme.

Tilsvarende bruges både på tysk og russisk en ekspressiv dativ i denne passage fra Johannes-evangeliet (18:10):

'Da hatte Simon Petrus ein Schwert und zog es aus und schlug nach des Hohenpriesters Knecht und hieb ihm sein recht' Ohr ab; und der Knecht hiess Malchus'.

Симон же Петр, имея меч, извлек его, и ударил первосвященнического раба, и отсек ему правое ухо. Имя рабу было Малх.⁶⁷

⁶⁷ www.bibleonline.ru

Igen tilføjer dativen udsagnet oplevelsen inde fra personen, eller her snarere afsenders indlevelse i, hvad personen oplever, altså en form for medlidenhed. I den danske version lyder tekstudsnittet: "...og huggede højre øre af ham". Denne formulering er stærkere end, hvis der havde stået: "...og huggede hans højre øre af". Så ville man blot have set begivenheden udefra. På russisk ville samme neutrale formulering have været: *и отсек его правое ухо*, svarende til en tysk formulering, hvor 'ihm' ville være udeladt.

Der er i russisk mange eksempler på ekspressiv anvendelse af dativformen 'mig', og den røde tråd i betydningen er afsenders indre oplevelse og bevægelse, afsenders private stemme:

До сих пор считаю, что они прекрасны. И мне не повстречались такие женщины ('Jeg synes stadig, at de var skønne. Og det har ellers ikke været mig forundt at møde sådanne kvinder')

И, когда я встретил свою тогда ещё будущую третью жену Наталью, и узнал, что она живёт там же, где и остальные, но в соседнем доме, то пришёл к выводу, что от судьбы мне не уйти (Og da jeg mødte min dengang kommende tredje kone Natalja, og fandt ud af, at hun boede samme sted som de andre, blot i huset ved siden af, så kom jeg til den konklusion, at dette var min skæbne, og at jeg ikke skulle undgå den')

Уж эти мне нервные люди! ('Jeg har fået nok af folks dårlige nerver') (Švedova, 1960)

Ох уж эти мне планы — вторые, и третьи, и четвёртые ('Åh, fri mig for disse planer, nr. 2, nr. 3 og nr. 4').

Aleksander den Store spørger Diogenes, hvad han kan gøre for ham. Diogenes svarer: *Уйди. Заслоняешь мне солнце* ('Gå. Du skygger [mig] for solen').

Вот мне [dativ] штука ('Der kan du bare se, hvad?' eller 'Sikke noget, hvad?') (Germanovič, 1966)

På tjekkisk kan en bekymret mor sige: 'On mi [dativ] nechce jíst' ('Jeg kan ikke få ham til at spise') Følelsestenen i dativen er en form for desperation, der kan formuleres som: 'Og det er jeg ulykkelig over'. I forlængelse af rækken af eksempler ovenfor kunne man tro, at en tilsvarende russisk sætning ville have samme dativ-konstruktion. Men dativ er ikke acceptabelt her. En desperation som i det tjekkiske eksempel vil skulle udtrykkes fx med konstruktionen *у меня* (egentlig 'hos mig'):

Совсем он у меня не кушает ('Jeg kan slet ikke få ham til at spise noget'). I et andet udsagn med brug af konstruktionen *у меня*: *Ты у меня не поешь!* er der en truende tone: 'Jeg skal komme efter dig, hvis du ikke spiser!'

På dansk ligger der en følelsestone: 'Jeg går mig en tur' eller 'vi går os en tur'. Der kan ligge nydelse og noget selvdyrkelse i udtrykkene. Således også i folkesangen: 'Jeg gik mig ud en sommerdag at høre'.

Genus og ekspressivitet

På tjekkisk kan det forekomme, at ord, der ikke betegner levende væsner, alligevel bøjes, som om de var det:

‘Kde máš budíka?’ [animat akkusativ] (‘Hvor har du vækkeuret?’). Vækkeuret bøjes som om det var et levende væsen. Ligeledes: ‘Já si dám šlofika’ (‘Jeg ta’r mig en lur’). ‘Lur’ står i animat akkusativ. ‘O Zámku!’ [vokativ] (‘Oh, borg’, hvor vokativ anvendes på noget ikke-levende).

På dansk kan en parallel være: ‘Jeg lægger mig ind på divaneseren’, hvor den ikke-levende divan får en endelse, der bruges om noget levende (jf. ‘polyneser’, ‘pekingeser’, ‘kineser’).

På russisk kan benævnelser af levende væsner bevare deres animate morfologiske kendetegn, selvom de bruges i overført betydning som betegnelse af noget ikke-levende. En springer i skak hedder på russisk *конёк*. At tage modspillerens springer hedder, med anvendelse af den animate akkusativform: *взять конька противника*. *Конёк* har imidlertid også betydningen ‘skøjte’, og at tage en skøjte på hedder, med inanimat akkusativ: *надеть конек*. Den bagved liggende regel må være, at den animate form bruges, når der er en tæt forbindelse til ordets oprindelige betegnelse af et levende væsen. At se operaerne ‘Boris Gudonov’ [navn på en tsar] og ‘Zolotoj Petušok’ [‘den gyldne hane’] hedder da også henholdsvis *смотреть Бориса Годунова* og *смотреть Золотого Петушка*. Navnet på det satiriske tidsskrift under kommunismen *Крокодил* bøjes i inanimat form: *купить Крокодил*. Spillekort behandles som levende væsner, ikke overraskende hedder det *взять короля* (‘tage kongen’) og *покрыть валета* (‘slå knægten’), men det hedder også – i animat form – *сыграть туза* (‘spille esset ud’), selv om sidstnævnte ikke har noget med et levende væsen at gøre⁶⁸. Formentlig er det en analogi til de kortbetegnelser, der refererer til levende væsener, eller også er det sådan, at kort personificeres.

Isačenko undrer sig over, at betegnelsen ‘den døde’ eller ‘afdøde’ (*покойник* eller *мертвец*) bøjes, som var de levende væsner (*он увидел покойника, мертвеца*), men han burde nu ikke undre sig: En afdød er jo stadig et menneske, ikke en ting. Ordet ‘lig’ (*труп*) har – som man måtte forvente – til gengæld inanimat akkusativ:

Наши СМИ за последнее десятилетие преуспели в натурализме. Что ни убийство— *труп* снимают долго, тщательно и с разных ракурсов. Считается, что любой криминальный эпизод приносит высокий рейтинг, на котором и строится политика российских телеканалов.

‘Vores massemedier har igennem de sidste ti år haft succes med naturalisme. Om det så er mord – liget bliver filmet i lang tid, omhyggeligt og fra forskellige vinkler. Man mener, at enhver kriminel episode giver høje seertal, som da også lige er dét, de russiske telekanaler bygger deres politik på’

Hunkøn er rigest på ekspressivitet. Overvejende ekspressive suffikser af fælleskøn bøjes efter hunkønsparadigmet: *бедняга* (‘stakkel’), *брюзга* (‘kværulant’), *жадина* (‘grådig person’), *злюка* (‘ondsindet person’), *болтушка* (‘vrøvlhoved’).

Den ekspressive anvendelse af kønsategorien består ofte i overførsel af hunkønsformer til klassen af hankønsord. Russisk *он – баба* (‘Han er en tøsedreng’). *Бедная!* (‘Stakkels dig!’; hunkøn, men bruges både om mænd og kvinder).

På tjekkisk er der mange eksempler på, at der til et hankønssubstantiv attribueres et adjektiv med femininumsendelse:

‘Kluk darebná’ (‘en lille slyngel’)

‘Nehodí se, chudák stará, do toho nynějšího světa’ (‘Den gamle stakkel passer ikke til vor moderne verden’)

⁶⁸ Alle eksemplerne i dette underafsnit er taget fra Isačenko (1968, 64).

‘Toníku! Pojd’ sem, ty kluku zlatá!’ (‘Toník! Kom her, din dejlige dreng!’; fra TV-serien Chalupáři 1975).

‘Ty kluku špatná, nenecháš ženský na pokoji!’ (‘Din slemme dreng, kan du så lade kvinderne i fred!’ TV-serien Chalupáři 1975).

‘Dobrá. Já to udělám’ (‘Godt. Så gør jeg det’; denne pudsige (men almindeligt forekommende) femininumform erstatter adverbiet ‘dobře’ eller adjektiv i neutrum ‘dobré’).

Substantivets køn kan i litteratursproget have meget mere end en ren grammatisk betydning, jf. Isačenko 1968, 51:

Im bekannten Lermontov-Gedicht *Utěs* [‘bjergtinden’, hankøn] wird die lyrisch-elegische Stimmung dadurch erzielt, dass eine jungmädchenhafte *tučka molodaja* [‘ung regnvejrssky’, hunkøn] auf der Brust des greisen Felsens übernachtet und ihn dann für immer verlässt. Eines der Motive des Gogolschen ‘Mantels’ [Щинель, hunkøn] beruht darauf, dass dieser Mantel – Ščinel’ – ein Feminimum ist; diesem Feminimum gilt nun die Leidenschaft des kleinen Schreibers Akakij Akakijewitsch’.

Delkonklusion om ekspressiv udnyttelse af numerus, kasus- og genuskategorierne

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Ekspressiv udnyttelse af numerus-, kasus- og genuskategorierne

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Substantiver og adjektiver

Funktion (betydning): At give en karakteristik med en følelstone

Grammatisk kendetegn/særtræk: Speciel, afvigende brug af genus-, numerus og kasuskategori

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktionen mellem følelse og fornuft: Den ekspressive dativ og anvendelse af hunkøn på hankøn hører hjemme i den private stemme. Nogle ekspressive former hører hjemme i poetisk sprog (højtideligt sprog, leg med grammatisk køn som om det var naturligt køn, flertal i stedet for ental)

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): Ekspressiv dativ og anvendelse af hunkøn på hankøn (1), (2), (4); højtideligt sprog (5)

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Digitalt indkodet.

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system): Låner sin ekspressivitet fra genus-, numerus- og kasuskategorien

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Ekspressiv dativ er fuldt integreret i sprogsystemet, men de øvrige former er et brud med den normale brug af genus-, numerus- og kasuskategori.

Adjektivs og adverbiers ekspressive formdannelse

Af adjektiverne kan kun de kvalitativt-relative (*качественно-относительные*) være ekspressive. De suffikser, der tilforordnes dem, bibringer dem en diminuerende eller augmentativ nuance og især en følelsestone, hvis værdi er afhængig af konteksten.

Vinogradov (1947, 196) nævner, at man i første halvdel af det 19. århundrede anså de ekspressive adjektivs forskellige følelsestonetrin for en parallel til de tre gradbøjningstrin. De blev betegnet som *безотносительные степени сравнения* ('ikke-relative grader af sammenligning', ex: *слабоватый-слабенький-слабёхонек* (sa. 'noget svag, skrøbelig, svagelig').

Før den tid havde allerede Lomonosov klart skelnet mellem gradbøjningstrin og de diminutive og augmentative former, og hen imod århundredets midte fastslog Aksakov, at disse former alene 'bestemmer kvaliteten på ydersiden og ikke kvaliteten selv, men blot er en subjektiv vurdering af den. De grupperer sig omkring grundkvaliteten og udgør dens farvespil' (Vinogradov 1972, 196).

Såvidt følelsestonetrin og gradbøjningstrin. Herefter skal jeg – som ved substantiverne – opstille et katalog over typiske ekspressive adjektiv- og adverbiumssuffikser.

Suffikset *-ovat / -evat* signaliserer, at kvaliteten (udtrykt ved grundordet) kun delvis er til stede; altså en mildnelse eller formindskelse af kvaliteten. Semantisk svarer det til 'noget' (*несколько*) eller 'let' (*слегка*). Ofte påfører det derivatet en følelsestone af en vis ironi eller afstandtagen fra den talendes side:

Рановато ты воодушевился ('Det var lige lovlig tidligt, at du fik hidset dig op') (Aksenov, 11).

Ума-то у него маловато ('Han er ikke for klog').

Мравинский – суховат, хотя и хорошо дирижирует ('Mravinskij er noget tør i det, selv om han dirigerer godt').

Et særdeles frekvent suffiks er *-en'k / -on'k*, som er diminutivisk og – afhængigt af konteksten – anslår en bestemt følelsestone i skalaen, fx

Сажусь к столу и открываю (в который час!) синенькую тетрадо́чку ('Jeg sætter mig ved bordet og åbner (for hvilken gang!) det lille blå hæfte')

Приборы, мои друзья! Вы всегда такие чистенькие и всегда точно знаете, что вы должны делать (Mine kære redskaber! I er altid så dejlig rene og ved altid nøjagtigt, hvad I skal gøre'; øm-ironisk følelsestone) (Aksenov, 12)

К вам далеко́нько! ('Der er et pænt stykke vej ud til jer!'; intensiverende funktion)

Программа у вас та же? Новенькое что-нибудь выучили? интересуется шофер Петя Кравченко ('Har I det samme program? Har I lært noget nyt og spændende?'; indsmigrende følelsestone) (Aksenov, 5).

Suffikset forekommer også ved adverbier, der er stivnede kombinationer af præpositionen *по* + kortformer i dativ:

Он жил потихоньку да помаленьку ('Han levede stille og roligt')

Не бойся! Будем ездить полегоньку ('Bare rolig! Vi skal nok køre forsigtigt').

Enkelte adjektiver med -en'k suffikset har semantisk løsrevet sig og er at betragte som selvstændige og denotative, fx *маленький* ('lille') *хорошенький* ('køn').

Suffikset kan yderligere diminueres og er da mindre produktivt, men mere åbenbart ekspressivt:

Мы гуляли тихонечко по городу ('Vi gik i ro og mag gennem byen')

Хорошенечко закрой дверь! (til et barn: 'Luk nu døren rigtig fint!')

Полегоночку отворил дверь и смотрел на спящего ребенка ('Ganske forsigtigt åbnede han døren og så på det sovende barn').

-ěšen'k, -ěchon'k, -ochon'k forekommer næsten udelukkende i kortformer og som adverbialer og bibringer udtrykket en intensiverende følelsestone:

Женя, как была в летнем платьице с голыми ногами, одна-одинёшенька оказалась на Северном полюсе, а мороз там сто градусов! ('Ženja var i sin lille sommerkjole og bare fødder kommet muttersalene op på Nordpolen, og kulden dér er hundrede grader') (Kataev, 11)

Она прикоснулась дегохонько к его волосам ('Hun rørte med let hånd ved hans hår')

Он – здоровёшенек ('han er frisk som en havørn')

Она всегда хорошёхонько одевается ('Hun er altid så fin i tøjet'; ironisk)

А тем временем из-за льдины вышли семь белых медведей – и прямёхонько к девочке, один другого страшней ('Og samtidig kom der syv isbjørne frem fra isflagen – og l i g e hen imod pigen, den ene farligere end den anden')

Он – больнёхонек ('Han er så syg, så syg')

Она – рада-радёхонька ('Hun er kisteglad') (Křižková 1960, 313)

Suffikset har ellers et folkloristisk præg og tilfornes relativt få adjektiver i talesproget.

Intensiverende og undertiden augmentativ betydning har suffikserne *-ušč / -jušč*:

Худющий ('radmager'), *длиннющий* ('kolossal lang').

Hvor der mellem et diminutivisk substantiv og dets tilhørende adjektiv ofte er kongruens, virker de augmentative adjektiver og substantiver måske lydmæssigt for voldsomme ved siden af hinanden. Jeg har selv hørt udtrykket *длиннющий хвостик* ('megalang hale'), men mange indfødte russere ville nok foretrække *длиннющий хвост*.

Adjektiver på *-enn* har også gerne en intensiverende og augmentativ følelsestone:

Здоровенная баба ('Et kraftigt kvindfolk')

Высоченный мужчина ('En høj krabat af en mand')

Парни здоровенные, и Галю...они в обиду не дадут ('Det er nogle velvoksne fyre, og de skal nok passe på, at Galja ... ikke kommer noget til').

Vinogradov understreger, at formdannelsernes betydning ikke består i at udtrykke forholdet mellem tingenes kvalitet. De udtrykker den talendes forhold til kvaliteten. I konsekvens heraf må også adjektiverformer med præfixerne *pre-*, *raz-*, *nai-* samt *sverx-*, *arxi-*, og *ul'tra-* henregnes til ekspressiverne:

Прехорошенькая девочка ('En henrivende smuk lille pige')
Распрекрасная женщина ('En vidunderlig smuk kvinde').

Elativer er generelt et ekspressivt fænomen:

На Христова рассказ ...произвел сильнейшее впечатление ('Fortællingen gjorde...et voldsomt indtryk på Xristov') (Ėrenburg, citeret efter Kavková 1960, 118)

Пытаться обойти эту трудность есть чистейшее ребячество ('At prøve at krybe udenom er den reneste barnagtighed') (Lenin, citeret efter Kavková 1960, 118).

De adverbialer, der er dannet af substantiver (tilstandsadverbier), bevarer i nogle tilfælde evnen til at danne diminutive former, hvorved det sansede billede (image) af begrebet leksikaliseres; i udtrykkene nedenfor ses grundform og afledninger. Grundformen er kvantitativ, afledningen kvalitativ. Med denne facet rykker virkeligheden nærmere og udtrykket intensiveres:

Рядом-рядком-рядышком ('lige ved siden af'), *шагом-шажком* ('skridtvis'), *нешком-нешечком* ('til fods'), *втихомолку-втихомолочку* ('i fuldstændig ubemærkethed; i største hemmelighed'), *со всячиной-со всячинкой* ('sådan lidt op og ned').

Ordgentagelse kan også være udtryk for ekspressivitet, hvor det grundordets kvantitative udtryk suppleres med afledningens kvalitative karakteristik. Det sansede billede (image) af begrebet leksikaliseres og udtrykket intensiveres:

Давным-давно ('for længe,længe siden'), *полным-полно* ('stopfuld'), *мало-мальски* ('en lille smule')

Даже мой дед и тот гудит день-деньской: сначала приобрести солидную специальность, а потом пробуй свои силы в литературе ('Selv ham min gamle synger den samme sang hver evig eneste dag: Få dig først en solid faglig uddannelse, og prøv så dine kræfter af på litteraturen') (Aksenov, 8).

Beslægtet med disse eksempler er andre talesprogsprægede udtryk som

Беда бедная ('en skrækkelig ulykke'), *диво дивное* ('et sælsomt under'), *многое множество* ('kolossalt mange'), *богатый богатыня* ('en hovedrig herre'), *чудо чудное* ('et sandt mirakel'), *всякая всячина* ('alt muligt') (jf. Křižková 1960, 315).

Delkonklusion om adjektivers og adverbiers formdannelser

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Adjektivers og adverbiers ekspressive formdannelser

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Adjektiver og adverbier

Funktion (betydning): Tilførsel af en følelstone til adjektivets/adverbets karakteristik, i nogle tilfælde en graduering (diminutiv, augmentativ) eller anden modificering eller intensivering / forstærkning

Grammatisk kendetegn/særtræk: Suffigering, også agglutineringer af suffikser

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktionen mellem følelse og fornuft: Hvor der ikke er tale om faste talemåder, men en karakteristik, den talende selv finder på, hører de ekspressive former hjemme i den private stemme. De faste talemåder findes også i den offentlige stemme samt i tale- og skriftsprog

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): (2) og (4)

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Digitalt indkodet. Motivering af tegnet og leksikalisering af image-siden ses ved udtryk, der indeholder ekspressiv gentagelse af adjektivet /adverbiet

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system): Visse suffikserne er født med en følelstone, andre kan i nogle sammenhænge få en følelstone

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Er fuldt integreret i sprogsystemet.

Verbers ekspressive orddannelser

Sammen med orddannelse er verbalaspekterne det mest markante karaktertræk ved det russiske sprog. Ligesom der knytter sig megen ekspressivitet til orddannelse, må det forudses, at der også knytter sig megen ekspressivitet til verbalaspekterne.

Det imperfektive aspekts karakteriserende funktion

Durst-Andersen (2011) har gjort den iagttagelse, at det imperfektive aspekt er bærer af sprogets indre stemme og bruges til at karakterisere, dvs. beskrive egenskaber. Ifølge hans teori er virkeligheden opdelt i en ydre og en indre virkelighed⁶⁹. Den ydre virkelighed omfatter begivenheder og processer, den interne erfaring og egenskaber. Hvor det perfektive aspekt kun kan tale med den ydre virkeligheds stemme, har det imperfektive aspekt to stemmer til sin rådighed; dets ene stemme repræsenterer igangværende processer, dets anden stemme præsenterer en begivenhed som en indre egenskab hos en person. Fx *Она преподает датский* 'hun underviser i dansk' betyder reelt, at hun er dansklærer (mens *Она ведет занятия по датскому языку* betyder, at hun lige nu står og underviser i dansk); *она читала «Идиот»* 'hun har læst [Dostoevskijs] "Idioten"' skal tolkes som, at hun hører til den kategori af mennesker, der læser Dostoevskij - i modsætning til *она прочитала «Идиот»*, der refererer til den handling, at 'hun har fået læst Idioten'. Når man forlader en restaurant, siger personalet: *Приходите* ('kom (endelig) igen'). I det venskabelige råd til en ven om ikke at gifte sig med en bestemt pige hedder det: *Не бери ее* ('Du skal ikke tage hende'). I udtrykket *Зачем это нусать?* ligger betydningen: Hvorfor skulle (jeg) dog skrive det?

Nutid imperfektiv *он пьет* 'han drikker' kan betyde, at han er dranker, hvorimod *он опьянел* alene betyder, at 'han er blevet beruset'⁷⁰. Dette sidste fænomen kendes også i dansk, hvor præsens ikke kun fungerer som nu-tid, men også kan stå for al-tid og være karakteriserende, fx 'han fifler', 'han drikker', 'han snakker' (= 'hos ham er der langt fra ord til handling') – præsens kan altså være udtryk for personlige egenskaber.

At imperfektivt aspekt kan bruges til at beskrive egenskaber betyder dog ikke, at vi her står over for en ekspressiv funktion hos verbernes imperfektive aspekt. Beskrivelse af egenskaber kan være helt neutral, uden at der vises eller vækkes følelser – for at der kan være tale om ekspressivitet, skal sproget på én gang vise eller vække følelse, være afsender- eller modtagerorienteret eller gøre brug af den poetiske funktion.

Kreativ nuancering og personliggørelse af sproget ved dannelse af aspektpar og aktionsarter

Til gengæld synes der at være en ekspressiv (kreativ-poetisk) funktion i tilknytning til selve dannelsen af aspektpar og aktionsarter. Remčukova (2010) påviser, at der er rig mulighed for at benytte andre end de gængse affikser, der er kodificeret i leksikonnet og i de officielle ordbøger. En

⁶⁹ Durst-Andersen (2011, 262): The important distinction between the perfective and imperfective aspect is found within the principal voice, because events and processes are situations of external reality. The perfective aspect can only speak with the voice of external reality, whereas the imperfect aspect has at its disposal two voices, i.e. its principal voice in which it presents an action as an ongoing process and its secondary voice in which it presents an event as being an internal quality with a person – called the characterization function.

⁷⁰ Durst-Andersen (ibidem) sammenligner ikke *он опьянел* med *он пьет*, men med de adjektiviske henholdsvis kort- og langformer (*он*) *пьян* og (*он*) *пьяный*. Kortformen *пьян* signalerer at personen er fuld, hvilket muligvis kan være en forbigående og tilfældig hændelse, hvorimod langformen *пьяный* signalerer en egenskab, nemlig at personen altid er fuld, altså dranker. Det er interessant at Durst-Andersen på den måde udvider aspektbegrebet til at omfatte andet end verber.

sådan ”manipulation” med affikserne, som hun kalder det, synes at tjene det formål at forfatteren tydeligt sætter sit personlige præg på teksten:

Подобное «манипулирование» приставками может носить ярко выраженный индивидуальный авторский характер.

Remčukova henviser til en sproglig praksis hos filosof og lingvist G. Gačev, hvor det uautoriserede perfektive *взвидеть* bruges i stedet for standardperfektivformen *увидеть*:

Человек вдруг опамятуется и взвидит, чего не видывал (’Mennesket tager sig pludselig sammen og ser, hvad det ikke så tidligere’).

Ved valg af et andet præfix end standard-suffikset til perfektivering eller aktionsart aktualiseres netop de betydningsnuancer, som den enkelte præfiks bærer ind i verbet. Tager vi eksemplet fra citatet med *взвидит*, kan man sige at der tilføjes en betydningsnuance som vi kender fra synonymet *взглянуть на что-нибудь* ’kaste et blik på’, altså noget mere dynamik end der er i *увидеть*. En oversættelse, hvor denne dynamik kommer med, kunne være:

’Mennesket tager sig pludselig sammen og får åbnet sine øjne for, hvad det ikke så tidligere’.

Brugen af andre end de gængse præfikser, siger Remčukova, ses i sær i kontekster, der er farvet af forfatterens ironi, eller leg med sproget, fx i avis- eller kunstneriske tekster. Stilistisk dynamik og stilistisk modsætningsfuldhed er karakteristisk for moderne russisk, og det kan konstateres, at forældede og vulgærsprogs-⁷¹ (*просторечные*) affikseringer undertiden foretrækkes af den talende i stedet for de kodificerede. Ethvert præfiks giver, når det bruges til perfektivering, det pågældende verbum semantiske og pragmatiske betydningslag (*наслоения*), og denne mekanisme, siger Remčukova, er indbygget i selve aspektkategoriens natur, som ikke kun har en morfologisk, men også en orddannende karakter.

Et eksempel herpå ses hos verbet *жениться*, der er både imperfektivt og perfektivt. Det normale præfiks der bruges for at understrege perfektiv aspekt er *по-*, men der er en tendens til at bruge også *о-* og *об-*, jf. følgende tre citater, der er lånt hos Remčukova:

Меня просто оженили (’Man giftede mig bare’)

Он хотел жениться, но боялся простудиться, чуть успеет пожениться, начинает разводиться (’Han ville giftes, men var bange for at blive forkølet, han når lige at blive gift, så begynder han at blive skilt’)

He успел он оглянуться, как его обженили (’Før han så sig om, havde de fået ham gift’).

⁷¹ Vulgærsproget (*просторечие*) er ifølge Krysin (2003) og andre russiske lingvister et konglomerat af vidt udbredt russisk sprogbrug, der ikke er i overensstemmelse med det russiske litteratursprog, inklusiv socialt betinget sprog (specifikt lavt uddannedes ringe beherskelse af litteratursprogets normer og ringe evne til at variere sprogbrugen efter situationen, samtaltens formål og adressat), faglige jargoner, dialektalske udtryk, reminiscenser fra kirkeslavisk og kraftudtryk. Vulgærsproget tales fx i familien, blandt naboer, der deler faciliteter (i bofællesskaberne kommunalkaer), i lægekonsultationer, når patienter skal fortælle om deres sygdom. Jeg anser begrebet vulgærprog for at være en problematisk konstruktion, som er skabt på grund af en rigid officiel holdning til, hvad der er korrekt russisk. Det vil være mere hensigtsmæssigt at tale om sprogets offentlige stemme og sprogets private stemme og supplerende anlægge sociolingvistiske synsvinkler på russisk. Krysin og andre er da også inde på, at vulgærsproget ikke blot skal ses som afvigelser fra det russiske litteratursprog, men også som et vækstlag i sproget.

I eksemplerne med *о-* og *об-* er der netop tale om betydningsnuancer; i det første ligger der en undertone af tvang, i det andet kommer man uvægerligt til at tænke på ordet *обмануть* 'snyde'.

Verber af fremmed oprindelse, der ender på *-овать* og *-изировать* plejer at være både imperfektive og perfektive, men tendensen er at de får et præfiks til dannelse af en perfektiv variant. Den neutrale perfektive variant, der er blevet standard, er i tilfældet *комментировать* 'kommentere' blevet *прокомментировать*, men *откомментировать* ses stadig oftere. Suffikset *от-* har i sådanne sammenhænge tidligere ledt tanken hen på vulgærsproget, men gør det ikke længere. Således kan man i dag også sige *отзвонить* som et fuldgodt alternativ til *позвонить*.

Præfigeringer, man har troet forældede, kommer til ære og værdighed igen. Remčukova taler om *модернизация языковой архаики*, et eksempel herpå er den voksende anvendelse af præfigeringen *с-* i *скосится* som alternativ til *покоситься* 'skele, kaste et sideblik'. Præfikset *с-* har kernebetydningen 'ned' fra' og giver ifølge mine informanter udtrykket mere dynamik (jf. udtrykket *взглянуть на кого-нибудь искоса* 'iagttage nogen ud af øjenkrogene') end varianten med præfikset *по-*, der her⁷² er betydningstomt og alene tjener til perfektivering af verbet.

Det større repertorie af præfigeringer er efter min mening udtryk for en stigende accept i Rusland af det levende sprog. Blandt de flere nuancer, præfigeringer tilføjer udtrykket, vil der være tilfælde af ekspressivitet, men mekanismen med en friere dannelse af aspektpar og aktionsarter er ikke i sig selv ekspressiv.

På dansk kender vi også til sproglige nydannelser med udgangspunkt i kendte ord, fx 'vækste', der i erhvervskredse bruges, når man vil udtrykke, at virksomheder vokser.

Affikser med ekspressivt potentiale

Russisk har en række produktive affikser, der indgår forbindelser med verber og tilføjer verbalhandlingen en særlig karakter. I nogle tilfælde kan man tale om overvejende expressiv orddannelse. Fx gælder det den 'saturative' betydning af verber (aktionsarter) med præfixet *на-*: *набегаться* ('få løbet nok'), *накуриться* ('få fyldt lungerne med røg'), *насмеяться* ('få sig et godt grin'), *нажить себе болезнь* ('redde sig en sygdom'), *назваться в гости* ('få inviteret sig selv som gæst'), *наживаться* ('nasse på', 'udnytte').

Из любого скандала они стараются для себя пользу выудить, на любой проблеме мечтают нажиться. ('De prøver at drage personlig fordel af enhver skandale, hver gang der er et problem, drømmer de om at blive rige på det')

Двоим мошенником из Пятигорска, предлагавшим услуги обмена российских рублей на новую американскую валюту, удалось нажиться на провинциальных пенсионерах с помощью известных артистов российской и зарубежной эстрады ('Det lykkedes to svindlere fra Pjatigorsk, der tilbød at vekle russiske rubler til en ny amerikansk valuta, at tjene på kvindelige pensionister i provinsen med hjælp fra kendte russiske og udenlandske pop-artister')

Поэтому малый бизнес не демонстрирует роста и по-прежнему на нем наживаются посредники из числа чиновников ('Derfor kan små virksomheder ikke opvise vækst, og lige som før snylter mellemænd fra myndighederne på dem')

⁷² Præfixet *по-* kan som her være betydningstomt og kun tjene til perfektivering, fx i *посмотреть* 'se' og *пойти* 'gå', men selvfølgelig har det som alle andre præfikser en kernebetydning, nemlig 'påbegynde en handling' (fx *побежать* 'begynde at løbe') eller 'gøre noget et stykke tid' (fx *поспать* 'sove lidt')

Præfixer tilføjer en ekstra dimension til ord, der i forvejen er ekspressive, hvilket vi også vil se eksempler på i afsnittet om kraftudtryk. Det er ikke præfixet som sådan, der skaber ekspressiviteten, men grundordet eller kombinationen af præfix og grundord. Eksempler med præfixet *pere-*:

А кто еще перелазит через забор? ('Er der flere, der kryber over, hvor gærdet er lavest?'; ekspressiviteten er her især metaforisk, dvs. hænger mere sammen med billedet end præfikset)

Ordet *переживать* har som grundbetydning 'gennemleve', men optræder ofte i betydninger som 'være stærkt følelsesmæssigt berørt', fx 'være ulykkelig over', 'ked af det', 'være urolig over', 'leve med i':

Я тебе на самом деле серьезно говорю: не переживай из-за пустяков ('Hør, jeg mener det faktisk alvorligt: Du skal ikke bekymre dig om småting')

Не переживай ('tag dig ikke af det')

Дочка так переживает что дружили – дружили с шести лет – и на тебе, пошло расхождение, и самое плохое что она остаётся почти одна ('Min datter er så ulykkelig over det, fordi de var venner – det har de været siden de var seks år gamle – så lige pludselig er de ikke sammen længere, og – det allerværste – fordi hun nu bliver næsten helt alene').

Родителям, конечно. Они многие годы за меня болеют. Потом — мужу. Он переживает не меньше родителей. Замужество повлияло на то, что вы достигли таких высот в спорте? Конечно! ('Mine forældre, selvfølgelig. De har holdt med mig i mange år. Og så min mand. Han går ikke mindre op i det end mine forældre. Ægteskabet har altså haft indflydelse på, at De har opnået topresultater i sporten? Ja, selvfølgelig!')

Eksempler med præfikset *ras-*:

Тебе надо худеть, раскоровилась совсем ('Du skulle tabe dig, du er jo blevet en hel ko at se på'; præfixet *ras-* + *korova*, 'ko')

Когда ты успела так расмордеть? ('Siden hvornår har du lagt dig sådan ud?'; egl. 'fået dig sådan et fedt fjæs'; af *ras-* og *morda*, 'fjæs')

Я совсем раскорячился, не знаю, куда идти, на вечер или в театр ('Jeg er helt rundt på gulvet, ved ikke, om jeg skal gå til fest eller i teatret'; *ras-* + *kor'avuj*, 'skævbenet')

Præfikset er i øvrigt meget produktivt og bruges også i (ikke-ekspressive) neologismer, hvor det ligesom det latinske præfiks *de-* signalerer tab af egenskaber:

Расбюрократизация 'afbureaukratisering'; *декриминализация* 'afkriminalisering'; *десталинизация* 'afstalinisering'; *дебрежневизация* 'afbrezhnevisering'; *расчеловечивание* 'umenneskeliggørelse' eller 'dehumanisering'.

Eksempler med præfikset *pod-* (citeret efter Golub 2007), der i stigende grad bruges til at mindske intensiteten i en handling eller begivenhed, dvs. tilføjer en formildende/dæmpende følelsestone:

Война подзатихла было ('Krigen var næsten faldet lidt til ro').

А оно у меня подыносылось порядком, горло. Не выдержит ('Min hals den er rigtignok blevet noget ru; den holder ikke til det').

Fra dansk kender vi præfixer som 'gennem-', 'ud-', 'over-', 'be-' der ikke i sig selv er ekspressive, men ses i ekspressive udtryk ('gennembanke', 'udaset', 'overfuse', 'befamle').

Det refleksive suffiks *-sja* bruges i stigende grad til at sænke stil-niveauet uden at grundordets betydning ellers ændres: *звониться* 'ringe'; *зеленеться* 'blive grøn'; *краснеться* 'rødme'; *маячиться* 'stå i vejen'; *обещаться* 'love'; *трахаться* 'bolle'.

Ofte ses, som påvist af Golub (2007), at der udover *-sja* også er muligheder for at præfigere verbet og give udtrykket en drejning og ekspressivt indhold: *тратиться* – *поистратиться* 'give penge ud på'; *франтить* – *прифрантиться* – *выфрантиться* 'spille, eller klæde sig (over)smart'; *добегаться* 'løbe sig træt'; *забегаться* 'løbe til man ikke kan mere'.

Eksempler (fra mine informanter) med præfikset *ot-*:

Оставь! Я уже отбегался, не могу больше. Спасайся сам! ('Lad mig være! Jeg er færdig med at løbe. Red dig selv!')

Он себе ряху отъел (direkte oversat: 'han har spist sit fjæs fedt', dvs. 'han har taget ordentligt på i vægt')

Fra Konstantin Beljaevs sang «Отбегалась, отпрыгалась...»:

Отбегалась, отпрыгалась,	Jeg fik i den grad løbet, sprunget,
Отпелась, отлюбилась,	Sunget og elsket.
Моя шальная молодость	Min vilde ungdom
Туманом отklubилась!	Gik op i en tågesky

Eksempler (fra mine informanter) med præfikset *u-*:

уездиться 'køre meget (til man bliver træt)'

Мы совсем уездили после Турции, теперь хочется расслабиться ('Vi har fået nok af at køre efter Turkiet, nu vil vi gerne slappe af');

уходиться blive udmattet, falde til ro'

Чтобы это сработало, наверное, надо уходить до седьмого пота ('hvis vi skal få det til at virke, kommer vi til at svede blod');

Наконец мое сердце уходилось ('endelig er mit hjerte faldet til ro');

Ты все еще не уходился, мой милый! Все проповеди читаешь ('Du er ikke træt endnu, min ven. Du har at læse alle prædikerne')

Eksempler med andre præfixer, herunder agglutinerede præfikser:

обхохотаться 'få et godt grin'; *прихватить* 'få fingre i'; *nonпридержаться* 'standse, holde lidt igen på, ikke sætte i omløb'. Følelsestenen har med handlingens intensitet at gøre:

Некоторые успевают поистратиться на борщи и вторые блюда, выставленные вокзальными буфетами на перронных столах ('Nogle når at give penge ud på borsjtj og hovedretter, banegårdsbuffeterne stiller frem på borde ude på perronerne')

Как бы ни сложились дела манкунянцев дальше, соблазн припилиить к последним свершениям команды громкое слово "возрождение" следует попридержаться до следующей субботы, когда на "Олд Траффорд" пожелует "Арсенал" ('Hvordan tingene end arter sig videre for United, så bør man nok vente med at falde for fristelsen til at hæfte det store ord "genfødsel" på holdets sidste præstationer indtil næste lørdag, hvor Arsenal møder op på Old Trafford').

Бухгалтером я больше не буду. — А кем же? — Надо осмотреться... А можно малость попридержаться коней, Люба? — Егор тоже прямо глянул в глаза женщины. — Ты как-то сразу погнала вмах: работа, работа... ('Bogholder vil jeg ikke være mere. — Men hvad så? — Jeg må se mig omkring... Kunne du klappe hesten lidt, Ljuba? Egor så ligeledes kvinden i øjnene. — Skal du da straks hyp-hyp jage af sted: Arbejde, arbejde...')

Verbaldiminutiver og andre inhærent ekspressive dannelser

I tjekkisk kender man til verbale diminutivdannelser. De forekommer i det sprog, de voksne anvender over for småbørn:

Malý spinká ('den lille sover'; i stedet for spí, 'sover'); endvidere bolinká (i stedet for bolí, 'gør ondt'), blinká (i stedet for blíje, 'gylper'), cupitá (i stedet for cupá, 'tripper').

Der sker også ekspressive lydmodifikationer ved vokalveksling og tilskud af konsonant: Denotativt čadit, expressivt čoudit og čmoudit ('ose'); denotativt čichat, expressivt čuchat og čmuchat ('lugte'), (anført efter Šmilauer 1971, 164).

På russisk er der en ækvivalent til verbal diminutivdannelse i form af ordet спатеньки, баиньки og баюшки-баю ('visselulle'), men deciderede diminueringer og lydmodifikationer som i tjekkisk har jeg ellers ikke kunnet finde eksempler på i russisk. 'Spinkat' på tjekkisk har sit eget paradigme (man kan sige: ty spinkaš, já spinkám, spinkají, spinkat), det har спатеньки ikke.

Efter min mening kan man henregne udtrykket потягушки (eller потягушеньки eller потягунушки) til diminutive verbaldannelser. Udtrykket bruges af forældre, der kigger på og kærtegner deres lille barn, som ligger og strækker sig (efter at være blevet pakket ud af sit svøb). I russiske ordbøger som Akademiordbogen omtales ordet som et substantiv, hvilket undrer mig. Det er klart, at ordet har med подтягивание ('det at strække sig') at gøre. Men ser vi på de sammenhænge, hvor det optræder, må det vel snarere opfattes som en diminutiv imperativform. Digte eller talemåder, nogle af mine informanter kan udenad, lyder:

Крошка, маму обними,
Погремушкой погреми.
Потягушки, потягушки.
Улыбаются игрушки.

Lille pus, omfavn mor
Ring med din rangle
Stræk dig, stræk dig
Dine legesager smiler

Тяги, тяги, потягушеньки,
На детку порастушеньки!
Расти, деточка, здоровая,
Как яблонька садовая!

Stræk, stræk, stræk dig
Voks og bliv et stort barn
Voks, mit barn, sundt
Som et æble i haven!

Især sætningen Тяги, тяги, потягушеньки kunne tyde på, at jeg har ret i min antagelse, da тяги klart er en imperativform. Til yderlige støtte for min tanke vil jeg anføre, at former som нетушки og спасибочки ikke kan være substantiver, men diminutivformer af дét, de er i forvejen, nemlig interjektionerne / diskurspartiklerne 'nej' og 'tak'.

Dal' skriver da også:

Потягуши, потягушеньки, потягунюшки – приговаривают младенцам, когда они тянутся, прибавляя: поростушеньки – тянись, расти (Potjaguši, potjagušen'ki, potjagunjuški – siger man til babyer, når de strækker sig, og tilføjer: porostušen'ki – stræk dig, voks').

Men mine informanter oplever ikke *потягушеньки* som et imperativ; de siger, at de selv bruger ordet som et udtryk for nydelse over at se på barnet, at de mere taler med sig selv end med barnet.

At der kan være uklarhed om ordklassen, kan ses af denne definition, jeg har fået tilsendt:

Распеленав ребенка, его пестуют, ласково поглаживают и приговаривают нежные слова – вот такие потягунюшки! ('Når man har pakket barnet ud af svøbet, pusler man det, kærtegner det og siger kærlige ord til det – det er *потягушеньки*').

Tydeligvis betragter informanten her orddannelsen som en substantivisk flertalsform i betydning 'puslen'.

Afslutningsvis om verbaldiminueringer kan man overveje den mulighed, om den til imperativ knyttede partikel *-ka* (fx *скажи-ка*, 'sig lige') kan betragtes som en diminuering. De semantiske implikationer, som er forbundet med tilforordningen af *-ka* (konnotation af overtalelse, familiaritet, imødekommenhed), er jo velkendte fra diminutivernes følelstoneskala.

Verbale diminueringer er ikke ukendte (om end sjældne og dialektale) i dansk: 'Ringle' (anvendt af Aakjær i stedet for 'ringe'), 'trilre' (af 'trille'), 'klingre' ('klinge'). Jf. også tysk: 'Die Kirchenglocke klinget', men 'Es klingelt an der Tür'. 'Lächeln' ('smile') synes også oprindeligt at være diminutiv til lachen ('le').

Metonymier

Metonymisk ekspressiv orddannelse hos verberne sker med suffikset *-ničat' / -ičat'*, der indgår forbindelse med grundformer af substantiver og adjektiver. Vinogradov (1947, 346) karakteriserer den semantiske værdi af verber med dette suffiks således: "Være eller opføre sig som en eller anden (svarende til grundformens betydning), beskæftige sig med noget (svarende til grundformens betydning) eller afsløre tilbøjelighed til noget (svarende til grundformens betydning)". Det er imidlertid væsentligt at tilføje, at dette suffiks hovedsagelig forekommer i ord med en (pejorativ) følelstone.

Nogle ord er dog denotative, såsom *плотничать* ('tømre'; af *плотник* 'tømrer'); *сапожничать* ('arbejde som støvlmager'; af *сапожник* 'støvlmager'), *столяничать* ('snedkerere'; af *столяр* 'snedker').

Man kunne tro at når suffikset, når det overføres på begreber, der ikke står for professioner, vil signalere ekspressivitet; men det gælder ikke verberne *откровенничать* ('være oprigtig', af *откровенный* 'oprigtig') og *нервничать* ('være nervøs', af *нервный* 'nervøs'):

Она откровенничает с подругой, и с посторонним никогда откровенничать не станет ('hun og veninden er meget åbenhjertige over for hinanden, og overfor uvedkommende vil hun aldrig åbne sig').

В общем-то, я сама виновата: не надо слишком уж откровенничать со своими родителями — они обязательно используют эту откровенность против тебя ('I øvrigt er det min egen skyld: man skal ikke være for åbenhjertig over for sine forældre, de bruger bare denne åbenhjertighed imod en').

(Interview med filmskuespiller Kate Winslet:) *Я очень нервничала в начале съёмок, но я люблю работу, заставляющую меня нервничать* ('Jeg var meget nervøs i starten af optagelserne, men jeg elsker arbejde, der får mig til at blive nervøs').

Мне, слава богу, нервничать поводов нет. Мои дети сейчас в стране, где нет погони за ранними достижениями в школе ('Jeg har gud ske lov ingen anledning til at være nervøs. Mine børn er nu i et land, hvor man ikke jager tidlige resultater i skolen').

Til gengæld er der klart tale om pejorative udtryk i de efterfølgende tilfælde: *Либеральничать* ('spille liberal; af *либеральный*, 'liberal'), *скромничать* ('være for beskeden'; af *скромный*, 'beskeden'), *умничать* ('kloge sig'; af *умный*, 'klog'), *халтурничать* ('fuske'; af *халтурищик*, 'fusker'), *повесничать* ('lave slyngelstreger'; af *повеса*, 'slyngel'), *обезьянничать* ('efterabe'; af *обезьяна*, 'abe'), *лизоблюдничать* ('fedte for'; af *лизоблюд*, 'spytlikker'), *лентяйничать* ('drive den af'; af *лентяй*, 'dovendidrik'), *вольничать* ('optræde egenrådigt'; af *вольница*, 'egenrådig person'), *сплетничать* ('intrigere'; af *сплетник*, 'en der udbreder sladder'), *озорничать* ('skabe misnøje'; af *озорник*, 'urostifter'), *жадничать* ('være fedtet'; af *жадный* 'gerrig, grådig'), *подличать* ('være nederdrægtig'; af *подлый*, 'nederdrægtig'), *сводничать* ('drive rufferi'; af *сводник*, 'alfons').

Om *-ničat* suffikset i sig selv er ekspressivt, er tvivlsomt, for de ekspressive ord, hvor det er tilforordnet, er i forvejen ekspressive (såsom 'dovenlars', 'gerrig'). Det er dog uomtvisteligt, at suffikset overvejende knytter sig til pejorative grundord, når vi ser bort fra *nervnyj* og *otkrovennyj* og professionsbetegnelserne, og derfor kan ses som et udtryk for ekspressivitet.

I dansk har vi ekspressive verbalsuffikser, såsom i *rapse*, *napse*, *svipse*, *vimse*.

Ekspressivitet tilknyttet bøjningsformer

Ekspressiviteten hos verberne manifesterer sig desuden i ordstilling og i historisk præsens (se kapitel Expressivitet og syntax I), i præsens perfektiv, der signaler, hvad der plejer at ske (*он скажет спасибо и сядет к столу*) samt i stivnede imperativer, der optræder i interjektionaler (fx *послушай, ...*), og i infinitiver, der udtrykker ønsker og trusler som *поспать бы* ('gid jeg kunne sove!'), *быть буре*, *быть войне* ('det bliver storm', 'der bliver krig'), *ему не вернуться в отеческий дом* ('han kommer ikke til at se sit fædrene hjem igen'), *молчать, не разговаривать, не курить* (myndighedsforbud med en konnotation af magtens upersonlige, fremmedgørende stemme, henholdsvis: 'vær stille!', 'samtale ikke tilladt', 'rygning forbudt').

Lopatin (egl. 1988, optrykt i 2007, 561) anfører eksempler på en særlig ekspressiv brug af imperativ, hvor tonen bliver negativ:

Ему и то подай, и это принеси ('Så skal man give ham det ene, og så skal man også hente det andet til ham'; underforstået: 'Han er ikke nem at arbejde for og umulig at gøre tilfreds')

Натворили дел, и я за вас отвечай ('De har kludret i det, og jeg skal tage skraldet')

Der er i disse to eksempler efter min mening tale om en raffineret afsenderorientering, hvor afsender lader modtager opleve, hvordan afsenders chef taler bydende (i imperativ første person) til ham.

Delkonklusion om verbers ekspressive orddannelser

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Verbers ekspressive orddannelser

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Verber

Funktion (betydning): Tillægge en verbalhandling en karakteristik med en følelstone. Kreativ nuancering og personliggørelse af sproget ved dannelse af aspektpar og aktionsarter.

Grammatisk kendetegn/særtræk: Ekspressiv suffigering og præfigering. Imperfektiv aspekt som karakteriserende. Affikser med ekspressivt potentiale, dvs. en tendens til at indgå i ekspressive ord. Verbaldiminutiver. Verbale metonymier. Stivnede imperativformer

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktionen mellem følelse og fornuft: Fortrinsvis privat stemme/talesprog. Stor produktivitet i kreative (ny)dannelser af aspektpar og aktionsarter

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): (2), (4) og (5).

Semiotisk status (Digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Digitalt indkodet.

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system):

Der er enkelte præfixer og suffikser, som overvejende er ekspressive (saturativt na- og -(n)ičat), partiklen -ka, der bruges ved imperativer i en diminutiv betydning. Refleksive verber, dannet med suffikset -sja, der er synonyme til ikke-refleksive varianter, er ofte ekspressive

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Er fuldt integreret i sprogsystemet.

Ekspressiv orddannelse i andre ordklasser

Ekspressiv suffigering er ikke udbredt i andre ordklasser end substantiver, adjektiver/adverbier og verber, men forekommer dog.

Golub (2007) nævner, at talordene normalt ikke danner ekspressive former, men viser to eksempler: *тысчонка* ('tusind') og *миллиончик* ('million'). På dansk kan man forestille sig udtryk som 'en tusind stykker' og 'en rar lille million'.

Akademigrammatikken (1980, §1040) anfører en række eksempler på ekspressiv orddannelse hos interjektioner / diskurspartikler, fx *нетушки* ('nej', 'nix', 'nikke-nej', 'nul putte'), *спасибочки* ('tak-ak', 'tak-tak') samt hos pronominer: *никогощеньки* ('ikke nogen, nej'), *ничегощеньки* ('ikke noget, nej').

Jeg har bedt mine informanter give eksempler på anvendelsen af udtrykket *охохонюшки* (af *ох*), der forekommer mig at være frekvent, selvom det ikke findes i nationalkorpuset. Formen bruges til at udtrykke anger, vrede, bedrøvelse, smerte, forbavselse, beundring. Her er nogle eksempler:

Охохонюшки, как же мне жить тошненько! ('Åh, hvor er livet dog trist!')

Охохонюшки, скучно без Афонюшки! (betydning som ovenfor, blot et idiomatisk udtryk i stil med 'det er surt at hedde Kurt')

Охохонюшки...бедный ребенок, дай бог ей сил ('Ak-ak, stakkels barn, Gud give hende styrke!')

Охохоюшки... – протянула Маня, – не так уж там и плохо было. Верочка-то слабая уродилась, ветерок дунет – чихает, дождик польет – кашляет. Не ребенок, а чистая мимоза. Я с ног сбилась, не знала как ей здоровье укрепить ('Jamen, jamen .. - sagde Manja langtrukket, - men så slemt var det nu heller ikke dengang. Vera hun er født skrøbelig, blæser det lidt – så nyser hun, begynder det at regne, så hoster hun. Hun er ikke et barn, men en mimose. Jeg var helt ude af den, vidste ikke, hvordan jeg skulle holde hende sund og rask'). (Dar'ja Doncova)

De ekspressive orddannelser i andre ordklasser tilføjer ikke noget nyt om ekspressiviteten ved orddannelse i forhold til de øvrige afsnit herom.

Он был обязан приходить каждый день купать своего чудесного младенца и не приходил ровно в восемь, а кто будет приходить, если его встречают четыре каменных, ненавидящих глаза стариков-тещевиков и измученные глаза жены, вынужденной, с одной стороны, крепко держать оборону маленькой семьи, защищая мужа от родителей, а с другой стороны, обвинять мужа же, что он ставит ее в такое положение, никогда не приходя купать ребенка!

’Det var hans pligt at komme hver dag og bade sin vidunderlige lille dreng, men han kom ikke lige præcis klokken otte, for hvem gider komme, hvis man bliver mødt af gamle svigerforældres fire stenhårde, hadefulde blikke og det forpinte blik hos konen, der på den ene side var nødsaget til at holde den lille families forsvarsstilling og beskytte manden mod forældrene, og på den anden side anklage manden for at bringe hende i en sådan forlegenhed, når han aldrig kommer og bader barnet!’

Ludmila Petruševskaja

Ekspressivitet og syntax I. Direkte tale, polyfoni og fremmed tale

Direkte tale

En af ekspressivitetens manifestationsformer er, at fortælleren deler sin perception med modtageren og trækker ham tættere på den - fiktive eller reelle - virkelighed, der tales om.

I skriftssprog bliver direkte tale (fx i form af en citeret dialog) derfor per definition ekspressiv:

...молодой человек, обогнав Бабу Олю, заметил:

– Какая у вас маленькая нога!

– Шшто? – переспросила баба Оля.

Он приостановился и задал вопрос:

– Размер ноги такой?

– Тридцать девять, – удивленно ответила баба Оля.

– Маленькая, – печально откликнулся молодой человек, и тут баба Оля ринулась мимо его домой, домой, к трамваю, хлопая портфелем

(Ljudmila Petruševskaja 1999, 131-32)

‘...da den unge mand var nået op på siden af Baba Olja, bemærkede han:

– Sikke en lille fod, De har!

– Hhhvvad? – måtte Baba Olja lige høre igen.

Han stoppede op og spurgte:

– Hvilket nummer sko bruger sådan en fod?

– Niogtredive, – svarede Baba Olja forundret.

– For lille, – reagerede den unge mand sørgmodigt, imens Baba Olja allerede var strøget forbi ham og hjem, hjem, hen til sporvognen, med tasken baskende mod siden’.

Der fortælles – neutralt – i tredje person, men de personer, der fortælles om, kommer selv til orde i direkte tale. I udtrykket *домой, домой* (‘hjem, hjem’) oplever læseren endda, hvad en person tænker (‘jeg skal bare hjem, hjem’).

Polyfoni

Syntaks er karakteriseret ved linearitet, ord kommer i rækkefølge på en linie, ikke samtidig oven over og neden under hinanden. En horisontal lagdeling af udsagnet, som det kan lade sig gøre i musik (flerstemmighed, kontrapunkt) og anden kunst, er normalt ikke forekommende i en prosatekst. Men fortælleren kan lade de personer, han omtaler komme til orde, ved at bruge deres ordvalg. Her får vi en ekspressiv effekt af lagdeling, som er kendt fra Dostoevskij, en fortælleform som Bachtin (1963) har kaldt polyfoni (flerstemmighed):

I Raskolnikovs indre dialog ”hører” læseren de personer, han taler med sig selv om. Deres særlige måde at tænke og tale på, ordvalg, tone, gengives i dialogen, og Raskolnikovs egen holdning til det, de siger, lægges ovenpå som et ekstra lag. Bakhtin kalder med rette dette for polyfoni. Der skabes med denne levendegørelse af de omtalte personers egne stemmer drama og intensitet i udtrykket. Tilhøreren, læseren, trækkes ind i begivenheden og sanser, hvad der foregår:

В самом деле, в начале отрывка Раскольников воссоздает слова Дуни с ее оценивающими и убеждающими интонациями и на ее интонации наслаивает свои – иронические, возмущенные, предостерегающие интонации, то есть в этих словах звучат одновременно два голоса – Раскольника и Дуни. В последующих словах [...] звучит уже голос матери с ее интонациями любви и нежности и одновременно голос Раскольникова с интонациями горькой иронии, возмущения (жертвенностью) и грустной ответной любви. Мы слышим дальше в словах Раскольникова и голос Сони и голос Мармеладова. (Bachtin, 1963, 128)

‘Faktisk genskaber Raskol’nikov i begyndelsen af afsnittet Dunjas ord med hendes anerkendende og overtalende tonefald, og oven på hendes tonefald lægger han et lag af sine – ironiske, indignerende og advarende tonefald, det vil sige, at der i disse ord samtidig lyder to stemmer – Raskolnikovs og Dunjas. I de efterfølgende ord [...] kan vi så pludselig høre moderens stemme med hendes tonefald af kærlighed og ømhed og samtidig Raskol’nikovs stemme med tonefald af bitter ironi, indignation (opofrelse) og sørgmodig gengældt kærlighed. Videre kan vi i Raskol’nikovs ord også høre Sonjas og Marmeladovs stemmer.’

Som det blev antydnet ovenfor, er polyfoni en metode, som også anvendes af andre forfattere. Nedenfor citeres en passage hos den nulevende yngre forfatter Ljudmila Petruševskaja (1999, 279):

Что-то в нем поломалось, когда его выгнали, и это объяснимо: он приехал в ту ночь к теще из роддома с вещами, жена родила, он приехал на грузовике, долго таскал доски и узелки в чужой дом, где его каменно встретили родители жены, и как еще они могли встретить этого посланца оскорбившей стороны, сына тех кто выгнал их несчастную беременную дочь, и понятно как к нему отнеслись, к лазутчику и невыполненцу особых поручений в дальнейшем (он был обязан приходить каждый день купать своего чудесного младенца и не приходил ровно в восемь, а кто будет приходить, если его встречают четыре каменных, ненавидящих глаза стариков-тещевиков и измученные глаза жены, вынужденной, с одной стороны, крепко держать оборону маленькой семьи, защищая мужа от родителей, а с другой стороны, обвинять мужа же, что он ставит ее в такое положение, никогда не приходя купать ребенка!).

– Я прихожу, я прихожу, что, подождать было нельзя? – твердит пришелец-лазутчик, но поздно, поздно опомнился: «Ребенку уже пора было спать», – шепчет измученная жена и горько плачет, потому что от мужа тянет бродильными элементами, как из подвала с подпревшей картошкой, и легкая улыбка не сходит с его грешных уст, и он ложится и тут же засыпает, нагулявшись, а на дворе двенадцать ночи, какое уж тут купать ребеночка!

‘Noget gik i stykker inde i ham, da han blev smidt ud, og forklarligt nok: Han var den nat kørt fra sit fødehjem ud til svigermor med sagerne, konen havde født, han var kommet med en lastbil, måtte længe slæbe plader og bylter ind i et fremmed hjem, hvor konens forældre mødte ham med stenansigter, for hvordan skulle de ellers tage imod denne repræsentant for den skadeforvoldende part, den søn hvis forældre have sat deres ulykkelige gravide datter på porten, helt forståeligt at de behandlede ham sådan, denne spion,

der i øvrigt ikke overholdt sine særlige forpligtelser (det var hans pligt at komme hver dag og bade sin vidunderlige lille dreng, men han kom ikke lige præcis klokken otte, for hvem har lyst til at komme, hvis man bliver mødt af gamle svigerforældres fire stenhårde, hadefulde blikke og det forpinte blik hos konen, der på den ene side var nødsaget til at holde den lille families forsvarsstilling og beskytte manden mod forældrene, og på den anden side anklage manden for at bringe hende i en sådan forlegenhed, når han aldrig kommer og bader barnet!)

– Jeg kommer jo, jeg kommer jo – kunne man ikke have ventet lidt, hvad? – fremturer den fremmødte spion, men besindede sig, da det var alt, alt for sent: Barnet skulle jo ind og sove allerede for lang tid siden – hvisker den forpinte kone og græder bittert, fordi manden lugter af sprut som fra en kælder med rådne kartofler, og det smørrede grin vil ikke gå væk fra hans syndige læber og han lægger sig bare og falder straks i søvn efter at have været ude at more sig, udenfor er det er klokken tolv om natten, hvordan i alverden skulle man kunne bade den lille nu?’

Denne tekst er firestemmig, men der er ikke tale om en dialog, hvor hver part – manden, konen og forældrene – direkte siger deres egne replikker. Der er tale om en beretning, hvor fortælleren på samme tid refererer de tre involverede parter individuelle følelser og holdninger med deres egne ord og lægger et lag af sine egne vurderinger oveni.

Der er i nogle tilfælde grafiske skiftmarkører såsom angivelser af en persons direkte tale. Men i de fleste tilfælde er det kun ordvalg og tonefald, der fortæller læseren, hvem der taler eller hvis tanker der refereres til af fortælleren.

Eksempler på forældrenes stemme er:

он был обязан приходить каждый день купать своего чудесного младенца (‘det var hans pligt at komme hver dag og bade sin vidunderlige lille dreng’);

...и как еще они могли встретить...юсына тех кто выгнал их несчастную беременную дочь
...понятно как к нему отнеслись, к лазутчику и невыполненцу особых поручений в дальнейшем (‘for hvordan skulle de ellers tage imod...den søn hvis forældre havde sat deres ulykkelige gravide datter på porten, helt forståeligt at de behandlede ham sådan, denne spion, der i øvrigt ikke overholdt sine særlige forpligtelser’)

...твердит пришелец-лазутчик (‘fremturer den fremmødte spion’)

Her lever fortælleren sig ind i forældrenes tankegang: Det er faderens pligt at komme hver dag og bade barnet. Barnet er jo vidunderligt. Ja, de er fjendtlig stemt og straffende, men hvordan skulle pigens forældre ellers tage imod en, hvis familie har smidt deres ulykkelige datter ud? I forældrenes optik er sønnen en spion – en fremmed, han er ikke mere medlem af deres familie. Når han forklarer sig, betragtes det af dem som en løgnagtig frækhed, han ”fremturer”. Udtrykket, at sønnen ”ikke overholder sine særlige forpligtelser” klinger også af forældre-forargelse og en generaliserende fordømmelse.

Eksempler på konens stemme er:

...он ставит ее в такое положение, никогда не приходя купать ребенка (‘at bringe hende i en sådan forlegenhed, når han aldrig kommer og bader barnet’)

горько плачет, потому что от мужа тянет бродильными элементами, как из подвала с подопревшей картошкой, и легкая улыбка не сходит с его грешных уст (‘græder bittert, fordi manden lugter af sprut som fra en kælder med rådne kartofler, og det smørrede grin vil ikke gå væk fra hans syndige læber’)

...он ложится и тут же засыпает, нагулявшись, а на дворе двенадцать ночи, какое уж тут купать ребеночка (‘han lægger sig bare og falder straks i søvn efter at have været ude at more sig, udenfor er det er klokken tolv om natten, hvordan i alverden skulle man kunne bade den lille nu?’)

Præsens-formen og ordvalget markerer en direkte tale: ”Du svigter mig, når du aldrig kommer og bader barnet”. ”Du lugter af sprut, lægger dig bare og falder straks i søvn etc.”. Ordet ”aldrig” er sikkert en overdrivelse af den slags, der typisk kommer i skænderier. Diminutivformen *ребеночна* (’barnet’) understreger, at den er en person med nær tilknytning til barnet, der taler. Konens stemme (eller den alvidende fortællers) kommer desuden til udtryk i forklaringen på, hvorfor hun græder.

Eksempler på mandens stemme er:

... приехал в ту ночь к теще из роддома с вещами, жена родила, он приехал на грузовике, долго таскал доски и узелки в чужой дом (’... var den nat kørt fra sit fødehjem med tingene ud til svigermor, konen havde født, han var kommet med en lastbil, måtte længe slæbe plader og bylter ind i et fremmed hjem’)

... и не приходил ровно в восемь (’og han kom ikke lige klokken otte’);

... а кто будет приходить, если его встречают четыре каменных, ненавидящих глаза стариков-тещевиков и измученные глаза жены (’for hvem har lyst til at komme, hvis man bliver mødt af gamle svigerforældres fire stenhårde, hadefulde blikke og det forpinte blik hos konen’)

Markørerne er ordvalget. Sønnens selvmedlidenhed udtrykkes ved modsætningen mellem ”fødehjem” og et ”fremmed hjem” samt ”måtte slæbe længe”. Hans forsvarsposition udtrykkes ved ”ikke lige klokken otte” og ”..for hvem gider komme, når ...”. Udtrykket ”sin vidunderlige lille dreng” kan i øvrigt tolkes er sønnens vrængende efterligning af, hvad han oplever som svigerforældrenes og konens holdning til, hvad han skal mene om barnet. ”Stenansigter” og ”hadefulde” og ”forpinte” blikke er sønnens egne domme.

Eksempler på fortællerens stemme er:

...и это объяснимо (’og det er forklarligt’)

...этого посланца оскорбившей стороны (’denne repræsentant for den skadevoldende part’)

...но поздно, поздно опомнился: (’men besindede sig, da det var alt for sent’)

с одной стороны, крепко держать оборону маленькой семьи, защищая мужа от родителей, а с другой стороны, обвинять мужа же, что он... (’på den ene side holde forsvarsstillingen for den lille familie og forsvare manden mod forældrene og på den anden side anklage manden for..’)

Fortælleren kendes på ordvalget. Han analyser situationen udefra, hvilket afspejles i de professionelle udtryk ”skadevoldende part”, ”holde forsvarsstillingen”, men han kan også være ironisk (’og det er forklarligt’, ’denne repræsentant for den skadevoldende part’), eller vise medfølelse (’besindede sig, da det var alt for sent’, ’den lille familie’).

Ekspressiviteten manifesterer sig i Petruševskajas tekst – som i direkte tale og dialog – ved, at fortælleren deler sin perception med modtageren (læseren). Modtager får lov til at høre personernes individuelle stemmer, deres sprog og tonefald.

Men der er mere i spil: Ved polyfoni skabes der en illusion om samtidige udsagn i flere lag, hvilket formelt-grammatisk er en umulighed, idet syntaks er lineær. Ordene kommer jo i rækkefølge, ikke oven over og neden under hinanden, sådan som det kan lade sig gøre med toner i musik (flerstemmighed, kontrapunkt). Vi må se nærmere på, hvordan den syntaktiske mekanisme for polyfoni fungerer.

Lad os underkaste dette tekstuddrag en syntaktisk analyse:

Det var hans pligt at komme hver dag og bade sin vidunderlige lille dreng, men han kom ikke lige præcis klokken otte, for hvem har lyst til at komme, hvis man bliver mødt af gamle svigerforældres fire stenhårde, hadefulde blikke og det forpinte blik hos konen, der på den ene side var nødsaget til at holde den lille families forsvarsstilling og beskytte manden mod forældrene, og på den anden side anklage manden for at bringe hende i en sådan forlegenhed, når han aldrig kommer og bader barnet!

Der er tale om en form for en sammenpresset tekst, hvor en flerhed af udsagn er forenet i en tekstenhed; her ekspliciteres det ikke, hvem der er afsender, dvs. hvem der i virkeligheden siger, tænker, føler eller gør hvad. Lad os først dekonstruere Petruševskajas tekst i en forlængelse af den semantiske analyse, jeg har foretaget ovenfor, for at kunne identificere, hvem der er de virkelige afsendere bag dette tekstudsnit, og hvad det er, de i virkeligheden siger, tænker og føler:

Forældrene (og konen) til sønnen: Du bør komme hver dag kl. otte og bade din dreng.

Forældrene til de unge: Børn er vidunderlige.

Forældrene (holdning med adresse til manden): Du kan som far umuligt mene andet end, at din lille søn er vidunderlig. Derfor manglede det bare, at du gør noget for din søn (og din kone). Eller tag det som en velfortjent straf for, at du er gået fra vores datter

Manden (indre dialog): Jeg er nødtvungent og på grund af dårlig samvittighed gået med til at komme hver dag og bade barnet.

Manden (indre dialog): Jeg ved da godt, at jeg ikke kommer lige klokken otte som aftalt. Det ville du heller ikke have lyst til, hvis du blev mødt af svigerforældrenes stenansigter og din kones forpinte udtryk.

Konen (indre dialog): Jeg er flov over mit mislykkede ægteskab og at ligge mine forældre til last. Jeg må vise, at jeg kan få den smule samarbejde, der er med min mand, til at fungere. Jeg må derfor holde hånden over min mand og passe på, han ikke dummer sig over for mine forældre

Konen (indre dialog med manden): Du svigter mig igen og igen.

Konen (til manden): Du kommer aldrig og bader barnet!

Fortælleren: Konen er i et dilemma. Dels prøver hun at opretholde illusionen om sin lille familie og på den anden side skal hun have afløb for sin vrede mod manden, der bringer hende i forlegenhed, når han ikke overholder aftalen

Nu hvor vi har identificeret afsenderne, kan vi rekonstruere Petruševskajas tekst således, at afsenderne ekspliciteres (velvidende, at dette ikke ville være litterær kunst):

Forældrene og konen havde fået ham til at love, at han ville komme hver dag klokken otte og bade sit barn, og det, mente de, måtte være en kær pligt for ham som far. Børn er jo vidunderlige. Som far kunne han ikke tillade sig at mene andet, måtte han indrømme. Men for ham var det ikke nogen kær pligt. Han vidste godt, at han kom for sent, eller – med sine egne ord – ikke lige klokken otte, men han syntes nu selv, han havde en god forklaring på det, nemlig, at det var ubehageligt for ham at blive mødt af svigerforældrenes stenansigter og sin kones forpinte udtryk. Konen var i et dilemma. På den ene side følte hun, at hun måtte forsvare sin lille familie og beskytte sin mand mod forældrene, på den anden side følte hun sig svigtet og måtte få afløb for sin vrede og sige: Du kommer aldrig og bader barnet!

Forskellen mellem min rekonstruerede tekst og Petruševskajas originaltekst er, at det hos mig gøres fuldstændig klart, hvem der i det enkelte tilfælde siger, tænker, føler eller gør hvad. Petruševskajas tekst er derimod karakteriseret ved fraværet af oversætnings eller indskudsled, der kunne præcisere, hvem afsenderen er. Hos Petruševskaja står der ikke før et udsagn: 'De siger, at', 'han ved godt, at', 'det forholdt sig sådan, at', eller indskudt: 'mente hun'... Teksten åbner for læserens medvirkende fortolkning.

Den syntaktiske markør for polyfoni er først og fremmest dette fravær af oversætnings og indskudsled, der kunne anføre, hvem afsenderne er. Man kan sige, at præsensformen i sætningen 'du kommer aldrig og bader barnet' er en syntaktisk markør for polyfoni – der er tale om citeret direkte tale midt i en fortælling i datid. Men citatet er snarere at betragte som en semantisk markør

på samme måde som, at forskelligartet ordvalg og tonefald leder tanken hen på forskellige afsendere.

Konklusionen er, at polyfoni består i at komprimere udsagn fra forskellige afsendere i samme sætning eller teksteenhed og samtidig undlade at bruge syntaktiske midler til at anføre, hvem afsenderne er. Den ekspressive virkning er en intens flerstemmighed og en kreativ uklarhed, og modtageren trækkes tættere på virkeligheden, hvis forskellige stemmer taler direkte til ham samtidig (inden for samme helmening). Læseren ”hører stemmer”. Polyfoni kræver modtagerens fortolkende medvirken, ligesom det er tilfældet med digte og i ironi.

Fremmed tale

Til forskel fra polyfoni er ”fremmed tale” en form for indirekte tale, hvor læseren ikke skal fortolke, hvem der er afsenderen; det fremgår nemlig klart. Den fremmede tale kan markeres på flere måder i en beretning. Fx ved brug af ordet ‘angivelig’, ‘allegedly’ på engelsk, på tysk ‘angeblich’, på russisk *дескать*, fx *она, дескать, ничего подобного не хотела сказать* (‘Det var slet ikke det, hun havde ment – sagde hun’). Tysk og latin har endvidere muligheden for at bruge konjunktiv. (Eksempel: ‘Er sei zu spät gekommen und habe es nicht gesehen’). På tysk og dansk er der desuden den mulighed at bruge modal verbet ’soll’ (’skal’): ‘Es soll ein grosses Erlebnis gewesen sein’ (‘Det skal have været en stor oplevelse’).

Med brugen af fremmed tale fralægger fortælleren sig ansvaret for sandhedsindholdet og refererer blot, hvad andre selv siger. Heri kan der ligge andet og mere fra fortællerens side end, at han blot refererer, nemlig en mulig afstandtagen til det sagte, der i sig selv kan gøre udsagnet ikke-neutral og dermed ekspressivt.

Delkonklusion om direkte tale, polyfoni og fremmed tale

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Dialog, direkte tale, polyfoni, fremmed tale

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Syntaks

Funktion (betydning): Afsender dramatiserer sin beretning og deler sin perception med modtager

Grammatisk kendetegn/særtræk: Direkte tale vil være markeret grafisk, ved replikstreger eller citationstegn. Sproget vil være talesprog med dets karakteristika. Polyfoni er syntaktisk karakteriseret ved fraværet af styrende sætninger, der præciserer, hvem der siger, tænker, føler eller gør hvad. Semantisk er polyfoni karakteriseret ved, at der inden for en helmening komprimeres udsagn fra forskellige afsendere, der genkendes på ordvalg og tonefald. Fremmed tale markeres med særlige partikler.

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktionen mellem følelse og fornuft: Direkte tale fortrinsvis privat stemme/talesprog. Direkte tale er udbredt i litterært sprog i form af citerede dialoger. Polyfoni forefindes fortrinsvis i litterært sprog, men også i talesproget, når den talende efterligner andres talemåder og ordvalg.

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): (3) og (5) – det handler om at bringe virkeligheden nærmere; afsender deler sin perception af virkeligheden med modtager; polyfonien ligner desuden lyrik med sin sammentrængte form og indholdsmæssige kompleksitet

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Analogt indkodet i den forstand, at der er tale om efterligning af lyd, nemlig personers sprogbrug.

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system): Ikke oprindeligt ekspressive former, ekspressiviteten er overført fra det lingvistiske system

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Er tilpasset sprogsystemet, dog således der skabes en illusion om lagdeling / flerstemmighed ved polyfoni

И не говори!
(‘Mon ikke!’)

Sah ein Knab ein Röslein stehn
– Röslein auf der Heiden –
War so jung und morgenschön
Lief er schnell es nah zu sehn
Sah’s mit vielen Freuden
Röslein, Röslein, Röslein rot
Röslein auf der Heiden

Goethe

Ekspressivitet og syntaks II. Emfase. Ordstilling

Emfase

Emfasens ekspressive karakter

Når afsender betoner et ord, dvs. udtaler det markant kraftigere end de øvrige ord i konteksten, har det med hans forventninger at gøre. Han kan være blevet overrasket: Der er sket noget, han ikke forventede, og derfor kommer han med et udbrud. Eller han har en forestilling om, at modtager forventer noget andet end det, han vil sige, og for at imødegå modtagers forventning og trænge igennem hans filter med sit budskab, må afsender så betone det, der er vigtigt.

Udbrud og betoning (emfase) er på grund af denne særlige afsender- og modtagerorientering ekspressive af natur. Udbrud og betoning er markører for input- og intakegrammatik.

Udbrud

Udbrud afslører, at afsender er overrasket – afsender bliver overvældet af virkeligheden. Det kan være, at afsender bliver forvirret og ikke ved, hvad han skal mene eller føle. Eller afsender reagerer på noget, som han oplever anderledes, bedre eller værre end forventet.

Udbrud placerer sig naturligt nok i starten af en sætning, og der er særlige udråbsleksemer, som er sikre tegn på ekspressivitet: ‘Sikken’, ‘Hvilken’, ‘Hov’, russisk: *Какой, Что за, Ну, Ну и...же*.

‘Sikke et dejligt vejr i dag!’ *Какая сегодня хорошая погода!*

‘Hov, du er ikke ked af det!’ eller ‘Den får ikke for lidt, hvad?’ *Ну ты даешь!*

‘Sikke en hede!’ *Ну и жара же!*

‘Sikke et fjols!’ *Что за дурак!* Eller *Какой дурак!*

Eftertryk på udvalgte ord

Udtryk for den talendes stærke følelser er ikke bundet til udbrud, men kan hægte sig på, eller med Jankos egne ord ”snylte på” (*паразитировать*)⁷³ andre talehandlinger og modificere deres indhold.

⁷³ Udtrykket stammer fra Janko (2001).

I dansk er et eksempel på denne snylten på andre talehandlinger og modifikation af deres indhold, at også kvantorer, pronominer og partikler⁷⁴ i forbindelse med emfase og en særlig ordstilling kan indgå i ekspressive (afsenderorienterede/subjektive) udtryk, men her mister de deres kvantitativ-deskriptive betydning og får en polysem, ekspressiv betydning; desuden bliver de trykssvage. Vi ser nogle eksempler herpå.

'Alle'

Neutralt: Alle fluerne er væk

Ekspressivt: Alle de fluer der dog er i dagligstuen (det handler blot om, at der er mange fluer; ikke om alle de fluer der er i stuen)

Что-то я устала наверное, все эти, в общем-то самые обычные ситуации, меня взводят. ('Det er nok fordi jeg er træt, at alle de her i øvrigt helt almindelige situationer får mig op at køre'; her handler det heller ikke om alle situationer, men om, at der er mange).

Et produktivt ekspressivt russisk udtryk for, at afsender synes der er for mange, som i eksemplet med fluerne, ville være Уж эти мне мухи, hvor der er ekspressiv anvendelse af dativ og den ekspressive partikel уж er foranstillet.

'Selve'

Neutralt: Selve usikkerheden var den værste

Ekspressivt: Selve den usikkerhed der også var! Russisk ville her bruge уже ('allerede'), fx Уже это обстоятельство ясно показывает о повышенной детской впечатлительности ('Selve dén omstændighed dokumenterer klart børns større påvirkelighed')

'Hvem'

Neutralt: Hvem sover?

Ekspressivt: Hvem der sov! Russisk: Поспать бы! Her kan man ikke forestille sig brugen af det russiske 'hvem', idet der jo menes 'jeg'. Man ville skulle bruge en konstruktion af 'jeg', fx en dativ: мне eller у меня. 'Hvem der dog havde bedre tid' ville hedde: Лишь бы eller Было бы у меня по больше времени. I et andet tilfælde, kan man dog bruge det russiske 'hvem', selv om meningen er 'jeg', fx: Уж кто обрадовался, так это я ('Hvem der blev glad, det var mig'), hvor den ekspressive partikel уж foranstilles og skaber betydningen 'hvem der'.

'Hvad'

Neutralt: Hvad står der på spil?

Ekspressivt: Hvad der ikke står på spil! Tysk har nogenlunde samme konstruktion: 'Was nicht alles auf dem Spiel steht!' På russisk ville man bruge en form af какой, fx как много eller слишком многое поставлено на карту, men uden det emfatiske 'ikke'. Russisk har et udtryk der ligner emfatisk 'ikke', nemlig ни der bruges emfatisk i udtryk som как ни торопиться, все равно не успеешь ('Hvor meget du end skynder dig, så når du det alligevel ikke'). På tysk vil 'end' her hedde auch (egl. 'også'; Wieviel du dich auch beeilst, schaffst du es nicht). Eksemplerne viser den polysemi, partiklerne får i den ekspressive anvendelse: 'Ikke' mister sin betydning af nægtelse, det samme gør ни (som ellers bruges til at forstærke nægtelser), det tyske 'auch' betyder ikke længere 'også', og det danske 'end' udtrykker ikke sammenligning (som i 'bedre end').

I princippet kan et hvilket som helst ord betones med en emfatisk virkning, på dansk måske forstærket af en partikel:

Neutralt: Den duft kender jeg godt; det er timian

Ekspressivt: Den duft der dog er!

Ordet 'dog' har i denne ekspressive konstruktion ikke den modererende betydning som fx i udtrykket 'det er dog ikke uden problemer at gennemføre forslaget'. Det har en emfatisk betydning.

⁷⁴ De danske eksempler er lånt fra Lars Heltoft (2010).

På russisk ville man oversætte ‘Den duft der dog er’ til noget i retning af *Какой (же) приятный запах!* Eller en konstruktion med ‘sikken’: *Запах какой приятный!* hvor ordet ‘duft’ sættes på første plads. Russisk skelner ikke mellem ‘lugt’ og ‘duft’, derfor er ordet *приятный* (‘behagelig’) føjet ind.

Leksemer der bruges ved eftertryk

På russisk har man partikler, som ofte står for emfase, nemlig *-to* og *že*:

Говорю же вам – непьющий я! В рот не беру алкоголя! (‘Hør, jeg har altså fortalt jer, at jeg ikke drikker. Jeg rører ikke alkohol!’)

Однако то обстоятельство, что это наконец-то становится возможным, само по себе знаменательно (‘Men bare det, at det omsider bliver muligt, er i sig selv bemærkelsesværdigt’)

Ел, спал, смотрел в окно, читал чего-то, беседовал... беседовали, скучали, выходили на станциях, курили... ну, то есть я-то не курю,... но тоже выходил со всеми, как бы покурить, просто так говорят — выйти покурить..... (‘Han spiste, sov, kiggede ud ad vinduet, læste et eller andet, snakkede De snakkede, kedede sig, gik ud på stationerne, røg ... ja, jeg ryger altså ikke ... men gik også ud med alle de andre for at ryge, sådan siger man jo – gå ud at ryge..’)

Книгу-то прочел (‘Bogen der har jeg læst’)

А где-то он сейчас? (‘Hvor er han så nu’)

Вы же про меня ничего не знаете (‘De ved altså ikke noget om mig’)

Это же странно (‘Det er altså mærkeligt’)

Не буду же объяснять, что я не хотел этого делать (‘Jeg har altså ikke tænkt mig at forklare, hvorfor jeg ikke ville gøre det’)

Надо было бы крикнуть: ‘Какой же ты дурак!’, но я молчала (‘Man skulle have råbt: Hvor er du dog en idiot!, men jeg tav’)

Ведь надо же было ему сделать такую głупость? (‘Jamen, hvordan kunne han dog begå en sådan dumhed?’)

Det altid ubetonede *же* optræder som det fremgår ofte emfatisk, dog er følelsestenen forsvundet i ordet *тоже* og i kombinationer som *те же*, *столь же*. Leksemet er heller ikke ekspressivt, når det skal betyde ‘samme’, fx *такая же книга* (den ‘samme bog’) eller ‘men’: *Я уезжаю, товарищ же остается* (‘jeg rejser, men min kammerat bliver’) (begge eksempler hentet i Ožegov 1963).

Sammenhængen mellem eftertryk og forventning

Eftertryk eller emfase har, ligesom det gælder for udbrud, med overgåede eller skuffede forventninger at gøre: Det er udtryk for den talendes stærke følelse over for forhold, der er i kontrast til hans egen – eller hans tilhøreres (formodede) – forventning, positivt eller negativt.

Et eksempel fra dansk litteratur er Blichers tema fra flere noveller: ‘Ak, hvor forandret’. Fortælleren genser en person, han ikke har set i mange år, og bliver rystet over, hvor forandret den pågældende er.

Afsender kan i en sætning betone og derved fremhæve et eller andet, fordi han selv synes, at det afviger fra normen (fra det man med rimelighed kan forvente, fra det man plejer at gøre, fra hvad flertallet gør), eller fordi han tror, at modtager har brug for at blive gjort specielt opmærksom på noget. Ex:

‘Jeg spiser ikke kartofler’ (i modsætning til de fleste andre)

‘Jeg sender aldrig et oplæg frem til kunden samme dag som jeg har skrevet det. Jeg sover på det, og sender det så dagen efter’. (Underforstået: Det tror jeg, samtalepartneren kunne finde på at gøre, hvis jeg ikke advarer ham om at gøre noget sådant).

Meddelelser, spørgsmål, henvendelser/ordrer kan blive tildelt en ekspressiv dimension ved en emfatisk accentuering. Denne accentuering kan bestå i at trække det relevante udtryk frem forrest i sætningen, så ordstillingen bliver omvendt og derudover give det eftertryk (dvs. mere energisk udtale og kraftigere lyd), eller blot ved at lægge eftertryk på det eller de relevante ord i sætningen:

В двенадцать часов он приехал! (‘Det var klokken tolv han kom!’; neutralt: *Он приехал в двенадцать часов*; ‘han kom klokken tolv’)

Такую огромную котлетку мне ни за что не съест! (‘Sådan en kæmpekotelet kan jeg ved gud ikke få ned!’; her er der omvendt ordstilling kombineret med eftertryk)

У тебя уже есть сын? ‘Har du allerede en søn?’; spørgsmål kombineret med eftertryk og *уже* (‘allerede’), så vi får det forbavsende: ‘Har du allerede en søn?’ i stedet for et neutralt spørgsmål: ‘Har du en søn?’)

Med en betoning kan den talende imødegå en anklage, der ligger i luften:

‘Er det måske min skyld?’ *Может, это моя* [udtales mó-ja] *вина?*⁷⁵

I den russiske sætning er det ikke nødvendigt at betone *это* for at få samme mening frem som på dansk, men *это* kan betones og efterfølges af en lille pause som på dansk. Spørgsmålet er retorisk, for svaret kan efter den talendes mening kun være nej. Det er ikke noget spørgsmål, men et udbrud, hvor den talende viser sin vrede over at nogen måske kan finde på at anklage ham.

Med en betoning kan den talende reagere følelsesmæssigt på en information, han ikke havde forudset:

‘Det kan godt være’. Ordet ‘det’ trækkes på dansk ud og efterfølges af en lille pause. Reaktionen kan være en (modvillig) indrømmelse eller overraskelse over at være gjort opmærksom på noget, han ikke havde tænkt på. På russisk kunne udtrykket hedde: *Это, конечно, может быть*. Et ubetonet *конечно* svarer til ‘godt’ i den danske sætning. Hvis *конечно* betones, bliver der en konnotation af noget nedsættende, så betydningen bliver i retning af: ‘Bevares, det kan da godt være’.

⁷⁵ Flere af de danske og russiske eksempler på emfase har jeg lånt fra Krylova (2010).

Leksemer, der bruges i sammenhængen mellem eftertryk og forventning

Der er leksemer, i hvis betydning indgår forestillingen om en norm for, hvad den talende med rimelighed kan forvente og samtidig en afvigelse fra denne norm. Disse leksemer kan tilføre ytringen ekspressivitet. Det gælder leksemer som *даже* (i betydningen 'ja, endda') og *сам* (i betydningen 'selveste'), *не так уж* ('ikke ligefrem'), *уже не говоря о...* ('endsige', 'for slet ikke at tale om'...)

Даже не знаю! (Underforstået: 'Men jeg burde vide det og er ked af, at jeg ikke ved det'. 'Jeg ved det sørme ikke' eller 'Det ved jeg faktisk ikke (engang)')

Очень даже плохо, 'rigtig slemt endda'

Ordet 'endda' (*даже*) kan godt forekomme i fremstillinger, der er tilstræbt objektive:

'Mange, måske endda flertallet af vælgerne tager afstand fra forslaget. Der er lidt usikkerhed om de nøjagtige tal.'

Her gives der med ordet 'endda' ikke udtryk for nogen stærk følelse, men neutralt er 'endda' nu heller ikke. Der er en undertone af nysgerrighed i udtrykket.

Наличие потребности в таком систематическом изучении, конечно, нельзя отрицать. Но даже и без таких исследований мы знаем [...] что междометия значительно различаются от языка к языку. ('At der er behov for en sådan systematisk undersøgelse, kan ikke benægtes. Men sely uden sådanne undersøgelser ved vi jo godt... at interjektioner i betydelig grad adskiller sig fra sprog til sprog'; Wierzbicka, 1999, 611)

I sidstnævnte eksempel bruges *даже* i en videnskabelig argumentation, men igen er udtrykket ikke fuldstændig neutralt. Det tilfører fremstillingen en polemisk energi og ironi ('Selv ...jo godt'...).

I udtrykket: *Сам Министр пришел!* ('Selveste Ministeren kom') ligger den ekstra betydning, at det ikke var ventet, at ministeren kom i egen høj person.

I udsagnet:

Не то что винта, звезда нельзя купить в этом магазине ('Ikke bare har de ikke skruer, men heller ikke engang søm har de i den her forretning')

er ekstrabetydningen en forargelse, en reaktion på, at det står værre til, end man kunne forvente.

Betoning, der indebærer skift i ordets betydning

Betoning af partikler giver en særlig betydning både på russisk og på dansk. Både det danske 'mon' og det russiske *u* har, når de ikke er betonet, helt andre betydninger.

'Mon ikke!' *И не говори*

'Mon' betyder, når det er ubetonet 'kan det tænkes?', og ubetonet *u* betyder 'og'.

Krylova (2009) har overbevisende redegjort for, at "epistemiske eksplikatorer" som partiklerne *правда, действительно, конечно, верно, очевидно*, 'nok', 'vel' og 'vist' i væsentlig grad skifter betydningsnuance, når de betones. Jeg er enig i hendes iagttagelse og giver nedenfor eksempler, fortrinsvis hentet hos Krylova. Krylovas fokus er de danske partikler, derfor nævnes de i nogle

tilfælde først, efterfulgt af russisk oversættelse. Først ser vi partiklerne i ubetonet form, i deres grundbetydning:

‘Han er nok syg’. Он, очевидно, болен

‘Hun skal nok giftes’. Она, скорее всего, выходит замуж

‘Du vil vel ikke skilles?’ Разве ты хочешь расвестись?

‘Vi har vist set hinanden før’. Кажется, раньше встречались

‘Varerne er rigtignok’ (eller ‘godt nok’) dyre. Продукты правда дорогие

Partiklerne ‘nok’, ‘vel’ og ‘vist’ er i deres ubetonede form udtryk for et forbehold hos den talende med hensyn til, om udsagnet er sandt. Men når de samme partikler bliver betonet og står forrest i sætningen, forsvinder dette forbehold med hensyn til udsagnets sandhed:

‘Nok er du syg, men skulle du ikke...’ Конечно ты болен, но не пришлось бы.... (I tilfældet ‘nok’ indrømmer den talende, at udsagnet er sandt, men har også en indvending).

‘Vel vil jeg ej!’ Да конечно, не хочу.

‘Jeg når det ikke. Vist gør du så!’ Не успею. Конечно, успеешь.

‘Vist har vi set hinanden før!’ Конечно, раньше встречались

Partiklen *правда* skifter ved betoning mening fra ubetonet: ‘godt nok’ eller ‘ganske vist’ til ‘det er ganske vist = sandt’ og det markeres ved, at der ikke er kommaer på hver side af *правда*:

Она правда выходит замуж ’Hun skal altså giftes!’

Når *конечно* står ubetonet, betyder det ligesom på dansk ‘selvfølgelig’ og bruges ligesom det var tilfældet med ‘vel’, ‘vist’ og ‘nok’ til at udtrykke den talendes tvivl om rigtigheden af udsagnet (‘Det er selvfølgelig rigtigt, men...’):

‘Det kan da godt være, at han er en stor kunstner, men som person er han en modbydelig karl’, på russisk: Он, конечно, большой художник, только человек скверный.

Når *конечно* er betonet, får det samme betydning som når ‘selvfølgelig’ er betonet på dansk.

‘Jamen selvfølgelig er han da en stor kunstner!’ Он конечно, большой художник.

På dansk forekommer ordet ‘nok’ i betonet form sammen med ‘skal’. Krylova bringer dette eksempel:

Han er nok [ikke betonet] hjemme. Jeg skal nok ringe til ham. Он, скорее всего, дома. Я позвоню (обещаю позвонить) ему.

Krylova har ret i, at ‘skal nok’ har en særlig betydning, som hun tolker som et løfte, nemlig at modtageren kan føle sig tryk. Men hun kvier sig ved at få dette løfte med i oversættelsen til russisk (nøjes med at skrive ‘jeg lover’ i en parentes) og klarer sig på russisk med en futurum. Dvs. i oversættelse til russisk mister hun ekspressiviteten i udsagnet (i det mindste når vi ikke har prosodien med). At skrive ‘jeg lover at ringe’ ville være for kraftigt et udtryk i forhold til ‘jeg skal nok’ ringe. Her vil jeg henlede opmærksomheden på de frekvente russiske udtryk: *не волнуйтесь* eller *не переживайте*. I dette russiske udtryk tages der bestik af samtalepartnerens mulige bekymring. Det er den samme mulige bekymring hos samtalepartneren, der adresseres på dansk, når man siger ‘skal nok’. Jeg vil derfor foreslå følgende oversættelse:

Не волнуйтесь / не переживайте. Он, скорее всего, дома. Я позвоню ему.

Et betonet 'nok' på dansk er altid ekspressivt. På russisk vil det betonede 'nok' ofte kunne oversættes ved hjælp af partiklerne *же* og *уж* eller faste udtryk i stil med 'jeg kan forsikre dig for' eller 'det kan nok være' :

Du kan nok forstå, at... – Ты же понимаешь, что....

Det kan nok være, at de fik noget at tænke over – Уж поверте, у них было о чем подумать eller Будьте уверены, у них уж было о чем подумать.

Alternativer til betoning af partikler

Ud fra eksemplerne med oversættelse af betonet og foranstillet 'nok', 'vel' og 'vist' til betonet *конечно* kunne det måske se ud, som om russisk i denne sammenhæng er fattigere på udtryk en dansk. Men det er ikke tilfældet. Eksemplene, der som sagt er hentet fra Krylova, skal alene bruges til at vise, hvad der sker, hvis man betoner udvalgte partikler på dansk og på russisk. Både russisk og dansk har andre muligheder. 'Selvfølgelig' kunne bruges synonymt med både 'nok', 'vel' og 'vist' med nødvendige ændringer i det efterfølgende ordvalg nogle steder: 'Selvfølgelig vil jeg ikke det' ('ej' duer ikke her), 'Selvfølgelig gør du det' ('så' duer ikke her). 'Vist gør du så' kan på russisk oversættes med en meget brugt imperativ-konstruktion: *Не переживай, успеешь*. 'Vel vil jeg ej' kan ligeledes oversættes til en meget brugt imperativkonstruktion: *Клянусь, не хочу* eller med et *Да что ты! ничего такого*. Det handler i udsagnene for den talende om at sætte hårdt ind over for samtalepartnerens misforståede bekymring. 'Vel vil jeg ej' lyder trodsigt og aggressivt ('Hvordan kan du tro det om mig?'). Oversættelsen med *конечно* er god, fordi 'Selvfølgelig vil jeg ikke det' også indeholder en hovedrysten over samtalepartnerens misforståelse, som også ligger i udtrykket *Да что ты!* Udtrykket *клянусь* (direkte oversat 'jeg sværger') har en konnotation af, at man vil forsikre samtalepartneren om noget, og her lægger den talende ingen skyld over på samtalepartneren, der er ingen anklage i udsagnet, kun et forsøg på at overbevise og at få en misopfattelse fjernet, som den talende måske selv har været skyld i.

Gradbøjning af betoning

Betoning kan gradbøjes og nuanceres farvemæssigt. Krylova (2010) anfører et meget spændende eksempel på tre sætninger, der har samme ordlyd ('kan det være, det er min skyld?') og ordstilling, men hvor intonation eller graden af betoning alene skaber en forskel:

1. Может, это мо-о-я вина (indre dialog i tredje person; ordet 'min' trækkes ud og betones)
2. Может, это моя вина? (henvendelse til anden person med et oprigtigt, neutralt spørgsmål; samme tryk på 'min' og 'skyld', men hovedbetoningen i sætningen ligger på det første ord *может*)
3. Может, это моя вина? (aggressivt udfald, udbrud i første person)

I sætning (1) tænker den talende over tingene: 'Måske det er min skyld'. Han er i en indre dialog, ser sig selv objektivt, udefra – man kan sige, at udsagnet står i 3. person

I sætning (2) 'Det er måske min skyld?' henvender den talende sig til en samtalepartner med et oprigtigt ment, neutralt spørgsmål. udtrykket står i 2. person.

I sætning (3) 'Er det min skyld, måske?!' er der tale om et følelsesmæssigt udbrud og et retorisk spørgsmål, hvorpå svaret efter den talendes mening kun kan være "Nej". Der er tale om et udbrud i første person.

Kun sætning (3) er ekspresiv. De to første er neutrale. Ekspressiviteten markeres ved, at den talende med sin intonation og farve i stemmen viser en følelse af forurettethed og aggression (i betydningen angreb er det bedste forsvar).

Ordstilling

Ekspressiv ordstilling handler om, at afsender deler sin perception med modtager, der trækkes nærmere på afsenders virkelighed. Narration er på russisk karakteriseret ved, at verballedet står på første plads. Eventyr begynder sådan: *Жил-был король* ('Der var engang en konge'). Afsender sætter scenen dramatisk med at begynde med situation og handling.

I Janko (2001, 14) hedder det, at "tilhøreren bliver suget ind i selve begivenheden" (*погружает слушающего непосредственно в гуцу событий*), når verbet foranstilles i indikative sætninger. Verbet, der er placeret forrest, er, siger Janko, i sådanne tilfælde ikke sætningens tema, men dens rema eller en komponent af rema⁷⁶.

Indledningsvis må det fastslås, at placering af verbet på første plads i en sætning på ingen måde er usædvanligt for russisk, og at fænomenet langt fra altid har nogen ekspressiv undertone. Der er endog teoretikere, der mener, at rækkefølgen Verbum-Subjekt er lige så almindelige som Subjekt-Verbum, mens andre modsat mener, at forekomsten af sætninger med foranstillet verbum er begrænset.⁷⁷

En sætning som: *Поеду я завтра на дачу*, hvor verbet står på første plads, er ikke mere ekspressiv end udtrykket med ligefrem ordstilling *я завтра поеду на дачу* (På dansk henholdsvis 'Jeg skal i sommerhuset i morgen' og 'I morgen skal jeg i sommerhuset'). Det afgørende er her, at *Поеду я завтра* og *Я завтра поеду* begge er tema, det kendte, idet man må forestille sig et forudgående spørgsmål: Hvad skal du i morgen? I svaret kan man – på dansk og russisk – så lægge vægten på 'skal' eller 'i morgen'.

Men i følge Janko er der altså en form for ekspressivitet på spil, når verbet er rema og foranstilles i sætningen. Janko exciperer en passage i Zoščenkos *Svjatočnaya istorija*, hvor der er mange eksempler på, at verbet er foranstillet. I nogle tilfælde er verbet rema, i andre tilfælde tema:

⁷⁶ Tema og rema er begreber fra Prager-strukturalisterne, der bruges til at belyse ledstilling. Frasen deles i to segmenter: tema ("det givne"), der opfattes som udgangspunkt for fremsættelse af en given ytring og oftest står først i en sætning, og rema ("det nye"), som oftest står sidst i sætningen og er det, som fortælles om tema. Ex: *Никишке в деревне любят все*. Her er *Никишке в деревне* tema, og *любят все* er rema. Forklaring på tema-remata og eksemplet er lånt hos Andersen (1996). Opdelingen i tema og rema er efter min mening ikke uproblematisk, idet det ofte kan diskuteres, hvad der er "nyt", og hvad der er "kendt" i et udsagn.

⁷⁷ Janko refererer selv til Berneker (1900): Die Wortfolge in den slavischen Sprachen, og Stepanov (1989): Indoeuropæiskoe predloženie. Johannes Kizach (2010) forsvarede i sin ph.d.-afhandling: *Ordstillingens funktion på russisk, sammenlignet med engelsk og dansk* den tese, at afsender vælger den mulige ordstilling, som er hurtigst, dvs. mest bekvemt at bruge. Kizach underbygger sin tese med sammenlignende analyser af dybdestrukturen i sætninger med samme ord, men forskellig ordstilling. Min egen holdning er, at ordstillingen aldrig kan være tilfældig, og at forskellig ordstilling giver forskellig betydning.

Nr.	Sætning	Verbet er (en del af) rema	Tema
1.	Поведал мне об этой истории один врач по внутренним и детским болезням ('Det var en læge med speciale i intern medicin og børnesygdomme der fortalte mig denne historie')		Поведал
2.	А сидит этот врач в своем кабинете... ('Denne læge sidder så i sin konsultation')	X	этот врач
3.	Входит гражданин средних лет... ('Ind kommer en midaldrende borger')		Входит
4.	 Осмотрел врач больного – ничего такого... ('Lægen undersøgte patienten – der var ikke noget')	X	врач больного
5.	Прописал врач больному нашатырно-анисовых капель... ('(Så) ordinerede lægen nogle salmiak-anis dråber til patienten')	X	врач больному
6.	Взял врач с собою инструмент, надел, заметьте, галоши и вышел со старушкой... ('Så tog lægen sit instrument med, og – hold nu ørene stive – trak galosjerne på og gik ud sammen med den gamle dame')	X	врач
7.	И вот поднимаются они в пятый этаж... ('De kommer altså op på femte etage')	X	Они
8.	Присаживается он к столу и быстро пишет удостоверение... ('Han sætter (så) sig hen til bordet og skriver hurtigt en attest')	X	Он
9.	Поднимается он вновь по лестнице... ('Igen går han op ad trappen')	X	Он
10.	И вдруг видит: сидит покойник Василий Леденцов на столе и сапог зашнурывает... ('Og pludselig ser han det: På bordet sidder afdøde Vasilij Ledencov og binder sine snørebånd')		покойник Василий Леденцов
11.	Очень удивился этому врач ('Det undrede lægen meget')	X	Врач

Janko gennemgår sætningerne én for en og redegør for, om det foranstillede verbum er rema eller ej, og om tema følgelig er rykket tilbage – eller i recession, som hun kalder det.

I to af sætningerne (*Поведал мне об этой истории...* og *Входит гражданин средних лет*) kan man diskutere, om det foranstillede verbum er rema eller tema. Isoleret behøver disse sætninger derfor ikke at have nogen tone af ekspressivitet. Men i flertallet af sætningerne er verbet rema. Ekspressiviteten i flertallet af sætningerne smitter af på de få sætninger, der isoleret set ikke er ekspressive, således at de bliver underordnet en dominerende kommunikativ strategi, hvor verbet hver gang kommer først. Selv er jeg mest tilbøjelig til at tro, at det ikke er afgørende, om verbet er rema eller ej. Det afgørende er den i konteksten vedholdende brug af foranstillet verbum, der gør fremstillingen intens, med blikket på selve den begivenhed, der foregår, og først derefter på ophavsmanden.. Om man siger: *Осмотрел врач больного* eller *врач осмотрел больного*, eller om man siger *Взял с собою врач инструмент* eller *Врач взял с собою инструмент* er ikke lige meget. Sætningen med foranstillet verbum er ikke neutral, men giver en særlig virkning.

Janko (2001, 197) kalder virkningen ”эффект умозрительного наблюдения”, dvs. der skabes en illusion af, at tilhøreren selv observerer begivenheden. Hun nævner afslutningsvis, at foranstillet

verbum er almindeligt i fortællinger, eventyr og anekdoter. Det man især skal lægge mærke til, at verbet ikke alene er foranstillet subjektet, men også står før de steds- og tidsbetegnelser, der ellers plejer at komme først i den russiske syntax. (Fx: Сидит покойник Василий Леденцов на столе и сапог зашнурывает i stedet for: На столе сидит покойник...)

I sine film bruger Hitchcock undertiden et lignende narrativt kneb, idet han med kameravinklen anlægger tilskuerens synsvinkel. Der skabes en illusion af, at man selv er med i filmen og nærmer sig et hjørne, tilskueren ser kun dét, han ville se, hvis han selv gik der. På den måde bliver oplevelsen stærkere og mere uhyggelig.

Hvis Zoščenkos tekst skal oversættes til dansk, således at ekspressiviteten kommer med, gælder det om at gøre fremstillingen sansende for på den måde at skabe en illusion af, at begivenheden foregår for øjnene af tilhøreren, lige nu. Man kan på dansk ty til historisk præsens (som Zoščenko også bruger i nogle af sætningerne, men ikke i alle), præteritum (der udtrykker, at noget sker samtidig med noget andet) og omvendt ordstilling og fremhævelse af fortælle-markører som 'altså', 'så' (Zoščenko bruger også *вот, и, а, заметьте*) og andre adverbialer, der skærper tilhørers opmærksomhed:

Det var en læge i intern medicin og børnesygdomme der *fortalte* mig om historien.... (altså ikke: 'En læge ...har fortalt mig historien')

Denne her læge *sidder* *altså* i sin konsultation...

Ind kommer en midaldrende borger...

Lægen *undersøger* patienten – der *er* ikke noget

Nogle *salmiak-anis dråber bliver ordineret* til patienten

Så griber lægen sit instrument og tager – *hold nu ørene stive* – galosjerne på, og *går* ud sammen med den gamle dame ...

Og *dér kommer* de så op på 5. etage...*Hurtigt skriver* han en attest

Igen går han op ad trappen...

Så *ser* han det pludselig: *På bordet sidder* afdøde Vasilij Ledencev og *binder* sine snørebånd...

Som sagt skal det understreges, at brugen af foranstillet verbum er på sin plads i en fortælling om noget fortidigt, hvor strategien er at gøre historien nærværende. Men hvis man fx kommenterer en fodboldkamp eller en anden begivenhed i fjernsynet, og tilskueren nu ikke er med i fantasien, men on-line, så duer denne strategi ikke, nu gælder de normale regler:

Тренер Белов выпускает на площадку Евгения Паушутину. ('Træner Belov sender Evgenij Paušutin på banen'). Man vil ikke kunne sige: Выпускает тренер Белов на площадку Евгения Паушутину ('Ind på banen sender træner Belov nu Evgenij Paušutin') – ytringen er kun sproglig korrekt, hvis den er et referat af noget der skete i går eller på et andet tidspunkt i fortiden.

Når man kommenterer online og siger: "Madonna kommer ind på scenen. Hun se strålende ud." Så hedder det: На сцену выходит Мадонна. Выглядит она потрясающе. (I en sådan online-kontekst ville vi heller ikke på dansk sige: 'Ind på scenen kommer Madonna...')

Med udgangspunkt i det oversatte teksteksempel fra Zoščenko kan man udlede, at syntaks også på dansk kan bruges på en ekspressiv (intens, dramatisk) måde, fx ved at sætte rema (det nye) frem foran i sætningen: 'Det var en læge...', 'Ind kommer...', 'Nogle salmiak-anis dråber bliver ordineret...', 'Igen går han...', 'Så griber...', 'Dér kommer de så op...', 'Hurtigt skriver han...'. 'På bordet sidder..' Helt som på russisk kan man ikke gøre, da verbet på dansk ikke kan stå på første

plads i en sætning (undtagen i spørgesætninger og i imperativ), men princippet er det samme i både dansk og russisk: Det er rema, der systematisk foranstilles tema.

Foranstillet verbum er ikke kun udbredt i fortælling, eventyr, anekdoter, men ikke overraskende også i russiske digte og folkesange:

Вяжет дева кружева
Пляшут звезды на трубе
(Zabalotskij)

Pigen binder kniplinger
Stjernerne danser på skorstenen

Закружилась листва золотая
В розовой воде на пруду
(Esenin)

Det gyldne løv drev rundt
I dammens lyserøde vand

Не слышны в саду даже шорохи....
(Folkesang)

Selv [løvets] raslen høres ikke...

Плещут холодные волны...
Носятся чайки над морем
(Soldatersangen *Var' jag*)

Kolde bølger danser
Måger hæver sig over havet

Встал над жертвой облак дыма
Песня хора весела
Но *разит* неотвратно
Аполлонова стрела
(Brjusov)

Der rejste sig en tågesky over ofret
Korets sang var munter
Men Apollons pil
rammer ufravigeligt

På tysk og dansk kan den omvendte ordstilling accepteres i digte (hvor syntaktiske regler er mindre rigide), men ikke ellers:

Sah ein Knab ein Röslein stehn
[...]
War so jung und morgenschön
Lief er schnell es nah zu sehn
Sah 's mit vielen Freuden
[...]
(Goethe)

Sig nærmer tiden, da jeg må væk...
(Blicher)

På dansk skal der som regel sættes et ord ind på sætningens førsteplads, for at den omvendte ordstilling verbum-subjekt bliver acceptabel, men det afgørende er, at rema er foranstillet tema og fremkalder en sanselig effekt, så tilhøreren har en illusion af at være til stede og opleve selv:

Der *dukker* af disen min fædrene jord...
Der *ruller* de bække så tungt gennem dal....
Mørkt *stiger* en høj over kornhavet *op*...
(Aakjærs digt 'Jylland')

Alvorlig *taler* ved alfarvej
Med grønsvær dækket de gamles grave...
(Johs. V. Jensen)

Remas foranstillede placering i sætningen giver også drama og intensitet til skrevne tekster, som skal læses op. Janko påviser, at foranstillet rema i skriftsproget er en måde at levendegøre fremstillingen, samtidig med at skriftsprogets kompleksitet og informationstæthed bevares. Janko præsenterer eksempler på hvad hun kalder superposition af rema, dvs. at der er rema i starten og i slutningen af sætningen. Her er tre af hendes eksempler fra nyhedsoplæsning i radio/tv:

Интересный метод обработки трансформаторов разработан в США ('En ny metode til forbedring af transformatorer er blevet udviklet i USA')

Известный немецкий писатель Эрик Мария Ремарк умер вчера в предместье Бонна ('Den kendte tyske forfatter Erik Maria Remarque døde i går i en forstad til Bonn')

Новые волнения вспыхнули в этом году на улицах Бруклина ('Der er i år udbrudt nye uroligheder på Brooklyns gader')

På neutralt russisk vil rækkefølgen være tid-sted-handling⁷⁸, dvs. på neutralt skriftsprog ville sætningerne lyde således:

В США разработан интересный метод обработки трансформаторов ('I USA har man udviklet en interessant metode til forbedring af transformatorer')

Вчера в предместье Бонна умер известный немецкий писатель Эрик Мария Ремарк ('I går, i en forstad til Bonn, døde den kendte tyske forfatter Erik Maria Remarque')

На улицах Бруклина в этом году вспыхнули новые волнения ('På Brooklyns gader er der i år udbrudt nye uroligheder')

Eksemplerne fra nyhedsoplæsningen bryder rigtigt nok med almindelige russiske syntaks-regler, idet nyheden (et rema) trækkes frem i sætningen og fortrænger tids- og stedsangivelsen herfra. Tid / sted rykker som det andet rema bagest i sætningen. Tilbage i midten bliver handlingen, som så må være tema. Men svagheden i eksemplerne er, at alt i ytringerne er nyt, alt er rema. For mig er det afgørende her ikke, om vi taler om tema eller rema. Det afgørende er, at ordstillingen omkalfatres for at trække det mest interessante frem.

⁷⁸ På russisk sætter man scenen, først tid og sted og derefter handling.

Delkonklusion om emfase og ordstilling

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Emfase og ordstilling

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Syntaks

Funktion (betydning): *Emfase:* Afsender kan med udbrud reagere på noget han ikke havde forventet, og ved betoning sikre, at budskabet trænger igennem til modtager, der måske forventer at høre noget andet.

Verballeddet på første plads i sætningen: Afsender deler sin perception med modtager; afsender dramatiserer beretningen, sætter scenen ved at begynde med situation og handling

Grammatisk kendetegn/særtræk: Betoning af det element, som modtager ikke forventes at være opmærksom på. Russisk har særlige udråbsord og partikler, der bruges til at markere betoning. Verballed rykker frem på første plads i narration. Rema trækkes foran tema.

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktionen mellem følelse og fornuft: Fortrinsvis privat stemme/talesprog. Omvendt ordstilling med verbet på første plads også udbredt i litterært sprog som et narrativt virkemiddel.

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): Verballeddet på første plads er (3) - det handler om at bringe virkeligheden nærmere; afsender deler sin perception af virkeligheden med modtager. Emfase er afsendercentreret (1 ved udbrud, ellers 2), når afsender giver udtryk for at opleve noget anderledes (bedre eller værre) end forventet, men kan også være modtagerorienteret – (4), når afsender prøver at imødegå modtagers formodede forventninger. (5) – den poetiske funktion kommer i spil ved gentagelse af den omvendte ordstilling i digte og narrativ fremstilling.

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Emfase er analogt indkodet i den forstand, at den ekspressive fokus får en paralingvistisk-kropssproglig betoning og intonering, der direkte afspejler den bagvedliggende følelse. Omvendt ordstilling med verballeddet på første plads er digitalt indkodet.

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system): Emfase er en oprindelig ekspressiv form i sin egenskab af følelsesmæssigt udbrud. Verballeddet på første plads er en integreret del af det lingvistiske system

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Emfase og foranstillet rema udfordrer sprogsystemet, som kan klare sig uden. Begge fænomener er markører for input-grammatik. Den omvendte ordstilling er tilpasset sprogsystemet.

Partibus inferior jacet interjectio cunctis,
ultima namque sedet et sine laude manet.

Traurig ist das Los der Interjektion, weil
sie unter allen Redeteilen die niedrigste Stelle
einnimmt. Niemand spendet ihr Lob.

Curtius 1954, 165

Ekspressivitet og syntax III. Interjektioner

Problemet med interjektionerne som ordklasse

I sin artikel ”Nogle problemer omkring ordgrammatikken” (1970) slår Erik Hansen fast, hvordan lingvister klassificerer ord i ordklasser:

Man undersøger ordenes evne til at udfylde visse karakteristiske syntaktiske funktioner. Deres forskellige syntaktiske egenskaber synes at være nøje forbundet med deres indhold af fleksiver, en højfrekvent morfemtype, der optræder i lukkede paradigmer og som tilhører sprogets mest stabile lag, både mht. inventar og funktion. Et substantiv er således et ord, der indeholder et numerus-, et bekendtheds- og et kasusfleksiv; et adjektiv er et ord der indeholder et genus-, et numerus-, et bestemtheds- og et komparationsfleksiv etc.

Interjektioner har lige netop ikke sådanne fleksiver, og derfor har grammatikere igennem tiderne haft det svært med dem, men dog indplaceret dem i en egen ordklasse. Deres særlige grammatiske status tilskrives traditionelt deres morfologiske uforanderlighed (de bøjes ikke eller er stivnede faste udtryk, der optræder i en bøjningsform, som der ikke kan ændres på), deres fonemkombinationer, som kan afvige fra sprogets fonotaktiske struktur, og deres syntaktiske autonomi – generelt er de ækvivalenter til sætninger. Ordklassen interjektioner er hos nogle grammatikere blevet en skraldespand, der skal rumme lingvistiske elementer, som har været svære at kategorisere, herunder også onomatopoieta.

Jeg har tidligere (i kapitlet om lyd og ekspressivitet) udgrænset deskriptive lydord (onomatopoieta) fra klassen af interjektioner, selv om de også er ækvivalenter til sætninger og også markerer sig ved afvigende fonemkombinationer. De pågældende lydord (‘vov’, ‘bang’) er ækvivalenter til deskriptive sætninger, men er syntaktisk og semantisk afvigende fra interjektionerne.

I nærværende kapitel vil jeg – som en sideeffekt af min redegørelse af interjektionernes ekspressivitet – søge at etablere en klasse af primære og sekundære interjektioner på baggrund af deres fælles syntaktiske og semantiske egenskaber.

Primære interjektioner

Fra et psykologisk perspektiv kan nogle interjektioner siges at være skrig fra det indre liv, men i sproget tjener de flere formål end at være udbrud. Deres funktion kan være at vise følelse i andres nærvær og at fremkalde empati hos samtalepartneren. I den forstand er de hvad jeg vil kalde ekspressive diskurspartikler. Interjektioner af denne type er stiliserede naturlyde, såsom: ‘Av’ (smerteskrig), ‘uh(a)’ (skrækskrig), ‘åh’ (ulykke-skrig), ‘ah’ (nydelses-støn), ‘ak’, ‘tsk’ (suk), ‘aha’, ‘hm’, ‘nå’ (brummen), ‘ups’ (udbrud når man snubler eller taber noget), ‘fy’ og ‘føj’(spyttelyd), ‘addd!’ [ikke-autoriseret stavemåde, findes ikke] (lyden af at brække sig). Deres betydning er bred og konkretiseres i de sammenhænge, hvor ordet indgår. ‘Fy’ og ‘føj’ kan bruges

synonymt i udtryk som 'fy for fanden' og 'føj for den lede', men 'fy' kan bruges i betydningen 'skam dig', hvad 'føj' ikke kan, og 'føj' kan bruges i betydningen 'hvor ulækkert!', hvad 'fy' ikke kan. De stiliserede naturlyde kaldes primære interjektioner.

Eksempler på afvigelser fra sprogets fonotaktiske struktur er på dansk 'åh', 'uh'; disse lange vokaler forekommer ellers aldrig i begyndelsen af et ord. Det kan forekomme, at deres stavemåde varierer, hvilket også er en afvigelse. På russisk er tilsvarende eksempler *ой*, *эх*, på engelsk 'oh', tysk 'o', 'ach', fransk 'aï'. Når sådanne ord afviger fra sprogets norm, kan det skyldes, at de efterligner naturlyde. Men man skal også notere sig, at ordene, selv om deres lydside afviger, alligevel er tilpasset det enkelte sprogs foneminventar og derfor staves og lyder forskelligt fra sprog til sprog. Interjektionerne underkastes desuden det russiske sprogs stærkt produktive orddannelsesmekanismer, fx *охохоноушки* ('ahaha', 'uha-uha', 'åh-åh'), *агушки* ('ak-ak'), *агуноушки* ('ak-ak-ak') *аиньки* ('jamen-jamen'), *нетушки* ('niks, nul putte'), *спасибочко* ('tak-tak'). Disse fænomener er kort behandlet i kapitlet *Ekspressivitet og Morfologi II*, afsnittet *Ekspressiv orddannelse i andre ordklasser*.

Sekundære interjektioner

Synonymerne til de primære interjektioner kaldes sekundære interjektioner; de adskiller sig fra de primære ved at være stivnede taleformer, fx disse franske sekundære interjektioner, hentet fra Drescher 1997:

Allez, arrête, attends, attention, bâteme, carrément, dieu merci, écoute, enfant de chienne, dis / dites donc, encore hereux, grand dieu, fuck you, la vache, ma pauvre, merde, mon dieu, mon vieux, pauvre toi, regarde, sans blague, seigneur, tabarnak, tabarouette, tiens, tu parles, voyons donc.

Eksempler på sekundære interjektioner på dansk er stivnede udtryk/bøjningsformer og faste udtryk som 'hør!', 'hold da kæft', 'ved gud', russiske *слава богу* ('gudskelov'), *зосноду* ('gud'), *черт возьми* ('for fanden'), *давай* ('så!'), *послушай(те)* ('hør!'), engelsk 'come on' ('c'mon'), 'by Jove'. (Russiske ekspressive sekundære interjektioner behandles yderligere i deres egenskab af kraftudtryk i kapitlet herom).

Som det ses, kan de sekundære interjektioner tilbageføres til tre kilder: Bandeord eller invektiver (merde, bâteme, tabarnak), imperativer (allez, attends, écoute) samt kontakt-udtryk (mon vieux, ma pauvre).

I sin artikel "French Interjections and their Use in Discourse" påviser Martina Drescher (1997), at de sekundære interjektioner er stærkere end de primære, som har mistet noget af deres kraft på grund af deres hyppige brug. De primære kan dog forstærkes ved at blive gentaget, fx på russisk *ой-ой-ой*. Drescher påviser, at primære og sekundære interjektioner ofte optræder sammen, eksempler:

Ah oui, ah bon, ah oui d'accord, ah ben très bien oui, ah dis donc, eh seigneur, oh ben oui, tu parles.

Interjektioners funktion i dialog

Om samtaler og interjektioner generelt

Interjektioner optræder fortrinsvis i samtale. Samtaler kan have vidt forskellige formål. De samtaler, der føres på arbejdspladser og i forretningsmæssigt øjemed har to yderpunkter: Det ene er de explorative (også kaldet lærende) samtaler, hvor parterne skal finde ud af noget sammen og hvor begge parter bliver klogere på emnet og på hinanden, og det andet er de såkaldte vanskelige

samtaler, hvor den ene part skal bibringes en forståelse for noget, han nødig vil høre og måske slet ikke er forberedt på, fx at han skal ændre sig eller fyres. Imellem disse yderpunkter ligger der typer af samtaler, hvis formål fx er at udveksle information, at give og modtage beskeder, at opretholde social kontakt, herunder at vise hinanden interesse og give støtte samt at dele glæder og bekymringer. Private samtaler dækker samme spektrum, men fordelingen af samtaletyperne vil være anderledes end på en arbejdsplads.

Samtalen kan være saglig eller emotionel, jf. transaktionsanalyse (som er omtalt i indledningen, afsnittet *Hvad er ekspressivitet*); deltagernes personlighed og sindstilstand betyder meget for kommunikationen, ligesom hensynet til individernes identitet, fx at vise respekt, spiller ind.

Samtalernes psykologiske og saglige indhold og formål er ikke i fokus her, det er rammerne for samtalen der er det interessante, når vi taler om interjektioner. Karcevskij (1941) ser interjektioner som introduktionssignaler til begrebslige sætninger:

Le plus souvent les exclamations sont employées [...] pour introduire une phrase conceptuelle (1941, 72)

Interjektioner indvarsler den talendes holdning til dét, han skal til at meddele:

Ох уж эти мне кумушки! ('Åh, alle disse sladdersøstre!')

Эх, молодость, молодость! ('Ak, den ungdom, den ungdom!')

Logisk set er den indvarslede (sætningsintroducerende) interjektion samtidig en reaktion på en anden forudgående meddelelse, og i denne sætningsforbindende funktion skimter Karcevskij da også flere interjektioners oprindelse.

Forholdet mellem interjektion og sætning er gensidigt. På den ene side er sætningen en begrebslig konkretisering og hermed betydningsmæssig indsnævring af den semantisk brede interjektion, på den anden side foregriber interjektionen sætningen. Interjektionens kernebetydning implicerer, at den ikke kan indvarsle et hvilket som helst sætningsindhold. Hvis interjektionen fx introducerer en overraskelse, vil den med sin klangfarve og intonation på forhånd tilkendegive, om der fx er tale om en overraskelse, og om denne er behagelig eller ubehagelig. Den efterfølgende sætning konkretiserer herpå, hvori overraskelsen består.

Karcevskijs ontologiske sætningsmodel

Karcevskij udvikler en ontologisk sætningsteori, der afdækker den lingvistiske struktur i samtaler. Den tager udgangspunkt i selve begrebet tale. For at tale må man nødvendigvis være to, og sætninger er da at opfatte som udvekslingsenheder i en dialog. Denne afspejler et møde mellem to viljer (*rencontre de deux volontés*) og former sig som en duel, hvor den ene talende tilskynder den anden. Tilskyndelsen (*incitation*) kan forme sig som den interrogative sætning, hvis ufuldendte og anspændte intonation afspejler en vis uro eller usikkerhed over for det ukendte. – en uro, som det pålægges samtalepartneren at få til at forsvinde. På spørgsmålet: *Что такое кит?* ('Hvad er en hval?') ville et tilstrækkeligt svar være: *-Это зверь* ('Det er et dyr'), men talesproget foretrækker: *Кит – зверь такой* ('En hval – det er en slags dyr'). Svaret, udsagnet, forener i sin intonation spørgsmålets spænding ('En hval –') og svarets afspænding ('det er en slags dyr'). Derved bygges der bro over kløften mellem de to samtalepartnere. Dialogen kan nu forme sig som en udveksling af udsagn. De to sætningstyper – spørgsmålet og svaret – er intonationsmæssige oppositioner. Udsagnets intonationsmæssigt afspændte del ('en hval –'), som hverken er et svar eller indeholder nogen tilskyndelse, er dialogens nulpunkt (*zero de dialogue*). Den svarende kan blive tilskyndt blot ved at svare med et spørgsmål (*a?*). Tilskyndelse kan antage form af rene viljesytringer, der ikke

kræver svar (fx en ordre). En sådan sætningstype kalder Karcevskij falsk dialog (”le faux dialogue”).

Karcevskijs ontologiske sætningsmodel omfatter da:

- Den interrogative sætning, repræsenteret ved *a?*,
- den non-interrogative sætning (af typen –’er en slags dyr’), repræsenteret ved ‘ja’ (*da*) og ‘nej’ (*net*) og deres fælles synonym ‘hm’ (*zm*) med de vokaliserede *aza*, *ozo* (‘aha’),
- viljessætninger repræsenteret ved *эй!* (‘hov-der!’), *ну-ну!* (‘nej-nej!’), *на!* (‘her!’) *нет!* (‘pst!’)
- udsagnet, dialogens nulpunkt, af typen: ‘en hval – det er en slags dyr’ eller *ау!* (‘oh, av’), *оу!* (‘åh’) *ох!* *ах!* (‘ak’)

Karcevskijs ontologiske sætningsmodel er som det er fremgået et forsøg på at fordele interjektionerne på forskellige funktioner i dialogen. Jeg vil gå videre i den retning og placere interjektionerne i første, anden og tredje person samt udvide inventaret med sekundære interjektioner. Karcevskij nævner ikke eksplicit, at interjektioner også bruges til at vedligeholde kontakten mellem de talende, men har denne funktion med implicit, idet man kan betragte modtagers medlevende korte kommentarer og lytte-lyde (‘ja’, ‘enig’, ‘hm-hm’, ‘jamen dog’) som svar under forløbet.

Vi når således frem til, at interjektioner er illokutionære markører (eller med min foretrukne betegnelse: diskurspartikler), hvis funktion er at være ramme om ”turntaking” (samtalepartneres skiftende ture). De bruges i ”framing positions” for samtaler, i optakter til, i vedligeholdelsen af kontakten mellem afsender og modtager og i afslutninger på sætninger/turntaking i samtaler.

Interjektioner kan også stå midt i en sætning; dette forekommer, når de er optakter eller betoningsmarkører til et enkelt ord: ‘Han er åh så klog’; *мой отец эх и рассердился* (‘min far blev noget så gal’).

Inddeling af interjektioner i første, anden og tredje person

Som en videreførsel af Karcevskijs ontologiske sætningsmodel, vil jeg afslutningsvis opdele interjektionerne i første, anden og tredje person og anføre de ekspressive varianter.

Første person vedrører den talende selv: *Ой* (‘uh’, ‘åh nej’) eller *заче́м* (‘gud’), hvor der er tale om et udbrud, subjektets ekspressive reaktion på noget, der sker. Afsender er overrasket, lettet, tilfredsstillet, taknemlig, forskrækket, ulykkelig. Afsender skal have øjeblikkelig afløb eller lindring.

- *Он заболел раком* (‘Han har fået kræft’)

- *Тьфу!* (‘Fy for pokker!’)

Ага! кричала Лида (‘Aha! råbte Lida’)

Ой как я здорово искупалась! (‘Ih hvor var det skønt at være i vandet!’)

Ordet ‘tak’ (*спасибо, благодарю*) med emfatiske varianter, såsom ‘tusind tak’ (*спасибо огромное*) hører hjemme i denne kategori.

Afsender kan tale med sig selv:

Она кружилась, а папоротники закручивались вокруг ее ног, пока она не упала.

- *Ой!* ('Hun drejede rundt, men bregnerne snoede sig omkring hendes fødder, så hun faldt. – Uh!')

Anden person appellerer til samtalepartneren. *Ну, ты даешь* ('Du er ikke ked af det, hva?') eller *Давай* ('Så!', 'Come on!'), *На* eller *Послушай* ('Hør nu her'), eller *скажи-ка* ('sig mig lige').

Appellen til samtalepartneren kan være indledningen ('Nå, min ven..', *Ну-ка*), men også afslutningen på en sætning: 'Ikke?', 'vel?', 'hvad?', russisk: *Правда?, не правда-ли?, что?, что-ли?* Nogle af interjektionerne kan såvel optræde i indledningen som i afslutningen. Her udfordres samtalepartneren og tvinges på banen.

Henvendelsen til modtageren er ikke nødvendigvis ekspressiv, men kan være neutral og kulturel rigtig uden at være båret af eller at vække følelser: *Девушка!* ('unge dame!'). *Извините...* ('undskyld,..'). *Скажите пожалуйста* ('sig mig venligst...').

Henvendelsen til anden person sker ofte således, at man kalder på modtageren ved at bruge hans eller hendes navn. Syntaktisk fungerer brugen af et navn ligesom de appellative interjektioner. På russisk har man en vokativisk form, fx *Наташ*, (*Nataša*), *Андрюш* (*Andrjuša*), *Вань* (*Vanja*), men alle tiltaleformer, både et navn i grundform eller diminutivform, titler med Herr eller fru foran og tiltaleformer som 'min dreng', *сынок*, 'unge mand', *молодой человек* tjener samme syntaktiske funktion. De adskiller sig kun med hensyn til stil og ekspressivitet. I kapitlet om derivate formdannelse, diminutiver er de ekspressive former af egennavne gennemgået.

En særlig form for anden persons interjektioner ser vi, når afsender appellerer til fælles viden for at undgå uenighed eller få modtager med på sine tanker ved at signalere til modtager, at det, der siges, er noget den pågældende kender til selv eller har hørt om og måske endda har et medansvar for. Her bruges typisk det faste udtryk 'du ved', som på russisk hedder *знаешь*:

Знаешь я со старшей тоже намучилась, а средняя - ей 15 в самые трудные времена говорила – «Я не знаю как я буду себя вести, но я посмотрю сейчас что мне будет грозить» – вот и приходилось ко всему ещё и следить за своими поступками в расчёте на то что средняя смотрит за мной во все глаза.

'Du ved, jeg har også haft mine kampe med den ældste, og den mellemste på 15, hende sagde jeg til, når tiderne var allerslemmest – Jeg ved ikke endnu, hvordan jeg vil tage det, men nu må jeg se, hvilke ubehageligheder der venter mig – og så måtte jeg oven i købet passe på hvad jeg gjorde og ikke gjorde under hensyntagen til, at den mellemste nu holdt mig under stadig observation'.

Знаешь, я стал забывать имена, — сознался Кямал ('Du ved, jeg er begyndt at glemme navne, indrømmede Kjamal').

— *Знаешь, меня иногда просто пронизывает ощущение любви k жизни, — рассказывает Вика, непривычно zagorelaya dla nashih shirot i tol'ko chto vernuvshayasya iz gastroley po Venesuele ('Du ved, ind i mellem gennemstrømmes jeg af en følelse af kærlighed til livet – fortæller Vika, usædvanlig solbrændt for vores breddegrader og lige hjemvendt fra gæsteoptrædener rundt i Venezuela').*

И тут она сказала: — *Знаешь, лицо как газон. Бывает старый, но ухоженный, а бывает старый и неухоженный ('Og så sagde hun pludselig: – Du ved, et ansigt er som en græsplæne. Den kan være gammel, men velholdt, men ofte er den bare gammel og uplejet').*

Знаешь anser jeg for en ekspressiv, fordi denne illokutionære markør giver udsagnet en fortrolig, inddragende form.

Udtrykket *на тебе!* ('lige pludselig') har det samme ekspressive semantiske element som *знаешь*, nemlig at modtager inddrages. Oprindeligt består udtrykket af en interjektion *на* + en dativ af *ты: тебе*, kan direkte oversættes som 'Her! (har du)', og betyder 'lige pludselig' i betydningen: 'inden du ser dig om' eller 'lige med ét, du'.

Дочка так переживает что дружили - дружили с шести лет — и на тебе, пошло расхождение, и самое плохое что она остаётся почти одна. ('Min datter er så ulykkelig over, at de jo havde været venner – de var venner fra de var seks år gamle – og så, lige med et, du, bliver de skilt ad, og det allerværste er, at hun nu bliver næsten helt alene').

Я думал, делом займются профессионалы. И вот — на тебе! Самоубийство ('Jeg troede at professionelle havde hånd i hanke med det. Og så – inden du ser dig om: Selvmord!').

Tredje persons interjektioner handler om at kommentere på virkeligheden. (neutral form 'ja', 'nej', 'måske', 'ved ikke', ekspressive synonymer 'ja, for fanden', 'nej, for helvede', 'tja', 'øh', 'hvem ved?'). Svar-ordene Ja og Nej er i virkeligheden optakter, fordi det er underforstået, at spørgsmålet besvares i bekræftende eller benægtende form:

- Har du gjort det?
- Ja (= Jeg har gjort det)
- Nej (= Jeg har ikke gjort det).

På russisk kan man netop svare ved at gentage den sætning, afsender lige har sagt, eller blot fokusordet i den pågældende sætning: 'Har du læst bogen? – Ja. *Ты читал эту книгу?* – *Читал*.

Interjektioner bruges også til at vedligeholde kontakten. Mens afsender taler, kan modtager signalere, at han hører efter, er enig, uenig, forbavset, berørt, fornøjet etc. Interjektioner til vedligeholdelse af kontakten er fx *ага* ('aha', 'jaså'), *да-с* ('javel ja'), *эм* ('hm'), *так* ('nå'), *надо же* eller *ну и ну* ('nå da!'), *уж ладно* ('nå ja!'), *ах так* ('nå sådan!'), *ой* ('åh'), *ха-ха* ('ha-ha'). De pågældende interjektioner fordeler sig på alle tre personer. Prædikativer kan fungere som diskurspartikler, såsom *интересно* ('interessant'), *ужасно* ('forfærdeligt'), *хорошо* ('godt').

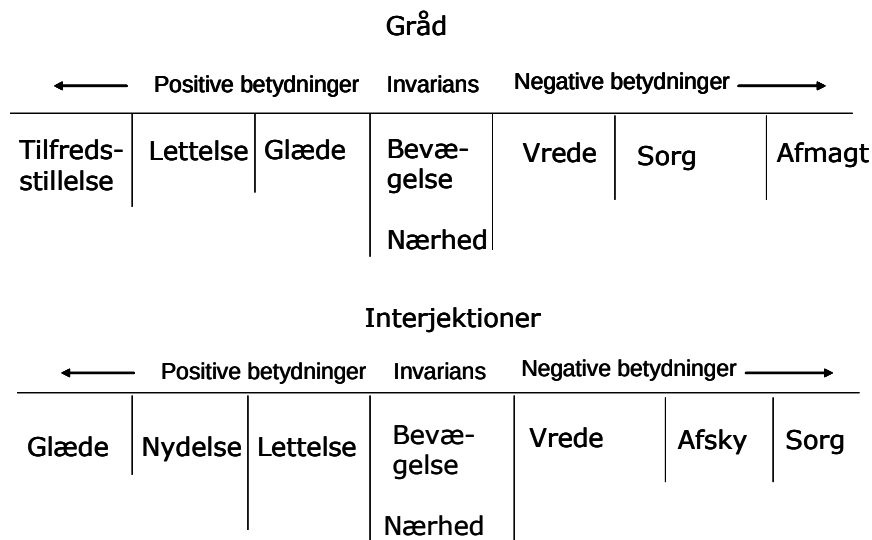
Nogle interjektioner kan kun stå først i sætningen eller foran et ord, der skal fremhæves (fx *ой* ('åh')). Andre kan kun stå efter en sætning ('ikke?', 'vel?', fransk 'hein?', *правда?* ('ikke sandt?'))

Med fordelingen af interjektioner på første, anden og tredje person i en videreførsel af Karcevskijs ontologiske sætningsmodel forekommer mig at være lykkedes at etablere interjektionerne som en klasse af illokutionære markører / diskurspartikler. Inventaret af interjektioner er ganske vist heterogent, i det det omfatter lydefterlignende udbrudsord, konventionelle kraftudtryk, stivnede verbalformer og partikler, men der er funktionelle fællestræk: Ordklassens fællestræk er den syntaktiske funktion at danne rammen om samtalerne turntaking, inklusiv optakt, henvendelse, vedligeholdele af kontakt, reaktion/svar.

Interjektioners polysemi og register af betydninger

Interjektioner – specifikt de primære, som efterligner menneskers skrig og udbrud – er ekspressive af natur. De er udtryk for afsenders følelser og dækker et bredt spektrum af betydninger. Deres polysemi skyldes netop, at de er udtryk for følelser. Afsender står midt i en situation, som han bliver overvældet af og ikke kan se tydeligt. Når noget kommer for tæt på, bliver det uklart. Afsender kan være i et dilemma og uafklaret. Derfor kan de umiddelbare følelser være uklare og blandede og

dække et bredt betydningsfelt. I figuren nedenfor sammenlignes interjektionernes betydningsfelt med potentielle betydninger af det kropssproglige udtryk 'gråd':

Det ses også, at der er en invariants: Fælles for det kropslige følelsesudtryk og interjektioner er nærheden til afsender.

Det brede register af følelsetoner, som interjektionerne repræsenterer, omfatter fx:

- Ja og nej og deres mellemformer
- Glæde, lystighed
- Begestring, benovelse
- Velvære, nydelse
- Lettelse
- Forbavselse
- Vrede og beklagelse (sorg, smerte, utilfredshed, ærgrelse, irritation)
- Afsky, væmmelse, ubehag
- Frygt, skræk
- Vågnende forståelse eller erindring
- Inddragelse
- Medfølelse
- Bebrejdelse
- Hån, ringeagt

Nogle, specielt visse af de primære, interjektioner som fx *ou* ('åh') vil kunne indgå i alle følelsesudtryk.

Ja, nej og mellemformer

'Ja' og 'nej' kan være neutrale, men optræder også undertiden som følelsesudbrud. 'Ja!' kan man udbryde, når man oplever noget stærkt positivt, og 'Nej!' kan man udbryde, når der sker noget, der forfærder en eller byder en imod. Dette gælder også for *da* og *hem* på russisk. Den denotative funktion af 'ja' er at udtrykke resultatet af en overvejelse eller svar på noget, som man ikke er følelsesmæssigt engageret i, fx "Ligger Oslo i Norge? – Ja."

'Ja' med ekspressive varianter er: *Да-да !* 'Ja-ja'; *Гм!* 'hm'; *Ага! Ээ! Ого! Угу!* 'aha'; *Ещё бы!* 'det skulle bare mangle'; *То-то!* 'det er jo det!'; *Вот то-то и оно!* 'Lige netop!'; *Надо же!* 'jamen dog', 'jamen altså'.

– *Ты бы хотел играть со мной в одном спектакле?*

– *Ну, еще бы* (Aksenov, 26) ('Kunne du tænke dig at spille sammen med mig i et teaterstykke? – Ja, mon ikke!')

Ещё бы har en ekspressiv merværdi i forhold til *да*, som en afspejling af den talendes følelsesmæssige reaktion på det, han skal tage stilling til: 'Om jeg vil? Er det noget at spørge om? – Ja!'

Надо же betyder 'jamen (dog / altså)' og udtrykker forbavselse, undren, noget man næsten ikke kan tro:

Допустим, вы приходите на работу..., а там висит фотография в траурной рамке и подпись, дескать, вчера на таком-то году жизни... И вы: 'Господи! Мы же только в среду с ним договаривались в ближайшие выходные пойти на рыбалку. Ну надо же! ...' А на этой фотографии человек, живой человек, который побрился, повязал галстук, причесался, и сфотографировался, и хотел, чтобы фотография получше вышла, и не думал, что эта фотография будет вот так висеть.

'Lad os sige, De kommer hen på arbejde..., og dér hænger et fotografi i sørge-ramme med teksten, at i går, så og så mange år gammel ... Og De: 'Gud! Så sent som i onsdags aftalte han og jeg at tage ud og fiske i næste gang vi havde en fridag. Jamen altså!... Og på dette fotografi er et menneske, et levende menneske, som har barberet sig, bundet sit slips, friseret sig og fået taget et billede og har ønsket, at dette billede blev rigtig godt og ikke tænkt på, at dette billede skulle komme op at hænge sådan her'.

То-то fungerer som ekspressiv variant til *да* i et tilfælde som:

– Тепер я буду работать строго по плану.

– Ну то-то ж ('Fra nu af vil jeg arbejde strengt efter planen'. – 'Ja, det håber jeg sandelig også!')

– Уж было сказано давно о том, что молодость с годами приходит

– Вот то-то и оно

('Det er gammel visdom, at ungdom kommer med alderen. – Ja, det er nemlig rigtigt')

Ligesom *да* er *то-то* dybest set en gentagelse af det, der lige er blevet sagt.

Нem har også sine ekspressive synonymmer:

Дудки я туда пойду ('Gu' går jeg ej derhen!'; Aksenov, 8)

Хотели мы выполнить план. Куда! И нормы не выполнили ('Vi ville overopfylde planen. Ja, god morgen! Ikke engang normen levede vi op til')

– Он не ругался? ('Blev han ikke gal?')

– *Еще бы ругался!* ('Det sku' bare mangle!')

Но-но! Юрка рассердился. Полегче ты! ('Så-så! Jurka blev vred. Rolig nu!')

Mellemstadiet mellem 'ja' og 'nej'

Mellemstadiet mellem Ja og Nej dækkes også af interjektionerne:

- *Ну что?*
- *Гм.... Скажу тебе завтра* ('Hvad siger du så? – Jah...Du får besked i morgen')
- *Как тебе здесь нравится? Блеск, что?*
- *Ну, не знаю* ('Hvad synes du om stedet her? Fedt, ikke? – Tja, jeg ved ikke rigtig')
- *Никуда без меня не поедете!*
- *Ого!*
- (‘I skal ingen steder uden mig! – Nå!’)

Glæde, lystighed og begejstring, benovelse

Ха-ха! Гэ-гэ! Гу-гу! Го-го! ('Ha-ha, hæ-hæ, hi-hi. Ho-ho')

Ох и баба! ('Sikken et kvindfolk!')

Ай да молодец! ('Nej, hvor er det godt gået af ham/hende!')

Девка-то, девка, господи ты боже мой ('Hold da helt kæft sikke en pige!'; Aksenov, 17)

Она в стареньком платьице и в драных тряпках на босу ногу, но ей-богу, ей не повредило бы даже платье, сшитое из бумажных мешков Мосхлебтопра ('Hendes lille kjole var noget gammel, og hun havde bare fødder i de slidte træningssko, men ved gud, selv i en kjole af papirsække fra Moskvass brødforsyning ville hun se godt ud')

Никто не думает о том, что нам надо отдохнуть. Дудки! Уедем! Ура! ('Ingen tænker på, at vi trænger til at slappe af. Fandme! Vi tager af sted, gør vi! Hurra!')

Velvære, nydelse

Старость то эхма! А молодость ой-ой! ('Alderdom er ak og åh! Ungdom er oj-oj!')

Ой, как я здорово искупалась! ('Ih hvor var det dejligt at være i vandet!'; Aksenov, 23)

К черту, как здесь хорошо! ('Hold kæft hvor er det godt her!')

Lettelse

Ой как я испугалась! ('Ih hvor blev jeg forskrækket')

А-а! Это ты! А я уже думала, что у нас в квартире вор ('Åh! Er det dig! Jeg troede sørme at vi havde em tyv i lejligheden')

А-а! Облегченно вырвалось у Вари ('Pyh! udbrød Barja lettet')

Фу, слава богу, обрадованно заговорил Ян ('Føj, gud være lovet! lød Jans glade stemme')

Forbavselse, overraskelse

Боже, это ты. Какая встреча! ('Gud, er det dig? Dejligt at se dig!')

Вот сюрприз! ('Hvilken overraskelse!')

Vrede og beklagelse (sorg, smerte, utilfredshed, ærgrelse, irritation)

Ай, как стыдно! ('Nej, hvor flovt!')

Ой, больно! ('Av, det gør ondt!')

Фу-ты досада! ('Øv, hvor surt!')

Эх, жалко, прерывает меня Юрка ('Æv hvor ærgerligt, afbryder Jurka mig'; Aksenov, 8)

А, черт, сказал Ваня и снова стал со злобой вбывать в сапог ('For fanden da også, sagde Vanja og begyndte igen i raseri at trække støvlen på'; fra Den store Tjekkisk-Russiske Ordbog 1952)

Надо же ('Jamen dog!')

Уж эти мне.. ('Åh alle disse..' eller: 'Jeg har fået nok af...')

Afsky, væmmelse, ubehag

Брр! Не люблю говорить о смерти! ('Uh, altså. Jeg får kuldegysninger af at tale om døden')

Брр! Ну и холод, черт возьми! ('Brr! Det er fandme koldt, hvad?')

Раком заболеть, тьфу! ('Føj for den lede, hvis man får kræft')

Ух, жарко! ('Puh, hvor er det varmt')

У-у, холодно! ('Uh hvor er det dog koldt')

Фу-ты, пропасть, сколько комаров! (Øv, altså, alle de myrer!')

Frygt, skræk

Она кружилась, а папоротники закручивались вокруг ее ног, пока она не упала.

– Ой! ('Hun drejede rundt, men bregnerne snoede sig om hendes fødder og hun faldt. – Uh!')

– Ой как я испугалась ('Ih hvor blev jeg forskrækket')

Vågnende forståelse eller erindring

А-а! Теперь понятно! ('Åh, nu forstår jeg')

Ах, да! Чуть было не забыл рассказать! (Nåh ja! Jeg havde nær glemt at fortælle det!')

Ах, кстати! Не давал я Вам вчера книгу? ('Åh, for resten! Gav jeg Dem ikke bogen i går?')

Inddragelse, ekspressiv appel

Ну что? ('Hvad så?')

Знаешь ('Du ved,...')

Правда же (expressivt 'ikke sandt', neutralt: *правда*, eller *не так ли*? Eksempel: Мы берём на себя ответственность. 'Ну не-ет! — сказал Кирилл, помолчав. — Всё-таки она нам не родственница, правда же ('Vi påtager os ansvaret. – Nej og atter nej, sagde Kirill efter nogen tavshed. – Hun er trods alt ikke familie for os, er hun vel?')

Medfølelse

Ой, как ты выглядишь! Где ты так ударился? ('Nej, hvor ser du ud! Hvor har du slået dig sådan?')

Ну, ну, не буду ('Så, så. Jeg skal nok lade være')

Как жаль ('Det var rigtig synd!')

Bebrejdelse

Фу, как тебе не стыдно ('Fy, skam dig!')

Ну ты даешь! ('Du er ikke ked af det, hva?')

Hån, ringeagt

Ишь ты, как раскричался – насмешливо говорит Димка ('Som du dog råber op – siger Dimka hånligt')

Ишь ты, что придумал: учеником токаря ('Hvad du dog finder på: Gå i maskinmesterlære')

– Ха. Алик полон пренебрежения ('Ha. Alik er fuld af foragt')

Господи, что за чепуха! ('Bevar mig vel, sikke noget sludder!')

Delkonklusion om ekspressivitet og interjektioner

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Interjektioner

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Intjektioner

Funktion (betydning): Danne rammen om samtalerne turntaking, inklusiv optakt, henvendelse, vedligeholdelse af kontakt, reaktion/svar.

Grammatisk kendetegn/særtræk: Ækvivalenter til sætninger, faste ordformer, der ikke bøjes. I vid udstrækning polyseme; deres betydning konkretiseres af de sætninger, de indleder eller afslutter.

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme / offentlig stemme, interaktionen mellem følelse og fornuft: De neutrale interjektioner såsom 'ja' og 'nej' bruges overalt i sproget; de ekspressive interjektioner fortrinsvis privat stemme/talesprog.

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): (1), (2) og (4)

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Primære interjektioner er analogt indkodet som efterligninger af naturlyde (skrig, nydelses- og glædeslyde). De sekundære er digitalt indkodet.

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system): Primære interjektioner er oprindelige ekspressive former, sekundære er hentet fra andre dele af det lingvistiske system

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Som illuktionære markører bryder de talestrømmen op og markerer dialog. Når de står alene som udtryk for svar eller reaktioner, virker de som ufuldstændige, paralingvistiske udsagn.

С легким паром!
'God vind!'

Блеснул день, но не солнечный: небо хмурилось, и тонкий дождь сеялся на поля, на леса, на широкий Днепр. Проснулась пани Катерина, но не радостна: очи заплаканы, и вся она смутна и беспокойна.

'Dagen brød frem, men solen skinnede ikke: Himlen var overskyet, og en fin regn faldt over mark og skov, over den brede Dnepr. Fru Katerina vågnede, men hun var ikke glad: Hendes øjne var forgrædte, og hun var helt ulykkelig og urolig'.

Gogol

Людей низов практически исключили из жизни; все, что делается в стране, происходит помимо них. У них остался небогатый выбор – или влачить нищенское и покорное существование, или искать пути незаконных ремесел: обманывать государства или друг друга.

'Ruslands elendige har man i praksis lukket ude fra livet; alt, hvad der sker i landet, foregår uden om dem. Det er et ringe valg, der står tilbage for dem: – Enten at henslæbe en kummerlig og ydmygende tilværelse eller at søge veje indenfor de ulovlige virkefelter: At snyde staten eller hinanden'.

Solzhenicyn

Ekspressivitet og kultur I.

Sprog og kultur

Indledende betragtning om kulturens indflydelse på ordforrådet

Ligesom følelser og sprog er kultur et redskab til overlevelse. I dette kapitel vil jeg beskrive, hvordan kulturen fungerer som overlevelsestrategi samt påvise, hvordan kulturen påvirker og bliver en integreret del af sproget, herunder sprogets ekspressivitet.

De fundamentale menneskelige begreber findes formentlig på alle sprog. Derfor kan mennesker med forskellige modersmål tale sammen og forstå hinanden. Men der er specifikke kulturelle forhold, som sætter sig spor i ordforrådet og er afgørende for forståelsen af begreberne.

I 2006 ledte jeg et EU-projekt i Slavsk, Kaliningrad oblast', og medvirkede her til at udarbejde en turismebrochure på dansk og engelsk. Dele af den ligger stadigvæk på www.slavsktur.ru.

I beskrivelsen af, hvilke svampe man kan finde i de lokale skove, stødte vi ind i oversættelsesvanskeligheder. På engelsk har man nemlig ikke folkelige navne for flere af de svampe, som russere samler, og vi måtte ty til de latinske botaniske betegnelser:

Лесные угодья занимают 36205 гектаров. Сплошной лесной массив тянется вдоль всего побережья Куршского залива. Территория района входит в зону смешанных лесов. Леса богаты ягодами и грибами, только съедобных грибов произрастает более 30 видов, среди них: белый гриб, подосиновик, подберезовик, моховик зеленый, вешенка, волнушка, 5 видов груздей, зеленка, масленок, лисичка, опенок, сморчок, шампиньон, рыжик, польский гриб, сыроежки и т. д.

The forests occupy 36205 hectares. Dense forestlands stretch along the entire cost of the Curonian spit. The district's territory is considered to be a mixed forests area. Forests are rich with mushrooms and berries, there are over 30 kinds of edible mushrooms alone, including: Cep, orange-cap boletus, brown-cap boletus, green variegated boletus, pleurotus, coral milky cap, 5 kinds of milk mushrooms, Boletus lutens, chanterelle, honey agaric, morel, champignon, saffron milk cap, marone, russule, etc.

At samle svampe er almindeligt i Rusland, men ikke i England eller Danmark, og det får så betydning for ordforrådet. Klima, fauna og flora adskiller sig fra region til region, derfor bliver det noget forskelligt, man spiser. Konsekvensen er, at benævnelser for madretter varierer fra sprog til sprog. Det er endda sådan, at betegnelser for madretter er blevet til karikerende betegnelser for nationer: Italienere kan kaldes 'spaghettier' (russisk *макаронники* 'maccaronier'), englændere og amerikaneren kan finde på at kalde tyskere 'kraut' og franskmænd 'frogs' (russisk *лягушатники*, der også betyder 'frøer'). I Danmark er betegnelsen 'pølsetysker' stadigvæk aktiv.

En model for kulturel udvikling og kulturbeskrivelse

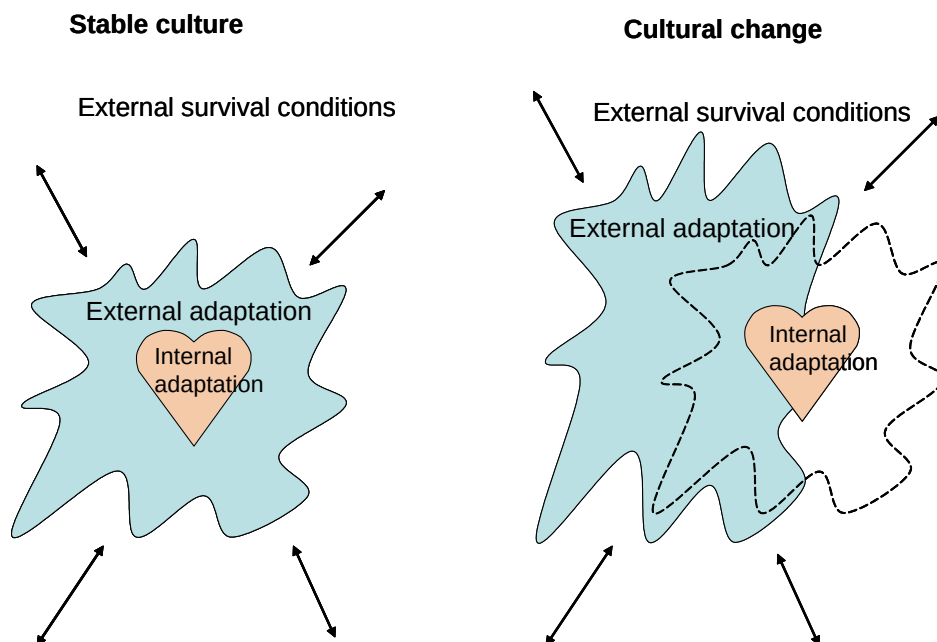
Kultur handler om meget mere end, hvordan man får føden, men føde er et godt eksempel, for den er noget fundamentalt. Kulturen har sin basis i de vilkår, mennesker lever under. Jeg vil med henvisning til Schein (1985) definere kultur som en kollektiv overlevelsesstrategi og præsentere en model for kulturel udvikling.

Mennesker indretter sig efter de ydre vilkår ud fra grundlæggende antagelser om, hvordan man bedst overlever, i starten af nødvendighed (external adaptation). Men efterhånden begynder menneskene at elske nødvendigheden og gør det, der er rigtigt at gøre, per automatik (internal adaptation). Fornuft bliver til værdier (følelser), der håndhæves. Med tiden bliver disse værdier underbevidste; man gør noget, fordi man plejer det, føler sig tryk ved det, fordi man har lært det, fordi det er smukt og fordi de andre også gør det.

Når vilkårene skifter og der er behov for at ændre på måderne at leve på, sker der efterhånden en ny external adaptation, men den gamle kulturs værdier forsvinder ikke ligeså hurtigt, nogle af dem har kvaliteter, der gør, at de bevares, men de kan komme i modstrid med en ny tids behov eller i det mindste virke lidt gammeldags. Dette fænomen kaldes kulturens træghed og kan forklare, at vi i en nutidig kultur har flere kulturelle lag. Den teknologiske udvikling betyder også, at visse nye fænomener dukker op ('få ørerne i maskinen', russisk: *попасть в переделку*) og etablerede fænomener forsvinder i den praktiske virkelighed, uden at de nødvendigvis forsvinder ud af sproget. 'Der er lagt i kakkelovnen til ham' (*ему достанется*), 'så falder der brænde ned' (*тебе попадет*), 'han rider ikke samme dag, som han sadler' (*он все делает в час по чайной ложке*), 'sætte dampen op' (*поддать пару*), 'smede, mens jernet er varmt' (*ковать железо, пока горячо*), bruges fx stadigvæk⁷⁹. Udtryk som 'at have pli' (*соблюдать приличия, проявлять такт, знать хорошие манеры*), 'ærbarhed' (*добропорядочность*), kyskhed (*целомудрие*), 'trofasthed' (*верность*), 'gøre en god gerning' (*делать доброе дело*), 'i ord og gerning' (*и на словах, и на деле*), 'ammestuehistorier' (*бабьи сказки, рассказы*), 'fædrelandskærlighed' (*любовь к родине*), 'anciennitet' (*стаж*), 'reglement' (*регламент*), 'få et rap over fingrene' (*давать по рукам*), 'hive i ørerne' (*потягивать за ухо*) hører også tidligere tider til, men lever stadig i sproget.

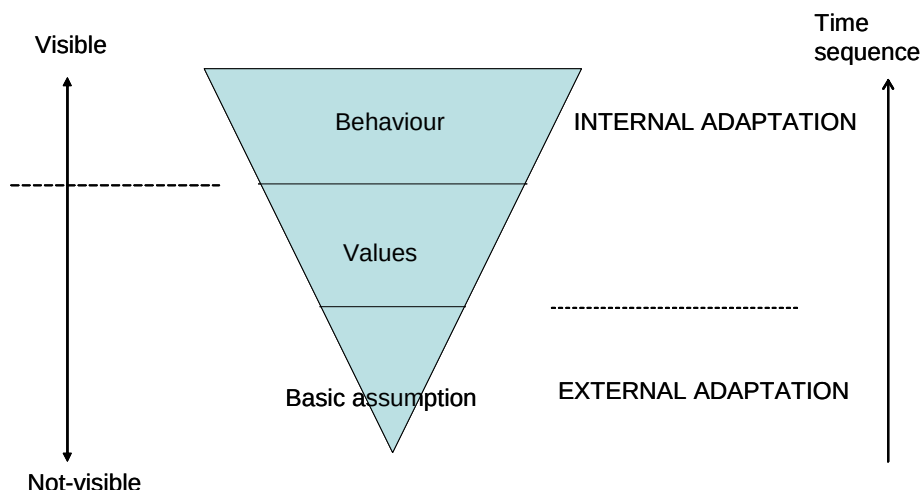
⁷⁹ De danske og russiske udtryk er, som det ses, ikke altid ækvivalenter: (Kakkel)ovn som metafor bruges i en anden sammenhæng på russisk, fx *танцевать от печки*, der direkte oversat betyder 'danse væk fra ovnen' og i formen ligner den danske metafor 'at gå (som katten) rundt om den varme grød', men betyder 'at gøre noget overfladisk eller rutinemæssigt'. 'Brænde' indgår i den russiske metafor *в лесу дров не нашел*, der svarer til 'han kan ikke se skoven for bare træer'.

Kulturens dynamik i form af extern tilpasning og intern integration efterfulgt af ny extern tilpasning og træg ny intern integration med bevarelse af nogle gamle værdier gælder ikke kun for nationale og regionale kulturer, men også for subkulturer (fx arbejderkultur, selvstændighedskultur, virksomhedskultur, foreninger, græsrodsbevægelser, grupperinger af unge etc).. Nedenfor har jeg forsøgt at illustrere kulturens dynamik som en model. Figurene er af egen tilvirkning, men inspireret af Schein (1984):

Modellen til venstre viser en kultur i et stabilt leje. Der er for længst sket en ekstern tilpasning, og en intern integration er fulgt efter og er med til at vedligeholde kulturen. Modellen til højre viser en kultur under forandring, hvor en dramatisk ny ekstern tilpasning er ved at ske, mens den interne integration ikke er fulgt med og er ude af trit. I kulturen til højre vil der være store forskelle mellem de etablerede værdier i den gamle kultur, som stadigvæk lever hos nogle i befolkningen, men hvis eksistensberettigelse er ved at forsvinde, og de nye værdier, der er ved at tage form.

Såvidt en kulturs udvikling. Lad os nu se på et øjebliksbillede af en kultur. Modellen nedenfor viser, at øjebliksbilledet består af (1) en synlig adfærd, herunder sproglig adfærd ('behaviour'), (2) de underliggende værdier, holdninger, anskuelser ('values'), der styrer adfærden, men ikke selv er synlige, og (3) de helt grundlæggende antagelser om, hvordan vi bedst overlever ('basic assumption'):

Kulturens indflydelse på sproglig adfærd og ordenes betydning

På det sproglige adfærdsniveau vil udlændige lægge mærke til, at vi i Danmark er dus og meget uformelle og direkte. Det afspejler en underliggende værdi af egalitet som dybt nede må bunde i en grundlæggende antagelse om, at vi bedst overlever som folk, hvis alle ses som værende lige i udgangspunktet.

Når man i nogle kulturer gør meget ud af at holde på formerne, også sprogligt, kan den underliggende værdi være høflighed, som igen bygger på en grundlæggende antagelse om, at det er klogt at vise respekt for andre og ikke støde dem.

Når man i et sprog viser følelser, kan den underliggende værdi være, at andre skal se, hvad man føler, hvilket igen kan bunde i en grundlæggende antagelse om, at det er klogt at vide, hvor man har hinanden. Anna Wierzbicka (1999) mener dette motiv gør sig gældende for russisk (krops)sprog, og hun henviser til Nabokovs *Prin*, hvor forfatteren leverer en beskrivelse af et typisk russisk kropssprog ('Russian carpalistics')⁸⁰. Ved sammenlignende studier i corpora har Wierzbicka endvidere konstateret, at brugen af ordet *дурак* ('fjols', 'idiot') bruges 4-5 gange så meget som 'fool', og *глупый* ('dum') tilsvarende langt oftere end 'stupid'. Hun forklarer det med, at der i russisk kultur er tradition for at sige tingene mere ligeud end i den angelsaksiske⁸¹.

Måder at vejlede og tilrettevise på kan variere fra kultur (land) til land. I nogle kulturer antager vejledningen nærmest karakter af en ordre, i andre får vejlederen det til at se ud, som om der bedes om en tjeneste eller stilles et forslag, at modtageren har et valg. I en middagsinvitation i England kan der stå på kortet: 'At dinner you may wish to wear a tie', men meningen er klar nok for den indforståede. I Danmark vil en chef ikke forlange kaffe, men fx henvende sig på følgende måde: 'Louise, var det muligt, vi kunne få tre kopper kaffe ind til mødet? Mange tak!' I Antalya lufthavn har jeg set et opråb til turisterne om, at de ikke må tage oldtidslevn med sig hjem. Det stod på tre sprog: Engelsk, tysk og russisk. Teksten var den samme med undtagelse af, hvilke sanktioner der var. På engelsk stod der blot, at det var forbudt. Den tyske version havde en tilføjelse om bødestraf. Den russiske truede med fængsel i flere år. Budskabet var det samme, men for at trænge ind skulle det åbenbart kommunikeres på forskellige måder til forskellige kulturer.

Fordi sprog er udviklet i en kulturel kontekst, vil en række begreber fra sprog til sprog, der ellers kunne synes at være ækvivalenter, have et uens indhold.

Anna Wierzbicka (1999) argumenterer for, at latinsk 'libertas', engelsk 'freedom' og russisk *свобода* ikke er fuldgyltige ækvivalenter. 'Libertas' betyder grundlæggende 'ikke at være slave', men at have en fri mands rettigheder (og pligter). 'Freedom' betyder grundlæggende, at man 'ikke er tvunget og bundet af andre', dvs. hvis der er noget man ikke vil, kan man lade være, og hvis man

⁸⁰ Jeg har ved flere lejligheder gjort den modsatte iagttagelse hos forskellige russiske bekendte i Moskva, der ved sammenkomster (middage, receptioner) virkede meget reserverede, hvad jeg spurgte ind til. De belærte mig om, at "russernes ansigt er meget privat". Der kan efter min mening her være tale om et storbysfænomen. Desuden er det alment menneskeligt fænomen at være reserveret i omgivelser, der ikke er familiære, måske handler det også om usikkerhed. Men så passer min iagttagelse dårligt med Wierzbickas grundlæggende opfattelse af, at russere i højere grad end andre folkeslag synes det er ok, at andre kan se, hvad de føler. Generelt er jeg dog enig i, at russere er mere tilbøjelige til at vise følelse end skandinaver og baltre.

⁸¹ Jeg må tage forbehold for sammenligningen mellem 'fool' og *дурак*. På engelsk ville man skulle tage "idiot" med for at dække betydningen af *дурак* nogenlunde. Det russiske begreb har ligesom 'fool' og 'tosse' en undertone, man undertiden kan tolke kærligt.

gør noget, har andre ikke ret til at forhindre det. Freedom er altså negativt defineret ved, at man er fri for noget. *Свобода* har den grundlæggende betydning, at man er 'utvunget og kan gøre noget med lethed og en følelse af lykke'. Sammenlignet med engelsk er der mange tilfælde hvor 'freedom for...' skal oversættes ved *отсутствие чего-то* ('fravær af noget'). En kuriøs (men alligevel tankevækkende) forklaring er ifølge Wierzbicka selve det fænomen, at man i udbredt grad svøber spædbørn i Rusland: *Не является-ли русская душа спеленутой душой?* ('Er den russiske sjæl ikke en indsvøbt sjæl?'). Frihed er billedlig talt barnets følelse ved 'ikke at være svøbt ind længere, altså glæden ved at kunne bevæge arme og ben frit uden nogen begrænsninger' (*распеленутый ребенок, испытывающий удовольствие от того, что он может двигать своими ручками и ножками без каких-либо ограничений*).

Ifølge Wierzbicka er 'angst' et overvejende tysk begreb, der er udviklet gennem protestantismen. 'Mate' er et nøglebegreb til forståelse af kulturen i Australien. Begrebet *пошлость* ('nederdrægtighed') og dets afledninger anser hun, med en henvisning til Nabokov, som typisk russisk uden præcise ækvivalenter i andre europæiske sprog, Nabokov angivelig kender. I Danmark er 'hygge' et begreb, der heller ikke har ækvivalenter på andre sprog, men skal oversættes forskelligt alt efter sammenhængen.

I Danmark taler vi om 'den hjemlige andedam', i Rusland om *болото* (egl. 'mose'; 'at skabe røre i andedammen' hedder *всколыхнуть болото*), i England siger man 'our own little backwater'. Alle tre begreber bygger på en fælles idé om en landlig provins som metafor for indskrænkethed, men der er dog tale om forskellige udtryk. Hvorfor vi i Danmark netop siger andedam, og de andre landes befolkninger ikke gør det, kunne måske have med H.C. Andersens eventyr Den grimme Ælling at gøre. Men i det eventyr tales der om en andegård, ikke en andedam.

Udtrykket 'han kan mere end sit fadervor' giver kun mening i en kristen kontekst, men bruges faktisk kun på dansk, ikke på engelsk ('he knows a thing or two') eller på russisk (*он не так прост как кажется*) eller på tysk ('er ist mit allen Wassern gewaschen') eller italiensk ('saperla lunga'). Det pågældende udtryk stammer da heller ikke fra biblen, men er en ironisering med reference til kirken. Biblens tekst har leveret mange metaforer, der er udbredt verden over i deres oprindelige form. Således kan man i en russisk rejsebeskrivelse på en blog i december 2010 læse: *В чужом глазу соринку видим, а в своем бревна не замечаем* ('Vi ser splinten i den fremmedes øjne, men ikke bjælken i vort eget'), hentet fra Matthæus-evangeliet. Udtrykket hentet fra apostlen Paulus *неисповедимы пути Господни* ('Herrens veje er uransagelige') er, har jeg personlig konstateret, også kendt af ateister, der er opdraget under kommunismen.

Det russiske udtryk *с легким паром* (egl. 'med let damp' = 'god vind') er et billede hentet fra de russiske saunaer, der har og har haft meget stor betydning for befolkningen. Som det hedder i en artikel på www.yandex.ru, 24. november 2008:

Просто о здоровье - Который день паришься, тот день не старишься. Русская баня с добрым паром да березовым веником издавна славится народом. Она служила своеобразным средством закаливания и «лекарством» от многих недугов. Как же любили хороший банный пар наши предки! ('Det handler om helbredet – Den dag, du bruger i saunaen, ældes du ikke. Det russiske bad med god damp og birkeris har været lovprist af folk i umindelige tider. Badet tjente som et særegent middel til at blive hærdet og som medicin mod mange dårligdomme. Hvor vore forfædre dog elskede en god bad-damp!')

Den kulturelle udviklings afspejling i sproget

Kultur handler ikke kun om ældre historie, men også om samtidshistorie. På grund af samfundsudviklingen er der behov for løbende at tilpasse sprogbrugen. Fx har synet på handicappede ændret sig i takt med højere oplysningsniveau og integrationen af handicappede. I Danmark taler vi ikke længere om åndssvage og retarderede, knap nok om døve og blinde, der er blevet brug for flere nuancer og mere respektfuld omtale, fx: 'evnesvage', 'sent udviklede', 'høre- og synshæmmede'. På russisk ses også tendensen hen imod at sige *слабослышащий* ('svagthørende') i stedet for *глухой* ('døv') og *незрячий* ('ikke-seende') i stedet for *слепой* ('blind').

Nogle jobs ændrer karakter og jobtitlerne ændres fra fx 'skraldemand' til 'renovationsarbejder', russisk *ассенизатор* (der ellers var et fremmedord fra fransk; af assainir 'sanere') til *оператор очистных работ* ('renovationsoperatør'), 'opsynsmand' til 'inspektør', russisk *надзиратель* til *инспектор*.

Unge, samfundet har problemer med, kaldes i dag 'truede unge' (på russisk har man det samme udtryk *группы повышенного риска*) eller 'socialt belastede unge'.

I det russiske sprog kan man også iagttage en tendens til at modernisere begreber på grund af udviklingen. Krysin (1994) taler om to modsatrettede tendenser i moderne russisk: Forgrovelse og eufemisering. Forgrovelsen ser han som en naturlig følge af den tiltagende ytringsfrihed at gøre. Fx citerer han fra parlamentsdebatter og fra pressedækning af politiske møder: *Президент отмазался от неприятного вопроса* ('Præsidenten gled af på det ubehagelige spørgsmål') og *Довольно вешать нам ленту на уши* ('I skal ikke længere binde os noget på ærmet'). Endvidere har han noteret sig, at de grove bandeord, der 'før aldrig sås på tryk, nu bliver trykt' (*непечатное стало печатным*), og at de høres i TV-spil og film.

At omfanget af eufemismer vokser i takt med forgrovelse er vel ikke nogen "modsatrettet tendens", men en naturlig følge. Den seksuelle frigørelse i Rusland har fx gjort det nødvendigt at finde acceptable ord for fx at have sex, og den foretrukne eufemisme er blevet *трахать(ся)* (= 'bolle' på dansk).

Men der er også en anden type eufemismer eller måske snarere moderniseringer af sprogbrugen, som man kan opleve på internettet og i den trykte presse: Sygdommen kræft bliver i stigende omfang kaldt *канцер* (cancer) i stedet for *рак*; *новообразование* ('nydannelse') i stedet for *опухоль* ('byld', 'svulst'), *педикулёз* (fra engelsk 'pediculous') i stedet for *вшиевось* ('lus'). Et 'rengøringsfirma' foretrækker indehaverne i dag at kalde *клининговая фирма* (af engelsk 'cleaning') frem for det russiske *уборочная фирма*. Jeg vil ikke primært fortolke disse nye begreber som sløring af noget, man ikke vil sige (der kan være et element af dette, især i eksemplet 'lus'), men snarere se dem som udtryk for en mere oplyst holdning til det, begreberne står for, med en konnotation af, at man er oplyst, veluddannet og professionel.

Køn og sprog

I takt med udviklingen i ligestillingen sættes der ind bestræbelser på at udtrykke sig køns-neutralt, jf. denne øvelse, der brugtes på Københavns Universitets engelskundervisning anno 2010:

	Forkert		Rigtigt
1	A professor should correct his students' papers according to a set of predetermined guidelines	1.	Professors, their (ordet 'his' skal undgås)
2	From the beginning of time mankind used horses in one way or another	2.	Human beings (i stedet for <u>mankind</u>)
3	Are there any freshmen who would like to work in the Writing Center?	3.	First year students (i stedet for fresh <u>men</u>)
4	The stewardess served the chicken picatta to the pompous gentleman	4	The flight attendant served...
5	Shanning was hoping a doctor would give his opinion	5	would give an opinion (ikke <u>his</u>)
6	She aspires to become a career woman	6	a career person
7	Dan's grandmother lives by old wives' tales	7	by superstition
8	The authoress, Mary Higgins Clark, hosted a book signing at Barnes and Noble	8	The author
9	Jordan and the other girls from the office devoured tuna fish on rye	9	the other women (der er specifikt tale om kvinder, men "girls" er åbenbart upassende)

Køns-neutralt sprog er ikke på dagsordenen i Rusland på samme måde som i fx USA og Danmark, selv om sproget afspejler det samme patriarkalske kønshierarki som tilfældet er i andre sprog og samfund, hvis røgttere er optaget af gender issues. Når emnet ikke er genstand for megen opmærksomhed i Rusland, kan det hænge sammen med, at kvinderne formelt har været ligestillet allerede under kommunismen, samt at det er en immanent egenskab ved det russiske sprog at markere køn. Der er ikke noget som helst galt i at kalde en kvindelig lærer *учительница*, man ville ikke kalde hende 'lærer' (*учитель*), der er hankøn.⁸²

En kendt russisk leveregel 'vær den, du er', hedder *будь таким как ты есть*⁸³ i hankøn, og den form kan også fint bruges, når man siger levereglen til en kvinde; det vil være muligt at bruge en hunkønsversion, men den er usædvanlig: *Будь такой как ты есть*. Uden at tænke over det, bruger russere hankøn til betegnelse af personer, de ikke kender: *К нам на работу пришел новый специалист*. Reelt fungerer hankøn her som fælleskøn.

Når man bruger stillingsbetegnelser for kvinder i hankøn, såsom:

'Kranfører' *крановщик*, 'kunstner' *художник*, 'journalist' *журналист*, 'doktor' *доктор*, 'professor' *профессор*, 'digter' *поэт*, 'pedel' *дворник*, 'vagt' *сторож*, 'læge' *врач*, 'bogholder' *бухгалтер*, 'kasserer' *кассир*, 'direktør' *директор*

forholder det sig generelt sådan, at denne form er neutral, mens den tilsvarende feminimum-version kan have en følelsestone af noget nedsættende, en konnotation af lavere status:

крановщица, художница, журналистка, докторша, профессорша, поэтесса, дворничиха, сторожиха, врачиха, бухгалтерша, кассирша, директриса.

⁸² Dog er der en tendens til at "lærer" på højere niveau, fx gymnasiet, bruges i fælleskønsform: *Она – преподаватель*

⁸³ Mange af de russiske eksempler om kønsspørgsmålet er hentet fra artiklen *Гендерная дифференциация и сексизм в русском языке* på <http://subscribe.ru.html>

På tjekkisk slår sprogets immanente krav om specificering af køn dog stadig helt igennem, fx hedder fru professor 'paní profesorka'.

Et sprogligt og kulturelt bevidst menneske vil bruge hankønsformen, når han siger: Jeg går til en læge, jeg kender, *Пойду к знакомому врачу*, selv om den pågældende læge er kvinde. Det er også mest korrekt at sige: *Позвольте представить нашего нового лаборанта Наталью* 'Må jeg præsentere vores nye laborant Natalja' – i hankøn. I forretningssprog foretrækkes maskulinum-versionen: 'Det bekræftes hermed, at L. I. Nikolaeva er underviser i engelsk' *Справка выдана в том, что Л.И. Николаева является преподавателем английского языка*. 'Hun er uddannet kok' hedder: *Она получила квалификацию повара*, altså igen hankøn.

På dansk har vi afskaffet begrebet 'lærerinde' og 'skuespillerinde' i en bestræbelse på at undgå sexisme og kæmpe for ligestilling. I Rusland kan iagttages en tilsvarende ligestillingstendens, når stillingsbetegnelsernes neutrale form er hankøn. Men i modsætning til Danmark har der ikke været stærke, om overhovedt nogen, bestræbelser på at fremhæve og sidestille det grammatiske kvinde-køn, som i danske udtryk som 'forkvinde' samt brugen af pronominet 'hun', når det er ukendt, om der henvises til en mand eller en kvinde. Som nævnt fungerer hankøn reelt også som fælleskøn.

Man hører i talesproget dog ofte former i femininum, som ikke er nedsættende, fx *учительница, официантка, лаборантка*. Generelt kan man sige, at det er tegnets image-side⁸⁴, der i så fald leksikaliseres med femininum-formerne. Den talende ønsker i situationen, at man skal se en kvinde for sig. I så fald er der intet forkert eller nedladende i at sige *Пойду к знакомой женщине-врачу* ('Jeg går hen til en kvindelig læge, jeg kender').

For enkelte professionsbetegnelser som entreprenør, ekspedient, sportsmand er der anerkendte og ligeværdige dobbeltformer: 'Entreprenør/iværksætter' *предприниматель – предпринимательница*, 'ekspedient' *продавец – продащица*, 'sportsmand' *спортсмен – спортсменка*, 'sprinter' *спринтер – спринтерша*, 'svømmer' *пловец – пловчиха*, 'skrædder' *портной – портниха*, 'væver' *ткач – ткачиха*.

Der er tilfælde, hvor femininumsformen ikke kan erstattes med maskulinum: '(kvindelig) skuespiller' *актриса*, 'væverske' *ткачиха*, '(kvindelig) sportsudøver' *спортсменка*, '(kvindelig) leder' *заведующая*.

Anvendelsen af maskuline former i jobbetegnelser for kvinder kan på russisk give et lingvistisk eller forståelsesmæssigt problem. Hvis man siger 'vores direktør har bestemt, at', og direktøren er kvinde, kan vi få en formulering som *Наш директор приказала*, hvor subjekt er hankøn og verbet hankøn. Dette er svært at acceptere lingvistisk – omvendt vil man tro, at direktøren er en mand, hvis man siger *Наш директор приказал*. Løsningen vil ofte være at supplere med ord, der angiver, hvilket køn der er tale om: *Вошла молодая женщина-врач* ('Ind kom en ung kvindelig læge'). *Известный композитор Губайдулина заявила* ('Den kendte komponist Gubajdullina erklærede...'). Når det naturlige køn slår igennem og overtrumfer det grammatiske, vil jeg mene, der er tale om, at image på tegnets indholdsside bliver fremhævet.

En anden type vanskelighed støder vi på, når der skal formuleres mandlige stillingsbetegnelser i kvindefag. En sygeplejerske (på russisk *медсестра* 'medicinsk søster') har man valgt at kalde en

⁸⁴ Leksikalisering af tegnets image forekommer også ved diminutiver som påvist i kapitlet om diminutiver og augmentativer (fx *книжка была выдана...*).

медбрам (= ‘medicinsk bror’), hvis den pågældende er en mand. Den mandlige pendant til en ‘ballerina’ *балерина* har længe været – spøgefuldt – kaldt *балерун*, men ‘danser’ *танцовщик* vinder stærkt frem. Det nu forældede *машинистка* (‘skrivemaskinedame’) kan ikke modsvares af *машинист*, der betyder ‘maskintekniker’, men hvis man skulle få brug for at give en maskulin stillingbetegnelse, kan den være *переписчик на машине* (= en, der skriver på maskine’).

Udvalgte eksempler på værdiers afspejling i sprogbrugen

Et lands værdier har med dets overlevelse at gøre og præger sprogbrugen. Nedenfor vil jeg vise to vidt forskellige eksempler på, hvordan et lands værdier kommer i spil i sproget.

Det første eksempel vedrører det store alkoholisme-problem, der er i Rusland. I 2010 blev der på en blog Prikolisty under hjemmesiden mirtesen.ru lagt et digt ud om druk. Det er klart ikke noget kunstværk, men der kom hurtigt over 500 begejstrede reaktioner med ordlyd som ‘lige i øjet’.

I digtet, der er skrevet som en fabel med dyr i menneskeroller, optræder en ko, som sidder hjemme i en stald og drikker, men ikke gider drikke alene og heller ikke gider at gå ud, og i stedet får lokket to gedebukke ind til at drikke med. En hunged, der er søster og kone til de to, finder ud af det, og tiltvinger sig adgang til stalden. Det ender med et orgie, samt at hungeden tager broderparten og drikker de andre under bordet. Moralen er, at skal man drikke, bør man gøre det alene og ikke invitere gedebukke og hun-geder med.

I Danmark ville sådan et digt næppe blive skrevet og hvis det blev, ville det blive mødt med et skuldertræk, da problemet med voksne alkoholikere er af en anden karakter i Danmark og trods alt til at overse. Men druk er et dybt alvorligt, vidt udbredt problem i Rusland. Digtet er vulgært i den forstand, at nok er det en fabel, men de anvendte dyrebetegnelser er faktisk i omløb som gængse vulgære pejorative for mænd og kvinder. En ‘ko’ er et negativt udtryk for en kvinde, en ‘gedebuk’ er et ‘udskud’ og en hun-ged er en ‘løsagtig tøs’ eller ‘rendemaske’:

Корова и спирт

Корове как-то бог послал бутылку спирту.
В хлеву корова заперлась,
И рюмочку уж было выпить собралась,
Да призадумалась – одной довольно скучно!
А мимо стадо коз бежало тучно.
Корова тут мычит-бурчит в окно,
Да морда в форточку не лезет всё равно.
Но кое-как двух Козликов к себе зазвала...
На ту беду Коза близёхонько бежала
И видит тут раскосыми и грустными глазами,
Что ейный муж и брат бегут, вертя хвостами,
К Корове подлой в хлев за водкой гадкой!
А до халявы родичи ужасно падки.
К окну подкравшись, заглянула в хлев,
И обомлела: там, приличия презрев,
Бухают на троих! Налили по стаканам
Пока еще по 40 (Сорок) граммов.
‘Намереваются они нажраться!’ –
Коза подумала. Не стала ждать. Ворваться
Решила с боем. Пан или пропал!
Дверь распахнулась... и упал стакан...
...Я умолчу, что было в том хлеву...
К утру поддтая Коза была в стогоу.
Косил и без того раскосый глаз,
Пустой бутылки вид ее вводил в экстаз.

Koen og spritten

En ko fik uvist hvordan en flaske sprit af gud
I stalden lukkede koen sig inde
Og skulle lige til at drikke et lille glas
Da hun kom i tanker om at det er ret kedeligt alene!
Ved siden af løb en flok geder i en klump.
Koen muh’er-mumler hen mod vinduet
For fjæset kan jo ikke komme ud gennem udluftningsklappen.
Alligevel får hun kaldt to bukke til sig...
En hun-ged kom løbende ganske tæt på denne ulykkelige begivenhed
Og ser her med sine skæve og sørgmodige øjne
At hendes mand og hendes bror med løftede haler løber
Ind til den fæle ko i stalden efter ækel vodka!
For hendes slægtninge har en forfærdelig hang til at få noget gratis.
Hun sniger sig hen til vinduet og kigger ind i laden,
Og stivner: Dér, uden blusel,
Drikker de tre sammen. De har i glassene skænket
Indtil videre 40 gram.
”De er ude på at drikke sig fulde!” –
Tænkte hun-geden. Hun ville ikke vente, men bryde ind med magt.
Det måtte briste eller bære!
Døren gik op .. og glasset væltede..
.. Jeg fortier, hvad der foregik i den stald...
Om morgenen var den ofrede hun-ged i høstakken.
Øjnene skelede mere end de var skæve i forvejen
Synet af den tomme flaske havde bragt hende i ekstase.

Корова и Козлы остались с носом.
 Прдвижу я законные вопросы:
 А в чем мораль подобной басни?
 Уж коли вы хотите квасить,
 Не нужно звать Козлов! И точка!
 Бухайте только в одиночку!

Koen og bukkene fik en lang næse.
 Og nu vil De vel spørge:
 Hvad er moralen i et sådant digt?
 Ja, når De vil drikke
 Så lad være med at invitere bukke. Basta.
 Drik kun alene!

Alkoholismen er reflekteret i det russiske sprog, fx også i udtrykket ‘Du behøver ikke at sige noget, min mand er også drunker’, hvor meningen blot er, at modtager alt for godt kender til det, afsender taler om:

- Ты знаешь, меня дети совсем не слушают, весь день где-то гуляют, не учатся.
- Не говори, у меня самой муж пьяница

‘– Du ved, mine børn vil slet ikke høre, hele dagen er de ude at føjte, de læser ikke deres lektier.
 – Velkommen i klubben! Sådan er det også hos os’.

Såvidt alkoholisme, der ofte italesættes i Rusland. Et andet eksempel, som er typisk for Rusland, vedrører Den store Fædrelandskrig (Anden verdenskrig), som der er bundet mange og stærke værdier til. Krigen er den dag i dag mere nærværende end andre steder i verden og med rette, eftersom Rusland samlet set havde de største lidelser, fejrede de største triumfer og mistede flest mennesker i den. Sangeren Modest Tabachnikov advokerer for, at der i landets hovedstad bør rejses et monument for krigens sygeplejersker, hvis indsats har stået i skyggen af soldaternes. Ligesom (man har gjort) i Danmark kalder russere deres sygeplejerske (*медицинская сестра*) ‘søster’, og på russisk er ordet i sin tiltaleform et diminutiv – *sestrica* – (*сестрица*). På grund af Ruslands helt særlige forhold til krigen, står der også en helt særlig aura af kærlighed og respekt om ordet *sestrica*, der forekommer i det tredje vers:

Сестрица

Музыка: Модест Табачников Слова: В.Пухначев

В солдатском простом полушубке
 С брезентовой сумкой с крестом
 Казалась ты нежной тростиночкой хрупкой -
 Была ты геройским бойцом.

Откуда бралась в тебе сила,
 Отвага твоя без конца,
 Когда на руках из огня выносила
 В кровавых повязках бойца?

Не веря, что жизнь возвратится,
 У смертной черты на краю
 Солдат только слово ‘сестрица, сестрица’
 Шептал, как надежду свою.

Стоят обелиски солдатам
 На каждой военной версте.
 В Москве бы, в Москве бы воздвигнуть, ребята,
 Один – медицинской сестре...

Søster

Musik: Modest Tabačnikov. Tekst: V. Puchnačev

I din enkle soldaternederdel
 Og med din lærredstaske med korset på
 Lignede du et skrøbeligt lille siv –
 Men du var en heltemodig kriger.

Hvor fik du kræfterne fra
 Dit grænseløse mod
 Når du ud af ilden bar
 krigeren i de blodige bandager?

Uden tro på at få livet tilbage
 Helt ude på dødens rand
 Var det bare ordet ”søster, søster”
 Soldaten hviskede som sit håb.

Der står obelister for soldater
 for hver en krigsmil.
 I Moskva, ja i Moskva skulle vi, venner,
 Rejse bare én for sygeplejersken...

Ekspressivitet og kultur

I forudgående afsnit har jeg redegjort for sammenhængen mellem kultur og sprog. Nu skal det påvises, hvornår det kulturbetingede sprog er ekspressivt. Det er inden for følgende områder, at ekspressiviteten kommer til udtryk:

- Brud på de kulturelle normer
- Metaforik og metonymi hentet fra det liv, der leves i kulturen
- Eufemismer, indforstået sprog
- Polyfoni af flere kulturelle lag
- Kulturændring

Brud på kulturelle normer

Der er en kulturel kode, som dikterer hvad der er normalt, herunder hvad der er god opførsel. Om en adfærd er konventionel-neutral eller om man skal lægge mere i den, skal bedømmes inden for den kulturelle kode. Eksempler:

- Hvis en eksmand tiltaler sin ekskone med 'De', virker det meget koldt. Det samme gælder, hvis man siger Herr Jakovlev til Dimitrij Dimitrievich Jakovlev i stedet for Dimitrij Dimitrievich, hvis man har en relation til ham (kollega, arbejdsgiver, bekendt).
- Hvis en ældre person i en patriarkalsk kultur (fx Kazakhstan) pludselig siger du til en yngre samarbejdspartner, kan det betyde, at den ældre nu ser ham som en søn. Du-formen kan i andre sammenhænge være nedladende.
- Hvis mødelederen efter et foredrag på en videnskabelig konference nøjes med at sige tak til oplægsholderen og ikke spinder en længere ende over, hvad man især hæftede sig ved og satte pris på i foredraget, kan foredragsholderen opleve det fornærmende.

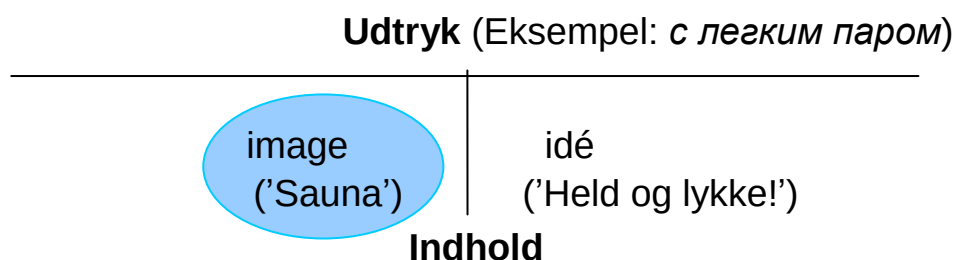
Når de kulturelle normer brydes, er det sproglige udtryk ikke neutralt og må derfor betragtes som ekspressivt. (Er det en udlænding, der uforvarende bryder normerne, opleves det ikke ekspressivt, de indfødte morer sig eller undrer sig blot).

Ekspressiv metaforik

Megen metaforik i sproget er ikke-ekspressiv. Sprogets ordforråd dannes i høj grad gennem metaforik (fx kommer 'indsigt' af 'at se ind'), formentlig fordi det er mest økonomisk for sproget at genbruge ord i stedet for at finde på nye. Når metaforens billedside er skjult (som i 'indsigt'), er den ikke ekspressiv.

Ekspressive metaforer er generelt poetiske omskrivninger, der bygger på lighed med det, man egentlig mener. Der er meget, der kan ligne og som man kan vælge at bruge som metafor. Metaforer er derfor ofte upræcise, men de sætter fantasien i gang hos afsender og adressat. I lingvistisk forstand er der tale om, at såvel tegnets image-side, som dets ide-side på indholdsplanet bringes i spil. Modtager opfatter både det egentlige budskab (idé) og ser det billede, der bruges. Billedet bliver det ekspressive element i form af positive eller negative associationer.

I figuren analyseres metaforen *с легким паром* egl. 'god damp!' (et udtryk, der matcher på dansk, er 'god vind!):

Når modtager hører dette udtryk, opfatter han på en gang betydningen 'Held og lykke' og får associationen til en sauna, hvorfra udtrykket stammer. Image på tegnets indholds-side fremhæves, og heri ligger den ekspressive effekt i metaforen. Image omfatter, som jeg før har understreget, mere end et visuelt billede, der er tale om et sanseindtryk, der kan dække alle 5 sanser hver især og flere på én gang samt psykiske følelser (altså ikke kun følesansen).

I Holbergs Barselstuen er der et morsomt eksempel på, at image-siden i udtrykket 'hænge sig i' aktiveres med ekspressiv effekt: To aktører kommer til at tale om en fælles bekendt, en kvinde. Den ene siger, at "hun i øvrigt har nogle flotte bryster", hvorefter han for at skifte emne, fortsætter: "Men dem skal vi nu ikke hænge os i".

Man kan som Zoltan Kövecses (2000) mene, metaforer er universelle, fordi mennesker over hele kloden psykologisk og biologisk har meget til fælles. Et af hans eksempler herpå er metaforen for vrede – en container (kedel eller lignende), der er ved at eksplodere på grund af overtryk (Jf. på dansk 'eksplodere af vrede', russisk *взорваться от ярости*).

Alligevel vil det være sådan, at megen metaforik, i denne sammenhæng de allegorier (billeder), der bruges i sproget, i sagens natur vil være hentet fra det liv, der leves lokalt, altså fra kulturen.

Har vi med en landbrugskultur at gøre (der for 100 år siden var fremherskende både i Rusland og i Danmark), vil der være metaforer fra livet på landet, fx 'man skal ikke gå over åen efter vand', russisk *ехать в Тулу со своим самоваром* ('egl. tage sin samovar med til Tula'), 'skabe røre i andedammen' hedder på russisk *всколыхнуть болото* (egl. 'sætte mosen i bevægelsen'), 'hyg jer / I må ha' det!' hedder på russisk som vi har set *с легким паром* ('let damp' – underforstået i saunaen), 'han er familiens sorte får' hedder på russisk *он в нашей семье белая ворона* (egl. 'han er den hvide ravn i vores familie'). I Danmark kan man sige 'holde næsen i plovfuren' i betydningen 'holde lav profil', det gør man ikke på russisk (hvor man i stedet bruger det ikke-ekspressive 'indtage en afventende position': *занимать выжидательную позицию*). Både på russisk og dansk samt andre sprog kan man tale om et 'furet' ansigt: *морщины бороздят лицо* (= 'rynker pløjer gennem ansigtet').

En søfartsnation som den danske har naturligt nok mange udtryk, der er overført fra søfarten, fx:

'at rebe sejlene', 'at ride stormen af', 'at falde af på den', 'at blive kølhalet', 'at ligge underdrejet'. På russisk findes der ækvivalenter⁸⁵, men de er maritime udtryk og indgår ikke i hverdagssproget i en overført betydning som de gør på dansk.

Danmark er et lille land, og det præger bl.a. stilen i vejrudsigterne på TV, som er familiær. Meteorologerne bruger fx ofte ordet 'vi' i betydningen 'vi danskere', og fordi Danmark er så lille, forekommer det ofte, at vejret er nogenlunde ens for hele landet, så der bruges udtryk som 'vi får godt vejr i morgen'. Hvis tyske meteorologer siger 'vi', betyder det ikke 'vi tyskere', men 'vi meteorologer'⁸⁶.

Er kulturen præget af kristendommen, vil der komme metaforer herfra, fx *отделить овец от козлищ* 'skille fårene fra bukkene'; *у нее ангельское терпение* 'hun har en engels tålmodighed'.

Moskva er som hovedstad velforsynet med alle fornødenheder. I det mangelsamfund, der var under kommunismen (specifikt Brežnev-æraen), nærmest invaderede folk fra provinsen Moskva for at købe ind og fyldte deres rygsække mv. med varer. De fik så betegnelsen 'faldskærmssoldater' af Moskovitterne: *Везде парашютисты, ничего нельзя купить без очереди*. ('Der er faldskærmssoldater alle vegne, man kan ikke få noget uden at skulle stå i kø'). Metaforen er tæt knyttet til russisk kultur, idet faldskærmssoldater tit var noget man hørte om i et land, der er stolt af sin Røde Hær.

Der er mange seksuelle metaforer, som vi kommer nærmere ind på i kapitlet om kraftudtryk. Her skal nævnes, at et brystparti i Danmark kan omtales med metaforen 'forlygter', mens det tilsvarende expressive udtryk på russisk er *лутавры* (= musikinstrumentet cymbal). Begge udtryk er billeder hentet fra kulturen (biler og musikinstrumenter), det første fremhæver brystpartiets synlighed, det andet hvad det kan bruges til.

I russiske folkesange bruges naturfænomener som metaforer for menneskers sindstilstand. Ind i denne tradition er skrevet den kendte sang Ural'skaja Rjabinuška⁸⁷: Fortælleren er en ung kvinde, der har svært ved at træffe et valg mellem to lige gode bejlere, en maskindrejer og en smed (sangen blev til under kommunismen, fabrikken i det fjerne nævnes også i et vers). Melankolien udtrykkes metaforisk ved hjælp af rønnebærtræet, der personificeres: 'Ak, løvklædte røn med dine hvide blomster. Ak, allerkæreste rønnebærtræ, hvorfor er du bedrøvet?'

Лишь гудки певучие смолкнули над водой,
Я иду к рябинушке тропкою крутой.
Треплет под кудрявою ветер без конца
Справа кудри токаря, слева – кузнеца.

Næppe tier de syngende sirener over vandet
Før jeg går op til rønnebærtræet ad den stejle sti.
Uophørligt skælver en brise under løvets lokker.
Til højre er det drejerens lokker, til venstre er det smedens.

Ой, рябина кудрявая, белые цветы,
Ой, рябина, рябинушка, что взгрустнула ты.

Ak, løvklædte røn med dine hvide blomster.
Ak allerkæreste rønnebærtræ, hvorfor er du bedrøvet?

Gogol bruger også personificering af naturen som metaforisk virkemiddel i *Strašnaja mest'*:

⁸⁵ *взять рифы, выдержать шторм, упасть в подветренную сторону, протаскивать под килем, лежать в дрейфе*. (*Выдержать бурю* svarer til den overførte betydning 'ride stormen af').

⁸⁶ Jf. Durst-Andersen, Mette Skovgaard (2010, 171).

⁸⁷ Tekst M. Pilipenko, musik E. Rodygin

Блеснул день, но не солнечный: небо хмурилось, и тонкий дождь сеялся на поля, на леса, на широкий Днепр. Проснулась пани Катерина, но не радостна: очи заплаканы, и вся она смутна и беспокойна.

‘Dagen brød frem, men solen skinnede ikke: Himlen var overskyet; og en fin regn faldt over mark og skov, over den brede Dnepr. Fru Katerina vågnede, men hun var ikke glad: Hendes øjne var forgrædte, og hun var helt ulykkelig og urolig’.

Der er en parallelitet mellem vejret og Katerinas sindstilstand, som Gogol understreger ved, at de to sætninger, der beskriver vejret og sindstilstanden, er ens opbygget.

Eufemismer

Eufemismer er en særlig form for metaforer, der bruges, fordi man ikke ønsker at sige direkte, hvad sagen handler om. Eufemismer for tabu-belagte udtryk behandles i afsnittet Kraftudtryk. De eufemismer, jeg vil tale om her, har som funktion at sløre, hvad der tales om, over for uvedkommende, og samtidig sende et hemmeligt, indforstået signal til adressaten:

Можешь организовать плоский экран? (‘Kan du organisere – underforstået – stjæle en fladskærm?’)

Лиц с вредными привычками и старше 40 лет просим не обращаться (Jobannonce med det budskab, at folk med dårlige vaner, dvs. folk, der drikker eller er over 40 år gamle, godt kan lade være med at ansøge)

На высокооплачиваемую работу требуются девушки без комплексов (En anden jobannonce: ‘Vi søger kvinder uden komplekser til et højt betalt job’, dvs. prostituerede)

En ung kvinde søger en gavmild elsker, som hun kalder en personlig sponsor: Стройная, умная, молодая женщина ищет личного спонсора

Юноша ищет наставницу (‘Ung mand søger en (streng) kvindelig læremester’)

En lejlighed, der bebos af en tussegammel eller syg person, kan kaldes perspektivrig, altså snart til salg: Перспективная квартира

En person vil gerne lave en solid / rigtig god aftale om at bytte en etværelses til en tolværelses, dvs. penge under bordet: Меняю однокомнатную квартиру за двухкомнатную по солидной очень хорошей договоренности

Der er en kult med Johnny Cash-lignende musik, som produceres i fængslerne og distribueres underground. Jeg har hørt den i taxier. Denne musik kaldes eufemistisk kammermusik: *Камерная музыка*.

Den betydningsmæssige uklarhed i eksemplerne overfor sætter fantasien i gang og appellerer til adressaten. Dette gør udtrykkene ikke-neutrale, dvs. ekspressive.

Krysin (1994, 28-49) og andre kommer endvidere ind på den type eufemismer, der bruges af den udøvende magt og af militæret, under kommunismen og i dag (hvor der jo er en vis social uro samt krigslignende tilstande i nogle områder). Eksempler:

I stedet for at sige, at man har arresteret nogen, er de blevet tilbageholdt: Мы задержали 35 человек.

Militæret har måttet neutralisere oprørerne og uskadeliggøre en vagt (altså dræbe dem): Надо было нейтрализировать охрану. После того как часовой был обезврежен...

Dødsstraf hedder 'højeste strafforholdsregel' *высшая мера наказания* (Krysin nævner, at slangudtrykket herfor i dag hedder *вышка* eller *вышак*).

Der er en righoldig retorik bestående af eufemismer. På tysk bruger man for sjov udtrykket: 'Wollen Sie nicht arbeiten? Dann haben wir andere Methoden!' Disse eufemismers ekspressivitet ligger dels i den underforståede rædsel eller trussel, men især i den kodede indforståethed.

Metonymier

Den kulturbetingede ekspressivitet kommer også til udtryk i de daglige ordsifter som 'Hvordan har du det? – Strålende!' Her er der tale om metonymier, det vil sige begrebsdannelse via årsagssammenhæng: Ordet 'strålende' kan bruges i stedet for 'godt', fordi de to ord har en semantisk fællesmængde, og fordi det forhold, at man 'stråler' er forårsaget af, at man har det 'godt'. Expressiviteten ligger i selve metonymien. Det ord, der skal erstatte 'god', betyder oprindelig selv noget andet og bevarer samtidig en kerne af denne oprindelige betydning, samtidig med at det er synonym for 'god'. Derved opstår en ekspressiv mer-værdi (konnotation).

Metonymier kan som i det ovenfor anførte eksempel være en stilfigur, hvor man erstatter et udtryk med et andet fra samme generelle betydningsområde, og hvor der er en konkret sammenhæng i tid, sted eller årsag-virkning mellem metonymien og det den betegner. Andre eksempler kunne være:

- 'At læse H.C. Andersen' i betydningen 'at læse et værk af H.C. Andersen'
- 'Kreml' i stedet for 'Ruslands præsident og regering'
- At 'svede' i betydningen 'arbejde hårdt'
- 'Pressen' om 'de trykte nyhedsmedier' (egentlig trykpressen)
- At invitere til 'middag' i betydningen 'varm mad' (som en gang spistes ved middagstid)
- 'Jakkesættene gik over vejen' i betydningen 'Mændene i jakkesæt gik over vejen'

Til stilfiguren metonymi hører også synekdoke, hvor en del står for helheden, eller hvor helheden står for en del. Fx 'Der er ikke et øje' (russisk *ни души*, – ikke en sjæl'), 'Der er mange kloge hoveder i aften', 'onde tunger siger', hvor 'øje', 'hoved' og 'tunger' står for 'menneske', eller 'hele salen klappede', 'hele byen var i oprør', hvor 'salen' og 'byen' står for de mennesker, der befinder sig i den'.

I lingvistisk forstand er der tale om den samme mekanisme som ved de ekspressive metaforer. Tegnets imageside aktiveres ved valg af et synonym, der fremhæver et særligt betydningselement, men grundideen er den samme.

Som det er tilfældet med metaforik, er metonymi langt fra altid ekspressiv (som vi også så under gennemgangen af derivative orddannelser). Metonymi er sammen med metaforik grundlæggende principper i orddannelse, og udtryk som de ovenfor nævnte 'pressen', 'Kreml', 'middag' er ikke ekspressive. Ekspressiviteten er kun til stede, når man samtidig opfatter to betydninger, hvor den ene er det ekspressive element, den anden budskabets kerne.

Med skiftende tider bliver forskellige metonymiske prædikater kult. En dansk tennisspiller, der bliver interviewet om, hvad hun føler efter en vundet turnering, siger: 'Det er superfedt'. Et sådant udtryk er ligesom de russiske *здорово* ('fedt!' egentlig 'sundt'), *круто* ('sejt', egentligt 'stejl,

hård'), *кайф* ('fedt', 'skidegodt'), *зашибись* ('fremragende', egl. 'slå') ekspressive, metonymiske synonymer til 'godt' – med en merværdi.

Лучше показать на деле [...] А так заниматься виртуально – не в кайф ('Hellere vise det rigtigt. Men bare sådan gøre det virtuelt – det er der ikke noget (sjovt) ved')

Какие мне кайфы от этого будет? (= 'hvad (sjov) får jeg ud af det?')

Настроение сейчас у меня зашибись ('mit humør lige nu er bare helt i top')

Andre ekspressive metonymiske synonymer til 'godt' er tysk 'toll' og 'geil', engelske 'cool', 'great' og 'heavy' samt danske udtryk som 'det er kanon!' eller 'det er helt vildt'.

Det er umuligt at forudse, hvilke prædikater der kommer på mode. *Кайф* ('sjovt') er hentet fra arabisk og virker formentlig også i kraft af ordets fonetiske anderledeshed. Man skal også være opmærksom på, om ordet evt. kan ligne et tabueret ord og låner kraft herfra. Fx ligner *зашибись* kraftudtrykket *заебись*.

Крытой og *авторитет* bliver i øvrigt brugt som ekspressive metonymiske betegnelser for gangsterbosser. Det er et aspekt af gangsterbossens job at være hård og at have autoritet, altså der er tale om en metonymisk begrebsdannelse, ikke en dækkende betegnelse.

Polyfoni af flere kulturelle lag

Kulturelle normer fra forskellige tider og miljøer er indlejret i sprogets vokabularium. En polyfoni af udtryk fra forskellige kulturelle lag i samme udsagn skaber ekspressivitet. Polyfonien opleves som stilbrud, hvor der pludselig optræder udtryk, der åbner for associationer til andre sammenhænge:

На платформе никого не оказалось, и Вера, ощущая дискомфорт, побежала по тропинке. Тут следует отметить, что у девушки уже почти месяц не переставая болела голова (Doncova, 57)

'På perronen var der ikke nogen, og Vera følte det ubehageligt og gav sig til at løbe ned ad stien. Her skal bemærkes, at pigen i næsten en måned havde haft vedvarende hovedpine'

Людей низов практически выключили из жизни; все, что делается в стране, происходит помимо них. У них остался небогатый выбор – или влачить нищенское и покорное существование, или искать пути незаконных ремесел: обманывать государства или друг друга (fra Solženicyns tale til Dumaen 28. oktober 1994, citeret fra Kul'tura russkoj reči, 2000, side 330)

'Ruslands elendige har man i praksis lukket ude fra livet; alt, hvad der sker i landet, foregår uden om dem. Det er et ringe valg, der står tilbage for dem: – enten at henslæbe en kummerlig og ydmygende tilværelse eller at søge veje indenfor de ulovlige håndværk: at snyde staten eller hinanden'

I det første eksempel afbrydes en kriminalromans spændingsbetonede talesprogsfremstilling brutalt af et tørt, akademisk klingende indskud: 'Her skal det bemærkes, at...'

I det andet tilfælde vækker Solženicyn med udtryk som *Людей низов* ('Ruslands elendige'), *влачить нищенское и покорное существование* ('henslæbe en kummerlig og ydmygende tilværelse') og *искать пути* ('søge veje') stærke associationer med historiske og religiøst-etiske perspektiver. Modsætningen til den barskt ligefremme sprogbrug: 'at snyde staten eller hinanden' bliver derved ekstra stærk.

Eventyrets udtryk 'der var engang' (*жил-был*) benytter sig af en gammel pluskvamperfektum-form, der med mytisk kraft drager tilhøreren ind i fortiden.

Kulturen udvikler sig, nogle udtryk bliver utidssvarende og måske endda upassende at bruge i samtiden. Bruger man dem alligevel, opstår der en ekspressiv, nedladende eller ironiserende effekt, fx når man bliver ved med at kalde 'sorte' for 'negroes' eller endda 'niggers', 'de gamle' i stedet for 'de ældre', 'skuespillerinde' i stedet for 'skuespiller'. I Rusland blev *чиновник* ('embedsmand') efter revolutionen i 1917 et skældsord. Udtrykket er ikke kommet til ære og værdighed igen, i dag hænger konnotationen 'bureaukrat' ved det; en embedsmand skal i dag kaldes *государственный служащий* eller *должностное лицо* (embedsmænd i fremmede lande kan derimod godt hedde *чиновник* uden at de har en nedsættende betydning).

Et gammelt ord fra tsar-tiden, som kan bruges i dag i en positiv betydning, men også har konnotation af gamle værdier og undertiden bruges nedsættende er *тщеславие*, ærgerrighed / forfængelighed. *У тебя нет тщеславия* ('Du mangler ærgerrighed!') *Знатностью рода люди гордятся, случайным богатством люди тщеславятся.*⁸⁸ ('Folk der er stolte over deres adelsslægt, vigter sig af tilfældig rigdom').

Delkonklusion om kultur og sproglig ekspressivitet

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Kultur og sprog

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Leksikon, talemåder

Funktion (betydning): Udtrykke følelse med afsæt i kulturens værdier; bruge metaforer fra livet i kulturen og (kultur)historien, støde an mod kulturens normer

Grammatisk kendetegn/særtræk: Metaforik, herunder eufemismer, metonymi, der giver udtrykket en ekspressiv merværdi

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktionen mellem følelse og fornuft: Hele spektret. Kulturens normer er ikke tilfældige, det er heller ikke tilfældigt, men fornuftigt at de ændres. Sammenstødet med normer opleves følelsesmæssigt og forstås med fornuften

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1) Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3) Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): (2), (4), (5)

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Analogt indkodet i kraft af metaforik og metonymi

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system):

Oprindelse i udtryk for kulturens værdier

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Er fuldt integreret i sprogsystemet.

⁸⁸ Eksemplet fundet hos Dal' (2000).

Curiously enough, there are many more pejorative expressions in language than there are positive ones. This is a manifestation of a general phenomenon: language (and, apparently, human consciousness) differentiates evil more finely than good, and the unpleasant more finely than the pleasant. Thus the majority of the terms for feelings denote various unpleasant feelings.

Slava Paperno og Lidija Iordanskaja

Ekspressivitet og kultur II. Balancen mellem negative og positive udtryk

I Iordanskaja / Paperno 1996, 19) rejses den påstand, at sproget har flere negative udtryk end positive. Jeg vil i dette kapitel undersøge denne påstand nærmere. Jeg er i mit udgangspunkt ikke sikker på, at påstanden holder, men den er interessant, og noget kunne tale for rigtigheden af den. Uanset hvad, er det relevant for beskrivelsen af sprogets ekspressivitet at undersøge, hvordan sproget afbalancerer positive og negative følelser, og prøve at forklare hvorfor.

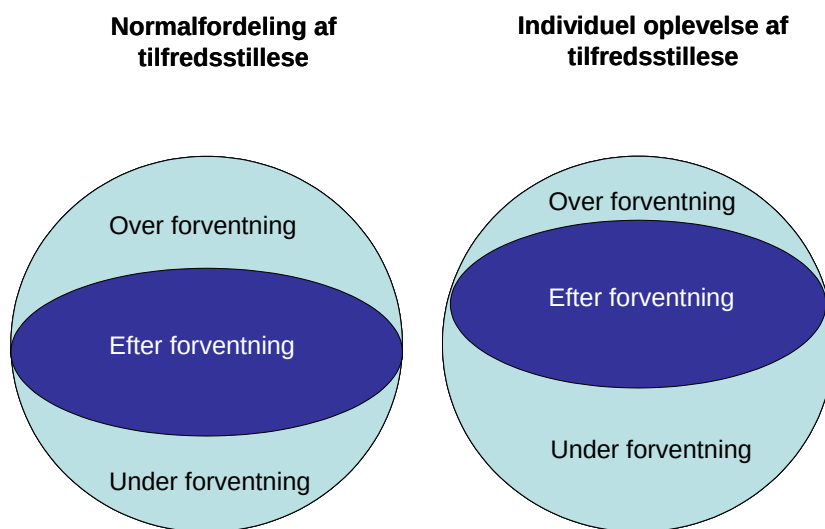
Mennesker drages mod problemer og det farlige. Det er skandaler og katastrofer, der sælger aviser og ugeblade. Kriminalromaner og voldsfilm er populære, og de fleste kvalitetsfilm og romaner er alvorlige (seriøse) og problemtunge. Denne dragning mod det negative kunne tænkes at have den funktion at skærpe menneskers opmærksomhed på livets udfordringer og derigennem forbedre vores chancer for overlevelse. En sådan fortolkning understøttes af, at mennesker, når deres liv forløber planmæssigt og tilfredsstillende, bare oplever det neutralt, jf. Herzbergs tanker om vedligeholdelsesfaktorer⁸⁹. Man er ikke specielt opmærksom på, eller glad for, at man har det godt, er rask, etc. – det anses for en selvfølge. Firmaers budgetter styres også efter afvigelser fra det forventede. I sproget er der færre begreber, der betegner det at være sund, end begreber, der betegner sygdom. Færre begreber, der handler om lovlighed, end begreber, der handler om brud på loven. Sundhed defineres i høj grad ved, at man ikke fejler noget, og lovlighed defineres i høj grad ved, at man ikke gør noget kriminelt⁹⁰. Fokus er ikke på det normale, men på afvigelserne. Det er problemer og farer, vi skal være opmærksomme på, og dette kunne så tænkes at afspejles i sproget, hvor negative (pejorative) udtryk så skulle dominere over positive (meliorative) udtryk.

I menneskenes liv må det antages, at der er en balance mellem succes og fiasko, således at mennesker lige så ofte oplever, at deres forventninger overgås, så de bliver glade, som at deres forventninger skuffes, så de bliver kede af det eller vrede. Men mennesker er individer, ego'er, og i sagens natur selvcentrerede; vi sætter ikke vores forventninger til livet efter en normalfordeling. I spørgeskemaundersøgelser overvurderer respondenter typisk sig selv med hensyn til evner og

⁸⁹ Herzberg (1966) indfører begrebet 'vedligeholdelsesfaktorer', hvorved forstås forhold, som gør, at medarbejdere ikke bliver utilfredse, fx en passende temperatur, et passende støjniveau, en passende arbejdsmængde. 'Motivationsfaktorer' adskiller sig fra 'vedligeholdelsesfaktorer' ved at være udfordringer, der giver os lyst og energi.

⁹⁰ 'Lovlighed' giver 5.250 resultater på Google, 'kriminalitet' 2.390.000. 'Sundhed' giver ganske vist 2.480.000 mod 'sygdom' 1.040.000, men ser man nærmere på det, handler sundhed i høj grad om at forebygge og undgå sygdom ellers sygdomstruende tilstande (fedme).

adfærd⁹¹ og tror, at de er 'vindere'. Nedenfor illustrerer jeg denne problemstilling med to modeller af egen tilvirkning:

Modellen til venstre viser en tænkt normalfordeling: Hvis man ser på en repræsentativ gruppe af mennesker, vil deres liv gå nogenlunde som de med rimelighed kan forvente, og der vil i gennemsnit være nogenlunde lige mange tilfælde, hvor de pågældende bliver positivt overrasket eller skuffet. Modellen til højre viser, at det enkelte menneske i sin selvcentrerethed er overoptimistisk, sætter forventningerne for højt og derfor også er dømt til at blive skuffet tit. Vi vil mere end vi kan – derfor udvikler verden sig også. Dette forhold kunne medvirke til at forklare, at der i sproget er flere udtryk for frustration end for glæde.

Inden for kraftudtryk forholder det sig sådan, at der er mange flere negative end positive udtryk, og det hænger sammen med, hvad kraftudtryk skal bruges til, nemlig at give afløb for følelser der opstår under udfordringer (modgang, overraskelse). Hvis man bliver fantastisk glad, er det ofte fordi man har været bekymret, og nu er bekymringen forsvundet.

Ser vi på andre områder inden for sprogets ekspressivitet, vil jeg tro, der som minimum er balance inden for sprogets poetiske funktion med hensyn til livsbekræftelse og sortsyn. Når vi overhovedet gider leve, er det jo fordi vi har en selvopholdelsesdrift og en fundamental livsglæde. Kærlighed fylder meget i sprogbrugen, der er mange romaner, der har kærlighed som gennemgående tema, og de fleste popsange handler også om kærlighed. Her er fra skønlitteraturen et enkelt eksempel på en ytring båret af kærlighed, hentet i den selvsamme *Collocational Dictionary*, hvor det påstås, at der er flere pejorative udtryk end positive i sproget:

Она была в шелковой желтой нижней юбке, плотно облегающей округлые бедра ('Hun havde en gul silkenederdel på, der smøg sig om hendes runde hofter')⁹².

⁹¹ Thomas J. Peters (1982) refererer til en psykologisk undersøgelse, hvor voksne mænd blev bedt om at vurdere deres evne til "at komme godt ud af det med andre". Samtlige – 100% – anbragte sig selv i den øverste halvdel af befolkningen. 60% anbragte sig selv blandt de øverste 10% af befolkningen og 25% placerede sig i al ydmyghed i den øverste ene procent. I en parallel undersøgelse anbragte 70% af respondenterne sig i den øverste fjerdedel hvad angik lederevner og kun 2% mente, at de lå under gennemsnittet. Og i atletiske evner, hvor selvbedrag burde være vanskeligt, placerede 60% sig i den øverste fjerdedel. Med det forbehold, at kvinder måske er mindre selvovervurderende, tror vi åbenbart om os selv, at vi er vindere.

⁹² Citatet fra *Collocational Dictionary* stammer fra Ivan Bunin, *Mitina L'ubov'*.

Det er åbenbart, at fortælleren nyder at se på den kvinde, han omtaler. Ingen af de anvendte enkeltord er i sig selv positive. Men udsagnet som helhed er positivt. Man ville kunne finde et utal af eksempler på sådanne positive beskrivelser i litteraturen. Mellem de enkelte forfatterskaber vil fordelingen variere.

Kærlighed i kunst optræder imidlertid ofte som ulykkelig kærlighed (Romeo og Julie, Isoldes Liebestod etc.), men skal det ikke forstås som noget negativt/pejorativt, ligesom bøger, der ender ulykkeligt, heller ikke nødvendigvis er udtryk for misantropi. Det mistede afføder længsel og gør de fundamentale behov, der driver os og giver os nydelse, mere nærværende. En passion er en positiv lidelse, jf. det engelske udtryk 'I need you bad'. Kærligheden fremstilles, når den er ulykkelig eller vanskelig, som dybfølt, alvorlig og nødvendig, mere end bare en leg. Seriøsitet er ikke negativt, men kan være det i lingvistisk forstand, når der bruges negativt ladede ord om stærke følelser.

Inden for nogle områder af sproget er det faktisk de positivt ladede ord, der har overvægt. Fx i ordklassen substantiver tynger det righoldige vokabularium af diminutiver i den positive vægtskål.

Forfatterne til *Collocational Dictionary* dokumenterer ikke deres påstand om, at de pejorative udtryk har en overvægt, men man må gå ud fra, at de under udarbejdelsen af ordbogen har dannet sig det indtryk, at der er flere pejorative ord end positive. Det vil være rimeligt i første omgang at efterprøve påstanden i deres eget ordbogsmateriale.

I ordbogen gennemgås den menneskelige krop og de udtryk, der knytter sig til kropsdelene. Herunder angiver de specifikt, hvilke udtryk der er pejorative eller positivt ladede. Jeg har valgt at se nærmere på de følelsesladede udtryk, der knytter sig til hånd/arm (рука), krop (телo), ansigt (лицo), ben/fod (нога), mund (рот). Til disse legemsdele er der ikke a priori knyttet specifikt positive eller negative associationer (som der er til fx hjerte, bryst, hjerne, næse, tænder), som forudbestemmer, hvilken følelsestone der vil være den dominerende i ordforbindelserne. Jeg citerer i skemaerne nedenfor de udtryk, ordbogen har med, og tilføjer selv udtryk, markeret med stjerne.

Begrebet 'arm/hånd' har en nogenlunde ligelig fordeling:

РУКА ('hånd, arm')

Positive udtryk om bevægelser hånd / arm		Pejorative udtryk om håndbevægelser af hånd / arm	
Russisk	Oversættelse	Russisk	Oversættelse
Потирать руки	Gnide sig i hænderne	Ломать руки	Vride hænderne
Хлопать, аплодировать	Klappe	Хвататься за голову	Tage sig til hovedet
Класть руку на сердце	Lægge hånden på hjertet	Закрывать лицо руками	Gemme hovedet i hænderne
Прижимать руки к груди	Lægge hånden mod brystet (vise oprigtighed)	Сидеть, подперев голову рукой	Sidde med hånden under hagen (gruble)
Складывать руки на коленях	Folde hænderne over knæene (udtrykker ro)	Воздевать руки к небу	Række hænderne mod himlen
Вплескивать руками	Smide armene i vejret (i overraskelse)	Разводить руками	Slå ud med armene i hjælpeløshed
Трепать рукой по голове	Klappe på hovedet	Ронять руки	Lade armene falde
Вот тебе моя рука	Her er min hånd (løfte)	Не знать куда девать руки	Ikke vide hvad man skal gøre af sine hænder
Распотертыми объятиями*	Med åbne arme	Дрожать руку	Ryste på hånden
Протягивать руки	Række hænderne frem	Руки не слушаются	Hænderne vil ikke lystre
Пожать руку	Trykke nogens hand	Выводить за руку	Tage i hånden og gå ud

			med (Tage ved kravebenet)
Держать в своих руках*	Tage hånd om (Have fod på)	Руки тешутся*	Det klør i hænderne
У него золотые руки*	Have gyldne hænder	Он на руку нечист*	Være uærlig (have beskidte hænder)
Держать руку на пульсе	Havde fingeren på pulsen	Поднять руку на кого*	Lægge hånd på (true)

* Indsat af mig, ikke med i ordbogen

Det samme gælder 'krop', fx:

ТЕЛО ('krop')

Positive udtryk om kroppen		Pejorative udtryk om kroppen	
Russisk	Oversættelse	Russisk	Oversættelse
Тело сотрясается от хохота	Kroppen ryster af latter	Дрожать, тряситься, сотрясаться всем телом	Ryste over hele kroppen, fx i gråd
Быть в теле*	Være godt i stand	Мурашки по телу пробегают	Have myrekryb
Тонкое тело	Slank krop	Держать в черном теле*	Behandle nogen stedmoderligt (egl. 'i den sorte krop')
Красивое тело	Smuk krop	Упитанное тело	Plum krop
Стройное тело	Velbygget krop	Жирное, оплывшее тело	Overvægtig, fed krop
Пропорциональное тело	Velproportioneret krop	Тучное тело	Korpulent krop
Грациозное тело	Graciøs krop	Безобразное тело	Uformelig krop
Быть хорошо сложен	Være godt bygget	Худое тело	Mager krop

* Indsat af mig, ikke med i ordbogen

Begrebet 'ben/fod' indgår flest pejorative konstellationer, fx

НОГА ('ben, fod')

Positive udtryk om bevægelser ben / fod		Pejorative udtryk om bevægelser af ben / fod	
Russisk	Oversættelse	Russisk	Oversættelse
Не чують [eller: слышать] под собой ног	Være ude af sig selv af glæde (ikke mærke benene)	Ноги подгибаются, подкашиваются	Benene kan næsten ikke bære, knækker sammen under en
Поставить, поднять на ноги*	Hjælpe på fode	Ноги как ватные, не держат	Benene er som vat, kan ikke holde
Жить на широкую, большую, барскую ногу*	Leve på stor fod	Он едва не держится на ногах, еле таскает ноги	Kan næsten ikke holde sig oprejst
Быть на короткой ноге с кем-то*	Være på god fod med	Ноги приросли к земле	Fødderne er som vokset ned i jorden
Прочно стоять на ногах*	Stå solidt på fødderne	Ноги дрожат	Benene ryster, ryste i bukserne
Стать на ноги*	Komme på fode	Ноги заплетаются	Falde over sine egne ben
		В гневе, нетерпеливо стукнуть ногой	Stampe utålmodigt med foden i raseri
		Встать не с той ноги	Få det forkerte ben ud af sengen
		Его ноги не будут здесь, моей ноги у вас не будет	Ikke sætte sine ben hos nogen

		Топтаться на месте	Ikke komme ud af stedet
		Сбивать с ног	Være ved at styrte af træthed
		Под ногами вертеться*	Rende nogen på dørene

* Indsat af mig, ikke med i ordbogen

Ordet 'finger' har også en overvægt af pejorative forbindelser, fx:

ПАЛЕЦ ('finger, tå')

Positive udtryk om bevægelser hånd / arm		Pejorative udtryk om håndbevægelser af hånd / arm	
Russisk	Oversættelse	Russisk	Oversættelse
Целовать кончики своих пальцев (beundring)	Kysse fingerspidserne	Кусать пальцы	Bide finger (=negle)
Потирать пальцем переносицу	Gnide næsespidsen	Хрустеть пальцами	Knække med fingrene
Переплестать пальцы	Flette fingre	Щелкать пальцами	Knipse med fingrene (i ærgrelse over ikke at kunne komme i tanker om noget)
Смотреть сквозь пальцы*	Se gennem fingre	Барабанить пальцами по столу	Tromme i bordet med fingrene
Знать что-н.как своих пять пальцев*	Kunne noget på fingrene	Грозить пальцем	True med en finger (=pege truende)
Он пальцем никого не тронет*	Ikke røre nogen med en finger (= ikke gøre nogen fortræd)	Бить по пальцам	Slå over fingrene
Как по пальцам* рассказать	Fortælle noget udenad (på fingrene)	Ему пальца в рот неклади*	Læg ikke dine fingre i hans mund (= vær på vagt)
На большой палец	Thumbs up	Пальцы ломать*	Knække fingre
		Обвести кого-н. вокруг пальца*	Vikle nogen om sin lillefinger
		Высосать из пальца*	Suge ud af fingeren (= finde på en løgnehistorie)
		Попасть пальцем в небо*	Komme med fingeren i himlen (=komme til at sige noget på et forkert tidspunkt)
		Пальцем не шевельнуть, палец о палец не ударить*	Ikke røre en finger

* Indsat af mig, ikke med i ordbogen

'Ansigt' fordeler sig på nogenlunde lige mange pejorative og positive forbindelser, fx:

ЛИЦО

Positive udtryk om bevægelser hånd / arm		Pejorative udtryk om håndbevægelser af hånd / arm	
Russisk	Oversættelse	Russisk	Oversættelse
Лицо сияет от радости	Ansigtet lyser af glæde	Лицо погасло	Ansigtet blev udtrykssløst
Лицо освещается, просветлеть лицом	Ansigtet lyser op	Темнеть лицом	Få et mørkt, truende udtryk i ansigtet
Лицо оживляется	Ansigtet liver op	Тень пробегает по лицу	En skygge farer hen over ansigtet
В лицо говорить*	Sige lige op i nogens	Лицо вытягивается	Blive lang i ansigtet

	ansigt		
Смотреть фактам в лицо	Se virkeligheden i øjnene	Меняться в лице	Skifte ansigtsudtryk
Это платье тебе к лицу*	Denne kjoler passer til dig (dit ansigt)	Лицо искажается	Ansigtet fortrækkes
Лицом к лицу*	Ansigt til ansigt	Лицо перекашивается от злости	Ansigtets fortrækkes i vrede
Перед лицом неопровержимых фактов*	Stillet til ansigt med uafvendelige fakta	Не иметь своего лица*	Ikke have nogen individuel karakter
		Нам это не к лицу*	Det passer os ikke
		С лица земли стереть*	Fjerne fra jordens overflade

* Indsat af mig, ikke med i ordbogen

‘Mund’ har en klar overvægt af pejorative forbindelser, fx:

POT

Positive udtryk om bevægelser hånd / arm		Pejorative udtryk om håndbevægelser af hånd / arm	
Russisk	Oversættelse	Russisk	Oversættelse
Смеющийся рот	Smilende mund	Капризный рот	En lunefuld mund
Рот до ушей	En bred mund (fra øre til øre)	Упрямый рот	En trodsig mund
Растягивать рот улыбкой	Et smil breder sig på læberne	Насмешливый рот	En hånlige mund
Уголки рта приподняты	Mundvigene opad	Презрительный рот	En hånlige mund
		Перекошенный рот	Fortrukne læber
		Плотно сжатый рот	Sammenpressede læber
		Уголки рта опущены	Mundvigene nedad
		Горькая, презрительная, ироническая складка у рта	En bitter, hånlige, ironisk mundstilling
		Разевать рот, раззявить варежку	Åbne munden på vid gab
		Заткнуть кому-н. рот*	Få nogen til at holde kæft
		Не смей рот раскрыть*	Ikke at måtte åbne munden
		Хлопот полон рот*	En kværulerende mund
		Пять ртов в семе*	Fem munde at mætte i familien
		В рот не берет	Vil ikke røre (tage i munden)

* Indsat af mig, ikke med i ordbogen

Når jeg selv har tilføjet ordforbindelser, var det for at sikre mig mod en eventuel bias hos ordbogens forfattere, at de på grund af en fordom kunne være kommet til at finde flere eksempler på pejorative end på positive forbindelser. Som det er fremgået, har jeg fundet en del forbindelser, de ikke burde have udeladt, men de rykker ikke ved billedet, da udeladelserne fordeler sig både på positive og negative udtryk.

Forfatterens påstand ser umiddelbart ud til at være rigtig, når vi alene ser på forekomsten af antal forbindelser. Jeg har i skemaerne ovenfor fortrinsvis taget de konstellationer med, der umiddelbart knyttes til følelser og som udtrykker handlinger; der er mange flere, som alene går på fx udseende.

Men hvordan forholder det sig med frekvensen, dvs. hyppigheden af de anvendte forbindelser? Man kunne forestille sig, at der på den ene side nok ville være en overvægt af pejorative udtryk, men at de færre positive udtryk til gengæld ville være mere frekvente, så der alligevel ville være balance.

I første omgang var det min plan at tjekke alle de i skemaerne nævnte forbindelser i det russiske nationalkorpus, men det viste sig hurtigt, at forekomsterne var små, eller at nogle af forbindelserne slet ikke forefandt dér, hvorfor denne ide måtte opgives.

Dernæst udvalgte jeg noget, der helt sikkert kunne sammenlignes, nemlig ordbogens klart positive ('smuk') og negative ('grim') betegnelser for en munds udseende. Det gav følgende resultat – forekomst i korpus:

Positive udtryk med 'mund'			Negative udtryk med 'mund'		
Нежный рот	Blid mund	47	Кривой рот	Skæv mund	51
Чувственный рот	Følsom mund	28	Безобразный рот	Uformelig mund	9
Красивый рот	Smuk mund	64	Некрасивый рот	Grim mund	18
Очаровательный рот	Fortryllende mund	5	Щербатый рот	Mund med gittergebis	23
		144			101

De otte udvalgte konstellationer giver en overvægt til positive. Resultatet vælter dog, hvis jeg (hvad jeg bør) inddrager forbindelsen 'tandløs mund' *беззубый рот*, som alene har 232 forekomster. Af kulturelle årsager er der måske særlig mange tandløse munde i russisk litteratur, både fordi de fattige ofte har interesseret de russiske forfattere, og fordi der har været – og er – megen fattigdom i Rusland, så at tandløse munde er et udbredt fænomen. Konklusion: Når alt tælles med, er der igen flere negative end positive forekomster.

Det russiske nationalkorpus er ikke indrettet sådan, at man kan udtrække en troværdig liste over positive og negative ord. Det har derfor været nødvendigt at opsøge mindre specialkorpus for at foretage en valid undersøgelse. Professor Mikhail Mikhailov i Helsinki har ladet mig bruge sit korpus over klassisk og moderne litteratur med ca. 2 millioner ord. Fra dette korpus har det været overkommeligt at udtrække lister, hvor jeg i hvert enkelt tilfælde (undertiden ved hjælp af russiske informanter) har kunnet bedømme, hvorvidt ordet er neutralt, positivt eller negativt ladet. Jeg har koncentreret mig om ord der ender på *-ik*, *-ica* og *-ina* (*-ик*, *-ица*, *-ина*). Endelserne er i udgangspunktet ikke markeret ekspressive og de dækker både hankøn og hunkøn.

Resultatet er blevet dette:

-ik; eksempler, pejorative: *разбойник* ('røver'), *доносчик* ('angiver'); positive: *труженик* ('arbejdshest'), *голубчик* ('skat'); neutrale: *участник* ('deltager'), *ученик* ('elev')

Antal forekomster i korpus	1072	Frekvens
Pejorative	143	1289
Positive	16	441

-ica; eksempler, pejorative: *пьяница* ('drukenbolt'), *путаница* ('rod'); positive: *красавица* ('skønhed'), *умница* ('klogt hoved'); neutrale: *разница* ('forskel'), *столица* ('hovedstad')

Antal forekomster i korpus	382	Frekvens
Pejorative	75	425
Positive	18	358

-ina; eksempler, pejorative: *задина* ('kryb'), *пощечина* ('lussing'), *молодчина* ('fin fyr'), *тонина* ('finhed'), *древесина* ('træmateriale'), *солонина* ('saltet kød')

Antal forkomster i korpus	296	Frekvens
Pejorative	69	348
Positive	8	211

Undersøgelsen understøtter den påstand, at de pejorative ord i antal langt overgår de positive; der er i de 3 eksempler henholdsvis 9 gange, 4 gange og 8 gange så mange. Med hensyn til frekvens synes forskellen at være mindre⁹³, henholdsvis 3 gange, 1,2 gange og 1,6 gange flere forekomster af pejorative udtryk end positive i korpussets tekster.

Jeg må konkludere, at der er meget, der taler for rigtigheden af den tanke, at den menneskelige bevidsthed opererer med en mere findelt differentiering af det onde og ubehagelige end af det gode. Forklaringen kan som nævnt være, at mennesker har behov for at have en skærpet opmærksomhed på farer.

Men til gengæld synes der at være en meget mindre forskel i frekvensen af positive og negative udtryk; forklaringen på dét kan være, at vi har en medfødt livsglæde og selvopholdelsesdrift, som gør, at positive udtryk også må fylde meget.

Jeg afslutter dette kapitel med nogle vers fra et digt, et mod-eksempel, der viser en bevidstheds findelte differentiering af noget smukt: En ældre mands melankolske iagttagelse af ungdommen, med den ældres skarpe blik for ungdommens skønhed, som han selv har mistet, og som er en selvfølge for de unge, der ikke ville se den på samme måde:

Grøn er vårens hæk
Kåben kastes væk
Jomfruer sig alt på volden sole;
Luften er så smuk
Deres længselssuk
Kendes let på deres silkekjole

Svenden med sin brud
Går i haven ud.
På de grønne sko hun synes danse;
Ak, hvor er hun let!
Foden er så net.
Pogen sælger til dem grønne kranse

Hulde piger små
Røde, hvide, blå
Sende deres blikke rundt som pile;
Og som krigerflag
I det kælneslag
Silkebånd fra liljenakken ile.

I den tavse nat
Som en stor dukat
Månen stænker guld på alle grene.
Ak de skønne svandt
Jo fra hver en kant
Det er tungt, man skal gå hjem alene
Poul Martin Møller

⁹³ Der må tages det forbehold, at det anvendte korpus er forholdsvis lille. Jeg har dog ikke fundet anledning til at efterprøve resultaterne i det russiske nationalkorpus, hvilket kunne gøres.

Delkonklusion om negative og positive udtryk i sproget

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Overvægt af negative udtryk i sproget.

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Ordforrådet

Funktion (betydning): Gøre livets udfordringer tydeligere og nærværende. Langt fra alle negative udtryk er ekspressive. Dvs. at der blandt de negative udtryk er neutrale betegnelser for fænomener, der anses for negative, og ikke kun udtryk, der viser eller vækker følelse

Grammatisk kendetegn/særtræk: Overvægt af negative udtryk i ordforråd og sprogbrug

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktionen mellem følelse og fornuft: Sproget som helhed. Overvægten af negative ord har med menneskets overlevelse at gøre.

Grundlæggende er følelser rationelle valg.

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler sin perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): Overvægten af pejorative udtryk kan ikke indplaceres i spektret 1-5; men de ekspressive negative og positive ord er behandlet i de øvrige kapitler

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Derivative pejorative dannelser digitalt indkodet. Metaforer og metonymi analogt indkodet

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system): Mange udtryk er ikke ekspressive, men neutrale betegnelser for negative eller positive fænomener ligesom andre ord i sproget. Overvægten af negative udtryk har med menneskets psyke og behov for at overleve at gøre

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Er fuldt integreret.

There was a pert lass from Madras
Who had a remarkable ass
Not rounded and pink,
As you probably think
It was gray, had long ears and ate grass
Limerick

Homo sum; humani nil a me alienum puto
(‘Jeg er et menneske; intet menneskeligt kan
være fremmed for mig’)
Terents

Ekspressivitet og kultur III. Kraftudtryk

Formålet med en analyse af kraftudtryk

Følelser dominerer udsagnet, når den talende bruger kraftudtryk. Kraftudtryk er derfor per definition ekspressive. I et lingvistisk perspektiv er det interessante, hvori kraftudtrykkenes ekspressive markører består. Dem vil jeg søge at udrede.

En inspiration til at få greb om kraftudtrykkene har jeg fundet i et sociolingvistisk studie *Cursing in America*, hvor Timothy Jay (1992) opstiller en top-ti liste over de mest brugte amerikanske kraftudtryk.

Summary of Field Data (Total Number of Utterances 2171)

Sex of Speaker

MALE
1482

FEMALE
689

Sex of Company

SAME
1095

MIXED
387

SAME
485

MIXED
204

Ten Most Frequent Words

fuck	287	fuck	92	fuck	112	shit	48
shit	166	shit	58	shit	111	fuck	24
asshole	75	hell	39	asshole	38	ass	18
jesus	68	bitch	31	hell	36	hell	17
goddamn	56	ass	29	goddamn	35	bitch	16
hell	48	goddamn	19	ass	32	asshole	14
ass	49	damn	18	bitch	27	jesus	11
bitch	40	bastards	16	jesus	25	goddamn	10
suck	34	jesus	16	damn	16	damn	10
piss	26	suck	15	suck	13	piss	6

Jay (1992, 214)

Det har inspireret mig til at forsøge at opstille en tilsvarende liste for russisk.

Jeg har henvendt mig til bekendte i Rusland og bedt dem kontakte mænd og kvinder på forskellige alderstrin, dog alle i aldersgruppen 20-60, og anmode dem om at nedfælde de 10 udtryk de selv bruger mest i prioriteret rækkefølge og de 10 udtryk, de mener, det modsatte køn bruger. I alt har 25 personer bidraget.

Efterfølgende har jeg kontrolleret resultatet ved at undersøge de indkomne kraftudtryks frekvens i det nationale russiske nationalkorpus.

Systemer af russiske kraftudtryk

I Rusland skelner man mellem flere familier af kraftudtryk

- mat (*мат* eller *материшина* eller *матерные слова*)
- ikke-mat (*нематерные слова*)
- blat (*блат*)
- internet slang (*жаргон падонков*)

Blat er det sprog, der bruges i det kriminelle miljø. Dets funktion er primært at udstyre de kriminelle med en kode, som de kan bruge i deres kommunikation, uden at uvedkommende forstår, hvad de taler om, sekundært at skabe et fællesskab. Fængselsmuren hedder fx *барыга*, politi hedder *мент*, fængsel *обезьянник*, narko hedder bl.a. *анашаб* eller *ганджа*, voldtægt bl.a. *карусель* eller *рвануть очко*. Som det fremgår, er nogle ord i blat umiddelbart uigennemskuelige symboler (*анашаб*, *ганджа*), andre er metonymiske dannelser og metaforer (kerneordet i *барыга* er *bar-*

som findes i *бараться* (kopulere), *бардак* (bordel, rod), *баруха* (luder), *барсук* (bøsse) eller måske er det en forvanskning af *барьера* (barriere); *мент* er oprindeligt en betegnelse for en husarpelskappe; *обезьянник* er et 'abebur', *очко* er 'anus', oprindeligt 'øje', 'lille hul'; *карусель* ('karrusel') antyder, at det, der er menes, er en gruppevoldtægt. Blat som helhed er ikke ekspressivt, da det primært er et symbolsprog, men der ligger en ekspressiv dimension i, at den talende ved at antage det specielle sprog accepterer værdierne i et fællesskab og søger at opnå tilhørsforhold. Hertil kommer, at ord fra det kriminelle miljø, anvendt uden for, kan virke ekspressive på grund af den tabu-effekt, det kriminelle miljø har.

At kriminelle har et kodesprog, er ikke specielt for Rusland. På dansk er ordet 'strømer' fra det kriminelle miljø blevet folkeeje, ligesom 'galar' er blevet kendt som en indforstået betegnelse for hash. Jeg beskæftiger mig her ikke yderligere med blat, der ikke fylder nær så meget i det russiske sprog som mat og ikke-mat.

Et nyere sprogligt fænomen, der er opstået med fremkomsten af elektroniske medier (blogs, sms'er, chatrum) er den såkaldte *жаргон падонков*⁹⁴ ('internetslang' engelsk 'scumbags' slang'). Det går bl.a. ud på at skrive ordene bevidst forkert, nemlig i retning af den måde, hvorpå de udtales, fx *ебаться* bliver til *ипацца*, *участник* til *учаснег*, *пока* til *пака* (på engelsk kender vi noget tilsvarende fx '4u' i stedet for 'for you'); eller de skrives bevidst anderledes, men med samme lydbillede som det rigtige ord: *йух* i stedet for *юг*, *исчо* i stedet for *еще*, *пелотка* i stedet for *пилотка*, *роскас* i stedet for *рассказ*; der er mange låneord fra engelsk, fx *камент* (comment), *мэйби* (maybe); flere ord skrives i ét, fx *ржу не могу* bliver til *ржунимагу* ('jeg kan ikke lade være med at le'); hunkønsord på -a bliver til neutrum med endelsen -o, fx *пелотка* i betydningen 'tøs, dulle' bliver til neutrumsformen *пелотко* i ental (ikke i flertal), mens 'kusse, dusk' kun kan have hunkønsformen *пелотка*:

Вот вам пелотко! ПРЕВЕД МЕДВЕД, картинки, эротические, прикольные...

15 февраля 2007 Ф спамнам письме, пришетшем мне на почту была написата: все наши пелотки заливают свои фото (желательно с пелоткой) и после окончания конкурса голосуем за звание пелотка медведа и выбираем лучшую! www.prevedmedved.ru/2007/02/15/vot...pelotko.html

('Sikke en tøs! DAV BJØRN, billedkort, erotiske, sjove... 15 februar stod der i en spam mail, jeg fik: Alle vores tøser smider deres fotos på (gerne med dusk), og efter konkurrencen stemmer vi om navnet på bjørnens tøs og vælger den bedste ud!').

En kult-hilsen i miljøet er *превед медвед*, bevidst forkert stavning af *привет, медведь* ('Dav, bjørn'). Udtrykket refererer til en tegneseriehistorie om en bjørn, der overrasker et elskende par i skoven.

Heller ikke denne sprogform vil jeg gøre mere ud af, selv om den må blive stadig mere udbredt og interessant at følge. Som ved blat kan vi registrere en tendens til at skabe et eget symbolsprog. Og ligesom det er tilfældet med blat, kan der siges at være en ekspressiv dimension i kraft af, at sprogbrugen klart signalerer den talendes søgen efter tilknytning til et miljø. Det handler ikke sjældent mere om form end substans, mediet er budskabet. En sådan sproglig tilpasning findes i øvrigt i mange andre sammenhænge, for eksempel i forskellige genrer, herunder også videnskabelige artikler, hvor det også gælder om at vise, at man følger (= underkaster sig) visse konventioner, for at blive optaget i miljøet.

⁹⁴ Udtrykket bruges af Charles Boutler (2010, 133).

Og nu til mat og ikke-mat.

Med henvisning til Gorkij⁹⁵, der kædede et mongolsk ord 'chui' sammen med хуй ('pik'), var det den officielle opfattelse under kommunismen, at mat opstod under tartarernes åg (Batu Khan / *Татарское иго*) 1223-1480. I dag anfægtes denne opfattelse:

Еще не так давно было очень модно, да и удобно многие наши беды и проблемы сваливать на 1480 последствия татаро-монгольского нашествия. Отстала страна в своем развитии — это все Золотая орда виновата. Широкое распространение получила и «татаро-монгольская» версия возникновения и распространения мата на Руси, по крайней мере на бытовом уровне оценки этого явления. Однако, по мнению многих ученых, эта версия не соответствует действительности.

На сегодняшний день существует около ста матерных слов, а активно используемых — около двух дюжин. Большинство специалистов полагают, что корни мата — преимущественно славянские...⁹⁶

(‘For ikke længe siden var det på mode og også bekvemt at vælte mange af vores misærer og problemer over på 1480, følgerne af den tartar-mongolske invasion. Landet var blevet sat bagud i sin udvikling, det var den Gyldne Hordes skyld. Stor udbredelse fik også den tatar-mongolske forklaring på oprindelsen og udbredelsen af mat i Rusland, i det mindste i lægfolks vurdering af fænomenet. Men efter mange forskeres mening, svarer denne forklaring ikke til virkeligheden.

I dag findes der ca. et hundrede mat-ord, heraf ca. to dusin, der bruges aktivt. De fleste specialister antager, at mats rødder er slaviske...’)

Til gengæld lever en ide om, at mat specielt blev udviklet i gulag, dvs. fangelejrene under Stalin-regimet, stadig i bedste velgående⁹⁷. Den grundlæggende antagelse synes at være, at veluddannede russiske fanger blev underordnet de kriminelle fanger og reelt tvunget til at tale det vulgære sprog. Om udviklingen af mat i gulag hedder det på en anerkendt hjemmeside⁹⁸:

В условиях криминального тоталитаризма использование табуированной лексики стало всеохватным. На матерном языке говорили и думали представители пролетариата, крестьянства и силовых структур. Люди умственного труда, аристократия, элита были насильственно погружены в матерный язык путем репрессий. ГУЛАГ осуществлял систематическое ‘опускание элиты’, погружая ее на самое дно общества, в касту рабов, заключенных, изгоев, поражая в правах весь их род. Так возник уникальный социальный слой – интеллигенция, ‘опущенная элита’. Взрослые интеллигенты проходили ‘университеты’ в лагерях и тюрьмах, а их дети – в интернатах, рабочих школах, пионерлагерях. И языком этих ‘университетов’ была не латынь, а мат.

(‘Under den kriminelle totalitarismes betingelser blev den tabuerede leksik altomfattende. På mat-sproget talte og tænkte proletarietets repræsentanter, bønderne og magtstrukturerne. Åndsarbejderne, aristokratiet og eliten blev med tvang sænket ned i mat-sproget ved repression. GULAG gennemførte en systematisk ‘sænkning af eliten’ og trak dem ned på samfundets bund, i en kaste for slaver, tugthusfanger, udstødte, og fjernede alle dens æts borgerlige rettigheder. Således opstod det unikke sociale lag – intelligentsiaen, den ‘sænkede elite’. De voksne intellektuelle gik på ‘universiteter’ i lejre og fængsler, og deres børn i internater, i arbejderskoler og pionér-lejre. Og sproget på disse universiteter var ikke latin, men mat’).

⁹⁵ Версия татаро-монгольского происхождения слова ‘хуй’ получила жизнь благодаря Максиму Горькому при поддержке деятелей компартии и советской псевдоинтеллигенции. Горький часто необоснованно говорил, что матерные слова были заимствованы из восточных языков (‘At *chuj* har en tartar-mongolsk oprindelse skyldes Maksim Gor’kij, støttet af medlemmer af det kommunistiske parti og sovejtiske pseudointellektuelle. Gor’kij sagde ofte uden at have grundlag for det, at mat-ordene var lånt fra de østlige sprog’); citeret fra <http://moscoww.livejournal.com/19345.html>

⁹⁶ <http://www.rosculture.ru>, 2.12.2009, Aleksandr Švedov

⁹⁷ <http://istorika.narod.ru/mat/mat.html>

⁹⁸ http://community.livejournal.com/anthropology_ru/284723.html

Det er et faktum, at mat er udbredt i hele den russiske befolkning på alle niveauer i samfundshierarkiet. Og en rimelig forklaring på det er, at tusinder af almindelige, ikke-kriminelle mennesker har levet under ekstreme forhold sammen med kriminelle og haft brug for et sprog, der passede til frustrationerne, lidelserne og overlevelseskampen, og at de, når de blev løsladt, har taget deres grove sprog med hjem i det civile samfund. Men derudover tager jeg forbehold for forklaringer som den ovenfor citerede, at mat er blevet påtvunget, som om det var noget, russerne ellers aldrig selv ville have fundet på. Der kan meget vel være tale om en form for politisk korrekthed hos veluddannede russere. De er stolte af deres kultur, litteratur og sprog, tager afstand fra de ”primitive” tartarer og kommunistiske magthavere (jf. proletariatets diktatur) og er skamfulde over mat, måske også fordi de prøver at fortrænge, hvor meget det seksuelle fylder i menneskelivet. Mennesker må, mener jeg, imidlertid altid have brugt kraftudtryk, og jo hårdere og farligere liv, desto mere. Men censuren har mere eller mindre holdt kraftudtrykkene væk fra det officielle sprog. I den kommunistiske æra kunne man ikke finde de stærke kraftudtryk i nogen ordbøger, og selv i moderne ordbøger er de kun nødtørftigt repræsenteret. De kommunistiske magthavere værnede faktisk om det klassiske russiske litteratursprog, ligesom der var en generel tendens til, at de ville fremstille virkeligheden pænere, end den var.

Når mænd er alene sammen med mænd (og kvinder alene sammen med kvinder) kan de, som tilfældet er med blat og internetslang, bedre tillade sig bruge de seksuelle kraftudtryk og i kraft af det fælles forbudte sprog styrke deres socialt sammenhold (og samtidig gemme sig som individer).

Mine russiske informanter vurderer uafhængigt af hinanden, at man kan inddele den russiske befolkning i tre grupper med hensyn til brugen af kraftudtryk, nogenlunde således:

- 10 % bruger sjældent kraftudtryk og aldrig mat
- 40 % bruger ikke-mat kraftudtryk, kun sjældent mat
- 50-70% bruger mat mere end ikke-mat

At det er rigtigt, at nogle russere tager afstand til mat, fremgår fx af indledningen til en artikel om russiske eufemismer. Forfatteren advarer sin læser om eventuelt ubehag ved læsningen af artiklen og nærmest undskylder, at han som forsker ikke kun kan inddrage eufemismer, men også det socio-kulturelle og sproglige grundlag, som skaber behovet for eufemismer:

Обращаясь к теме ‘эвфемизмы’, исследователь вынужден привлекать к анализу не только сами эвфемистические выражения, но и тот социально-культурный и языковой фон, на котором возникает нужда в эвфемизмах. Для полноты картины приходится упоминать такие реалии и такую лексику, которые обычно находятся вне поля внимания языковедов. Как у носителя литературного языка и просто человека, следующего определенным культурным нормам, это и у самого исследователя может вызывать внутреннее неприятие и протест, однако в качестве беспристрастного наблюдателя, фиксирующего все, что происходит в языке, он обязан изучать и такого рода ‘неприятные’ факты. Это замечание служит предупреждением читателя о том, с какого рода лексическим материалом ему придется столкнуться при чтении этой статьи, и, одновременно, извинением перед ним, если при знакомстве с этим материалом он ощутит некий нравственный дискомфорт.

(‘Når man vil beskæftige sig med temaet ‘eufemismer’, er man nødsaget til ikke kun at inddrage selve de eufemistiske udtryk i analysen, men også det socio-kulturelle og sproglige grundlag, hvor behovet for eufemismer opstår. For at skabe en helhedsbillede undgår man ikke at skulle nævne realia og en leksik, som normalt befinder sig uden for lingvisters opmærksomhedsfelt. I sin egenskab af bærer af litteratursproget og som et menneske, der følger visse kulturelle normer, kan

undersøgeren selv føle et indre ubehag og få lyst til at protestere, men som den nøgterne iagttagere, der vil opfange alt, der sker i sproget, er han forpligtet til at studere 'ubehagelige' fakta af denne art. Denne bemærkning skal tjene som en advarsel til læseren om, hvilken slags leksikalsk materiale han uvægerligt vil møde, når han læser denne artikel, og samtidig som en undskyldning over for ham, hvis han ved at stifte bekendtskab med dette materiale skulle komme til at føle moralsk ubehag'.

(L.P. Krysin (1994, 28).

En af mine kvindelige respondenter deler Krysin's skrupler:

Доброе утро Иван!

Конечно, я не употребляю мат и бранные слова, но пишу то, что часто слышу от окружающих женщин и мужчин. Нам с вами не идет выражаться такими не приятными слуху матерными словами. Хотя, иногда послав надоевшего лучший способ послать на хуй. И конец мозгам париться. Ха-ха-ха.

('God morgen Ivan!

Selvfølgerlig bruger jeg ikke mat og bandeord, men skriver bare det, jeg ofte hører fra kvinder og mænd omkring mig. Det passer sig ikke for Dem og mig at bruge sådanne mat-ord, der er ubehagelige at høre på. Dog, skal man alligevel til at give en irriterende person en skideballe, kan han lige så godt få at vide, at han er et røvhul og kan gå af helvede til. Det letter på trykket. Ha-ha-ha.').⁹⁹

Min respondent kvier sig ved at indrømme, at hun bander (bandeordene kender hun kun fra andres brug af dem, siger hun), men hun bander altså, når det er nødvendigt.

Mat består af fire kerneord og deres talrige afledninger. Ikke-mat består dels af eufemismer, hvis lydbillede ligger tæt op ad mat-ordene, men også betyder noget andet (jf. dansk: 'for søren' i stedet for 'for satan'), af religiøse og latrinære tabu-brud, ekspressive metonymiske orddannelser og ekspressive metaforer

Mat	Ikke-mat
Хуй ('pik')	Фиг (bl.a. 'give fuck-fingeren', formentlig fra det tyske 'ficken', ligner ordet 'figne')
Пизда ('kusse', 'fisse')	Блин (eufemisme for Блядь, kan betyde fx 'sgu', men også pandekage)
Ебать(ся) ('kneppe')	Пипец или писец (nylig opstået eufemisme for пизда, betyder fx et 'røvhul', men <i>писец</i> også 'skriverkarl')
Блядь ('luder')	Хрен (eufemisme for хуй, betyder fx 'skid', men også peberrod)
	Черт ('fanden')
	Скотина ('bæst, røvhul', metonymisk dannelse, men også 'kvæg')
	Мудак ('røvhul', metonymisk dannelse af ordet <i>муде</i> 'nosser')
	Мля (eufemisme for <i>блядь</i> , betyder bl.a. 'lort')
	Грёбанный (eufemisme for ёбанный, 'fucking', men ligner også verbet 'at ro' eller 'at rede')

⁹⁹ For at yde det vulgære russiske udtryk retfærdighed ('gå ad pikken til'), tager jeg mig en frihed i oversættelsen og tilføjer det vulgære danske 'røvhul'.

	Трахать(ся) (betyder 'bolle', metonymisk dannelse af ordet 'bang, klask')
	Ёлки-палки (eufemisme for <i>еб твою мать</i> , 'fuck', ligner også ordene 'grantræer-stave')
	Долбанутый, долбануться (ordet ligner meget mat-udtrykket <i>ебанутый</i> , men synes at komme af <i>долбить</i> , der denotativt betyder 'udhule')

Brugen af mat og ikke-mat i udsagn illustreres senere med oversættelser. Nedenfor vises nogle få eksempler på afledte udtryk, som findes i meget stort antal og stadig udvikles:

Mat	Ikke-mat
Пошел на хуй, хуёво, охуел(а), хуйня, охуительно, на хуй надо	Пошел на фиг, фигня, фигово, офигел(а), на фиг надо, офигеть, офигенно
Пиздец, пиздато, пошел в пизду, не пизди, пизданутый, распиздай, уёбище	Долбоёб
Заебал, ебанутый (ёбнутый), ёбанный в рот, ёб твою мать, ёбля, выёбываться, ебало, доебался	Хренотень, охриненно, хреново, на хрена
Блядский, блядствовать, блядун	Ёшкин кот, ядрёна вошь, японский ¹⁰⁰ городской, ядрёна мать, ядрён-батон, грёбанная мать (eufemismer, lydlighed med former af <i>ебать</i>)

Top-ti lister over kraftudtryk

Det vanskelige ved at opstille en russisk top-ti liste er, at der mange konstellationer og derivativer, fx udtryk som *Пошел на хуй*, *Хуй знает*, *Охуел*, *Хуёво*, *На хуя*, *Ни хуя* er nogenlunde lige populære. Det samme gælder *Заебись*, *Ёб твою мать*, *Ебанный в рот*, *Заебал*, *Наебать*, *Подъебать*.

Mat-brugere	
Mænd, der bruger mat	Kvinder, der bruger mat
1. Пиздец 'shit' (egl. af 'kusse')	1. Пиздец
2. Ёбанный в рот 'for helvede' (egl. 'kneppet i munden')	2. Отъебись 'fuck off' (egl. 'knepp dig selv')
3. Пошел(пошла) на хуй 'gå ad helvede til' (egl. 'op på pikken med dig')	3. Пошел (пошла) на хуй
4. Заебал(а) 'fuck you' (egl. 'du har kneppet mig')	4. Заебал(а)
5. Сука 'dumme kælling' (egl. 'tæve')	5. Сука
6. Ёб твою мать 'for helvede', 'røvhul' (egl. 'jeg har kneppet din mor')	6. Ёб твою мать
7. Блядь, пизда 'møgkælling' (egl. 'luder' og 'kusse')	7. Блядь

¹⁰⁰ японский ('japansk') har lydlighed med *ебёный* ('kneppet').

8. Заебись 'fuck you' (egl. 'kneep dig selv')	8. Заебись
9. Блин 'pokkers' (eufemisme for 'luder', men betyder også 'pandekage')	9. Блин
10. Херня, на хера, хер знает, ни хера 'lort' (egl. eufemismer for 'pik')	10. Пидор 'idiot' (egl. 'pæderast', 'bøsse')

Ikke-mat brugere	
Mænd, der ikke bruger mat	Kvinder, der ikke bruger mat
1. Офигеть! 'fandens'	1. Офигеть!
2. На фиг надо! 'sådan noget lort'	2. На фиг надо!
3. Пошел (пошла) к черту! 'gå af helvede til'	3. Пошел (пошла) к черту!
4. Пошел (пошла) в жопу! 'op i røven'	4. Пошел (пошла) в жопу!
5. Черт с ним (ней)! 'fanden tag ham/hende'	5. Черт с ним (ней)!
6. Ёлки-палки 'sgu' (eufemisme for <i>еб твою мать</i>)	6. Ёлки-палки
7. Чтоб ты сдох! 'drop dead', 'for helvede da osse' (egl. 'gid du må krepere!')	7. Чтоб ты сдох!
8. Ни хрена себе! 'ikke en skid'	8. Ни хрена себе!
9. Долбанутый 'forpulet'	9. Долбанутый
10. Пипец 'idiot' (eufemisme for <i>пидор</i>)	10. Пипец

Eksempler på brugen af mat og ikke-mat i udsagn

For at se, hvordan mat og ikke-mat fungerer i sætninger, har jeg bedt informantgruppen levere aktuelle eksempler. Disse anføres nedenfor.

Пиздец (direkte oversat 'kusseri')

- Piloter, der er ved at lide havari: *Мы терпим авиакатастрофу, все, нам пиздец!* ('Vi havarerer, vi er bare i deep shit')
- Mænd om en smuk kvinde: *Она такая красивая, просто пиздец!* ('Hun er så forbandet smuk')
- En person, der læser en manual: *Пиздец, ничего непонятно!* ('For helvede, jeg fatter ikke en brik')

Ёбанный в рот (direkte oversat: 'Кнеppet i munden')

- En person udtrykker skepsis over en andens evner: *Какой он на фиг эксперт, ебал я в рот таких экспертов!* ('Hvad fanden kan han egentlig, op i røven med den slags eksperter!')
- En person er rystet over, hvor meget det roder: *Ёбанный в рот, развели бардак в квартире!* ('Hold da kæft, sikke et rod, de har lavet i lejligheden!', på engelsk har man en ækvivalent, der er tættere på den russiske sprogbrug: 'Fuck, what a mess!')

Пошел (пошла) на хуй (direkte oversat 'Gå ad pikken til')

- En person siger fra: *Ебал я в рот, не буду в этом участвовать, пошел ты на хуй!* (Vel vil jeg ej være med i det, for fanden. Du kan rende mig!)

- En person appellerer til en tøvende ven om hjælp: *Пошел ты на хуй, давай помогай!* ('For fanden, tag nu og hjælp mig').

Заебал(а) (direkte oversat '(du) har kneppet')

- En person er blevet irriteret på en anden: *Ты заебал, дай мне номер телефона Валеры!* (Nu er det fandme nok, giv mig så Valeras telefonnummer!)
- *Меня и впрямь начинает подташнивать: «Разве можно кидать человека, ничего не сказав на прощанье, хотя бы: «как ты заебал, сраный урод, не могу тебя видеть, ублюдок», чтобы легче переживалось расставание».* ('Det begynder ligefrem at gnave mig: Kan man gå fra et andet menneske uden at sige farvel, i det mindste bare: 'Jeg er dødtræt af dig, dit kæmpe røvhul, jeg kan ikke tåle synet af dig, klaphat' så afskeden bliver lidt lettere at komme over').¹⁰¹

Сука (direkte oversat: tæve, hunhund)

- En person har svært ved at få noget til at virke: *Вот сука, не получается!* ('For satan, hvor det lort driller')
- En man råber ad en kvinde: *Пошла на хуй, сука!* ('Du kan rende mig, bitch!') Til en mand ville man også kunne råbe: *Пошел в пизду* og altså nævne det kvindelige kønsorgan)

Ёб твою мать!

- En person synes en anden bliver ved med at vrøvle: *Ёб твою мать, какого хуя ты все время пиздишь?* (Her er tre mat-udtryk i spil: 'Goddamn it, why the fuck are you bullshitting all the time?', 'Hold nu op for fanden med at lukke lort ud hele tiden!')
- En person kan ikke se meningen med et arbejde: *Ёб твою мать, на хуя я здесь буду ебашить?* (Igen tre mat-udtryk: 'Hør nu her for fanden, hvorfor skal jeg gå her og lave det lort?')

Блядь, пизда

- En person har spildt kaffe på et vigtigt document: *Блядь, ну какого хуя?* ('For helvede da også!')
- *Пошел ты в пизду!* ('Du kan rende mig noget så grusomt'. Siges til mænd, fordi ordet 'kusse' bruges)
- *Пизда ты с ушами, ебанулся что ли?* ('Din røv med ører, hvad fanden har du gang i?')
- *Пиздюк* ('røvhul' om mænd)

Заебись! (direkte oversat: knep / bliv kneppet)

- En person har lige fået en god nyhed: *Заебись, мне шеф зарплату повышает!* (Hold da helt kæft! Chefen har sgu givet mig lønforhøjelse!)
- *Как дела? – Заебись!* ('Hvordan går det?' – Megafedt!')
- En vil have en anden til at flytte sig: *Заебись ты здесь уселся!* ('Sorry, men du har sgu taget min plads!')
- *У тебя, кажется, угнали машину. Заебись!* ('Shit, din bil er vist blevet stjålet!')
- *Мы завтра едем на пикник, будет много пива. – Заебись!* ('I morgen tager vi på picnic, og der er masser af øl. – Skidegodt!')

¹⁰¹ Dette eksempel er fundet i det russiske nationalkorpus og stammer fra en roman. Alle øvrige eksempler stammer fra gruppen af russiske informanter

Отъебись! ('Skrid!' egl. 'fuck off')

- En mand henvender sig til en pige på gaden:
 - *Девушка ! А можно с Вами познакомиться ?* (‘ – Unge dame! Må jeg gøre Deres bekendtskab?’)
 - *Отъебись от меня, дебил.* – Skrid, din idiot.’)
- *Слушай, отъебись ты со своей хуйней!* (‘Listen, fuck off with your bull shit!’, ‘Hold nu kæft med dit vrøvl, hører du!’)

Блин (eufemisme for luder, svarer i kraftfuldhed til ‘sgu’)

- *Блин, ну на хрена ты сюда повернул?* (‘Hov, hvad pokker drejer du til denne side for?’)
- *Вот же блин!* (‘Hold da op!’, ‘Jamen, jamen!’ eller ‘Gode gud!’)

Хер (eller хрен; eufemisme for ‘pik’)

- *Хер знает, че за херня получилась!* (‘Fanden må vide hvad der kommer ud af det lort’)

Пидор (af педераст ‘pæderast’, ‘bøsse’)

- En skælder en anden ud for at være stivdrukken: *Ебануться, как ты, пидор, наебенился!* (‘For helvede hvor har du lakket dig til, dit fjols’)

Opstilling af en udvidet top-ti liste fra det russiske nationalkorpus

Selvom Nationalkorpusset indeholder moderne litteratur og nedskrevet nutidigt talesprog, kan man ikke uddrage en troværdig top-ti liste herfra over kraftudtryk. Men den giver en indikation. Hverken jeg selv eller mine informanter vurderer, at de religiøse kraftudtryk endnu er blevet overhalet af de seksuelle:

Russisk kraftudtryk	Forekomster i korpus	Oversættelse (kernebetødning)
Господи*	13787	Gud!
Проклят-	9896	Forbandet
Дурак*	6250	Idiot, fjols, dum (mand)
боже мой*	5076	Gud!
Дура*	3193	Idiot, dum (kvinde)
К черту	2317	For fanden
Сволочь	2217	Møgkælling, røvhul (mand)
Черт возьми	1460	Fanden tage
Блин	1271	Sgu (eufemisme for ‘luder’)
сука*	1233	Bitch
Хрен*	1221	Fanden, helvede
Скотина	1084	Stud
Еб-	871	Knep-
Фиг	748	Give fuckfingeren
Траха-	562	Bolle
Сукин сын	511	Bastard, son-of-a-bitch
Говно	465	Lort
Блядь	381	Møg, lort (egl. ‘luder’)
Хуй	370	Pik
Заткнись	344	Hold kæft
(показать) кукиш	281	Give fingeren
Пизд-	275	Kusse-
Кретин	215	Idiot

Жопа	202	Røv
Офиг-	191	Hyle ud af den, piss off
Мудак	187	Røvhul
Хуе-	124	Pik-
Охуе-	59	Være tosset, blive træt af
Ебать	52	Kneppe
Пиздец	46	Røv og nøgler, shit
еб твою мать	40	Motherfucker, hold da op
Пизда	32	Kusse
Заебись	29	Skidegodt (afledning af 'kneppe')
Офигенно	26	Utrolig, fucking unbelievable
Заебал-	23	Få nok af, blive træt af (afledning af 'kneppe')
Чтоб ты сдох	20	Drop dead, for helvede
Пиздюлей	20	Skideballe
Хуево	19	Ad helvede til (afledning af 'pik')
Педик	17	Bøsse
Шлюха	11	Luder
Охуительн-	3	Sej (Afledning af 'pik'), bloody marvellous
Елки-палки	2	For pokker (eufemisme for <i>еб твою мать</i>)
Трандеть	0	Duske (Afledning af 'kusse')

De med * angivne ord er ikke kun kraftudtryk, men også denotative betegnelser, fx *сука* ('tæve'), *господи* indgår i bønner og religiøse tekster etc. hvorfor de angivne frekvenstal her er for høje.

At udtryk som fx *елки-палки*, *трандеть* og *охуительный* har så få forekomster i korpusset, vidner om, at korpusset langtfra er opdateret og retvisende, selv om udskrifter af fx Paradise Hotel fra fjernsynet og radiospil, live-optagelser og chat (fra livejournal, ЖЖ) er med. De pågældende kraftudtryk, der har få forekomster i korpusset, er afgjort meget frekvente i talt sprog, men i officielle sammenhænge er de ikke velsete, og folk udøver også selvrensensur. På nogle interaktive websites tillader man, for at røgte sproget, udtrykkeligt ikke andre kraftudtryk end *блин* (på niveau med 'sgu' på dansk). Desuden er der i lokale regeringer vedtaget sanktioner (bøder og fængselsstraf) imod brugen af mat.

En yderligere faktor, der fortegner billedet, er, at mange af ordene på listen også forekommer i afledte ord og i ordkonstellationer i rigt mål, dette gælder især *ебать*, *хуй*, *нузда*, hvis frekvenstal derfor er for lave (kunne nogle få afledninger af disse ord er med på listen, og det russiske nationalkorpus giver ikke mulighed for at søge på disse ords forekomster med forstavelser).

En lingvistisk karakteristik af kraftudtryk

Nu skal vi have greb om, hvad der karakteriserer kraftudtrykkene lingvistisk, og til det formål vil jeg besvare følgende tre spørgsmål:

- Hvilken funktion har kraftudtrykkene?
- Hvad er det, der gør dem stærke?
- Hvilke særlige lingvistiske kendetegn har de?

De to første spørgsmål viser sig at høre nøje sammen og besvares under ét.

Funktion

Kraftudtryk skiller sig ud blandt andre ekspressive udtryk ved at bryde tabuer¹⁰². Tabuer er ikke ens over hele verden, men fælles for dem synes at være, at de står for noget, mennesket skal have respekt for, og som derfor får status at være helligt og gøres restriktivt. Den dybere mening med tabuerne er hensynet til menneskesamfunds overlevelse under de lokale livsvilkår¹⁰³. Tabu er en (nødvendig) begrænsning af menneskers handle- og ytringsfrihed. Når man ikke kan komme uden om at italesætte et tabueret emne, omskrives det med udtryk, der ikke virker stødende, de såkaldte eufemismer.

Freud mente, at der var to universelle tabuer, nemlig faderdrab og incest¹⁰⁴. De er stadig aktuelle, men der er mange andre tabuer. Gennem historien har det være vigtigt at få styr på især seksualiteten, så det ikke blev en kaotisk promiskuitet med ødelæggende konsekvenser (ufred og sygdomme), og som en funktion heraf blev det vigtigt at skjule kønsorganerne både i ord og adfærd, at værne om mænds ære og kvinders kyskhed. Utroskab har været (og er stadig nogle steder) tabueret, udtryk som hanrej (spansk 'cornuto') er stadig stærkt krænkende i patriarkalske kulturer, ligesom 'løsagtighed' hos kvinder har været og stadig er tabueret¹⁰⁵. Det har også været vigtigt at bekæmpe urenhed for at forebygge sygdom, og formentlig i den sammenhæng er afføring og de latrinære udtryk tabueret. Moderne tabuer i den europæiske kulturkreds handler om uhæmmet, utilsløret magtudøvelse og pengeforbrug, uhøflighed, polarisering og stigmatisering, herunder racisme og sexism, der kan true demokratiet, menneskerettighederne og en harmonisk social udvikling. Den ukrænkelige ære er i et moderne samfund blevet til beskyttelse af personlig integritet, intimitet og privatlivets fred. Døden har på grund af oplysning mistet sin overnaturlighed og magi og er ikke længere tabu, men selvmord og dødshjælp er det stadig, fordi livets ukrænkelighed er tabu.

Sproget er gammelt og bærer på både nye og gamle, udlevede tabuer, hvis sproglige status, nemlig det forhold, at man sjældent kan tillade sig at bruge dem, gør, at de stadig bevarer deres kraftfuldhed. Derfor kan vi på dansk stadig med en vis effekt sige 'kraftedeme'¹⁰⁶, 'dødlækker', og russerne kan, uden at de tror de kan påvirke højere magter, stadig udslynge *чтобы ты сдох!* (direkte: 'gid du må krepere!'). Der er tale om et særdeles kraftfuldt udtrykt, der i det mindste betyder, at den talende er virkelig vred. Hvis udtrykket ikke handler om en situation, men direkte adresseres til en anden, er det hadefuldt.

Begrebet 'mor' er, jf. incest-tabuen, moderrollens og familiens status, globalt helligt (jf. det italienske talemåde: 'Alle kvinder er ludere, undtagen min mor og min søster')¹⁰⁷. Derfor får kraftudtryk, der sviner ens mor til, en voldsom virkning¹⁰⁸. Dette gælder formentlig globalt. Fra engelsk kender vi moder-forhånende udtryk som 'motherfucker' og 'son of a bitch'. Russisk har et meget kendt kraftudtryk, der går ud på det samme med den nuanceforskel, at man med *ёб твою мать* egentlig siger 'jeg har kneppet din mor' og standardsvaret er *ёб твою мать*, altså 'jeg har

¹⁰² Ordet taboo stammer fra Polynesien og dateres til 1777 da den engelske opdagelsesrejsende James Cook besøgte Tonga og beskrev lokale skikke.

¹⁰³ Denne opfattelse finder støtte hos Marvin Harris (1991).

¹⁰⁴ Sigmund Freud (1913).

¹⁰⁵ Russisk har udtrykkene *рогоносец* ('hanrej') og *наставить кому-то рога* ('gøre nogen til hanrej'), men de er ikke frekvente og lyder gammeldags som på dansk.

¹⁰⁶ Betyder egentlig 'må kraft(en) æde mig (hvis det jeg siger ikke er sandt)'

¹⁰⁷ Tutte le donne sono puttane, tranne mia madre e mia sorella

¹⁰⁸ I finalen ved VM i fodbold 2006 mellem Frankrig og Italien nikkede Zinedine Zidane en modspiller en skalle, fordi han sagde noget "fornærmende" om Zidanes søster (uden i øvrigt at kende hende).

kneppet din'. Det russiske kraftudtryk er således egentlig ikke incestuøst, men krænkende (selv om samtalepartneren udmærket ved, at den talende ikke kender hans mor).

Kraftudtryk skal som andre ekspressive udtryk lette presset hos den talende, der er ved at eksplodere af en følelse, i mange tilfælde chok og vrede. I sådanne tilfælde er der sket noget, som er helt anderledes end det, den talende havde håbet eller forestillet sig. Kraftudtrykkets funktion er, at den talende får afløb og lindring, forsvarer sig eller angriber, tager afstand.

Den talende kan sværge ved højere magter og nedkalde forbandelser og ulykker over andres hoveder (hvilket dog mest hører en anden tid til):

Черт побери! ('fanden tage..'. *Пойди все прахом!* (direkte: 'gå støvets gang!') *Провались все в преисподнюю!* ('sturt ned i helvede!'). *Мать твою за ногу (и об стену)!* ('jeg tager din mor ved benet og klasker hende op mod væggen'). *Разрази меня гром!* ('denondelyneme'). *Чтоб ты сдох!* (Ех: *Наверное, это самая страшная из всех возможных утрат — пережить своего ребенка... Я могу порой, грешный человек, пожелать в гневе врачу: «Чтоб ты сдох!»*) ('Det er vel det mest forfærdelige tab af alle mulige – at leve længere end sit barn... Undertiden kan jeg, syndige menneske, i mit raseri ønske lægen: Gid du må krepere!').

En moderne variant af forbandelser er at sige, at skadeudøveren kan 'rende' en, man kan sende dem til djævelen, djævelens bedstemor, i badet (!), på pikken, i kussen og i røven:

Иди к черту (или ко всем чертям)! *Катись к чертям!* *Ну тебя к лешему!* *Вали к чертовой бабушке!* *Иди в баню!* *Катись колбаской!* *Пошел на фиг / на хуй / в пизду / в жопу.*

Frustrationen kan være rettet mod en situation og ikke en bestemt person:

Хер знает, че за херня получилась! ('Hvad fanden sker der!'). *Блядь, ну какого хуя?* ('jamen, for helvede da også?'). *Сука, не получается* ('Jeg kan ikke få lortet til at virke').

Det kan også være glæde eller forbavselse, den talende skal have afløb for:

Молодцы, еб твою мать! ('Hold kæft, hvor er I gode!'). *Заебись!* ('Skidefedt'). *Охуительно!* ('Røvegodt!').

Den talende kan endvidere give efter for trangten til at fortælle en anden person, hvad han mener om ham eller hende lige nu.

Дурак. Дура ('Fjols'). *Пиздюк* ('Lort'). *Мудак* ('Idiot'). *Сука* ('bitch'). *Сволочь* ('dumme svin').

Religiøse kraftudtryk slår hårdt i en kulturel kontekst, hvor troen er stærk. I sin top-ti liste over kraftudtryk ser Timothy Jay et lingvistisk bevis på, at Gud er død (og vi taler endda om USA): For de religiøse tabuer er i nyere tid blevet overhalet af seksuelle og latrinære.

Denne tendens gælder formentlig også for brugen af russiske kraftudtryk (selv om vi i min liste der er opstillet efter forekomst i det russiske nationalkorpus ikke kan finde støtte for den), i hvert fald med hensyn til, hvilke typer kraftudtryk der er produktive. Der dannes hele tiden nye ord over ord med specielt en sexuel kernebetydning, og sprogbrugere kæder dem sammen i løbet af talestrømmen og improviserer ikke sjældent over dem. De religiøse kraftudtryk er derimod ikke produktive længere; man bruger de gamle som de er.

De religiøse udtryk er ofte hentet fra liturgien. I katolske områder som Tjekkiet har det været almindeligt (og er det stadig hos ældre), at sige 'sakrament!' i betydningen 'satans' og 'do christové

rány!’ (egl. ‘ind i Christi sår’) i betydningen ‘jamen, for helvede da osse’. På fransk er udtryk fra altergangen blevet til kraftudtryk:

- tabarnac, af tabernacle = det skrin som vinbæger og oblater ligger i
- calice eller ciboire = liturgisk vinbæger (til Jesu blod)
- hostie = oblater (Kristi legeme)
- sacrament, af sacrement = det hellige sakramente, egl. ‘hemmelighed’
- crist = Kristus
- calvaire = Kristi lidelser

De velkendte ord fra kirken kan sprogbrugeren udenad som en remse, derfor er de egnet til lange, hurtige følelsesudbrud. En svada som:

‘tabarnac, calice, hostie, sacrament, christ, ciboire, calvaire!’ – kan bruges, hvis man har slået sig over fingrene med en hammer. På russisk ville man i en sådan situation fx sige *еб, еб, еб (твою мать)* eller *бля, бля (= блядь)*. Det handler om at få afløb for smertechokket så længe det varer. ‘En tabarnac’ bruges som forstærkning à la ‘fucking’, på russisk fx *ебанный* eller *охуенно*.

Russisk har også et vokabularium af kraftudtryk fra kirkens verden, fx *господи* (‘gud!’), *олух царя небесного* (‘ærkefjols’), *слава богу* (‘gudskelov’), *ради бога* (‘for guds skyld’), *Пойди все прахом!* (‘gå støvets gang!’), *Черт побери!* (‘fanden tag (det/ham)’)

Religiøse og seksuelle/latrinære kraftudtryk kan blandes, som i tilfældet ‘kors i røven’, ‘holy shit’, det handler om at få fyret noget af for at få lindring, ikke om logik.

Også den kommunistiske stat havde sine ukrænkelige helligdomme, fx æresbevisningen ‘Sovjetunionens helt’ oven i købet undertiden også ‘To gange Sovjetunionens helt’: *Дважды Герой Советского Союза*. Denne helligdom blev der holdt grin med i udtrykket: *Дважды Дурак Советского Союза* (‘To gange fjols af Sovetunionen’), der oven i købet er sprogligt mere vellykket i kraft af bogstavrimet på russisk.

Med hensyn til sex og afføring kalder man i Rusland generelt ikke en spade for en spade, hvad befolkningen som helhed heller ikke gør i Danmark. Det er også i dag upassende at sige fx ‘pik’, ‘kusse’ og ‘kneppe’ offentligt, selv om disse er de præcise betegnelser. Mange sprogbrugere undgår helt benævnelserne og anvender – også privat – eufemistiske omskrivninger (‘den’/‘lem’, ‘mis’, ‘elske’; russisk fx *красавец, киська, отдыхать*) eller anatomiske betegnelser (‘penis’, ‘vagina’, ‘have samleje med’; russisk: *член, влагалище, заниматься любовью/сексом*).

Afføringsprocesserne, at skide og tisse, undgår mange også at nævne, de passer ikke godt til en moderne civilisations ambition om at fremstå ren, lækker og lugtfri. I dag spørger folk, både i Rusland og Danmark, dog efter et toilet, og det er mindre almindeligt at bruge omskrivninger som ‘hvor kan jeg vaske hænder?’, eller ‘træde af på naturens vegne’. I Danmark kan der på møder i dag blive givet eller forlangt ‘tisse-pause’.

I en tidsalder hvor sex er mere afmystificeret end nogensinde før, kan det måske undre, at tabuerne stadig lever. Netop fordi tabuerne er svækket, kan de seksuelle kraftudtryk udvikle sig, blive stadig mere udbredt og accepteret. Men selv om sex er kommet for at blive, vil sexualitet nok altid skulle styres, derfor bliver tabuerne ved med at være der og ved med at levere kraft til de seksuelle udtryk. Med tiden må de blive som de religiøse og brugt og opfattet mindre bogstaveligt. Også på dansk ser vi, at en bredere brug af de tabuerede ord gør dem mindre grove (‘det er en skidegod bog’, ‘hun er forbandet smuk’, ‘kom så røvhuller!’), om end de stadig er kraftfulde, ikke-neutrale. De engelske udtryk ‘fuck’ og ‘shit’ er blevet vidt udbredt og lyder ikke så slemt på dansk, da de er fremmede.

Mat udtryk er, som det er fremgået, stærkere end ikke-mat, og mænd har været mere tilbøjelige til at bruge mat end kvinder. Frem til kommunismens sammenbrud var mænd påpasselige med at bruge mat i kvinders selskab og korreksede hinanden, hvis og når det alligevel skete (*Ребята, не материться, с нами женщины!* 'Drenge, ikke bande, der er kvinder til stede').

I dag bruger kvinder også mat, dog i mindre omfang og for visse udtryks vedkommende på en anden måde end mænd. Som det vil være fremgået, er der en tendens til, at kvinderne i dag netop bruger de derivative former *заебал*, *заебись*, *низдец* (ikke så meget *низда*, ikke så meget *хуй* i ren form, se listerne over mat- og ikke-mat brugere). Endvidere er visse udtryk som *еб твою мать* og *блядь* er blevet slebet af årelang brug og anvendes hos kvinderne mest om situationer, ikke personer.

Sammenfattende om kraftudtrykkenes funktion og styrke kan vi sige, at tabu er det særlige ved kraftudtryk, at de religiøse tabuer måske nok er på tilbageslag på grund af sækulariseringen, men stadigvæk har sproglig kraft. De seksuelle og latrinære og personbeskrivende udvikler sig stadig af den dobbelte årsag, at der på den ene side stadig er og vil være tabu omkring sex og afføring, og at disse tabuer er svækket på grund af oplysning og sexuel frigørelse og blevet mindre alvorlige at bryde.

Kraftudtrykkenes lingvistiske kendetegn

Fravær af markører på tegnets udtryksside

De tabuerede kraftudtryk har ikke specielt nogen lingvistiske kendetegn på udtrykssiden. Deres ekspressivitet ligger på indholdssiden, det man helst ikke må tale om, men alligevel kalder ved sit rette navn. *Пизда* som lydbillede er ikke markant anderledes end helt neutrale ord som *всегда* ('altid'), *тогда* ('dengang'), *звезда* ('stjerne'); på samme måde er der heller ingen inhærent expressivitet i *хуй* i sammenligning med neutrale ord som *хутор* ('lille landsby'), *художник* ('kunstner'), *воюй* ('kæmp!'); *ебать* ligner i nogle bøjningsformer *зрести* ('at ro'), *скрести* ('skrabe'), *колебать* ('at vugge'); *блядь* ligner *заглублять* ('fordybe'), *расслаблять* ('svække').

På dansk er der heller ikke særlige fonemiske kendetegn ved kraftudtryk som 'røv', 'skide', 'pik', 'lort'.

Måske netop fordi kraftudtrykkene ikke lyder anderledes, kan der laves finurligheder som

На небе светят три звезды:

Юпитер, Марс, Венера,

А на балконе три пизды:

Маруся, Катя, Вера

På himlen skinner tre stjerner:

Jupiter, Mars, Venus

Og på balkonen står tre fisseletter:

Marusja, Katja, Vera

hvor *звезда* og *низда* rimer på hinanden. Noget tilsvarende gælder *низдалём*: Ordet er en nedsættende betegnelse for et flyvende objekt (jf. endelsen *-лём*) og hele lydbilledet minder meget om ordet 'pistol' (*пистолет*) med den eneste forskel, at */см/* er blevet til */зд/* i det nedsættende udtryk, så ordet *низда* ('kusse') er kernen. I familie med denne mekanisme er, når russerne på engelsk siger 'Peace Duke' og mener *низдюк* ('lort'). Synonymet til *хуй* ('pik'): *хер* lyder næsten som det tyske 'Herr' og blev under anden verdenskrig brugt i samtaler med besættelsesmagten, uden at tyskerne anede uråd.

Metonymiske kraftudtryk

Der er kraftudtryk, som er metonymiske orddannelser. *Дурак* (dannet af kerneordet *dur-* og det meget produktive suffiks *-ak*) bryder en tabu ved at latterliggøre et menneskes intelligens. *Дурак* er

i øvrigt topscoreren blandt russiske skældsord. Udtrykkets popularitet skyldes også, at den gode dumrian reelt ikke er så dum endda, men udstiller andres dumhed ved at udfordre sociale konventioner. Tåben er en slags eventyr-figur à la Klods-Hans: *Иван Дурак*.

De russiske metonymiske dannelser, man kan kalde kraftudtryk, vil typisk have et tabueret ord som kerne og så et suffiks, fx *пиздюк*, *ебальник*. *Кретин*, der også er noget man kalder folk, som opfører sig idiotisk, lyder som en metonymisk dannelse, fordi det har endelsen *-in*, men er i virkeligheden et fransk låneord, der oprindeligt betød 'kristen'. Denotativt betyder det (på russisk, fransk og dansk) en, der lider af dværgvækst ('kretiner').

Metaforiske kraftudtryk

Der er også metaforer, man kan kalde kraftudtryk, nemlig kraftudtrykkenes eufemismer, som jo netop er omskrivninger af tabuerede ord. Eufemismerne ligger med deres lydbillede typisk tæt på de tabuerede ord, de skal erstatte. Derudover har de en uskyldig parallel betydning, eller måske snarere homonymer, hvilket gør, at man roligt kan tage dem i sin mund: *Блин* (der erstatter *блядь*) betyder også 'pandekage', *хрен* (der erstatter *хуй*) betyder også peberrod, *елки-палки* (der erstatter *еб твою мать*) betyder 'grantræer-brædder'. Det ligner den tidligere omtalte praksis på dansk, hvor man siger 'for søren' for at undgå 'for satan'.

Andre eufemismer, der ikke (længere) har status som kraftudtryk, er poetiske omskrivninger à la 'gå bort' eller 'stille træskoene' i stedet for 'at dø', ligesom vi kan undgå at blive for specifikke, hvis vi siger 'træde af på naturens vegne' eller 'jeg skal ud at vaske hænder'.

Kraftudtrykkenes eufemismer skiller sig ud på grund af deres lydmæssige nærhed til de tabuerede ord og er derfor selv kraftudtryk, blot i en mildere grad.

Funktionen at være eufemisme for de stærke kraftudtryk kan også varetages gennem metaforer. Her er tendensen, at disse er meget direkte og overlader ikke meget til fantasien, de er ikke ligefrem poetiske omskrivninger, derfor bevarer de en valør som (mildere) kraftudtryk. Eksempler: *дыра* ('hul'; skal erstatte *пизда*), *сука* ('tæve', skal erstatte *блядь*, 'luder, møgkælling') *фиг* ('fuck-finger'; skal erstatte *хуй*).

Polysemi

Et sidste særligt lingvistisk kendetegn ved kraftudtrykkene, måske det mest centrale, er deres betydningsmæssige afgrænsning.

Følelser er generelt mindre afgrænset eller mindre præcise end det rationelle sprog. Vrede kan være en blanding af overraskelse, frygt og kærlighed, fx når en far skælder sit barn ud, der var lige ved at blive kørt over. Følelser flyder sammen, der er kaos, når man skal agere hurtigt midt i virkelighedens malmstrøm.

De følelsesmæssige sproglige udtryk er ligesom selve følelserne også mindre præcise og mere flertydige end symboler, nærmest polyseme og indeksikalske (henvisende uden at have en konkret betydning i sig selv).

Det er velkendt, at ordet 'fuck' kan bruges i mange betydninger. Her er en udskrift af udvalgte passager fra David Lynch filmen *Blue Velvet* (1986), hvor skurken Frank Booth (spillet af Dennis Hopper) betjener sig af et stærkt begrænset, kraftfuldt ordforråd:

'Don't you **fuckin**' look at me!' ('Hold op med at se på mig, for fanden!')

'Can you **fuckin**' remember anything?' ('Kan du da for helvede ikke huske noget?')

‘Who is this **fuck**?’ (‘Hvem er den lille lort?’)
 ‘Goddam, you’re one suave **fuck**.’ (‘Hold da kæft, hvor er der bare stil over en fyr som dig’)
 ‘You’re so **fucking** suave.’ (‘Du har bare så meget stil’)
 ‘Here’s to your **fuck**!’ (‘Skål for dig!’)
 ‘Don’t say please, **fuckhead**!’ (‘Hold op med det høflighedsfis, din idiot!’)
 ‘I’ll send you a love letter STRAIGHT FROM MY HEART, **fuck**. Do you know what a love letter is? It’s a bullet from a **fuckin**’ gun, **fuck**. You receive a love letter from me and you’re **fucked** forever. You understand, **fuck**? I’ll send you straight to hell, **fuck**.’ (‘Jeg sender dig et kærestebrev lige fra hjertet, bror lort. Ved du var et kærestebrev er? Det er en kugle fra en pistol, det er lige hvad det er, bror lort. Du får et kærestebrev fra mig og så er du bare færdig. Forstår du det, din lille lort? Jeg sender dig lige lukt i helvede, bror lort.’)

En yderligere betydning af ’fuck’ er den, vi ser i opremsninger, fx som her, hvor fortælleren i romanen *The Finkler Question*¹⁰⁹ remser navne på kendte personer fra medierne, der alle er jøder:

Then he got it. Billy Crystal. Kimberley had taken him for Brad Pitt initially, but when she’d looked more closely into his face she had seen someone else. Dustin Hoffman....Adam Sandler....Billy Crystal. He had stopped her there, but had she continued the list would in all likelihood, given where she was heading, have included David Schwimmer, Jerry Seinfeld, Jerry Springer, Ben Stiller, David Duchovny, Kevin Kline, Jeff Goldblum, Woody Allen, Groucho Fucking Marx.... did he have to go on?
 Finklers.
Fucking Finklers every one.

Her kunne en oversættelse af de sidste linier med ’fucking’ være: ‘.....og Groucho Marx, for at det ikke skal være løgn. Finklere [= jøder]. Finklere hele banden.

I 1958 kreerede den belgiske tegner Pierre Culliford, bedre kendt som Peyo, tegneserien *Smølferne* (‘les Schtroumpfs’). Smølferne havde deres eget sprog, der bestod i, at tegnet ‘smølf’ blev brugt i alle mulige betydninger (å la: ‘kan du ikke lige smølf mig, hvordan man smølfer det?’). Ordet ‘smølf’ må han have fundet i tysk (Strumpf), og det må lyde lidt pudsigt-sjovt på fransk med den for fransk fremmede kombination af hvislelyd + t samt udlyden pf. Det er siden gået ind i det franske sprog, bl.a. i betydningen ‘duske’ (= eufemisme for kneppe), fx ‘François a schtroumpfé Marie’.

Denne polyseme betydning ser vi også i russisk, hvor fx *хуй* kan have mange, højst forskellige, endda diametralt modsatte betydninger. Forskellen mellem ‘fuck’ og ‘schtroumpfer’ på den ene side og de russiske kraftudtryk på den anden, er, at der er særdeles mange derivater og konstellationer på russisk, som i antal langt overgår rækken: ‘fuck, fuck off, go and fuck yourself, fuckhead, fucking, fuck around, fuck up, fuck with’ og de tilsvarende konstellationer med det næsten lige så produktive ‘screw’ og andre kraftudtryk.

Хуй kan bruges som substantiv i alle tre køn: *хуй* (hankøn), *хуйня*, *хуета* (hunkøn), *хуе-мое* (neutrum), som adjektiv *хуевый*, *охуительный*, verbum *хуевичать*, *вхуячивать* (‘pukle’), *исхуячить* (‘tæve’) *охуевая*, *отхуяренный*, adverbium *похуй*, *дохуя* (= en hel masse), *нехуй*, *нихуя*. Diminutiva og augmentativa *хуенчик*, *хуюшка*, *хуек*, *хуевина*, *хуишко*, *хуетень*, afledte ord: *нахуйник* (‘kondom’), fraseologier *иди ты на хуй*, *кореш, хуйню ты порешишь* (= ‘kammerat, du vrøvler’), de sjældnere, men produktive såkaldte flere etagers mat-konstruktioner (*многоэтажные матерные конструкции*): *пиздохуеблядская морда* (= (ca). ‘dit luderkussepulende pikfjæs’), *разъебаннохуезадроченныйсамосебявыебанный ублюдок* (‘dit

¹⁰⁹ Howard Jacobson (2010): *The Finkler Question*.

forpulede-pikbollede-selvkneppede misfoster'), *невъебеннохуеразъебанный* ('uigennemduskepikpulet').¹¹⁰

Dette arsenal af udtryk med *хуй* som kerne er langt fra udtømmende. Lignende arsenaler findes for de andre grundord i mat. Neden for koncentrerer jeg mig blot om at vise spændvidden i grundordets betydning:

(*ебать*)

Выбывай ее ('knep hende!' eller 'hende kunne jeg tænke mig at bolle!')

Выбываться (føre sig frem)

Ебистика ('kedelighed')

Ебануть ('slå')

Ебало ('ansigt')

Ебальник ('mund')

Ебенится ('blive godt lakket til')

До ебанной матери ('masser, rigelig')

Доебать ('opnå')

Заебать ('gøre nogen irriteret')

Подъебать ('drille')

Наебнуться ('falde og slå sig')

Som en kuriøs yderligere anskueliggørelse af, hvor produktive mat grundordene er, og hvordan de skabes og bruges individuelt, gentages her et eksempel hentet fra en blog på websiten www.mirtensen.ru, hvor en afledning af *ебать* anvendes i en fuldstændig uautoriseret nedsættende betegnelse for en egypter, nemlig *ебунедский*, hvis lydbillede ligger tæt op ad det korrekte *египетский*:

Может не по теме. Но я думаю не уважать ввязываться с чурбанами тем более ебунедскими. Что «хотите» и «получите» ('Måske ligger det uden for emnet. Men jeg synes ikke det er godkendt at blande sig med fæhoveder og da slet ikke *фэгиптере*. I får, hvad I be'r om').¹¹¹

Nedenfor vises afledninger af andre mat-ord:

(*пизда*)

пиздец ('for helvede da også'; 'skidegodt')

пиздюк ('en lort')

пиздеж ('løgn')

отпиздить ('tæve')

выпиздется ('buse ud med'),

выпиздить ('smide ud, komme af med')

допиздеться ('tilkæmpe sig')

спиздрячиться ('blive alvorligt syg, krepere')

напиздюкаться ('blive fuld')

пиздоеб ('et nul, betydningsløs person')

(*блядь*)

¹¹⁰ <http://www.proza.ru/2002/11/03-93> er en artikel, hvorfra de fleste eksempler vedr. *хуй* er hentet

¹¹¹ Der er tale om en kommentar på bloggen *В отпуск хочу* 'Jeg vil på ferie' 25.12.2010, hvor egyptiske gigoloer er sat på dagsordenen

Блядствовать ('fuck around')
 Блядун ('pervert')
 бля буду ('det er fandme sandt, jeg sværger')

Nok har jeg angivet betydninger i listerne oven for og på de forudgående sider, men disse betydninger er kun vejledende og kan skifte afhængig af sammenhængen; min pointe med at vise de mange vidt forskellige betydninger er, at kerneordets semantik er meget labil og flertydig, hvorved det adskiller sig fra andre begreber. *Ты охуела* kan afhængigt af konteksten fx betyde 'Nu kan det fandme være nok (med det du siger eller gør)' eller 'Du må være skør!'

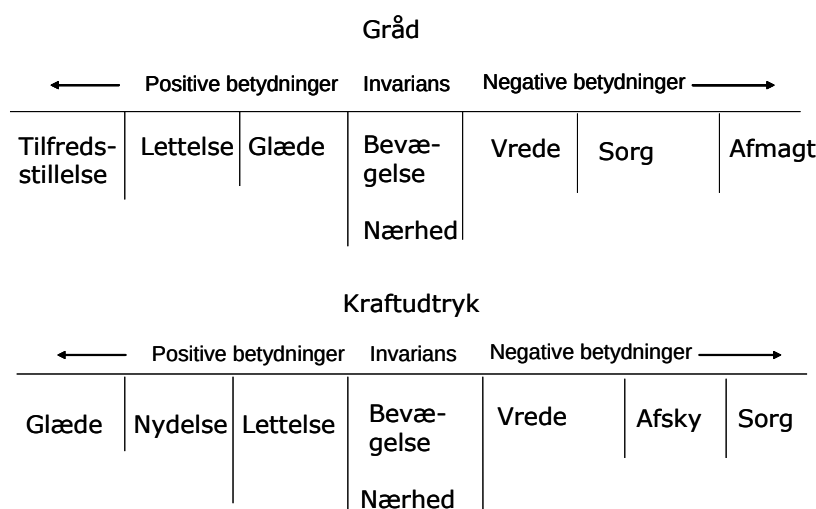
Et kraftudtryks funktion er først og fremmest at give udsagnet eftertryk. Det næste eksempel viser dette meget tydeligt. Semantikken er absurd, men meningen er god nok:

Сема, пей кефир, чтоб ты сдох, тебе нужно поправляться! ('Sema, jeg slår dig ihjel, hvis du ikke drikker din kefir, du skal jo blive rask!')

Semantisk er kraftudtrykkene som sagt sammenlignelige med de primære interjektioner såsom *ой*, *ну*, *эх*, der også er polyseme. Flere af de ekspressive udtrykskonstellationer fungerer da også syntaktisk som sekundære interjektioner (hvilket behandles i kapitlet om syntaks).

I den ekspressive funktion handler det ikke om, hvad udtrykkene nøjagtig betyder, men hurtigt at give udtryk for en følelse, der kan være kompleks og fx bestå af elementer af overraskelse, angst, spænding, vrede/glæde etc. Følelsesudtrykkene har brug for en semantisk fleksibilitet og flertydighed, der får mening i selve situationen og i øjeblikket.

Kraftudtryks polysemi ligner kropssproglige følelsesudtryk samt diminutiver og interjektioner. Invariansen i deres betydning er 'bevægelse og nærhed', nemlig den omstændighed, at afsender er bevæget, føler noget, tager sig noget nær:

Kraftudtryk som faste talemåder, som hurtigt kan fyres af

Vi har set eksempler på, at der meget vel kommer flere kraftudtryk efter hinanden, fx *Блядь, ну какого хуя?* og *Ебануться, как ты, пидор, наебенился*. Dette fænomen forklarer jeg med, at udbruddet skal vare lige så længe som chokket ved smerten, ærgrelsen, overraskelsen etc. varer.

Sproget skal altså hurtigt levere nogle passende udtryk. Det må trække på arsenalet af idiomatiske udtryk, der er hurtige at mobilisere og som har en kraftfuldhed, der matcher det man føler.

Det lingvistiske udtryk for faste talemåder, som gør at man ikke skal improvisere og konstruere sætninger, er hvad Norbert Smitt (2010) kalder ”formulaic language”. En stor del af talesproget ligger parat i faste udtryk eller fraseologier som ‘god aften’, ‘held og lykke’, ‘forholde sig til’, ‘det har ikke nogen betydning’, ‘der er en til vished grænsende sandsynlighed for, at’, ‘fra sædvanligvis pålidelig kilde forlyder det, at..’. Kraftudtrykkene er ofte sådanne faste talemåder eller kan let kombineres, sådan som vi har set det i det flertages mat-udtryk. Hot-line medarbejdere under pres kan blive trætte af de mange kunder, som plager om hjælp og sige *бляпашлифсенахуймудаки* (forkortet БПФНМ; det er i hurtig rækkefølge: *бля пошли все на хуй мудаки* = ‘I kan rende mig, røvhuller’). På dansk kan en ed som ‘for hede, hule helvede’ være langt trukket ud og alligevel mobiliseres lynhurtigt. I dette eksempel er det åbenbart, at bogstavrimene også er en støtte i artikulationen.

Bønner, man har lært, kan også fungere som formulaic language. I Nevil Shute’s roman *A Town like Alice* (1949) tvinges nogle kvindelige krigsfanger af japanske soldater til at overvære, at en person, de holder af, bliver naglet til en væg ved at få slået store søm gennem hænderne og derefter pisket i lang tid, indtil han til sidst besvimer. For at holde dette mareridt ud, giver kvinderne sig til at sige bønner. Bønnerne kan kvinderne udenad, og de har desuden den religiøse kraft, de skal bruge i situationen for at stå den modbydelige oplevelse igennem.

Delkonklusion om kraftudtryk

Benævnelse af ekspressivitetstypen: Kraftudtryk

Lokalisering i sproget, ordklasse(r): Substantiver, adjektiver, verber, interjektioner

Funktion (betydning): Kraftudtryk skal lette presset hos den talende, der er ved at eksplodere af en følelse, i mange tilfælde chok og vrede, men også benovelse og vild glæde. Den talende får afløb og lindring, forsvarer sig eller angriber, tager afstand.

Brug af slang, jargon giver afsender et tilhørsforhold til en social gruppering og holder uvedkommende ude.

Grammatisk kendetegn/særtræk: Labil, grænsende til polysem og indeksikalsk betydning med en tydelig følelstone. De fungerer som ekspressive synonymmer til substantiver, adjektiver og verber eller er sekundære interjektioner. De lader sig let kombinere med hinanden og har en egenskab af faste talemåder, formulaic language. De lader sig let kæde sammen til længerevarende udbrud. De eufemismer, der skal erstatte dem i et mere moralsk acceptabelt sprog ligger i deres lydbillede tæt på de tabuerede ord, de metaforiske eufemismer overlader ikke meget til fantasien, de er meget åbenlyse og direkte, ikke poetiske omskrivninger. De metonymiske kraftudtryk består overvejende af en kerne med et tabueret ord og et suffiks og/eller præfix.

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme, interaktionen mellem følelse og fornuft: Privat stemme/talesprog. Brugen af en eufemisme i stedet for et tabueret ord kan tyde på, at fornuften har et vist styr på følelsen. Men undertiden er eufemismen blevet lige så kraftfuld som det tabuerede ord, den skal erstatte.

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler sin perception med modtager (3), Appel til modtager (4), Poetisk funktion (5)): (1), (2), (4), (5). Den poetiske funktion er aktiveret, når sprogbrugeren ændrer lidt på et neutralt ord så det kommer til at lede tankerne hen på et kraftudtryk

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea): Digitalt indkodet. Eufemismer analogt indkodet, idet de ofte skal ligne de tabuerede grundord.

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system):

Oprindelige ekspressive former på grund af deres tabuerede indhold. Eufemismer låner deres udtryk fra ikke-tabuerede ord.

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet: Er fuldt integreret i sprogsystemet.

Sammenfatning og konklusion

Fænomenet ekspressivitet er nu blevet undersøgt under forskellige synsvinkler: Lingvistiske, psykologiske og kulturelle. Undersøgelserne har dog haft en fælles ramme, der gør det muligt at uddrage fællestrækkene for forekomsterne af ekspressivitet og på den baggrund foretage en vurdering, om art og omfang af de fundne fællestræk berettiger til, at der kan siges at være en ekspressiv kategori i sproget.

Ekspressivitetstyper

Der er identificeret følgende ekspressivitetstyper:

MORFOLOGI

Onomatopoietika

Onomatopoietika er en tilstræbt efterligning af lyd i virkeligheden, der tjener det formål at bringe virkeligheden nærmere på modtager og derved gøre fortællingen mere intens. Trods forsøget på at efterligne naturlyd, er der dog tale om en uklar lydskitse, og modtagers eller læserens identifikation af, hvad lyden står for, sker kun i kraft af konteksten.

Lydefterligninger afviger ofte fra sprogets fonotaktiske struktur. I tegneserier undlader man gerne de kodificerede lydord som fx *plask*, *bang*, men fabrikere nye ord, der kommer nærmere på den rigtige naturlyd, men som til gengæld afviger. En rømmelyd som *hm* eller russisk *эм* kan også skrives på flere måder, fx *hmm...* eller *кхм* og alle disse lydord afviger.

Ord af fremmedsproglig oprindelse

Fremmede ord kan i kraft af deres fonetiske anderledeshed få en særlig udtrykskraft. Ofte vil de have neutrale synonymmer med oprindelse i det nationale sprog. På dansk kender vi *afdanket*, der kommer fra tysk og oprindeligt bare betyder 'pensioneret'. På russisk kunne man som eksempel nævne *кашф*, der har arabisk oprindelse.

Rim

Rim intensiverer budskabet ved at skabe en lydmæssig illusion om en dybere sammenhæng mellem de begreber, hvis lydbilleder rimer på hinanden. Tegnet (pseudo)motiveres derved.

Ordleg

Ordleg skaber en lydmæssig illusion om, at fænomener, hvis betegnelser ligner og lyder som hinanden, har noget med hinanden at gøre - tegnet (pseudo)motiveres. Fx indgår ordet *VOLVO* i en reklametekst i ordet *γδοVOLVcmæue*, som egentlig betyder 'fornøjelse'. På dansk er der en lykkepille, der hedder *Modigen*; ordet udtales som et medicinsk udtryk, men består reelt af to danske ord, der fortæller hvad pillens intendede virkning er.

Diminutiver og augmentativer

Diminutiver og augmentativer er grundlæggende udtryk for afsenders følelser og repræsenterer en bred variation af følelsetoner. Specielt diminutiver er særdeles frekvente. Hvis det er præcision, der er den talendes ærinde, vil han undlade at bruge et diminutiv eller augmentativ, men i stedet anvende fx et passende adjektiv, der indeholder betydningen 'lille' eller 'stor'. Invariansen i diminutivers og augmentativers funktion og betydning er, at de signalerer afsenders private stemme og afsenders nærhed til det omtalte. Diminutiver og augmentativer kan fremhæve image på tegnets indholdsside, dvs. afsender understreger noget fysisk eller psykisk ved det, der betegnes. Når der på russisk siges *мои подружки*, dvs. 'mine veninder' i diminutivform, tænker afsender på nogle bestemte få nære veninder, som hun tydeligt ser for sig, mens hun med sin private stemme omtaler dem kollektivt.

Metonymisk og metaforisk orddannelse

Den anden store gruppe af ekspressive substantiviske orddannelser ved siden af diminutiver udgøres af metonymiske ekspressive nomina actionis (dannet af verber) og nomina attributa (dannet af adjektiver). En person kan blive identificeret med en enkelt egenskab, der er en bevidst for snæver karakteristik, fx *babnik*, (*бабник*, 'skørtejæger'), af *baba* (*баба*), 'kvinde'. Det er ikke suffikset i sig selv, der signalerer ekspressivitet (som diminutiver og pejorative suffikser gør); ekspressiviteten skyldes alene metonymi. Ved at sætte suffixer fra ét betydningsområde på ord, der hører til et andet, opstår en konflikt mellem to betydningsværdier, som opleves ekspressiv. På dansk signalerer suffixet -eri 'et sted, hvor der produceres noget', fx 'stutteri', 'slagteri', 'bageri'; når dette suffix indgår i forbindelser som 'virtuoseri', 'griseri', bliver disse ekspressive. Et tilsvarende eksempel på russisk er suffikset *-njá*, der kendes fra verbaldannelser som *болтовня* 'kævlén', *беготня* 'renden rundt', *шепотня* 'hvisken', *западня* 'fælde' (noget man falder ned i); suffikset signalerer ekspressivitet, når det danner kollektive betegnelser: *солдатня* 'soldatervæsen', *суетня* 'tummel'.

Ekspressiv metaforisk orddannelse har vi i de tilfælde, hvor det afledte ord i forhold til grundordet får en overført betydning, fx dannes *наплевательский* 'foragtelig' (= til at spytte på) af *плевать* 'spytte'; *зубы скалить* 'grine' (egl. 'vise tænder') bliver til *зубоскал* 'en spottefugl, en der gør nar'.

Elliptiske orddannelser

Elliptiske orddannelse er en sammentrækning af et udtryk, der oprindeligt bestod af et adjektiv og et substantiv, hvor enten adjektiv eller substantiv fra det oprindelige udelades og der tilforordnes et suffiks. På dansk kender vi ellipser som *fritteren* i stedet for 'fritidshjemmet'. Ellipser bruges inden for en indforstået kreds, er langt fra altid ekspressive, men blot bekvemme forkortelser for udtryk, der bruges tit. De er ekspressive, når deres konnotation af velkendthed bliver til en tone af intimitet.

Ekspressiv udnyttelse af genus-, numerus- og kasuskategorierne

Genus-, numerus- og kasuskategorierne kan bruges på en speciel måde, der har en ekspressiv virkning, fx etisk dativ og anvendelse af hunkøn på hankøn, leg med grammatisk køn som om det var naturligt køn, flertal i stedet for ental, fx *во времена Петра Великого* 'i Peter den Stores *эпоке*', hvor ordet 'tid' i kraft af flertalsformen tilføjes en tone af højtidelighed. Fra dansk kendes ekspressivt flertal i udtrykket 'det var tider'.

Adjektivers og adverbiers ekspressive orddannelser

Der kan gennem orddannelse tilføjes en følelstone til adjektivets/adverbets karakteristik, i nogle tilfælde en graduering (diminutiv, augmentativ) eller anden modificering eller intensivering / forstærkning. Det grammatiske kendetegn er suffigering, herunder også agglutineringer af suffikser og præfikser. Fra dansk kender vi dannelser med affikser som 'mega-', 'super-'.

Verbers ekspressive orddannelser

Ved orddannelse kan der tilføjes en følelstone til den situation, verbet betegner. Manifestationsformerne er: Kreativ nuancering og personliggørelse af sproget i forbindelse med dannelsen af aspektpar og aktionsarter; der er eksempler på forfattere, som bruger ikke-normative præfikser for at opnå en særlig virkning, fx *взвидеть* ('få åbnet sit blik for') i stedet for *увидеть* ('se'). På dansk er et udtryk som 'Hvad har du gang i?' ekspressivt i forhold til, 'Hvad er det du gør?' Der er affikser, der har en tendens til at indgå i ekspressive ord. Der findes verbaldiminutiver, såsom *спатиньки* ('viselulle'). Endelig findes der verbale metonymier, der karakteriserer en person for snævert og derved bliver ekspressive, fx *жадничать* 'være en fedterøv', *сплотничать* 'snedkerere', *умничать* 'gå rundt og spille klog'.

SYNTAKS

Dialog, direkte tale, polyfoni

Afsender kan dele sin perception med modtager, der så kommer tættere på den virkelighed, afsender taler om, hvilket har en ekspressiv effekt. Dette gælder dialog, direkte tale og polyfoni i skriftsprog. Dialog og direkte tale har denne effekt. Polyfoni går ud på, at der i en tekstenhed er komprimerede udsagn fra flere afsendere, altså flere stemmer til stede, som markerer sig ved forskelligt ordvalg og tonefald. Men

fortælleren bruger ikke oversætninger ('hun sagde, at') eller indskudsled ('mente han'), der kunne præcisere, hvem der gør hvad, siger, tænker og føler noget. Syntaktisk er polyfoni derfor karakteriseret ved fraværet af styrende sætninger og indskudsled. Læseren skal selv lytte sig frem til, hvis stemme det er der taler.

Emfase og ordstilling

Afsender kan markere sin subjektivitet ved betoning (emfase). Russisk har særlige udråbsord og partikler (fx *Hy u, же*), der bruges til at markere subjektiv betoning. Betoning bruges ofte, når afsender har en forventning om modtagers holdning og reaktion vil være. Afsender kan også dele sin perception med modtager ved at bruge omvendt ordstilling, hvor verballedet står på første plads.

Interjektioner

Interjektioner danner rammen om samtalerne tur-tagning, inklusiv optakt, henvendelse, vedligeholdelse af kontakt, reaktion/svar. Der er ækvivalenter til sætninger, faste ordformer, der ikke bøjes. I vid udstrækning er de polyseme; deres betydning konkretiseres af de sætninger, de indleder eller afslutter. Inventaret af interjektioner udvides i denne afhandling og inddeles i første-, anden- og tredjepersons interjektioner, og i konsekvens af deres grammatiske funktion omdøbes interjektionerne til diskurspartikler. Der findes neutrale interjektioner såsom 'ja', 'nej' og 'måske'. Men mange interjektioner, både de primære, som oprindeligt er efterligninger af naturlyde (skrig, nydelses- og glædeslyde), og de sekundære, som er faste udtryk, herunder religiøse besværgelser og kraftudtryk, har karakter af følelsesudbrud.

KULTUR

Kulturbetinget ekspressivitet

Kultur minder om sprog ved at være betydningsbærende, og har ligesom sprog en udtryks- og en indholdsside. (Desuden er indholdssiden ligesom i sproget delt i image og idea). I kapitlet gennemgås en model for kulturforandring; i kraft af kulturens forandringsproces kan visse former for sprogbrug med tiden blive politisk ukorrekt. Følelse kan udtrykkes med afsæt i kulturens værdier. Der findes ekspressive metaforer og metonymier hentet fra livet i kulturen og (kultur)historien. Nogen ekspressivitet opstår ved, at der stødes an mod kulturens normer, hvilket kommer til udtryk i fx eufemismer.

Ekspressive kulturbetingede metaforer er generelt poetiske omskrivninger, der bygger på lighed med det, man egentlig mener. Metaforer er ofte upræcise, men de sætter fantasien i gang hos afsender og modtager. I lingvistisk forstand er der tale om, at såvel tegnets image-side som dets idea-side på indholdsplanet bringes i spil: Modtager opfatter både det egentlige budskab (idé) og ser for sig det konkrete billede, der bruges. Det konkrete billede, der fremmanes, bliver det ekspressive element i form af positive eller negative associationer. Når man på russisk ønsker held og lykke med et udtryk fra saunaen *С легким паром* giver det kulturelt indforstået effekt med positive associationer til noget, russere elsker. Når danskere taler om 'vores hjemlige andedam' lægger man afstand til dansk provinsialisme.

Kulturbetingede eufemismer er en særlig form for metaforer, der bruges, fordi man ikke ønsker at sige direkte, hvad sagen handler om. Nogle eufemismer har som funktion at sløre, hvad der tales om, over for uvedkommende, og samtidig sende et hemmeligt, indforstået signal til modtager. Eksempel: Når der i russiske annoncer tilbydes en *перспективная квартира* ('lejlighed med perspektiv'), hentydes der til, at den nuværende beboer er gammel eller syg, så lejligheden snart bliver ledig. Når nogle oprørere er blevet 'uskadeliggjort', kan det meget vel betyde, at de er blevet dræbt.

Ekspressive kulturbetingede metonymier refererer til noget ved at bruge benævnelsen for noget andet, der er nært forbundet med det. Afsender vælger et synonym, der fremhæver et særligt aspekt af betydningen, og afslører herigennem sin holdning. Et eksempel, der er gyldigt på såvel dansk som russisk, er: *Злые языки говорят* ('onde tunger siger')

Kraftudtryk

Kraftudtryk skal lette presset hos den talende, der er ved at eksplodere af en følelse, i mange tilfælde chok og vrede. Den talende får afløb og lindring, forsvaret sig eller angriber, tager afstand eller hilser noget velkomment.

Kraftudtryk har en labil, grænsende til polysem og indeksikalsk (henvisende) betydning med en tydelig følelstone. De fungerer som ekspressive synonyme til substantiver, adjektiver og verber eller er sekundære interjektioner. De lader sig let kombinere med hinanden og har en egenskab af faste talemåder, ”formulaic language”. De lader sig let kæde sammen til længerevarende udbrud. De eufemismer, der skal erstatte dem i et mere moralsk acceptabelt sprog ligger i deres lydbillede tæt på de tabuerede ord. Fra dansk kender vi ’for søren’, der er en eufemisme for ’for satan’. På russisk er *ёлки-палки* synonym for *ёб твою мать* (der ordret betyder ’jeg har kneppet din mor’). Eufemismen ligger lydmæssigt tæt op ad det tabuerede udtryk, men de to ord i eufemismen betyder også ’grantræer – stokke’. Der findes også metonymiske kraftudtryk, som består af en kerne med et tabueret ord og et suffiks og/eller præfiks. Eksempel: *Пиздеу* (’lort!’; af *нужда*, ’kusse’). De tabuerede kraftudtryk stammer ikke kun fra den seksuelle sfære, men også i høj grad fra religion (eksempel: *Черт возьми*, ’fandens også’). Der opstilles i kapitlet en top-ti liste over kraftudtryk, såvel tabuerede som eufemismer.

Overvægt af negative ord i sproget

De ovenfor nævnte ekspressivitetstyper dækker tilsammen hele sprogets ekspressivitet. De negative og positive ekspressive udtryk er muligvis ikke ligeligt fordelt. Afhandlingen bekræfter den iagttagelse, der er gjort af ordbogsforfattere¹¹², at sproget synes at have en overvægt af negative udtryk. Dette kan være en manifestation af et generelt fænomen: Sproget (og åbenbart også den menneskelige bevidsthed) differentierer det onde mere end det gode, og det ubehagelige mere end det behagelige, hvilket kan hænge sammen med menneskets behov for overlevelse.

Konklusion

Ekspressivitetstyperne har en række fællestræk, som kan tale til støtte for eksistensen af en ekspressiv kategori på tværs af morfologi, syntaks, leksikon og kulturelle fænomener. Disse fællestræk er igennem afhandlingen forsøgt fastholdt i det beskrivelsesskema, som afslutter hvert kapitel. Det kan konkluderes, at det russiske sprogs ekspressive kategori har en række lingvistiske fællestræk, dog med visse - uproblematisk - indre variationer og modsætninger, her markeret ved ’Og:’

- Afsenderorientering, at visse følelse *Og*: Spontan eller kalkuleret modtagerorientering, dvs. at afsender vil vække følelse. Afsender kan involvere modtager mere eller mindre. Der er 5 former for modtagerorientering
- Størst forekomst i sprogets private stemme *Og*: Forekomst i sprogets offentlige stemme (poetisk funktion)
- Følelsesmæssig karakterisering ved særlig orddannelse: diminutiver og augmentativer, hvor invariansen er nærhed
- Nærhedsskaben i form af betoning af tegnets image-side (kendthed, intimitet) *Og*: Nærhedsskaben i form af, at afsender deler sin perception med modtager (suggestivt virkemiddel)
- Følelsesmæssig karakterisering ved metaforer og metonymi
- Labilt, polysemt følelsesmæssigt betydningsindhold
- Inhærent ekspressivitet *Og*: Adhærent ekspressivitet ved brug af oprindeligt ikke-ekspressive elementer
- Integration i sproget og kulturen *Og*: Sammenstød med sprogets struktur eller kulturen

¹¹² Iordanskaja, Lidija and Slava Paperno (1996)

Med etableringen af en ekspressiv kategori er der identificeret en sproglig mekanisme, en ekspressiv afsenderorientering, der kan forklare en række grammatiske fænomener, som måske ellers ville blive betragtet som undtagelser eller besynderligheder. Den kaster nyt lys over orddannelse, bidrager til en afklaring af interjektionernes natur og funktion, forklarer visse forhold ved ordstilling og emfase samt afmystificerer og rehabiliterer kraftudtryk. Psykologi og kulturanalyse er brugt som hjælpevidenskaber for at give supplerende forklaringer på det sproglige fænomen ekspressivitet.

Det er ekspressivitet i det russiske sprog, der er blevet undersøgt i afhandlingen, understøttet af eksempler fra dansk og i nogle tilfælde også fra andre sprog. Nogle forekomster af ekspressivitet er specielle for russisk (især inden for orddannelse og ordstilling), andre ekspressivitetstyper gælder for andre sprog, jeg kender, og er formentlig mere eller mindre universelle.

Lignende følelses-grammatikker vil kunne udarbejdes for andre sprog under hensyntagen til sprogenes systemer og kulturelle kontekst.

.

Litteratur

- Aksenov, V. (1970): Zvezdnyj bilet. Aarhus 1970
- Andersen, Lis (1996): *Russisk lingvistisk terminologi*. København: Akademisk Forlag
- Araeva, L. A. og M. A. Osadčij (2004): Slovoobrazovaltel'naja sistema kak diskursivnoe vzaimodejstvie gnezd i tipov. *Russkij jazyk. Istoričeskie sud'by i sovremennost'. II meždunarodnyj congress rusistov-issledovatelej*. Moskva, MGU, 18.-21.3.2004. Artiklen downloaded fra www.philol.mgu.ru
- Ashby, W. Ross (1970): *A Design for Brain. The Origin of Adaptive Behaviour*. London, Chapman & Hall
- Andersen, Stig Toftgaard (1998): *Talemåder i dansk. Ordbog over idiommer*. Munksgaard
- Baba, Junko (2003): Pragmatic Function of Japanese Mimetics in the Spoken Discourse of Varying Emotive Intensity Levels, *Journal of Pragmatics*
- Bachtin, M. (1972): *Problemy poëtiki Dostoevskogo*. Izdanie tret'e. Moskva, Xudožestvennaja literatura
- Bally, Charles (1925): *Le langage et la vie*. Zürich 1935
- Balibar-Mrabti, Antoinette, ed. (1995). Grammaire des sentiments. *Langue Française* 105. Larousse.
- Barnet, Vladimír (1970): Jaký je lingvistický status hovorové ruštiny? *Československá rusistika*, 2
- Bauer, Laurie (1997). Evaluative morphology. *Studies in Language*, 21
- Benveniste, Emile (1972): *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard
- Birdwhistell, R. L. (1970): *Kinesics and Context*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press
- Bom, Kaj (1966): *Slangordbogen*. København, Politikens forlag
- Biber, D. (2003): Lexical bundles in academic speech and writing. In B. Lewandowska-Tomaszczyk (ed.): *Practical Applications in language and Computers*. Frankfurt: Peter Lang
- Bielfeldt (1967): *Russisch-deutsches Wörterbuch*. Berlin: Akademie Verlag
- Boutler, Charles (2010): *Pizdec. Russian as they speak it. (Bes)Tolkovyj slovar' russkogo mata*. www.russki-mat.net
- Arthur Bradley (2009): *A Language of Emotion. What Music does and how it works*. Bloomington.
- Brody, Leslie R., Judith A. Hall (1993): Gender and Emotion. Lewis, Michael, Jeanette M. Havilland: *Handbook of Emotions*, New York: Guilford Publications
- Bühler, Karl (1934): *Sprachtheorie*, Jena. G. Fischer
- Cape jr., Robert W (1995): The rhetoric of politics in Cicero's fourth Catilinarian, *American Journal of Philology*
- Chechova, Afisa (2006): *Seks. Gde, kak, s kem?* Moskva: Èksmo
- Chomsky, Noam (1962): The Independence of Grammar. *Syntactic Structures*. 'S-Gravenhage: Mouton & Co
- Coleman, Daniel (1997). *Følelsernes intelligens*. Borgens Forlag (Emotional Intelligence 1995, Jossey-Bass)
- Crystal, David (1997): *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Second Edition. Cambridge University Press
- Crystal, David (2009): *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, second edition. Cambridge University Press
- Čukovskij, Kornej (1963): *Živoj kak žizn'*. Moskva: Zebra E (2010)
- Curtius, E.R. (1954): *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, 2. udg. Francke Verlag, Tübingen
- Dal', V.I. (2000). *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. Sovremennaja versija. Moskva: Èksmo
- Darwin, Charles (1872): *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. London: John Murray, Barnes & Noble ebook 2010
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk Grammatik* (1946). København 1974: Gyldendal
- Dik, Simon C. Dik (1989). *The Theory of Functional Grammar*. Foris Publications

- Dirven, René, ed. (2002). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Mouton de Gruyter
- Dirven, René (1987). *Functionalism in Linguistics*. Amsterdam: John Benjamin's
- Dokulil, Miloš (1962): *Tvoření slov v češtině. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd
- Doncova, Dar'ja (2006). *Monstry iz khorošej sem'i. Ironičeskij detektiv*. Moskva: Eksmo
- Drescher, Martina (1997): French interjections and their use in discourse. *The Language of Emotions*, edited by Susanne Niemeyer, René Dirven. Amsterdam: John Benjamin's Publishers.
- Đurovič, L'ubomir (1956): *Modalnost'*. Bratislava: Veda 2008
- Durst-Andersen, Per (2011): *Linguistic Supertypes. A Cognitive–Semiotic Theory of Human Communication*. Mouton de Gruyter
- Durst-Andersen, Mette Skovgaard (2010): Cultural fingerprints in national weather forecasts. I: *Mentality and thought. South, East, North and West*, udg. af P. Durst-Andersen & Elsebeth Lange, 171-185. Copenhagen: Copenhagen Business School Press
- Egebak, Niels (1972): *Fra tegnfunktion til tekstfunktion*. København: Berlingske Forlag
- Ehlich, Konrad (1986). *Interjektionen*. Tübingen: Niemeyer
- Fiehler, Reinhard (1990): *Kommunikation und Emotion*, Walter de Gruyter
- Foolen, Ad (1997): The expressive function of language: Towards a cognitive semantic approach. *The Language of Emotions*, edited by Susanne Niemeyer, René Dirven. Amsterdam: John Benjamin's Publishers.
- Freud, Sigmund (1913). *Totem und Tabu*. Nabu Press 2010
- Frijda, Nico H. (1986). *The Emotions*. Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge
- Gabelentz, G.(1901): *Die Sprachwissenschaft*. Leipzig: Tauchnitz
- Germanovič, A. I. (1966): *Meždometija ruskogo jazyka*. Kiev: Radjanska škola
- Gibbs, Jr., Raymond W. (ed). (2008): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge University Press
- Glahder, Jørgen (1952): *Runer og Rids. Festskrift for Lis Jacobsen*. København: Rosenkilde og Bagger
- Gogol, N.V. (1832): *Večera na xutore bliz Dikanki*. Moskva: Detskaja literatura 1974
- Graudina, L.K., E.N. Širjaev (2000). *Kul'tura russkoj reči*. Moskva: Norma
- Golub, I. B. (2007): *Stilistika ruskogo jazyka*. Učebnoe posobie. Moskva: Rol'f Ajris-press
- Grajs, G. P. (1985): Logika i rečevoe obščenie. *Novoe v zarubežnoj lingvistike*. Vypusk 16. *Lingvističeskaja pragmatika*. Ed. E. V. Palučeva. Moskva: Progress
- Grepl, Miroslav (1967): Emocinálně motivované aktualizace v syntaktické struktuře výpovědí. Brno: Spisy university J.E. Purkyně v Brně, Filosofická fakulta
- Grepl, Miroslav (1967): Citová stránka výpovědí. *Acta universitatis Carolinae. Philologica. Slavica Pragensia IV*, Praha
- Grice, Paul (1975). Logic and conversation. P. Cole & J. Morgan (eds): *Syntax and Semantics, volume III: Speech acts*. New York: Academic Press, 41-58
- Gridina, T.A. (2007): *Sovremennij russkij jazyk. Slovoobrazovanie: teorija, algoritmy, trening*. Moskva: Flinta, Nauka
- Halliday, M.A.K (1978). *Language as a Social Semiotic*. London: Edward Arnold.
- Hansen, Erik (2001): Nogle problemer omkring ordgrammatikken. *Glæden ved grammatik*. Redigeret af Henrik Galberg Jacobsen. København: Hans Reitzel
- Hansen, Erik og Lars Heltoft (2011): *Grammatik over det danske sprog I-III*. Syddansk Universitetsforlag
- Hansen, Åge (1967): *Moderne Dansk*, København: Grafisk forlag
- Harris, Marvin (1991). *Origins of Cultures*. Vintage Books

- Harrit, Jørgen og Elena Krasnova (2007). *Dansk-russisk ordbog*. Gyldendal
- Havránek, B. – Alois Jedlička (1960): *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství
- Heltoft, Lars (2010): Semantiske beskrivelsesniveauer til BASIS 1 Semantik. Papir, udleveret på PhD-kursus 28.09.2010
- F. Herzberg (1966). *Work and the Nature of Man*. Cleveland: World Publishing Co.
- Hjelmlev, Louis (1963): *Sproget*. København: Berlingske forlag
- Hronek, Jiří (1968): O motivaci výběru jazykových prostředků v běžně mluveném projevu. *Acta universitatis Carolinae. Philologica. Slavica Pragensia X*. Praha.
- Hronek, Jiří (1972): *Obecná čeština*. Praha: Universita Karlova
- Husserl, Edmund (1937): *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie* (1937), *Husserliana VI*, Den Haag 1950.
- Iordanskaja, Lidija and Slava Paperno (1996): *Russian-English Collocational Dictionary of the Human Body*. Columbus, Ohio.
- Isačenko, A.V.(1965): *Grammaticeský stroj ruského jazyka v sopostavlenii s slovackim*. Bratislava: Státní pedagogické nakladatelství
- Isačenko, A.V.(1968): *Die russische Sprache der Gegenwart*. Halle: Max Niemeyer Verlag
- Ivić Milka (1971): *Wege der Sprachwissenschaft*. München: Hueber
- Jacobson, Howard (2010): *The Finkler Question*. New York: Bloomsbury
- Jakobson, Roman (1960): *Linguistics and Poetics*, Thomas A. Sebeok: *Style in Language*, Cambridge Massachusetts. Dansk udgave: *Lingvistik og Poetik, Vindrosen nr. 7*, 1967.
- Jakobson, Roman (1963): *Fundamentals of Language* (1956). 'S-Gravenhage: Mouton & Co
- Jakobson, Roman (1971): *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry. Poetics, Poetyka, Poëtika*, Warszawa, or *Selected Writings III*, Mouton Publishers 1981
- Jakobson, Roman (1978): *Six lectures on Sound and Meaning*. Cambridge, MA: MIT Press
- Jakobson; Roman & Linda Waugh (1979): *The Sound Shape of Language*. Harvester Press
- Jay, Timothy (1992): *Cursing in America*. John Benjamin's Publishers
- Jay, Timothy (2000): *Why we curse. A neuro-psycho-social theory of speech*. John Benjamin's Publishers
- Janko, T.E (2001). *Kommunikativnye strategii russkoj reči*, Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury
- Janko, T.E. (2008) *Intonacionnye strategii russkoj reči v sopostavitel'nom aspekte*. Moskva: Studia philologica. Jazyki slavjanskoj kul'tury
- Jespersen, Otto (1924): *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen & Unwin
- Johnson, Mark (2007): *The Meaning of the Body*. The University of Chicago Press
- Jurafsky, Daniel (1996): Universal tendencies in the semantics of the diminutive. *Language* 72, 533-78.
- Kafková, Olga (1960): Artikel i Rusko-české studie. *Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze*. Praha: Jazyk a literatura. Ed. Ct. Bosák, A. V. Isačenko, Al. Jedlička, O. Leška.
- Kainz, F. (1941): *Psychologie der Sprache*. Stuttgart: F. Enke
- Karcevskij, Sergej (1932): Sur la structure du substantif russe. *Charisteria Guilelmo Mathesio...oblata*. Praha. Genoptrykt i J. Vachek (1964): *A Prague School Reader in Linguistics*, Bloomington: Indiana University Press.
- Karcevskij, Sergej (1941): Introduction à l'étude de l'interjection. *Cahiers Ferdinand de Saussure* № 1, Genève
- Kataev; V. (1975): *Cvetik-Semicvetik*. Moskva: Detskaja literatura
- Katzenelson, Boje (2004). *Drivkræfter, følelser og erkendelse*. København: Hans Reitzels forlag.
- Kemp, Peter (1972): *Sprogets dimensioner*, København: Tiderne Skifter
- Kertész, Andras (1995). *Sprache als Kognition – Sprache als Interaktion*. Frankfurt: Peter Lang
- Kiparsky, Valentin (1967 og 1975): *Russische historische Grammatik II og III*. Heidelberg: Carl Winther

- Kizach, Johannes (2010): *Ordstillingens funktion på russisk, sammenlignet med engelsk og dansk*. Ph.d.-afhandling Aarhus Universitet
- Kirchgässner, W.(1971) *Probleme der Einheit von Rationalem und Emotionalem im Erkenntnisprozess*. Berlin: Akademie-Verlag
- Kjølner, Klaus (1975): *Analyser af sprogbrug. Sprogbrugsbegreber*. København: Borgen
- Kjørup, Søren (1975): *Filmsemiologi*. København: Berlingske Forlag
- Kolšanskij, G. (1974): *Paralingvistika*. Moskva: KomKniga, 4. udgave 2010.
- Kopt'evskaja-Tamm, Maria (1993). *Nominalisations*. London: Routledge.
- Kořínek, J.M.(1934): *Studie z oblasti onomatopoeje*. Praha: Práce z vědeckých ústavů filosofické fakulty university Karlovy, bind 36
- Kořínek, J.M.(1960): Zur lautlichen Struktur der interjektionalen Sprachgebilde. *Slavia* 15. Praha.
- Kövecses Zoltan (2000): *Metaphor and Emotion*. Cambridge University Press
- Křížková, Helena (1960): Artikel [titel kan ikke længere findes] i Rusko-české studie. *Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze*. Praha: Jazyk a literatura. Ed. Ct. Bosák, A. V. Isačenko, Al. Jedlička, O. Leška.
- Kryk-Kastovsky, Barbara (1997): Surprise, surprise: The iconicity-conventionality scale of emotions. *The Language of Emotions*, edited by Susanne Niemeyer, René Dirven. John Benjamin's Publishers.
- Krylova, Elena (2010): Prosodika i drugie sredstva vyraženiya pragmatičeskix značenij v datskom i russkom jazykax. Artiklen ikke publiceret
- Krysin, L. P. (ed). (2003): *Sovremennyy russkij jazyk. Social'naja i funkcional'naja differenciacija*. Jazyki slavjanskoj kul'tury.
- Krysin, L.P.(1994): Evfemizmy v sovremennoj russkoj reči. *Rusistika*, Berlin, № 1-2, 28-49, ligger også på www.philology.ru/linguistics2/krysin-94.htm
- Lakoff, George (1987): *Women, fire and dangerous things*. University of Chicago Press
- Lakoff, George, Mark Johnson (2003). *Metaphors we live by*. University of Chicago.
- Lämmert, Eberhard (1955): *Bauformen des Erzählens*. Stuttgart: Metzler.
- Langer, Susanne (1969): *Menneske og symbol*. København: Gyldendal
- Lebedeva, N. B., E.G. Zyrjanova, N. Ju. Plaksina, N. I. Tjukaeva (2011): *Žanry estestvennoj pis'mennoj reči*. Studenčeskie graffiti, marginal'nye stranicy tetradej, častnaja zapiska. Moskva: Krasand
- LeDoux, Joseph (1986): Sensory Systems and Emotion. *Integrative Psychiatry*, 4.
- Leont'ev, A.A.(1967): *Psicholingvistika*. Leningrad: Nauka
- Levinson, Stephen (2000): Presumptive meanings. The theory of Generalized Conversational Implicatures. Cambridge, MA: MIT Press
- Lopatin, V.V. (1975) Metaforičeskaja motivacija v russkom slovoobrazovanii, gengivet i Lopatin (2007).
- Lopatin, V.V. (1981): Naučnye principy akademičeskoj «Russkoj grammatiki», Russkij jazyk za rubežom 1981, № 3, genoptrykt i Lopatin (2007)
- Lopatin, V.V. (1987): Slovoobrazovatel'nye sredstva sub"ektivno-ocenočnoj pragmatiki vyskazyvanija i teksta, oprindel'ig i: *Russkij jazyk. Jazykovye v funkcional'nom i estičeskom aspektax*, Moskva, Nauka. Genoptrykt i Lopatin 2007, 543-559
- Lopatin, V.V. (1992): Ocenka kak ob"ekt grammatiki, oprindel'ig i: *Russkij jazyk. Problemy grammatičeskoj semantiki i ocenočnoe faktory v jazyke*, Moskva, Nauka. Genoptrykt i Lopatin 2007, 536-542.
- Lopatin, V.V. (2007): *Mnogogrannoe russkoe slovo*. Izbrannye stat'i po russkomu jazyku. Azbukovnik
- Luk'janova, N.A. (1986): *Ekspressivnaja leksika razgovornogo upotreblenija, problemy semantiki*. Novosibirsk: Nauka

- Lunøe, Nikolaj: *Manuskripter om typer af samtaler*. Ikke publiceret, men tilgængelige hos forfatteren, Ovengaden neden vandet 5B, 1414 København K, 32 967 967
- Machek, Václav (1930): *Studie o tvoření výrazů expresivních*. Praha: XXVII. svazek Prací z vědeckých ústavů Karlovy university v Praze
- Maegaard, Bente, Lene Schøsler (ed). (2010) *En snemand på syv måder. En indføring i sprogteknologiske og kontrastive problemstillinger og metoder*. Museum Tusculanums Forlag
- Magnus, Margaret (1999): *Gods of the Word: Archetypes in the Consonants*. Truman State University Press
- Malmkjær, Kirsten (2004): *The Linguistics Encyclopedia*. Second Edition. London: Routledge
- Martinet, A. (1949): La double articulation linguistique. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague* 5. 30-37
- Marty, A.(1940): *Psyche und Sprachstruktur*. Bern: A. Francke AG
- Maslow, A.H. (1970): *Motivation and Personality*. New York: Harper and Row
- Mathesius, Vilém (1947): O výrazové platnosti některých českých skupin hláskových. Zesílení a zdůraznění jako jevy jazykové. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich
- Mathesius, Vilém (1942): *Řeč a sloh. Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Melantrich
- McCroskey, J.C. (2006): *An Introduction to Rhetorical Communication*. Allyn & Bacon
- McCune, Keith (1985): *The Internal Structure of Indonesian Roots*. Nusa
- McEnery, Tony, Richard Xiao and Yukio Tono (2006): *Corpus-based Language Studies*. Routledge
- Merleau-Ponty, Maurice (1960): *Signes*. Dansk udgave: *Tegn*. København 1969: Spektrum
- Mihailov, Mihail (2009) *ParRus, Russian-Finnish parallel corpus of literary texts*, School of Modern Languages and Translation Studies
- Miko, František (1970): *Text a styl*. Bratislava 1970: Smena
- Miko, František (1973): *Od epiky k lyrike*. Bratislava: Tatran
- Mistrík, Jozef (1965): Expresívnosť syntaktických konštrukcií v kontexte. *Jazykovedné štúdie* 8. Bratislava.
- Mistrík, Jozef (1962): O grammatických prostriedkoch expresívnosti. *Slovenská rec* 3. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľství
- Mistrík, Jozef (1970): *Štylistika slovenského jazyka*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľství
- Mormys, L. S. (2009): *Russkij jazyk: fonetika, sostav slova, slovoobrazovanie*. TetraSistema
- Morris, Desmond (1977): *Intimate behaviour*. Kodansha Amer Inc
- Mrázek, Roman (1960): Emocionálnosť sdelení. *Rusko-české studie. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze*. Praha: Jazyk a literatura. Ed. Ct. Bosák, A. V. Isačenko, Al. Jedlička, O. Leška
- Møller, Kresten (1943): *Diminutiver i dansk*. København: Ejnar Munksgaard
- Nabokov, Vladimir (1956) *Pnin*. Penguin Books Ltd
- Nacional'nyj korpus ruskogo jazyka, www.ruscorpora.ru
- Němec, Igor (1968): *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia
- Němec, Igor (1971): Neplnohodnotnost jako zdroj expresivity, *Miscellanea linguistica*. Praha.
- Němec, Igor (1972): Slovo tvorný význam a expresivita. *Slovo a slovesnost* 2.
- Nettle, Daniel (1999): *Linguistic Diversity*. Oxford Linguistics
- Niemeier, Susanne, René Dirven (1995) *The Language of Emotions*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company
- Niemeier, Susanne (1997): Nonverbal expression of emotions in a business negotiation. *The Language of Emotions*, edited by Susanne Niemeyer, René Dirven. John Benjamin's Publishers.
- Obratnyj slovar' ruskogo jazyka* (1974), Sovetskaja Ėnciklopedija.
- Ohnesorg, Karel (1955): Růst slovní zásoby v dětské řeči. Universitas Carolina. *Philologica I*. Praha.

- On Expressive Language* (1955). Papers presented at the Clark University Conference on Expressive Language Behavior. Worcester-Massachusetts
- Oxford Russian Dictionary* (1993). Oxford University Press
- Ožegov, S.I. (1963). *Slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannyx i nacional'nyx slovarej
- Pavlovič, N.V. (2004): *Jazyk obrazov*. Moskva: Azbukovnik
- Panther, Klaus-Uwe, ed. (2009). *Metonymy and Metaphor in Grammar*. John Benjamin's Publishing Company
- Peirce, C.S. (1839-1914): *Elements of Logics. Collected Papers II*. Cambridge-Massachusetts 1960
- Petruševskaja, Ljudmila (1999). *Dom devušek*. Moskva: Vagrius
- Pike, K.L. (1967): *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. Mouton
- Pinker, Steven (1994): *The Language Instinct*. First Harper Perennial Modern Classics edition published 2007
- Pitkin, H. (1970): *Method and Theory in the Perspective of Anthropological Linguistics. Method and Theory in Linguistics*. Mouton.
- Pokorný, Jindřich (1976): *Zakopaný pes, aneb o tom, jak, proč a kde vznikla některá slova, jména, rčení, úsloví, pořekadla a přísloví*, Albatros, Praha.
- Remčukova, E. N. (2010): *Kreativnyj potencial russkoj grammatiki*. Librokom
- Risager, Karen (2007): *Language and Culture*. Multilingual Matters Ltd.
- Rosengren, Inger (1978): *Die Sprachhandlung als Mittel zum Zweck, Lunder germanistische Forschungen 48: Sprache und Pragmatik*, Lunder Symposium.
- Rosengren, Inger (1982): *Die Textstruktur als Ergebnis strategischer Überlegungen des Senders, Lunder germanistische Forschungen 52: Sprache und Pragmatik*, Lunder Symposium.
- Russkaja grammatika* (1980). Moskva: Nauka
- Russkaja grammatika* (1979). Academia Praha.
- Rūķe-Draviņa, Velta (1950): *Deminutive im Lettischen*. Lund. Genoptrykt i: Baltische Biographie 2000: Schriftum über Estland, Lettland und Litauen. Marburg: Verlag Herder-Institut, 2005.
- Sanding, Barbara (2006): *Textstilistik des Deutschen*, Berlin: Walter de Gruyter
- Sapir, Edward (1921): *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt Brace Jovanovich
- Saussure, Ferdinand de (1916): *Cours de linguistique générale*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971
- Savkina, E. A. (2004): *Sovremennyyj reklamnyj tekst s pozicii kommunikativnogo slovoobrazovanija. Russkij Jazyk. Istoričeskie sud'by i sovremennost'. II meždunarodnyj congress rusistov-issledovatelej*. Moskva, MGU, 18.-21. marts 2004. Artiklen downloaded fra www.philol.mgu.ru
- Schein, Edgar (1985). *Organizational Culture and Leadership*. Jossey-Bass Inc. Publishers
- Sebeok, Th. A. (1969): *Approaches to Animal Communication. Semiotics and Ethology*. The Hague.
- Shlyakov, Vladimir, Eve Adler (2006). *Russian slang and Colloquial Expressions*. Third Edition. New York: Barron's
- Smitt, Norbert, (ed). (2004). *Formulaic Sequences: Acquisition, Processing and Use*. Amsterdam: John Benjamin's Publishing Company.
- Spears, Richard A. (1981): *Slang and Euphemism*. New York: Jonathan Davids Publishers
- Sperber, Dan and Deidre Wilson (2004). *Relevance theory*. I L.R. Horn and G. Ward (eds). *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell, 607-632
- Stankiewicz, Edward (1968): *Declension and Gradation of Russian Substantives*. The Hague: Mouton
- Stankiewicz, Edward (1960): *Expressive language. Linguistics and the Study of Poetic Language. Style in Language*. Cambridge-Massachusetts.

- Stokoe, W. (1972): *Semiotics and Human Sign Languages*. The Hague: Walter de Gruyter
- Straková, V. (1973): *Substantivní derivace (v ruštině a češtině)*. Praha: Academia
- Suslova, A.V., A.V. Superanskaja (1985): *O russkix imenach*. Lenizdat
- Šachmatov, A.A. (1925): *Sintaksis ruskogo jazyka*. The Hague 1963. A. Timberlake 1974
- Šachmatov, A.A. (1952): *Iz trudov A.A. Šachmatova po sovremenomy russkomu jazyku. Učenie o častjax reči*. Moskva: Gosudarstvennoe Učebno-Pedagogičeskoe Izdatel'stvo Ministerstva prosveščeniya RSFSR.
- Škapenko, T., F. Hjubner (2003): *Russkij "tusovočnyj" kak innostrannyj*. Jantarnyj skaz.
- Šmeleva, T.V. (1983): Kodeks rečevogo povedeniya. *Russkij Jazyk za rubežom, № 1*
- Šmilauer, V. (1947), ny udgave 1966: *Novočeska skladba*. Praha: Státní Pedagogické Nakladelství
- Šmilauer, V. (1971): *Novočeské tvoření slov*. Praha: Státní Pedagogické Nakladelství
- Šmilauer, V. (1972): *Čeština všední i nevšední*, Academia, Praha.
- Švedova, N. Ju. (1960): Očerki po sintaksisu ruskoy razgovornoj reči. Moskva: Akademija Nauk SSSR
- Švedova, N. Ju. (1957): Meždometija kak grammatičeski značimyj element predloženiya v ruskoy razgovornoj reči. *Voprosy jazykoznanija*.
- Togeby, Ole (2003): *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gads forlag
- Togeby, Knud (1965): *Fransk grammatik*. København: Gyldendal
- Trager, G. (1958): Paralanguage. A First Approximation, *Studies in Linguistics*, nr. 13.
- Tysk grammatik för universitetsbruk* (1973). (Brandt, Persson, Rosengren, Åhlander). Lund: CWK Gleerup bokförlag
- Velký rusko-český slovník* (1952). Praha: Československé akademie věd
- Vinogradov, V.V. (1947): *Russkij jazyk. Grammatičeskoe učenie o slove*. Moskva-Leningrad: Gosudarstvennoe Učebnoe Pedagogičeskoe Izdatel'stvo
- Vinogradov, V.V. (1959): *O jazyke chudožestvennoj literatury*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Chudožestvennoj Literatury
- Vinokur, G. O. (2010): *Izbrannye trudy po jazykoznaniju i kulture reči*. LKI
- Vogel-Jørgensen, Torkild, Poul Zerlang (1991): Bevingede ord. 6. reviderede udgave. Gad
- Vygotskij, L.S. (1971 og 72): *Tænkning og sprog I og II*. København: Reitzel
- Wade, Terence (1996): *Russian Etymological Dictionary*, Bristol Classical Press.
- Wierzbicka, Anna (1984): Diminutives and depreciatives: Semantic representation for derivational categories. *Quaderni di Semantica* 5, 123-30
- Wierzbicka, Anna (1986): Human Emotions. Universal or culture-specific? *American Anthropologist*, New Series, Vol. 88, No. 3. (Sep., 1986), pp. 584-594.
- Wierzbicka, Anna (1992): *Semantics, Culture, and Cognition*. Oxford University Press
- Wierzbicka, Anna (1999). *Sematičeskie universalii i opisanie jazykov. Grammatičeskaj semantika. Ključevye a koncepty kul'tur. Scenarii povedeniya*. Moskva: Jazyki ruskoy kul'tury.
- Wilce, James M. (2009): *Language and Emotion*, Cambridge.
- Wray, Alison (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge University Press
- Wundt, Wilhelm (1900-1909): *Völkerpsychologie: Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitte*. 10 vols. Leipzig: Engelmann.
- Zemskaja, E.A. (1973): *Russkaja razgovornaja reč*. Moskva: Nauka
- Zemskaja, E.A. (1992): *Slovoobrazovanie kak dejatel'nost'*. Moskva: Nauka
- Zemskaja, E.A. (2000): *Aktivnye processy sovremennogo slovoпроизводства*. Moskva: Rossijskaja Akademija Nauk
- Zemskaja, E.A. (2009): *Sovremennyj russkij jazyk. Slovoobrazovanie*. Učebnoe posobie. Moskva: Flinta

Zima, Jaroslav (1961): *Expresivita slova v současné češtině*. Praha: Nakladatelství československé akademie věd
Žuravlev, A.P. (1991): *Zvuk i smysl*. Moskva: Prosveščenie

Websites

www.bibleonline.ru
<http://blin.exler.ru>
http://community.livejournal.com/anthropology_ru/284723.html
<http://istorika.narod.ru/mat/mat.html>
<http://www.gramota.ru>
<http://www.psycholing.narod.ru>
<http://www.mirtesen.ru>
<http://www.philology.ru/linguistics2/krysin-94.htm>
<http://www.proza.ru/2002/11/03-93> (om chuj)
<http://ru.forvo.com/word> (om udtale af ord)
<http://www.ruscorpora.ru>
<http://www.rosculture.ru>
<http://www.ruski-mat.net/e/Russian.php>
<http://www.soundmeanings.com>
<http://subscribe.ru.html>
<http://textfighter.org>
http://en.wikipedia.org/wiki/Russian_mat
<http://www.yandex.ru>

English Summary

Toward a grammar of emotions

In Duisburg in 1995 a symposium was held in honour of the linguist and anthropologist Anna Wierzbicka. Contributions to the symposium were subsequently published in a book entitled *The Language of Emotion*¹¹³. Here Ad Foolen took stock of existing research within emotions and linguistics and posed a series of questions for future research. The questions raised by Foolen form part of the basis for this thesis, which therefore continues this research tradition. This PhD thesis investigates how emotions are expressed by the sender and how emotions are invoked in others through language. The underlying assumption of the thesis is that it is possible to identify common characteristics which make up a special linguistic system for how emotions interact with language. The thesis sets out to identify this system in the modern Russian language and to describe the system as an expressive category; a ‘grammar of emotions’.

There has been previous research into emotion and language, however only in the form of part studies, not covering all aspects of language. This thesis addresses morphology, syntax, lexis, as well as culture-specific aspects which influence the rules for language use.

The thesis does not investigate how different social groups use emotions in language, nor does the study include intonation. The ambition is not to provide an exhaustive account of the expressive phenomena of language, but to identify general facts and main traits in this expressivity. The study is limited to written texts, a substantial part of which are, however, transcribed spoken texts.

Emotions

Emotions are behind all types of communication. They are how we subjectively relate to the world. As has been described in detail by Frijda (1986), they are invoked by events that we deem to be favourable or unfavourable to our own interests. Emotions are therefore a result of a quick and sketchy assessment process which enables us to make decisions spontaneously. For this same reason, these assessments can be hasty; along the lines of ‘shoot first, ask questions later’.

Emotions can be mixed and therefore unfathomable. They are characterised by polysemy, i.e. having several possible meanings. For example I can cry from sorrow if I lose someone close to me, but I can also cry from ideological satisfaction (as when Jesse Jackson cried during President Obama’s inauguration), and I can cry from aesthetic pleasure when I listen to Don Giovanni. Being polysemous and being inscrutable are traits shared by emotions and the emotional expression of language, see the figure below:

¹¹³ Foolen, Ad (1997).

Crying						
Satisfaction	Relief	Joy	Closeness	Sorrow	Anger	Powerlessness
[Diminutive]						
Affection	Enjoyment	Pity	Closeness	Playing down	Sarcasm	Contempt
[Interjection]						
Joy	Enjoyment	Surprise	Closeness	Fear	Frustration	Sorrow, Anger
[Expletive]						
Joy	Enjoyment	Surprise	Closeness	Fear	Frustration	Sorrow, Anger

The figure shows that a body-language emotional expressions such as ‘crying’, and linguistic emotional expressions such as diminutives, interjections and expletives, all share the characteristic that they cover a broad spectrum of possible meanings. Some examples of meanings are mentioned.

My explanation of the polysemy is that the sender finds himself in the middle of a situation which is overwhelming him and which he cannot see clearly or quite comprehend. When something gets too close, it becomes unclear. This is why spontaneous emotions can be unclear, mixed and inscrutable and cover a broad spectrum of possible meanings. However, there is a constant, an invariant aspect of the meaning. The common denominator for all the emotions in the spectrum is the closeness to the sender; they all express the sender’s spontaneous reaction.

Expressive language

Language needs an expressive function because body language¹¹⁴ alone (which is all many animals have) would be too undifferentiated for the life led by human beings. Complex emotions must be communicated and integrated through rational thinking and linguistic nuances.

The expressive language is closer to reality and is more immediate than neutral, non-expressive language, cf. the above mentioned closeness to the sender. Emotions are present during the act of communicating, so that language shows emotion.

One could argue that the interaction between emotion and language takes place through two conflicting mechanisms that are united in language: one of the mechanisms is controlled by the sender system of emotions, the other by the logical system of language. On the one hand, emotions seem to invade the system of language and seem to conflict with it in form and content. On the other hand, there are many examples of how language is able to control emotions and integrate them fully into the language system.

When emotions are ‘in control’, they are analogically coded. For example, this applies in cases where emotive expressions imitate reality (e.g. ‘oh’, ‘oops’, ‘ouch’, ‘bang’ and ‘plop’) and are less abstract than the symbols of language. It can also be seen in cases where the sign for the emotive

¹¹⁴In this thesis, ‘body language’ means bodily expression (facial expression, gesticulation etc). as well as other non-verbal signals, including sound signals (various forms of scream, growl, whine etc).. The word ‘body language’ is used synonymously with ‘paralinguistics’.

expression seems to be motivated, for example the fact that the duration of an expletive can correspond to the duration of the pain which it is to serve as relief from, or the fact that rhymes create the illusion of a closer physical relationship between two words with the same acoustic image.

However, emotional expressions can also be digitally coded; they can be as far from reality as other conventional, abstract symbols and fully integrated into the system of language (e.g. expressive derivatives, for example ‘touchy feely’ and particles without deviating acoustic images, for example ‘innit?’).

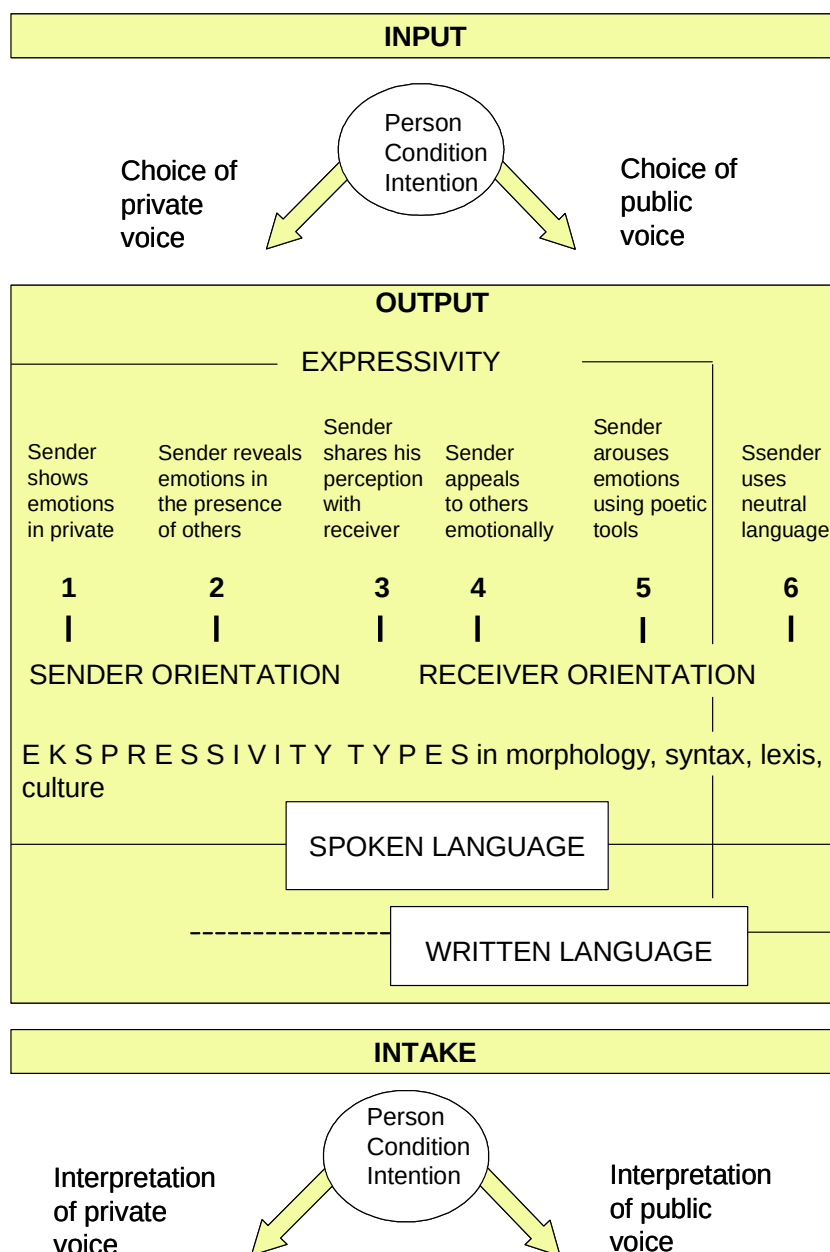
Then there are words which denote emotions (such as the words ‘cry’ and ‘laugh’). These words denote conceptualised emotions and are not expressive; they are used to talk about emotions rather than to show emotions. (The statement ‘I love you’ is expressive when the speaker shows emotion along with the factual message about his feelings. However the statement ‘I love her’ is not expressive, because the speaker is talking *about* his relationship with the woman in question).

Artistic language is always expressive, even though it can often be deliberate and planned. It becomes expressive, for example, when the sender shares his perception of reality with the receiver and/or deliberately creates the receiver’s experience as an ingenious emotional argumentation, thus arousing the receiver’s emotions. In the last case the sender is at a distance to reality. However, he brings himself closer to it, i.e. he works himself into what he is feeling, through an artistic creation. In this way his feelings are communicated to the receiver, too.

Expressivity plays a relatively important part in spoken language and in fiction. In popular literature, for example crime fiction, which includes a lot of dialogue, as much as 20% of the language will often be emotive, which in turn means that the text as a whole will be perceived as pervaded with expressivity. Avoiding the use of expressive language, as required in presentations which are to be objective, may require both discipline and care.

Method

Inspired in particular by Foolen (1997) and Durst-Andersen (2011) this thesis develops a theoretical framework for describing expressivity in language. Central concepts for this theoretical framework are *input*, *output* and *intake*:

Input is the domain of the sender. The sender says something because he needs to communicate.

The sender makes several decisions before he speaks: The sender can choose to talk with

- his *private* voice or
- his *public* voice.

For the sender belongs in several groups. Some groups (e.g. close family¹¹⁵ and friends) are private and the language is esoteric, communication being very influenced by the mutual relationship between the conversing parties. This esoteric language, adapted for close relations, is language's private voice. It is the language we all start learning as babies and it has become part of who we are.

¹¹⁵ Krysin (2003) *Sovremennyy russkij jazyk* has examples from literature of the special esoteric language families use in their internal communication during day-to-day routines, at mealtimes and so on.

The sender can choose to talk with a language that can be used publicly. This language is used outside the narrow group of close friends and family and is called language's public voice.

There are also personal aspects in sender's personality and identity, and the sender may be in a situation and condition which affect communication. For example, the sender may decide to:

- express his personality or be more reticent; release his temperament
- express subjective impressions of the world, give a subjective characterisation or judgement of someone or something
- allow himself to be influenced by his situation; show his mood
- assume something already known, allow something to go unexplained (and let the receiver use his logic and knowledge of the reality)
- say something, but also leave something out
- try to arouse emotion in the receiver
- take account of the identity and personality of the receivers, including their expectations and emotions.

We call the options chosen by the sender 'input' and the total options available make up a specific input grammar. This grammar has not traditionally received very much attention¹¹⁶.

Input grammar is the sender's grammar, the model in the figure is the sender's communication model. The figure shows the sequence: Input→Output→Intake. Input is the sender's point of departure, output is the actual linguistic expression, and intake is the receiver's understanding of the linguistic expression and its relationship to the communication situation.

The input grammar manifests itself in, for example, the sender's particular narrative style, including breaks with this style, or in his choice of voice or a poetic function. In Russian the sender orientation is evident in many ways, for example in the use of inverted word order (the verb placed before the subject), in the use of diminutives, metonymical word formation and possessive pronouns¹¹⁷, in the use of subjective characterising forms generally, e.g. the imperfect aspect¹¹⁸ in the past tense and the infinitive as well as long forms of adjectives¹¹⁹. In Danish, for instance particles are markers for sender orientation ('Det har jeg skam gjort' eller 'Hvad sker der lige her?'). An example from English is the sender-oriented use of the pronoun 'this': *There was this strange man sitting next to me in on the plane* or *I've been getting these pains in my chest*¹²⁰. For all languages, interjections and paralinguistic language with incomplete sentences are markers of sender orientation or, in other words, the input grammar. This entire thesis is about how the input grammar is expressed.

The input grammar can only be observed and studied in an output grammar which is common for the sender and the receiver and which ensures that they can communicate with each other. The

¹¹⁶ According to Durst-Andersen, presentation held at a seminar for Danish Grammar Scholars 28-30 September 2010

¹¹⁷ Это мамина книга, 'It is Mum's book')

¹¹⁸ Cf. Gogol: *И дело. Руки виноваты, зачем брали, а не другая часть тела* ('There. The hands were guilty - what were they doing taking that off? - and not some other limb). Or: *Вы читали Войну и мир?* (The imperfect past contains a characteristic of subjectivity, in English you could say "Have you read War and Peace?" or "Of course you have read War and Peace?", meaning do you belong to the category of people who read a work such as War and Peace? In contrast to "Have you read War and Peace?")

¹¹⁹ Cf. The difference between *она нервная* og *она нервничает*: Both mean in English "She is nervous", but the first expression in Russian is a subjective judgement (She's always nervous), the second is an observation the sender is sharing with the receiver, who can also see that the person in question is nervous at the moment.

¹²⁰ Examples taken from Oxfords Advanced Learner's Dictionary (2000).

existence of the special nature of the input and input grammar can explain some situations in output which would otherwise be difficult to explain and see the system in, including the expressivity of the language.

Output

Output is the words as they fall. (Input and intake are not expressed directly, they lie behind what is said and heard). Language users master the output grammar automatically. The sender has learned the language from childhood and easily conforms to the rules within the grammatical system of the language. As a native language user, because of the flexibility of the grammar, one can just start talking, without being entirely clear how one will word what one wants to say, and yet end up having expressed oneself understandably. If the output grammar were not present, the receiver would find it difficult to decode the sender's message. The flexibility of the output grammar mean that it can also manage sender orientation which is therefore experienced as in full conformity with the system of the language¹²¹. For the same reason, sender orientation/the input grammar has not been discovered by linguists in general either. The output grammar is the system which is usually described in foreign language grammars and it is the object of most linguistic research into grammar.

Intake

The contribution by the receiver to understanding is known as intake. The sender is speaking to an intelligent and knowledgeable being and can intentionally or unintentionally omit to say something which the receiver can work out because it is taken for granted. The sender's message is therefore rarely complete in itself; the receiver has to supplement with his own logical thinking and experience (knowledge about the reality) in order to decode it. The receiver can also note specifically what the sender does not say, e.g. what the sender has intentionally left out may be what the sender himself doesn't know, doesn't understand, or forgot to include. Intake is therefore also a system, an intake grammar. This grammar too has not received much attention, although it has been addressed from the perspective of the receiver within pragmatics¹²². The intake grammar resembles the input grammar in that the receiver also makes a number of choices in his capacity as receiver, both before and during the conversation, and the receiver will also always be in some state or situation which influences his ability to receive. For example, the sender may decide to:

- Concentrate on himself and his intentions; e.g. expect that the sender says something specific
- Concentrate on the needs and intentions of the sender be open and try to understand what the sender wants to say.

The intake grammar is adapted to the output grammar and can only be observed when the receiver says something. Only then is it possible to interpret what the receiver has understood from what the sender said. However, at the moment the receiver says something himself, he becomes the sender.

As can be seen, input, output and intake grammars are part of a structured whole; each with their own function. In order to illustrate the three types of grammar, this thesis analyses an extract from a dialogue in Russian.

¹²¹ Saussure had difficulty seeing interjections as an integrated part of language, for example. Other breaks with the system of the language are paralinguistic expressions in the form of incomplete sentences.

¹²² Levinson (2000) and Sperber and Wilson (2004)

Expressivity and expressivity types. Sender and receiver orientation

Expressivity is sender oriented. Sender orientation can have various characteristics, including different degrees of receiver orientation:

- (1) The sender can show emotions in private (e.g. swear after sudden pain)
- (2) The sender can reveal emotions in the presence of others (e.g. show anger)
- (3) When acting as narrator, the sender can share his perceptions with the receiver and thus shift reality closer to the receiver in order to catch his interest and make him excited
- (4) The sender can appeal to others emotionally, possibly while showing his own emotions (e.g. try to make someone feel ashamed or provoke them)
- (5) The sender can arouse emotions in the receiver using poetic tools (aesthetic, rhetoric).

The specific linguistic possibilities to realise (1)-(5) are called expressivity types. These expressivity types are localised in morphology, syntax, lexis as well as culture-specific conditions which influence the rules for language use.

Description model

In the thesis, the characteristics of the individual type of expressivity are summarised using the following chart which, in addition to describing the characteristics of sender orientation, also addresses part of the question posed by Foolen (re. semiotic status and origin):

Name of expressivity type:

Localisation in language, word class(es):

Function (meaning):

Grammatical characteristics/traits:

Occurrence in spoken language/written language, private voice/public voice:

Communicative focus: sender in private (1), sender not in private (2), sender sharing perception with receiver (3), appealing to receiver (4), poetic function (5):

Semiotic status: digitally coded, analogically coded, mixed form; the acoustic expression of the sign, content/image, content/idea:

Origin: originally expressive form or transferred from other parts of the linguistic system:

Impact on the language system and adaptation to the language system:

The chart will only be used for summarising in order to identify similarities and differences across expressivity types. Generally, the study of the individual expressivity type will be via induction in order to study the types in their own right and to avoid imposing an analytical template on them, which might not be able to hold all the relevant characteristics. References will be made to relevant research related to the individual expressivity type. Consequently, different study methods are used in the different chapters of this thesis. The chapter on diminutives and augmentatives starts with a deconstruction of conventional knowledge on the subject. The collection of data in the section on expletives was carried out via a questionnaire to groups of respondents with different social backgrounds, in other sections expressive phenomena are deduced through literary analyses, and yet other sections examine grammatical structures. In some places, the subject of study is the language system, in others it is language use.

The example material has primarily been taken from the Russian National Corpus, especially transcribed spoken text but also written language. Furthermore, dictionaries, specialist literature,

newspapers, blogs, popular fiction and fiction have been consulted, as well as the author's own personal linguistic observations during numerous working assignments in Russia over approx. 25 years. Native speakers of Russian have checked the examples included as well as the author's interpretation of these.

Occurrences of expressivity identified: expressivity types

The individual chapters of the thesis draw attention to the individual occurrences, i.e. emotional sender orientation, as they are found within morphology, syntax, lexis, and culture-specific conditions which affect the rules for language use. The following occurrences are identified, and these are called expressivity types:

MORPHOLOGY

Onomatopoeia

Onomatopoeia is an effort to mimic the sound in reality and it serves to bring reality closer to the receiver, thereby making the narrative more intense. Despite the attempt to mimic natural sound, it is an unclear sound-sketch and the receiver or reader can only identify what the sound stands for through the context.

The sound simulations often deviate from the phonetic structure of the language. Comics often avoid codified sound words such as splash or bang and make up new words which come closer to the right natural sound, although these also differ from it. A clearing-throat sound such a *ahem* or Russian *gm* can also be written in several ways, e.g. *uhum.....* or *kxm*, and all these sound words differ from the natural sounds.

Words with foreign origins

Because of they differ phonetically, foreign words can have a special expressive power. They will often have neutral synonyms originating from the national language. In English we know *blitz* from the German word for 'lightning'. In Russian there is *кайф*, which has Arabic origins.

Rhyme

Rhyme intensifies the message by creating an acoustic illusion of a deeper connection between concepts whose acoustic image rhyme with each other. This (pseudo)motivates the sign.

Wordplay

If phenomena look and sound like each other, wordplay creates an acoustic illusion that they are connected with each other - again the sign is (pseudo)motivated. E.g the word VOLVO in an advertisement text in the word *γδοVOLVcmβue*, which actually means 'pleasure'. In English a pain killer called Paingone sounds like a medical expression but it describes the effect of the pills.

Diminutives and augmentatives

Basically, diminutives and augmentatives express the sender's emotions and represent a wide variety of emotional states. In particular diminutives are frequent. If the speaker wishes to express precision, he will avoid using diminutives or augmentatives, but instead use a suitable adjective meaning 'little' or 'large'. Diminutives and augmentatives express the sender's emotional closeness to the signified phenomenon. Perhaps an overlooked function of diminutives and augmentatives is that they can highlight the image side of the sign, i.e. the sender emphasises their physical or psychological properties. When *мои подружки* is said in Russian ('my female friends' in diminutive form), the sender is thinking about some specific close friends who she clearly sees individually, while in her private voice she is talking about them collectively.

Metonymical and metaphorical word formation

The other large group of expressive noun formations, besides diminutives, comprises metonymical expressive *nomina actionis* (formed by verbs) and *nomina attributa* (formed by adjectives). A person can be identified by a single quality, an intended narrow characteristic, for example *babnik* (бабник, 'skirt-chaser'), from *baba* (баба), 'woman'. The suffix in itself does not signal expressivity (as do diminutives and pejorative suffixes); the expressivity comes solely from metonymy.

By adding suffixes from one semantic domain to words belonging to another semantic domain, a conflict, which is experienced as expressive, arises between two semantic values. In English, the suffix *-ery* signals 'a place where something is being done', for example 'bakery', 'butchery', 'nursery'. When this suffix is found in for example 'eatery', the word becomes expressive. A similar example is the Russian suffix *-njá*, known from the gerundive forms such as *болтовня* 'the bickering', *беготня* 'the running around', *шепотня* 'the whispering'. This signals expressivity when forming collective terms: *суетня* 'bustle'.

Expressive metaphorical word formation occurs when the derived word is figurative in relation to the root word, e.g. *наплевательский* 'despicable' (= to spit upon) is derived from *плевать* 'spit'; *зубы скалить*; 'smile' (show teeth') becomes *зубоскал* 'a spotted bird, one who teases'.

Elliptical word formation

Elliptical word formation means a shortened version of an expression originally consisting of an adjective and a noun, where either the adjective or the noun is omitted and a suffix is added. For instance 'the Met' (shortened version of 'the Metropolitan Opera') or *он получил жизненное* ('he got life', where *заключение*, 'imprisonment', is omitted). Elliptical words are used by people with inside (i.e. local, cultural) knowledge. They are often not expressive, just convenient abbreviations of expressions that are frequently used. They are expressive when their connotation of familiarity turns into an intimate or other emotional tone.

Expressive exploitation of the gender, number and case categories

The gender, number and case categories can be used in a way that has an expressive effect, for instance ethical dative, applying female gender to male, playing with grammatical gender as if it were the natural gender, the plural instead of the singular, for instance *во времена Петра Великого* ('during the epoch of Peter the Great') where the Russian word 'time' by force of the plural form (*времена*) is rendered a tone of solemnity. In English we know similar expressions such as 'in Victorian times' and 'times are hard for the unemployed'.

The expressive word formation of adjectives and adverbs

Through word formation it is possible to add an emotional tone to the characterisation of the adjective or adverb, in some cases a gradation (diminutives and augmentatives) or some other modification or intensification. The grammatical mark is affixation, including agglutination (clustering) of two and more suffixes or prefixes.

The expressive word formations of verbs

Through word formation it is possible to add an emotional tone to the situation signified by the verb. The manifestation forms are: creative shading and personalisation of the language in connection with formation of aspect pairs and Aktionsart (also called 'procedural verbs'). There are writers who deliberately use non-normative prefixes in order to achieve a certain effect, for instance *взвидеть* ('eye something up') instead of *увидеть* ('catch sight of'). Furthermore, some affixes have a tendency to be attached to expressive words, and there are verbal diminutives like *спатиньки* ('hushaby'). Finally, verbal metonymical formations characterize a person too narrowly

and become consequently expressive, such as *жадничать* ('to be a cheapskate'), *слотничать* ('to do carpentering'), *умничать* ('to look knowing', or 'to make oneself out to be wise').

SYNTAX

Dialogue, direct speech, polyphony

The sender may share his perception with the receiver, who is then dragged closer to the reality the sender is talking about, and this has an expressive effect. This applies to dialogue, direct speech and polyphony in written texts. Polyphony means that there are compressed utterances from multiple senders within one textual entity, i.e. a variety of voices that distinguish themselves through different choices of words and intonation. The narrator does not make use of introductory sentences ('she said that') or inserted sentences ('he added') that would otherwise clarify who does what, or who says, thinks and feels something. Thus polyphony's syntactic mark is the absence of governing and inserted clarifying sentences, and the reader (receiver) must listen carefully to find out for himself whose voice is talking.

Emphasis and word order

The sender may mark his subjectivity through stress (emphasis). The Russian language has certain exclamation words and particles (*Ну и, же*) which are used for marking subjective stress. Sometimes stress reveals what the sender expects the receiver's attitude and reaction to be. Furthermore, the sender may share his perception with the receiver by using inverse word order where the finite verb is at the beginning of the sentence.

Interjections

Interjections frame the turn-taking in dialogues, including prelude, address, maintenance of the contact, reaction/answer. They are equivalent to sentences, fixed word forms that are not declined. To a great extent, they are polysemous; their meaning is concretized by the sentences which they introduce or end. In this thesis, the inventory of interjections is expanded and divided into first, second and third person interjections, and according to their grammatical function, interjections are renamed to discourse particles. There are neutral interjections such as 'yes' and 'no'. However, many interjections are expressive, both the primary ones, which originally are imitations of natural sounds (screams, enjoyment sounds and rejoicings), and the secondary ones, which are fixed expressions, including conjurations and expletives.

CULTURE

Cultural expressivity

Culture is similar to language in the sense that it signifies something, and just like language, the cultural sign is two-sided: expression and content. (Furthermore, like in language, the content-side is divided into image and idea). In the chapter on culture a model for cultural change is described. Due to cultural change, certain language use eventually becomes politically incorrect. Emotions may be expressed with reference to the values of the culture. There are expressive metaphors and metonymies referring to life within the culture and (cultural) history. Some expressivity is created through clashes against cultural norms, which is, for instance, reflected in euphemisms.

Expressive culture-dependant metaphors are, in general, poetic paraphrases based on a physical similarity with what is really meant. Metaphors are often unclear and mobilise the sender's and the receiver's fantasy. Linguistically, both image and idea on the content-side are actualised: the receiver comprehends the content, gets the message (idea) and sees the concrete image, but the image-side is highlighted and becomes the expressive element in the form of positive or negative associations. When Russians wish each other luck, using an expression with reference to the sauna *с легким паром*, this has a culturally congenial effect with positive associations to something that

Russians love. When English people talk about their ‘own little backwater’, the image signifies a critical distance to provincialism.

Culture-dependant euphemisms are a special kind of metaphors which are used because the sender does not want to specify what is meant. The function of some euphemisms is to send a secret message to the receiver and simultaneously blur it for people for whom it was not intended.

Example: When an ‘apartment with perspective’ (*перспективная квартира*) is offered in a newspaper advertisement, the real meaning is that the resident is old or ill so that the apartment will be free soon. When some rebels are ‘neutralised’ or ‘rendered harmless’ (*обезврежены*) this may very well mean that they have been killed.

Expressive culture-dependant metonymies refer to something by the name of something else that is closely connected with it. The sender chooses a synonym which highlights a certain aspect of the meaning and hereby reveals his attitude. An example valid for Russian, Danish and English is: ‘Wicked tongues say’ (*злые языки говорят*).

Expletives

The function of expletives is to relieve the pressure on the sender who is about to explode from an emotion, quite often shock or fury. The sender gets relief, defends himself, attacks, rejects or welcomes something.

Expletives have a labile, almost polysemous and indexical meaning with a considerable emotional tone. They function as expressive synonyms for nouns, adjectives and verbs, or they are secondary interjections. They easily combine with each other and are idiomatic phrases, *formulaic language*. They may chain together and form prolonged exclamations. The euphemisms that are supposed to replace them in a morally acceptable language have a sound pattern which is close to the tabooed expression. In English we know ‘freaking’ or ‘frigging’ which is used in order to avoid ‘fucking’. In Russian, *ёлки-палки* is a synonym to *ёб твою мать* (which literally means ‘I’ve fucked your mother’). The Russian euphemism has a sound pattern similar to the tabooed word, but has its own, neutral nonsense meaning, too: ‘fir-sticks’. There are also metonymical expletives consisting of a tabooed word with a suffix or a prefix added to it. Example: *Пиздец* (‘shit!’, from *пизда*, ‘cunt’). Tabooed expletives do not only originate from the sexual sphere, but to a great extent from religion, too (example: *черт возьми*, ‘damn’). In the chapter on expletives a top-ten list of expletives is drawn up, both tabooed expressions and euphemisms.

Predominance of negative words in the language

Together, the above mentioned expressivity types cover the expressivity of the whole language. Perhaps the negative and positive expressions are not equally divided. The thesis confirms an observation made by the authors of a dictionary¹²³ that there are more pejorative expressions than there are positive ones. This might be a manifestation of a general phenomenon: language (and, apparently, human consciousness) differentiates evil in more detail than good, and the unpleasant in more detail than the pleasant. This may be due to man’s need for survival.

Conclusion

Expressivity types have common features which support the idea of an expressive category across morphology, syntax, lexis and cultural phenomena. These common features have been tentatively summarized in the chart which finalises each chapter. Thus it may be concluded that the Russian

¹²³ Iordanskaja, Lidija and Slava Paperno (1996)

language has an expressive category, although with some – unproblematic - inner variations and contrasts, here marked with ‘*And*’:

- Sender orientation, to show emotion *And*: Spontaneous or calculated receiver orientation, i.e. that the sender wants to arouse emotion. The sender may involve the receiver more or less. There are 5 degrees of receiver orientation
- Predominant occurrence in the private voice of the sender *And*: Occurrence in the public voice (poetic function)
- Emotional characterization through diminutives and augmentatives where the invariant feature is closeness (to the sender’s emotions)
- Closeness through highlighting the image-side of the sign (indicating that the sender knows something or somebody well; intimacy)
- Emotional characterization through metaphors and metonymy
- Labile, polysemous emotional content
- Creation of closeness in the form of highlighting the sign’s image-content (familiarity, intimacy) *And*: Closeness creation in the form of the sender sharing his perception with the receiver (using the power of suggestion)
- Inherent expressivity *And*: Adherent expressivity by use of originally non-expressive elements
- Integration in language and culture *And*: Clash with the language structure or the culture

The establishment of an expressive category means identification of a linguistic mechanism, an expressive sender orientation that may explain some grammatical phenomena otherwise considered to be deviations or peculiarities. The category sheds new light on word formation, contributes to a clarification of the function of interjections, explains certain aspects of word order and emphasises, demystifies and rehabilitates expletives. Psychology and culture analysis have been used as auxiliary sciences in order to provide supplementary explanations to the phenomenon of expressivity.

The thesis has focussed on the expressivity of the Russian language, supported by examples from Danish and to a smaller degree from other languages, too. Some occurrences of expressivity are peculiar to Russian (for instance within word formation and word order), other expressivity types occur in other languages I know, and are probably more or less universal.

Similar grammars of emotions may be elaborated for other languages with due regard to the languages’ systems and cultural contexts.

Russian Summary

Краткий обзор

На пути к грамматике эмоций

В 1995 г. в Дуйсбурге состоялся международный лингвистический симпозиум, посвященный известному антропологу и лингвисту Анне Вежбицкой. Материалы симпозиума впоследствии были опубликованы в сборнике под названием «Язык эмоций»¹²⁴. В нем Ад Фолен суммировал результаты научных изысканий в области языка и эмоций и сформулировал задачи дальнейших исследований. Вопросы, поднятые на симпозиуме Адом Фоленом, стали отправной точкой настоящей диссертации, продолжающей данную исследовательскую традицию.

В нашей работе рассматриваются языковые средства выражения говорящим своих эмоций и вызывания соответствующих эмоций у других. Основным положением, выносимым на защиту, является возможность выделения характерных особенностей специальной системы языковой репрезентации эмоций. Диссертация ставит своей целью выявление этой системы в современном русском языке и ее описание как экспрессивной категории, являющейся «грамматикой эмоций».

Исследования взаимодействия эмоций и языка проводились и ранее, однако они носили фрагментарный характер и не охватывали всех языковых аспектов. В данной работе рассматриваются как грамматические (лексические, морфологические и синтаксические), так и культурологические особенности, влияющие на правила словоупотребления.

За рамками настоящего исследования остаются вопросы особенностей языкового выражения эмоций у представителей различных социальных групп, а также вопросы просодики. Целью работы является не исчерпывающий анализ всех выразительных средств языка, а выявление основных черт и описание особенностей, характеризующих языковую экспрессивность. Материалом для исследования послужили письменные тексты, большая часть которых, однако, представляет собой запись разговорной речи.

Эмоции

Эмоции характерны для любого вида общения, они представляют собой наше субъективное отношение к миру. Эмоции, как подробно описано у Фрейда (Frijda, 1986г.), вызываются событиями, которые мы оцениваем как соответствующие или несоответствующие нашим интересам. Таким образом, они являются своего рода результатом быстрого, поверхностного анализа ситуации, приводящего к принятию спонтанного решения. Это же является причиной спешных оценок по типу: «Сначала сделай, потом спрашивай!».

Эмоции могут быть смешанными, и поэтому непостижимы. Для них характерна полисемия, т.е. многозначность. Такая, например, эмоция, как плач, может являться реакцией на горе в связи с потерей близкого человека, а может быть проявлением чувства удовлетворения при достижении идеологической цели (например, слезы радости Джесси Джексона во время инаугурации президента Обамы). Плач может быть также проявлением музыкального

¹²⁴ Foolen, Ad (1997): The Language of Emotion.

наслаждения (например, под воздействием музыки оперы Дон Жуан). Полисемия, или непостижимость, это то, что характерно и для эмоций, и для экспрессивных выражений языка, что отражено в следующей таблице:

Плач						
Удовлетворение	Облегчение	Радость	Близкость	Печаль	Гнев	Беспомощность

[Уменьшительные]						
Любовь	Удовольствие	Сострадание	Близкость	Принижение	Сарказм	Презрение

[Междометия]						
Радость	Удовольствие	Удивление	Близкость	Страх	Разочарованность	Печаль, Гнев

[Эксплетивные]						
Радость	Удовольствие	Удивление	Близкость	Страх	Разочарованность	Печаль, Гнев

Как показано в приведенной таблице, и для «плача» как эмоциональной реакции языка тела, и для таких языковых средств выражения эмоций, как деминутивы, междометия и эксплетивы, характерен широкий спектр возможных значений, которых гораздо больше, чем приведено в таблице.

Явление полисемии здесь можно объяснить тем, что говорящий оказывается в неожиданной для себя и в связи с этим сложной для анализа и оценки ситуации. Необходимость непосредственного реагирования на неожиданно возникшую ситуацию затрудняет ее адекватную оценку. Это приводит к тому, что возникающая эмоциональная реакция на ситуацию может быть нечеткой, смешанной и покрывать широкий спектр эмоциональных состояний. Общим же инвариантом такой эмоциональной парадигмы является отнесенность к говорящему: это его непосредственные реакции.

Экспрессивный язык

Вербальному языку необходима экспрессивная функция, поскольку сигналы языка тела,¹²⁵ достаточные для животных, не способны отобразить все стороны человеческого существования. Весь комплекс проявления эмоций должен осуществляться во взаимосвязи с процессом рационального мышления и посредством языковой дифференциации.

Экспрессивный язык ближе к реальной действительности и непосредственнее, чем нейтральный, или неэкспрессивный язык, см., например, указание в приведенной выше

¹²⁵ В данной работе под языком тела понимаются как невербальные (мимика, позы, жесты и др.), так и паравербальные сигналы передачи эмоций, среди которых, например, различные виды крика, рычание, скуление и др. Термин «язык тела» употребляется нами как синоним термина «паралингвистика»

таблице на близость к говорящему. Эмоции сопровождают акт коммуникации и проявляются через языковое высказывание.

Можно утверждать, что взаимодействие между эмоциями и языком осуществляется при помощи двух объединенных в языке противонаправленных механизмов, один из которых контролируется эмоциональной системой говорящего, другой – логической системой самого языка. С одной стороны, создается впечатление, что эмоции, вторгаясь в языковую систему, вступают с ним в конфликт и по форме, и по содержанию. С другой стороны, существует множество примеров того, как язык осуществляет контроль над эмоциями и интегрирует их в свою систему.

Когда эмоции вторгаются в языковую систему, не подчиняясь ей, они имеют аналоговую форму выражения, отражающую реальную действительность. Это относится, например, к случаям, когда эмотивные сигналы имитируют звуки реальной действительности, например: ох, ай, ой, бух, бултых. Для них характерна меньшая степень абстрактности, чем для собственно языковых символов. Это касается также случаев, когда выбор формы эмотивного выражения представляется в той или иной степени обоснованным. Так, например, длительность эксплетивного слова может соответствовать продолжительности тех болевых ощущений, для облегчения которых оно употребляется. Другим примером такой обоснованности может служить рифма, создающая иллюзию более тесной физической связи между словами с одинаковым звуковым рисунком.

Однако эмотивные выражения могут также иметь цифровой код, быть столь же далеки от реальной действительности, как и другие конвенциональные абстрактные символы, а также быть полностью интегрированными в систему языка (например, «touchy feely» (слезливый, сентиментальный) и частицы без отклонений в звуковом рисунке, например, «innit?» («не так ли?»)).

Помимо этого в языке имеются слова, обозначающие концептуализированные эмоции, такие как «плач», «смех» и др. Эти слова могут представлять собой обозначения эмотивных понятий и не являться экспрессивными, если они используются не для выражения, а для обозначения эмоций. Так, заявление *Я люблю тебя* является экспрессивным, если говорящий, сообщая о своих чувствах, одновременно демонстрирует их, тогда как высказывание *Я люблю ее* может не быть экспрессивным, если говорящий просто сообщает о своем отношении к определенной женщине.

Художественный язык всегда выразителен, несмотря на то, что это зачастую делается преднамеренно и целенаправленно. Его экспрессивность достигается тем, что говорящий делится своим восприятием действительности с адресатом и /или намеренно, используя искусную эмоциональную аргументацию, создает у последнего аналогичное восприятие, тем самым вызывая у него соответствующие эмоции. В последнем случае говорящий далек от реальной действительности, но целенаправленно приближает себя к ней, проникая в то, что он чувствует, с помощью художественного переосмысления. При этом его эмоции передаются и адресату.

Экспрессивность речи особенно характерна для разговорного языка и языка художественной литературы. В таких жанрах популярной литературы, как, например, детективные романы, тексты которых насыщены диалогами, доля эмоционально окрашенной лексики составляет ок. 20%. Это приводит к тому, что текст в целом воспринимается так, словно он пронизан экспрессивностью. Для создания нейтральных объективных текстов может потребоваться

четко продуманный, тщательный отбор лексики, лишенной какой бы то ни было экспрессивности.

Метод исследования

Результаты исследований А. Фолена (1996) и П. Дурст-Андерсена (2011) позволили нам разработать теоретические основы описания средств экспрессивности. Основными понятиями здесь являются *INPUT* (входящая информация), *OUTPUT* (выходящая информация) и *INTAKE* (коммуникативный результат).

INPUT (входящая информация)

Input – это сфера говорящего, который выходит в речь в связи с потребностью в коммуникации. До выхода в речь ему необходимо сделать ряд важных выборов. Он может решить, говорить ему, используя

- свой *приватный* голос
- свой *публичный* голос.

Дело в том, что говорящий является членом нескольких сообществ, некоторые из которых являются частными (например, ближайшие родственники¹²⁶ и круг друзей). Для данного сообщества характерна речевая гомогенность, процесс коммуникации касается прежде всего взаимоотношений между данными коммуникантами. Такой доступный для понимания язык, рассчитанный на отношения между близкими людьми, мы называем *приватным голосом* языка. Это тот язык, который мы начинаем учить еще детьми, впитывая его с молоком матери. Но говорящий может также сделать выбор в пользу другого языка – языка, используемого в обществе. Такой язык, используемый вне тесного круга близких людей, мы называем *публичным голосом* языка.

Кроме того, успех коммуникации зависит от целого ряда субъективных факторов, таких, например, как индивидуальные и личностные особенности говорящего, его состояние в сложившейся ситуации. Он может, например:

- проявить свою индивидуальность и темперамент, а быть сдержанным;
- выразить свое субъективное мировосприятие, дать свою субъективную оценку / высказать свое суждение о ком-то / о чем-то;
- поддаться ситуации, в которой оказался, и выразить свое сиюминутное настроение;
- предположить, что что-то известно всем, представить что-то как нечто само собой подразумеваемое (и позволить адресату использовать свое логическое чутье и знание реальной действительности, чтобы понять это);
- что-то рассказать, а что-то оставить недосказанным;
- попытаться вызвать эмоции адресата;
- учесть индивидуальные и личностные особенности адресата, в том числе его возможные ожидания и настроение.

Тот конкретный набор стратегических возможностей, который говорящий использует при этом, мы называем стратегией input или входящей информации, а сам потенциал таких

¹²⁶ Л.П. Крысин в работе *Современный русский язык* (2003) приводит примеры речевой гомогенности членов семьи, использующих особый язык для внутреннего общения в таких повседневных ситуациях, как прием пищи, уборка квартиры и т.п.

возможностей составляет особую инпут-грамматику. В традиционной лингвистике этой грамматике не уделялось особого внимания.¹²⁷ Следующая схема представляет собой модель инпут-грамматики:

¹²⁷ См. Доклад П.Дурст-Андерсена на научном семинаре Датского лингвистического общества 28 – 30 сентября 2010 г. в Слагельсе

Грамматика input – это грамматика говорящего. Схема, представленная на рисунке – это модель коммуникации говорящего со следующей последовательностью: INPUT (входящая коммуникация) → OUTPUT (выходящая коммуникация) → INTAKE (коммуникативный результат). INPUT – начальный этап для говорящего. OUTPUT – это само языковое высказывание. INTAKE – это понимание адресатом данного высказывания и его привязка к конкретной коммуникативной ситуации.

Инпут-грамматика проявляется, например, в особом нарративном стиле говорящего со случаями отклонения от него, в выборе голоса или поэтической функции. Так, в русском языке ориентация на говорящего выражается в использовании в нарративе инверсного, или обратного, порядка слов (с препозицией глагола), в употреблении диминутивов, метонимических дериватов и притяжательных местоимений¹²⁸, в преимущественном употреблении субъективно окрашенных форм, таких, например, как несовершенный вид глагола¹²⁹ в претеритальных и инфинитивных формах и полные формы имен прилагательных.¹³⁰ Она также выражается в использовании неполных предложений, междометий и паралингвистических средств. В датском языке ориентация на говорящего проявляется в использовании модальных частиц: *Jeg har skam gjort det* “Я сделал это, черт побери”, *Det skal nok gå*. “Все обойдется, не переживай”. *Hvad sker der lige her?* “Что это здесь такое происходит? (Происходящее вызывает подозрение и.т.п. говорящего)”. Примером из английского языка является ориентированное на говорящего использование местоимения ‘this’ (этот): *There was this strange man sitting next to me in on the plane*’ или *I’ve been getting these pains in my chest*.

Инпут-грамматика может проявляться и анализироваться только в аутпут-грамматике (выходящей информации), которая является общей для говорящего и слушающего и обеспечивает саму возможность их коммуникации. Благодаря наличию этапа инпут и особому характеру инпут-грамматики можно объяснить некоторые явления этапа аутпут, которые иначе было бы трудно объяснить и систематизировать. Это касается и средств выражения экспрессивности.

OUTPUT (выходящая информация)

Output (аутпут) – это само произнесение слов. Ни Input, ни Intake не имеют непосредственного выражения, они стоят за тем, что говорят и что слышат. Пользователи языка усваивают аутпут-грамматику автоматически. Говорящий, выучив язык в детстве, без труда соблюдает правила его грамматической системы. Как носитель языка он может, благодаря маневренности грамматики, спонтанно выходить в речь и, не задумываясь о выборе формулировок, все-таки выражаться понятно для слушающих. Если бы не было аутпут-грамматики, слушающему было бы трудно расшифровать речевое намерение говорящего. Универсальность аутпут-грамматики способствует тому, что она также может работать на ориентацию говорящего, которая в связи с этим воспринимается как полностью

¹²⁸ Это мамина книга,

¹²⁹ Сравните: *И дело. Руки виноваты, зачем брали, а не другая часть тела*. (Гоголь). Или: *Вы читали Войну и мир?* – здесь форма претерита несовершенного вида содержит характеристику подлежащего, по-английски можно было бы сказать: *Have you read War and Peace?* или *Of course you have read War and Peace?*, что означает: *относитесь ли вы к той категории людей, которые читают такие произведения, как «Война и мир»?* В отличие от: *Have you read War and Peace?*

¹³⁰ Ср.: выражения “*Она нервная*” и “*Она нервничает*”. По-английски оба варианта означают “*She is nervous*”, но первое русское выражение дает субъективную характеристику субъекта как такового = “*Она просто нервная*”. Второе – является констатацией проявлений эмоционального состояния субъекта, доступных в данный момент для восприятия адресатом, с которым говорящий делится этой информацией.

соответствующая системе языка.¹³¹ Этим можно также объяснить тот факт, что ориентированная на говорящего инпут-грамматика, в целом также не выделялась лингвистами. Аутпут-грамматика – это та языковая система, которая обычно описывается в грамматиках иностранных языков и является объектом большинства лингвистических исследований в грамматике.

INTAKE (коммуникативный результат)

Под Intake (интэйк) подразумевается собственный вклад адресата коммуникации в ее понимание. Говорящий, в расчете на умного и знающего адресата, может умышленно или неумышленно опускать в речи какую-либо информацию как само собой разумеющуюся. Таким образом, речевые намерения говорящего редко находят полное выражение в речи как таковой. Адресат при этом оказывается вынужденным, используя собственное логическое мышление и опыт (знания о действительности), вносить в нее необходимые дополнения для ее адекватного понимания.

Адресат может также особо отметить то, чего говорящий не эксплицирует, например, то, что он умышленно опускает или не конкретизирует, или то, чего говорящий не знал, не понял или забыл назвать. Следовательно, интэйк тоже представляет собой некую систему, интэйк-грамматику. Данной грамматике также до сих пор не уделялось особого внимания лингвистов, хотя ролью адресата и занимаются прагматические исследования.¹³²

Интэйк-грамматика, сопоставима с инпут-грамматикой, в том, что адресат как получатель информации тоже имеет возможность выбора из нескольких вариантов до и во время разговора, равно как и в том, что коммуникативный результат всегда будет зависеть от того состояния и той ситуации, в которых адресат будет находиться. Адресат может, например, предпочесть один из следующих возможных вариантов:

- сосредоточиться на себе и своих намерениях, например, быть настроенным на получение от говорящего определенной информации;
- сосредоточиться на потребностях и намерениях говорящего, быть открытым для коммуникации с ним и пытаться понять то, что он хочет сказать.

Интэйк-грамматика аккомодирует аутпут-грамматике и может быть обнаружена лишь при выходе в речь самого адресата. Это позволяет интерпретировать понимание адресатом высказывания говорящего. Однако в момент выхода в речь адресат сам становится говорящим.

Таким образом, инпут-, аутпут- и интэйк-грамматики являются тремя частями структурированного целого, каждая из которых имеет свою функцию. Для иллюстрации данных типов грамматик в диссертации анализируется отрывок диалога на русском языке.

¹³¹ Ф. де Соссюр, например, не включал междометия в систему языка. Другими примерами разрыва с языковой системой могут служить паралингвистические средства, используемые в неполных предложениях.

¹³² Levinson (2000) and Sperber and Wilson (2004).

Экспрессивность и ее типы. Ориентация на говорящего и на слушающего

Экспрессивность ориентирована на говорящего. Такая ориентация может иметь различный характер, включая также варьирующуюся степень ориентации на слушающего:

1. Говорящий может проявить свои эмоции наедине с самим собой (например, выругаться при неожиданно испытываемой боли);
2. Говорящий может проявить свои эмоции в присутствии других (например, продемонстрировать свой гнев);
3. Выступая в роли рассказчика, говорящий может поделиться своим восприятием с адресатом, приближая к нему действительность, чтобы вызвать у него интерес и эмоциональное возбуждение;
4. Говорящий может эмоционально апеллировать к другим, охотно демонстрируя при этом свои эмоции (например, пытаясь пристыдить кого-либо или спровоцировать их на что-либо);
5. Говорящий может вызвать у адресата эмоции, определенным образом используя поэтические средства воздействия (художественные, риторические);

Конкретные языковые возможности реализации данных вариантов экспрессивности (1) – (5) мы называем типами экспрессивности. Данные типы реализуются средствами морфологии, синтаксиса, лексики, а также в особенных культурных отношениях, влияющих на правила употребления языка.

Модель описания

Характеристики отдельных типов экспрессивности, исследованных в диссертации, обобщены и сведены в единую таблицу по приведенным ниже критериям, не только описывающим характер функциональной ориентированности на говорящего, но и затрагивающим некоторые из вопросов, поставленных Фуленом (касательно их семиотического статуса и происхождения):

Определение типа экспрессивности:

Место, занимаемое в составе языка, часть(и) речи:

Функция (значение):

Грамматическая характеристика / особенности:

Проявление в разговорной / письменной речи, в личном / публичном голосе:

Фокус коммуникации: только говорящий (1), не только говорящий (2), говорящий делится восприятием с адресатом (3); обращение к адресату (4); поэтическая функция (5):

Семиотический статус (в цифровой кодировке, в аналоговой кодировке, в смешанной форме, звуковое оформление знака, содержание / образ, содержание / идея:

Происхождение: изначально экспрессивная форма или перенесенная из других частей лингвистической системы:

Воздействие на языковую систему и приспособление к ней:

Данная таблица используется только как сводная с целью выявления общих и специфических черт всех рассматриваемых типов экспрессивности. Их анализ же в основном проводится индуктивным методом для каждого в отдельности в целях избежания применения к ним единых аналитических шаблонов, которые, возможно, не смогли бы дать их полное описание по сравнению с результатами исследования каждого типа экспрессивности в отдельности. В связи с этим при всестороннем анализе различного материала в соответствующих главах работы используются разные методы исследования.

Глава, посвященная диминутивам и аугментативам, включает критику существующих теорий по данной проблематике; в разделе работы по эксплетивным словам систематизация

данных проводится путем анкетирования респондентов, представляющих различные социальные группы; другие разделы работы посвящены выявлению экспрессивных феноменов посредством анализа текстов художественной литературы; предметом исследования в других главах работы становятся сами грамматические структуры, языковая система в целом или словоупотребление.

Приведенные в диссертации примеры взяты из Национального корпуса русского языка, главным образом, записей устной речи, но также и из письменных текстов. Кроме того, источниками примеров стали словари, специальная литература, газеты, классическая и популярная художественная литература, блоги, а также личные наблюдения автора во время многочисленных командировок в Россию на протяжении почти 25 лет. В качестве информантов были использованы носители русского языка, подтвердившие правильность приведенных примеров и их интерпретацию автором исследования.

Выявленные проявления выражения экспрессивности: типы экспрессивности

В некоторых главах диссертации особое внимание уделяется отдельным способам выражения экспрессивности, т.е. эмоционально выраженной направленности говорящего, которые можно обнаружить в морфологии, синтаксисе, лексике, а также в специфических культурных отношениях, влияющих на правила использования языка. Выделяются следующие проявления выражения экспрессивности, называемые нами типами экспрессивности:

МОРФОЛОГИЯ

Ономатопоэтика

Ономатопоэтика – это подражание звукам реальной действительности, целью которого является приближение действительности к адресату для большей выразительности рассказа. Несмотря на попытку имитации естественных звуков, речь все-таки идет о нечетком звуковом рисунке, идентификация которого слушающим или читающим происходит только благодаря контексту.

Звуковая имитация часто отклоняется от фонологической нормы языка. В комиксах вместо таких кодирующих звукоподражаний, как *плюх* (всплеск) или *бабах* (взрыв), часто создаются новые междометия, приближающиеся по своему звучанию к исходному естественному звуку, но отличающиеся по своей форме от общепринятых. Реакция неловкости, типа датск. *hm*, или русского *гм* может на письме выглядеть по-разному, например, датск. *hmm...* или русск. *кхм*, что отличает их от других.

Слова иностранного происхождения

Иностранные слова в силу их фонетического своеобразия могут приобретать особую силу выразительности. Часто они имеют соответствующие нейтральные синонимы, образованные в своем родном языке. В датском языке употребляется слово немецкого происхождения *afdanket*, изначально имевшее значение «отправленный на пенсию». Примером из русского языка может быть названо слово *кайф*, происходящее из арабского.

Рифма

Рифма усиливает воздействие на адресата, создавая звуковую иллюзию более глубокой взаимосвязи между понятиями, звуковые образы которых рифмуются между собой. Это (псевдо)мотивирует символ.

Игра слов

Игра слов создает звуковую иллюзию того, что феномены, обозначения которых похожи и звучат одинаково, как-то связаны друг с другом – это также (псевдо)мотивирует символ. Так, например, название марки машины *VOLVO*, включено в рекламном тексте в слово *удоVOLVствие*. По-датски один из антидепрессантов, таблетки счастья, называются *Modigen*. Слово произносится как медицинское наименование, но на самом деле ассоциируется с двумя датскими словами *Mod+igen*, объясняющими результат действия лекарства.

Диминутивы и аугментативы

Диминутивы и аугментативы являются основным средством выражения эмоций говорящего, они, особенно диминутивы, способны передавать широкий спектр эмоциональных оттенков. Если говорящему нужно быть точным при изложении, он будет избегать диминутивных и аугментативных средств, применяя вместо них соответствующие прилагательные со значением «маленький» или «большой». Инвариантным в значении и функции диминутивов и аугментативов является то, что они свидетельствуют об использовании говорящим своего личного голоса и о своей близости к тому, о чем он говорит. Диминутивы и аугментативы могут выделять главное содержательной стороны символа, а именно физические или психические свойства обозначаемого им. Говоря по-русски «*мои подружки*», говорящий употребляет диминутивную форму как средство своего личного голоса, так как имеет в виду нескольких близких подруг и, несмотря на то, что упоминает их во множественном числе, он четко представляет себе каждую из них.

Метонимическое и метафорическое словообразование

Другая большая группа экспрессивных субстантивных производных, помимо диминутивов, состоит из метонимически экспрессивных *nomina actionis* (отвербальных производных) и *nomina attributa* (отадъективных производных). Человека можно идентифицировать по одному характерному свойству, которое задано для сжатой характеристики, например, *бабник*, производное от *баба*. Своей экспрессивностью данное слово обязано не суффиксу, как это бывает при использовании уменьшительных и уничижительных суффиксов, а одной только метонимии.

Присоединение суффикса одного семантического поля к слову, относящемуся к другому семантическому полю, приводит к конфликту между двумя семантическими полями, который и создает экспрессию. В английском и датском языках отглагольные производные с суффиксами соотв. *-ery* / *-eri* имеют значение «место, в котором делают то, что обозначает глагол», например, *bakery* / *bageri* (булочная), *butchery* / *slagteri* (скотобойня), *nursery* / *stutteri* (ясли). Использование этих суффиксов в таких словах, как английское *eatery* (закусочная) или датские *virtuoseri*, *griseri*, делает их экспрессивными.

Аналогичные примеры из русского языка можно привести с суффиксом *-ня*, образующим отглагольные производные со значением пренебрежительного названия действия, обозначаемого глаголом, например: *болтовня*, *беготня*, *западня* и др. Употребление суффикса *-ня* в существительном *солдатня* делает его экспрессивным.

Экспрессивные метафоры образуются при получении производным словом переносного значения по отношению к значению производящей основы, например, от слова *плевать* образовано слово *наплевательский*, от выражения *скалить зубы* (собств. *показывать зубы*) образовано существительное *зубоскал*, т.е. человек, насмехающийся над другими.

Эллиптические образования

Эллиптическое образование представляет собой укороченный вариант выражения, изначально состоявшего из сочетания прилагательного с существительным. При этом один из компонентов такого сочетания, прилагательное или существительное, опускается, а к оставшемуся прибавляется суффикс. По-датски мы говорим *fritteren* вместо «*fritidshjemmet*» (клуб для школьников после уроков).

Эллиптические формы далеко не всегда являются экспрессивными, нередко они служат удобными сокращениями выражений, часто используемых в узком кругу близких, осведомленных людей. Эти слова становятся экспрессивными, когда их употребление придает коммуникации тональность интимности, близкого знакомства.

Использование для большей выразительности показателей категорий рода, числа и падежа

Для создания эффекта выразительности могут также использоваться показатели категорий рода, числа и падежа, например, употребление этического дательного падежа, применение показателей женского рода вместо мужского, игра с грамматическим родом как будто он биологический, использование формы множественного числа вместо единственного. Так, например, в выражении *во времена Петра Великого* слову «время» форма множественного числа придает больше торжественности. В английском языке нам известны аналогичные выражения *in Victorian times* (в викторианскую эпоху) и *times are hard for the unemployed* (трудные времена для безработных). В датском языке форма множественного числа делает более экспрессивным существительное «*tid*» (время) в выражении *Det var tider...* (Были времена...)

Образование экспрессивных имен прилагательных и наречий

Посредством словообразования можно придавать эмоциональную окрашенность характеристике имен прилагательных и наречий. Это могут быть случаи экспрессивного градуирования (димиутивы, аугментативы), выражения интенсивности или усиления. Грамматическим средством может также служить суффиксация, в том числе агглютинация суффиксов или префиксов. В датском языке нам известны, например, аффиксальные образования с префиксами *mega-*, *super-*

Экспрессивные глагольные образования

Посредством глагольного словообразования можно придавать эмоциональную тональность обозначенной глаголом ситуации. Формами проявления экспрессивности являются: творческая детализация и персонализация языка, связанная с созданием аспектных пар и способов глагольного действия. Некоторые писатели намеренно используют глаголы с необычными префиксами для достижения особого эффекта, например, глагол *взвидеть* вместо *увидеть*. По-датски выражение *Hvad har du gang i?* (Что ты затеваешь?) звучит более экспрессивно, чем *Hvad er det du gør?* (Что ты такое делаешь?). Некоторые аффиксы, имеют тенденцию к присоединению к экспрессивным словам. Существуют также глагольные димиутивы, типа *спатиньки*. Наконец, имеются глагольные метонимические образования, дающие слишком узкую характеристику человека, что делает их экспрессивными, например, *жадничать*, *сплетничать*, *умничать*.

СИНТАКСИС

Диалог, прямая речь, полифония

Говорящий может поделиться своим восприятием с адресатом, приближая тем самым его к той действительности, о которой он говорит, что создает эффект экспрессивности. Это также относится к диалогам, прямой речи и полифонии в письменных текстах. Диалоги и прямая речь экспрессивны сами по себе. Полифония выражается в том, что в одну текстовую единицу включены высказывания нескольких говорящих, т.е. присутствует несколько голосов, эксплицирующих себя выбором различных слов и интонаций. Однако рассказчик не использует при этом вводящие или парентетические предложения, типа «*Она сказала, что...*», «*считал он*», которые могли бы конкретизировать, кто и что делает: кто что говорит, думает или чувствует. Синтаксически полифонию как раз и характеризует отсутствие управляющих и вставных уточняющих предложений. Читатель должен сам, вслушиваясь, понять, чей голос звучит.

Эмфаза и порядок слов

Говорящий может выразить свою субъективность, используя эмфатическое выделение. Русский язык располагает специальными междометиями и частицами (напр. *ну* и *же*), которые используются с целью субъективного выделения отдельных элементов высказывания. Эмфаза часто используется говорящим в случаях, когда у него есть некие ожидания того, как собеседник отнесется и отреагирует на его высказывание. Говорящий может разделить свое восприятие с адресатом, используя в качестве эмфатического средства обратный порядок слов, при котором инициальная позиция занята глаголом.

Междометия

Междометия создают рамки репликовых шагов коммуникантов, включая прелюдию, обращение, поддержание контакта, реакцию / ответ. Они являются эквивалентами предложений, устойчивыми и неизменяемыми словоформами. Большинство междометий многозначны, их значения конкретизируются теми предложениями, в начале или в конце которых они стоят.

Инвентарь междометных единиц был нами расширен и систематизирован по группам принадлежности к первому, второму и третьему лицу. Результатом анализа грамматических функций междометий стало их переименование в дискурсные частицы.

В языке имеются такие эмоционально нейтральные междометия, как «да» и «нет». Однако многие из междометий носят характер эмоционального всплеска. Это касается как первичных междометий, изначально звукоподражательных (крики, возгласы наслаждения и радости), так и вторичных, производных и являющихся устойчивыми выражениями, среди которых заклинания и ругательства.

КУЛЬТУРА

Культурно обусловленная экспрессивность

Культура и язык схожи в том, что они являются носителями значений. Культура, как и язык, имеет две стороны: выражения и содержания. (Кроме того, ее содержательная сторона, как и в языке, делится на образ и идею). В главе, посвященной данному типу экспрессивности, рассматривается модель культурной эволюции. В связи с проходящими культурно-

эволюционными процессами некоторые формы словоупотребления со временем становятся политически некорректными.

Выражение эмоций может находиться в зависимости от национальных культурных ценностей. В языке есть экспрессивные метафоры и метонимии, привнесенные в язык из жизни и истории национальной культуры. Эффект экспрессивности возникает при их столкновении с культурными нормами, что находит свое выражение, например, в эвфемизмах.

Экспрессивные культурно обусловленные метафоры в целом являются поэтическим переложением того, что собственно имеется в виду, основанным на их сходстве. Метафоры часто бывают неточными, но они активизируют фантазию обоих коммуникантов. В лингвистическом понимании речь идет о том, что и образная сторона символа и его идейное содержание вовлекаются в некую игру: адресат, понимая сам посыл (идею), видит перед собой конкретную используемую при этом картинку, которая становится экспрессивным элементом в виде позитивных или негативных ассоциаций. Когда мы по-русски желаем всего хорошего человеку, используя выражение из банного лексикона *С легким паром!* – это дает понятный с культурной точки зрения эффект, создавая приятные ассоциации с тем, что русские люди любят. Когда датчане говорят о *vores hjemlige andedam* (наш домашний утиный пруд), они пытаются отказаться от провинциальности.

Культурно обусловленные эвфемизмы представляют собой особый вид метафор, используемых для замены или смягчения того, чего не хочется говорить напрямую.

Функцией некоторых эвфемизмов является завуалировать перед посторонними предмет разговора и при этом незаметно подать соответствующий сигнал собеседнику. Когда в русских газетных объявлениях упоминается *перспективная квартира*, подразумевается, что жилец либо старый, либо так болен, что квартира освободится в ближайшее время. Когда неких повстанцев *нейтрализуют* или *обезвреживают*, это вполне может означать, что их убили.

Экспрессивные культурно обусловленные метонимии указывают на один предмет, используя наименования другого, тесно связанного с ним. Говорящий употребляет синоним, выделяющий особый аспект значения, раскрывая посредством этого свое отношение к предмету. Примером метонимического переноса может служить выражение, известное в английском, датском и русском языках: *Onde tunger siger* (*злые языки говорят*).

Ненормативная лексика

Функция эксплетивных выражений заключается в снятии напряжения говорящего, готового взорваться от переполняющих его эмоций, злости или, как часто бывает, шока. Говорящий «выпускает пар», смягчается, защищается или нападает, отвергает или одобряет что-либо.

Для единиц ненормативной лексики характерно лабильное, граничащее с полисемным, индексальное¹³³ значение с явным эмоциональным окрасом. Они функционируют как экспрессивные синонимы существительных, прилагательных и глаголов, или являются вторичными междометиями. Эксплетивы легко комбинируются друг с другом и имеют свойство поговорок, *formulaic language*. Они легко сплетаются в цепь длительных восклицаний.

¹³³ Всегда указывает назад на говорящего

Эвфемизмы, которые призваны заменить их в приемлемом с моральной точки зрения языке, представляют близкий к табуизированному выражению звуковой образ. В английском языке эвфемизмы *freaking* (долбаный) или *frigging* (поганый) используются для того, чтобы избежать употребления слова *fucking* (ебаный). Русское выражение *ёлки-палки* в речи синонимично табуизированному выражению *ёб твою мать*. У русских эвфемизмов звуковые образы похожи на табуизированные слова, но они имеют и свое, обычно нейтральное и бессмысленное значение. В языке имеются также метонимические ругательства, являющиеся суффиксально-префиксальными образованиями от корней табуизированных слов, например, *пиздец* (от пизда).

Источником табуизированной лексики является не только сфера сексуальной и половой жизни, но и в значительной степени религиозной, например, *черт возьми, проклятье*.

В главе, посвященной ненормативной лексике, представлен список десяти наиболее распространенных ругательств, включая табуированные выражения и эвфемизмы.

Преобладание негативной лексики в языке

Перечисленные выше типы экспрессивности охватывают всю языковую экспрессивность в целом. Возможно, негативные и позитивные экспрессивные выражения распределяются в языке неодинаково. Проведенное исследование подтвердило наблюдения, сделанные лексикографами¹³⁴ о том, что в языке преобладают негативные выражения. Это может быть проявлением общего феномена: язык (а по-видимому, и человеческое сознание тоже) дифференцирует зло более подробно, чем добро, а неприятное более подробно, чем приятное. Это может быть связано с потребностью человека в выживании.

Выводы

Все проанализированные типы экспрессивности имеют ряд общих черт, которые могут быть использованы в поддержку идеи о существовании языковой категории экспрессивности, проходящей через морфологию, синтаксис, лексику и культурные феномены. Данные общие черты тщательно фиксировались нами в итоговой таблице в конце каждой главы диссертации.

Таким образом, можно сделать вывод, что для категории экспрессивности в русском языке характерен ряд общих черт, хотя и с некоторыми (незначительными) внутренними вариациями и отклонениями, отмечаемыми здесь с помощью союза *И*:

- Ориентация на говорящего, демонстрирующего эмоции. *И*: Спонтанная или намеренная ориентация на адресата, у которого говорящий хочет вызвать эмоции. Говорящий может вовлекать в этот процесс адресата в большей или меньшей степени. Существует 5 степеней ориентации на адресата;
- Больше всего проявляется в личном голосе языка. *И*: Проявление в публичном голосе языка (поэтическая функция);
- Характеристика эмоций путем особого словообразования: диминутивы и аугментативы, инвариантным признаком которых является близость (непосредственные эмоции говорящего);
- Достижение эффекта близости путем эмфатического выделения образной стороны символа (знакомство, интимность). *И*: достижение эффекта близости тем, что говорящий делится с адресатом своим восприятием (средство суггестивного воздействия);

¹³⁴ Iordanskaja, Lidija and Slava Paperno (1996).

- Эмоциональная характеристика при помощи диминутивов и аугментативов;
- Эмоциональная характеристика при помощи метафор и метонимии;
- Лабильное, полисемное эмоциональное значение;
- Ингерентная экспрессивность. *И*: Адгерентная экспрессивность, создаваемая путем использования изначально неэкспрессивных средств;
- Интеграция в языке и культуре. *И*: Столкновение со структурой языка или культурой.

С созданием категории экспрессивности происходит идентификация языкового механизма, экспрессивная ориентация говорящего, что позволяет объяснить ряд грамматических феноменов, которые в противном случае, возможно, рассматривались бы как исключения или странность. Это проливает новый свет на словообразовательные процессы, способствует выявлению функций междометий, объясняет определенные отношения между порядком слов и эмфазой, а также демистифицирует и реабилитирует ненормативную лексику.

Психо-культурологический анализ использовался нами как вспомогательный для более полного объяснения феномена языковой экспрессивности.

Предметом настоящего диссертационного исследования стала экспрессивность в русском языке, примеры из которого подкреплялись примерами из датского и в исключительных случаях – из других языков.

Некоторые типы экспрессивности специфичны для русского языка (особенно в области словообразования и порядка слов), другие – характерны и для тех языков, которыми владеет диссертант, и, по-видимому, являются более или менее универсальными.

Грамматики эмоций, аналогичные нашей, можно разработать и для других языков с учетом их систем и культурного контекста.

TITLER I PH.D.SERIEN:

– *a Field Study of the Rise and Fall of a Bottom-Up Process*

2004

1. Martin Grieger
Internet-based Electronic Marketplaces and Supply Chain Management
2. Thomas Basbøll
*LIKENESS
A Philosophical Investigation*
3. Morten Knudsen
*Beslutningens vaklen
En systemteoretisk analyse af moderniseringen af et amtskommunalt sundhedsvæsen 1980-2000*
4. Lars Bo Jeppesen
*Organizing Consumer Innovation
A product development strategy that is based on online communities and allows some firms to benefit from a distributed process of innovation by consumers*
5. Barbara Dragsted
*SEGMENTATION IN TRANSLATION AND TRANSLATION MEMORY SYSTEMS
An empirical investigation of cognitive segmentation and effects of integrating a TM system into the translation process*
6. Jeanet Hardis
*Sociale partnerskaber
Et socialkonstruktivistisk casestudie af partnerskabsaktørers virkelighedsopfattelse mellem identitet og legitimitet*
7. Henriette Hallberg Thygesen
System Dynamics in Action
8. Carsten Mejer Plath
Strategisk Økonomistyring
9. Annemette Kjærgaard
Knowledge Management as Internal Corporate Venturing
10. Knut Arne Hovdal
*De profesjonelle i endring
Norsk ph.d., ej til salg gennem Samfundslitteratur*
11. Søren Jeppesen
*Environmental Practices and Greening Strategies in Small Manufacturing Enterprises in South Africa
– A Critical Realist Approach*
12. Lars Frode Frederiksen
*Industriel forskningsledelse
– på sporet af mønstre og samarbejde i danske forskningsintensive virksomheder*
13. Martin Jes Iversen
*The Governance of GN Great Nordic
– in an age of strategic and structural transitions 1939-1988*
14. Lars Pynt Andersen
*The Rhetorical Strategies of Danish TV Advertising
A study of the first fifteen years with special emphasis on genre and irony*
15. Jakob Rasmussen
Business Perspectives on E-learning
16. Sof Thrane
*The Social and Economic Dynamics of Networks
– a Weberian Analysis of Three Formalised Horizontal Networks*
17. Lene Nielsen
Engaging Personas and Narrative Scenarios – a study on how a user-centered approach influenced the perception of the design process in the e-business group at AstraZeneca
18. S.J Valstad
*Organisationsidentitet
Norsk ph.d., ej til salg gennem Samfundslitteratur*

19. Thomas Lyse Hansen
Six Essays on Pricing and Weather risk in Energy Markets
transformation af mennesket og subjektiviteten
 20. Sabine Madsen
Emerging Methods – An Interpretive Study of ISD Methods in Practice
 21. Evis Sinani
The Impact of Foreign Direct Investment on Efficiency, Productivity Growth and Trade: An Empirical Investigation
 22. Bent Meier Sørensen
Making Events Work Or, How to Multiply Your Crisis
 23. Pernille Schnoor
Brand Ethos
Om troværdige brand- og virksomhedsidentiteter i et retorisk og diskursteoretisk perspektiv
 24. Sidsel Fabech
Von welchem Österreich ist hier die Rede?
Diskursive forhandlinger og magtkampe mellem rivaliserende nationale identitetskonstruktioner i østrigske pressediskurser
 25. Klavs Odgaard Christensen
Sprogpolitik og identitetsdannelse i flersprogede forbundsstater
Et komparativt studie af Schweiz og Canada
 26. Dana B. Minbaeva
Human Resource Practices and Knowledge Transfer in Multinational Corporations
 27. Holger Højlund
Markedets politiske fornuft
Et studie af velfærdens organisering i perioden 1990-2003
 28. Christine Mølgaard Frandsen
A.s erfaring
Om mellemværendets praktik i en
 29. Sine Nørholm Just
The Constitution of Meaning – A Meaningful Constitution?
Legitimacy, identity, and public opinion in the debate on the future of Europe
- 2005**
1. Claus J. Varnes
Managing product innovation through rules – The role of formal and structured methods in product development
 2. Helle Hedegaard Hein
Mellem konflikt og konsensus – Dialogudvikling på hospitalsklinikker
 3. Axel Rosenø
Customer Value Driven Product Innovation – A Study of Market Learning in New Product Development
 4. Søren Buhl Pedersen
Making space
An outline of place branding
 5. Camilla Funck Ellehave
Differences that Matter
An analysis of practices of gender and organizing in contemporary work-places
 6. Rigmor Madeleine Lond
Styring af kommunale forvaltninger
 7. Mette Aagaard Andreassen
Supply Chain versus Supply Chain Benchmarking as a Means to Managing Supply Chains
 8. Caroline Aggestam-Pontoppidan
From an idea to a standard
The UN and the global governance of accountants' competence
 9. Norsk ph.d.
 10. Vivienne Heng Ker-ni
An Experimental Field Study on the

	<i>Effectiveness of Grocer Media Advertising
Measuring Ad Recall and Recognition, Purchase Intentions and Short-Term Sales</i>		<i>An empirical study employing data elicited from Danish EFL learners</i>
11.	Allan Mortensen
<i>Essays on the Pricing of Corporate Bonds and Credit Derivatives</i>	20.	Christian Nielsen
<i>Essays on Business Reporting
Production and consumption of strategic information in the market for information</i>
12.	Remo Stefano Chiari
<i>Figure che fanno conoscere
Itinerario sull'idea del valore cognitivo e espressivo della metafora e di altri tropi da Aristotele e da Vico fino al cognitivismo contemporaneo</i>	21.	Marianne Thejls Fischer
<i>Egos and Ethics of Management Consultants</i>
13.	Anders McIlquham-Schmidt
<i>Strategic Planning and Corporate Performance
An integrative research review and a meta-analysis of the strategic planning and corporate performance literature from 1956 to 2003</i>	22.	Annie Bekke Kjær
<i>Performance management i Process-innovation
– belyst i et social-konstruktivistisk perspektiv</i>
14.	Jens Geersbro
<i>The TDF – PMI Case
Making Sense of the Dynamics of Business Relationships and Networks</i>	23.	Suzanne Dee Pedersen
<i>GENTAGELSENS METAMORFOSE
Om organisering af den kreative gøren i den kunstneriske arbejdspraksis</i>
15.	Mette Andersen
<i>Corporate Social Responsibility in Global Supply Chains
Understanding the uniqueness of firm behaviour</i>	24.	Benedikte Dorte Rosenbrink
<i>Revenue Management
Økonomiske, konkurrencemæssige & organisatoriske konsekvenser</i>
16.	Eva Boxenbaum
<i>Institutional Genesis: Micro – Dynamic Foundations of Institutional Change</i>	25.	Thomas Riise Johansen
<i>Written Accounts and Verbal Accounts
The Danish Case of Accounting and Accountability to Employees</i>
17.	Peter Lund-Thomsen
<i>Capacity Development, Environmental Justice NGOs, and Governance: The Case of South Africa</i>	26.	Ann Fogelgren-Pedersen
<i>The Mobile Internet: Pioneering Users' Adoption Decisions</i>
18.	Signe Jarlov
<i>Konstruktioner af offentlig ledelse</i>	27.	Birgitte Rasmussen
<i>Ledelse i fællesskab – de tillidsvalgtes fornyende rolle</i>
19.	Lars Stæhr Jensen
<i>Vocabulary Knowledge and Listening Comprehension in English as a Foreign Language</i>	28.	Gitte Thit Nielsen
<i>Remerger
– skabende ledelseskrafter i fusion og opkøb</i>
		29.	Carmine Gioia
<i>A MICROECONOMETRIC ANALYSIS OF MERGERS AND ACQUISITIONS</i>

30. Ole Hinz
Den effektive forandringsleder: pilot, pædagog eller politiker?
Et studie i arbejdslederes meningstilskrivninger i forbindelse med vellykket gennemførelse af ledelsesinitierede forandringsprojekter
 31. Kjell-Åge Gotvassli
Et praksisbasert perspektiv på dynamiske læringsnettverk i toppidretten
Norsk ph.d., ej til salg gennem Samfundslitteratur
 32. Henriette Langstrup Nielsen
Linking Healthcare
An inquiry into the changing performances of web-based technology for asthma monitoring
 33. Karin Tweddell Levinsen
Virtuel Uddannelsespraksis
Master i IKT og Læring – et casestudie i hvordan proaktiv proceshåndtering kan forbedre praksis i virtuelle læringsmiljøer
 34. Anika Liversage
Finding a Path
Labour Market Life Stories of Immigrant Professionals
 35. Kasper Elmquist Jørgensen
Studier i samspillet mellem stat og erhvervsliv i Danmark under 1. verdenskrig
 36. Finn Janning
A DIFFERENT STORY
Seduction, Conquest and Discovery
 37. Patricia Ann Plackett
Strategic Management of the Radical Innovation Process
Leveraging Social Capital for Market Uncertainty Management
- 2006**
1. Christian Vintergaard
Early Phases of Corporate Venturing
 2. Niels Rom-Poulsen
Essays in Computational Finance
 3. Tina Brandt Husman
Organisational Capabilities, Competitive Advantage & Project-Based Organisations
The Case of Advertising and Creative Good Production
 4. Mette Rosenkrands Johansen
Practice at the top
– how top managers mobilise and use non-financial performance measures
 5. Eva Parum
Corporate governance som strategisk kommunikations- og ledelsesværktøj
 6. Susan Aagaard Petersen
Culture's Influence on Performance Management: The Case of a Danish Company in China
 7. Thomas Nicolai Pedersen
The Discursive Constitution of Organizational Governance – Between unity and differentiation
The Case of the governance of environmental risks by World Bank environmental staff
 8. Cynthia Selin
Volatile Visions: Transactions in Anticipatory Knowledge
 9. Jesper Banghøj
Financial Accounting Information and Compensation in Danish Companies
 10. Mikkel Lucas Overby
Strategic Alliances in Emerging High-Tech Markets: What's the Difference and does it Matter?
 11. Tine Aage
External Information Acquisition of Industrial Districts and the Impact of Different Knowledge Creation Dimensions

- A case study of the Fashion and Design Branch of the Industrial District of Montebelluna, NE Italy*
12. Mikkel Flyverbom
Making the Global Information Society Governable
On the Governmentality of Multi-Stakeholder Networks
 13. Anette Grønning
Personen bag
Tilstedevær i e-mail som interaktionsform mellem kunde og medarbejder i dansk forsikringskontekst
 14. Jørn Helder
One Company – One Language?
The NN-case
 15. Lars Bjerregaard Mikkelsen
Differing perceptions of customer value
Development and application of a tool for mapping perceptions of customer value at both ends of customer-supplier dyads in industrial markets
 16. Lise Granerud
Exploring Learning
Technological learning within small manufacturers in South Africa
 17. Esben Rahbek Pedersen
Between Hopes and Realities: Reflections on the Promises and Practices of Corporate Social Responsibility (CSR)
 18. Ramona Samson
The Cultural Integration Model and European Transformation.
The Case of Romania
- 2007**
1. Jakob Vestergaard
Discipline in The Global Economy
Panopticism and the Post-Washington Consensus
 2. Heidi Lund Hansen
Spaces for learning and working
A qualitative study of change of work, management, vehicles of power and social practices in open offices
 3. Sudhanshu Rai
Exploring the internal dynamics of software development teams during user analysis
A tension enabled Institutionalization Model; "Where process becomes the objective"
 4. Norsk ph.d.
Ej til salg gennem Samfundslitteratur
 5. Serden Ozcan
EXPLORING HETEROGENEITY IN ORGANIZATIONAL ACTIONS AND OUTCOMES
A Behavioural Perspective
 6. Kim Sundtoft Hald
Inter-organizational Performance Measurement and Management in Action
– An Ethnography on the Construction of Management, Identity and Relationships
 7. Tobias Lindeberg
Evaluative Technologies
Quality and the Multiplicity of Performance
 8. Merete Wedell-Wedellsborg
Den globale soldat
Identitetsdannelse og identitetsledelse i multinationale militære organisationer
 9. Lars Frederiksen
Open Innovation Business Models
Innovation in firm-hosted online user communities and inter-firm project ventures in the music industry
– A collection of essays
 10. Jonas Gabrielsen
Retorisk toposlære – fra statisk 'sted' til persuasiv aktivitet

11. Christian Moldt-Jørgensen
Fra meningsløs til meningsfuld evaluering.
Anvendelsen af studentertilfredsheds-målinger på de korte og mellemlange videregående uddannelser set fra et psykodynamisk systemperspektiv
12. Ping Gao
Extending the application of actor-network theory
Cases of innovation in the tele-communications industry
13. Peter Mejlby
Frihed og fængsel, en del af den samme drøm?
Et phronetisk baseret casestudie af frigørelsens og kontrollens sam-eksistens i værdibaseret ledelse!
14. Kristina Birch
Statistical Modelling in Marketing
15. Signe Poulsen
Sense and sensibility:
The language of emotional appeals in insurance marketing
16. Anders Bjerre Trolle
Essays on derivatives pricing and dynamic asset allocation
17. Peter Feldhütter
Empirical Studies of Bond and Credit Markets
18. Jens Henrik Eggert Christensen
Default and Recovery Risk Modeling and Estimation
19. Maria Theresa Larsen
Academic Enterprise: A New Mission for Universities or a Contradiction in Terms?
Four papers on the long-term implications of increasing industry involvement and commercialization in academia
20. Morten Wellendorf
Postimplementering af teknologi i den offentlige forvaltning
Analyser af en organisations kontinuerlige arbejde med informations-teknologi
21. Ekaterina Mhaanna
Concept Relations for Terminological Process Analysis
22. Stefan Ring Thorbjørnsen
Forsvaret i forandring
Et studie i officerers kapabiliteter under påvirkning af omverdenens forandringspres mod øget styring og læring
23. Christa Breum Amhøj
Det selvskabte medlemskab om managementstaten, dens styringsteknologier og indbyggere
24. Karoline Bromose
Between Technological Turbulence and Operational Stability
– An empirical case study of corporate venturing in TDC
25. Susanne Justesen
Navigating the Paradoxes of Diversity in Innovation Practice
– A Longitudinal study of six very different innovation processes – in practice
26. Luise Noring Henler
Conceptualising successful supply chain partnerships
– Viewing supply chain partnerships from an organisational culture perspective
27. Mark Mau
Kampen om telefonen
Det danske telefonvæsen under den tyske besættelse 1940-45
28. Jakob Halskov
The semiautomatic expansion of existing terminological ontologies using knowledge patterns discovered

- on the WWW – an implementation and evaluation*
29. Gergana Koleva
European Policy Instruments Beyond Networks and Structure: The Innovative Medicines Initiative
 30. Christian Geisler Asmussen
Global Strategy and International Diversity: A Double-Edged Sword?
 31. Christina Holm-Petersen
*Stolthed og fordom
Kultur- og identitetsarbejde ved skabelsen af en ny sengeafdeling gennem fusion*
 32. Hans Peter Olsen
*Hybrid Governance of Standardized States
Causes and Contours of the Global Regulation of Government Auditing*
 33. Lars Bøge Sørensen
Risk Management in the Supply Chain
 34. Peter Aagaard
*Det unikkes dynamikker
De institutionelle mulighedsbetingelser bag den individuelle udforskning i professionelt og frivilligt arbejde*
 35. Yun Mi Antorini
*Brand Community Innovation
An Intrinsic Case Study of the Adult Fans of LEGO Community*
 36. Joachim Lynggaard Boll
*Labor Related Corporate Social Performance in Denmark
Organizational and Institutional Perspectives*
- 2008**
1. Frederik Christian Vinten
Essays on Private Equity
 2. Jesper Clement
Visual Influence of Packaging Design on In-Store Buying Decisions
 3. Marius Brostrøm Kousgaard
*Tid til kvalitetsmåling?
– Studier af indrulleringsprocesser i forbindelse med introduktionen af kliniske kvalitetsdatabaser i speciallægepraksissektoren*
 4. Irene Skovgaard Smith
*Management Consulting in Action
Value creation and ambiguity in client-consultant relations*
 5. Anders Rom
*Management accounting and integrated information systems
How to exploit the potential for management accounting of information technology*
 6. Marina Candi
Aesthetic Design as an Element of Service Innovation in New Technology-based Firms
 7. Morten Schnack
*Teknologi og tværfaglighed
– en analyse af diskussionen omkring indførelse af EPJ på en hospitalsafdeling*
 8. Helene Balslev Clausen
Juntos pero no revueltos – un estudio sobre emigrantes norteamericanos en un pueblo mexicano
 9. Lise Justesen
*Kunsten at skrive revisionsrapporter.
En beretning om forvaltningsrevisions beretninger*
 10. Michael E. Hansen
The politics of corporate responsibility: CSR and the governance of child labor and core labor rights in the 1990s
 11. Anne Roepstorff
Holdning for handling – en etnologisk undersøgelse af Virksomheders Sociale Ansvar/CSR

12. Claus Bajlum
Essays on Credit Risk and Credit Derivatives
 13. Anders Bojesen
The Performative Power of Competence – an Inquiry into Subjectivity and Social Technologies at Work
 14. Satu Reijonen
*Green and Fragile
A Study on Markets and the Natural Environment*
 15. Ilduara Busta
*Corporate Governance in Banking
A European Study*
 16. Kristian Anders Hvass
*A Boolean Analysis Predicting Industry Change: Innovation, Imitation & Business Models
The Winning Hybrid: A case study of isomorphism in the airline industry*
 17. Trine Paludan
*De uvidende og de udviklingsparate
Identitet som mulighed og restriktion
blandt fabriksarbejdere på det aftayloriserede fabriksgulv*
 18. Kristian Jakobsen
Foreign market entry in transition economies: Entry timing and mode choice
 19. Jakob Elming
Syntactic reordering in statistical machine translation
 20. Lars Brømsøe Termansen
*Regional Computable General Equilibrium Models for Denmark
Three papers laying the foundation for regional CGE models with agglomeration characteristics*
 21. Mia Reinholt
The Motivational Foundations of Knowledge Sharing
 22. Frederikke Krogh-Meibom
*The Co-Evolution of Institutions and Technology
– A Neo-Institutional Understanding of Change Processes within the Business Press – the Case Study of Financial Times*
 23. Peter D. Ørberg Jensen
OFFSHORING OF ADVANCED AND HIGH-VALUE TECHNICAL SERVICES: ANTECEDENTS, PROCESS DYNAMICS AND FIRMLEVEL IMPACTS
 24. Pham Thi Song Hanh
Functional Upgrading, Relational Capability and Export Performance of Vietnamese Wood Furniture Producers
 25. Mads Vangkilde
*Why wait?
An Exploration of first-mover advantages among Danish e-grocers through a resource perspective*
 26. Hubert Buch-Hansen
*Rethinking the History of European Level Merger Control
A Critical Political Economy Perspective*
- 2009**
1. Vivian Lindhardsen
From Independent Ratings to Communal Ratings: A Study of CWA Raters' Decision-Making Behaviours
 2. Guðrið Weihe
Public-Private Partnerships: Meaning and Practice
 3. Chris Nøkkentved
*Enabling Supply Networks with Collaborative Information Infrastructures
An Empirical Investigation of Business Model Innovation in Supplier Relationship Management*
 4. Sara Louise Muhr
Wound, Interrupted – On the Vulnerability of Diversity Management

5. Christine Sestoft
Forbrugeradfærd i et Stats- og Livsformsteoretisk perspektiv
6. Michael Pedersen
Tune in, Breakdown, and Reboot: On the production of the stress-fit self-managing employee
7. Salla Lutz
Position and Reposition in Networks – Exemplified by the Transformation of the Danish Pine Furniture Manufacturers
8. Jens Forssbæck
Essays on market discipline in commercial and central banking
9. Tine Murphy
Sense from Silence – A Basis for Organised Action
How do Sensemaking Processes with Minimal Sharing Relate to the Reproduction of Organised Action?
10. Sara Malou Strandvad
Inspirations for a new sociology of art: A sociomaterial study of development processes in the Danish film industry
11. Nicolaas Mouton
On the evolution of social scientific metaphors: A cognitive-historical enquiry into the divergent trajectories of the idea that collective entities – states and societies, cities and corporations – are biological organisms.
12. Lars Andreas Knutsen
Mobile Data Services: Shaping of user engagements
13. Nikolaos Theodoros Korfiatis
Information Exchange and Behavior
A Multi-method Inquiry on Online Communities
14. Jens Albæk
Forestillinger om kvalitet og tværfaglighed på sygehuse
– skabelse af forestillinger i læge- og plejegrupperne angående relevans af nye idéer om kvalitetsudvikling gennem tolkningsprocesser
15. Maja Lotz
The Business of Co-Creation – and the Co-Creation of Business
16. Gitte P. Jakobsen
Narrative Construction of Leader Identity in a Leader Development Program Context
17. Dorte Hermansen
“Living the brand” som en brandorienteret dialogisk praksis: Om udvikling af medarbejdernes brandorienterede dømmekraft
18. Aseem Kinra
Supply Chain (logistics) Environmental Complexity
19. Michael Nørager
How to manage SMEs through the transformation from non innovative to innovative?
20. Kristin Wallevik
Corporate Governance in Family Firms
The Norwegian Maritime Sector
21. Bo Hansen Hansen
Beyond the Process
Enriching Software Process Improvement with Knowledge Management
22. Annemette Skot-Hansen
Franske adjektivisk afledte adverbier, der tager præpositionssyntagmer indledt med præpositionen à som argumenter
En valensgrammatisk undersøgelse
23. Line Gry Knudsen
Collaborative R&D Capabilities
In Search of Micro-Foundations

<p>24. Christian Scheuer
<i>Employers meet employees
Essays on sorting and globalization</i>   25. Rasmus Johnsen
<i>The Great Health of Melancholy
A Study of the Pathologies of Performativity</i>   26. Ha Thi Van Pham
<i>Internationalization, Competitiveness
Enhancement and Export Performance
of Emerging Market Firms:
Evidence from Vietnam</i>   27. Henriette Balieu
<i>Kontrollbegrebets betydning for kausalalternationen i spansk
En kognitiv-typologisk analyse</i></p>	<p><i>End User Participation between Processes of Organizational and Architectural Design</i></p> <p>7. Rex Degnegaard
<i>Strategic Change Management
Change Management Challenges in the Danish Police Reform</i>   8. Ulrik Schultz Brix
<i>Værdi i rekruttering – den sikre beslutning
En pragmatisk analyse af perception og synliggørelse af værdi i rekrutterings- og udvælgelsesarbejdet</i>   9. Jan Ole Similä
<i>Kontraktsledelse
Relasjonen mellom virksomhetsledelse og kontraktshåndtering, belyst via fire norske virksomheter</i></p>
2010	
<p>1. Yen Tran
<i>Organizing Innovation in Turbulent Fashion Market
Four papers on how fashion firms create and appropriate innovation value</i>   2. Anders Raastrup Kristensen
<i>Metaphysical Labour
Flexibility, Performance and Commitment in Work-Life Management</i>   3. Margrét Sigrún Sigurdardóttir
<i>Dependently independent
Co-existence of institutional logics in the recorded music industry</i>   4. Ásta Dis Óladóttir
<i>Internationalization from a small domestic base:
An empirical analysis of Economics and Management</i>   5. Christine Secher
<i>E-deltagelse i praksis – politikernes og forvaltningens medkonstruktion og konsekvenserne heraf</i>   6. Marianne Stang Våland
<i>What we talk about when we talk about space:</i></p>	<p>10. Susanne Boch Waldorff
<i>Emerging Organizations: In between local translation, institutional logics and discourse</i>   11. Brian Kane
<i>Performance Talk
Next Generation Management of Organizational Performance</i>   12. Lars Ohnemus
<i>Brand Thrust: Strategic Branding and Shareholder Value
An Empirical Reconciliation of two Critical Concepts</i>   13. Jesper Schlamovitz
<i>Håndtering af usikkerhed i film- og byggeprojekter</i>   14. Tommy Moesby-Jensen
<i>Det faktiske livs forbindtlighed
Førsokratisk informeret, ny-aristotelisk ήθος-tænkning hos Martin Heidegger</i>   15. Christian Fich
<i>Two Nations Divided by Common Values
French National Habitus and the Rejection of American Power</i></p>

16. Peter Beyer
Processer, sammenhængskraft og fleksibilitet
Et empirisk casestudie af omstillingsforløb i fire virksomheder
17. Adam Buchhorn
Markets of Good Intentions
Constructing and Organizing Biogas Markets Amid Fragility and Controversy
18. Cecilie K. Moesby-Jensen
Social læring og fælles praksis
Et mixed method studie, der belyser læringskonsekvenser af et lederkursus for et praksisfællesskab af offentlige mellemledere
19. Heidi Boye
Fødevarer og sundhed i senmodernismen
– En indsigt i hyggefænomenet og de relaterede fødevarepraksisser
20. Kristine Munkgård Pedersen
Flygtige forbindelser og midlertidige mobiliseringer
Om kulturel produktion på Roskilde Festival
21. Oliver Jacob Weber
Causes of Intercompany Harmony in Business Markets – An Empirical Investigation from a Dyad Perspective
22. Susanne Ekman
Authority and Autonomy
Paradoxes of Modern Knowledge Work
23. Anette Frey Larsen
Kvalitetsledelse på danske hospitaler
– Ledelsernes indflydelse på introduktion og vedligeholdelse af kvalitetsstrategier i det danske sundhedsvæsen
24. Toyoko Sato
Performativity and Discourse: Japanese Advertisements on the Aesthetic Education of Desire
25. Kenneth Brinch Jensen
Identifying the Last Planner System
Lean management in the construction industry
26. Javier Busquets
Orchestrating Network Behavior for Innovation
27. Luke Patey
The Power of Resistance: India's National Oil Company and International Activism in Sudan
28. Mette Vedel
Value Creation in Triadic Business Relationships. Interaction, Interconnection and Position
29. Kristian Tørning
Knowledge Management Systems in Practice – A Work Place Study
30. Qingxin Shi
An Empirical Study of Thinking Aloud
Usability Testing from a Cultural Perspective
31. Tanja Juul Christiansen
Corporate blogging: Medarbejderes kommunikative handlekraft
32. Malgorzata Ciesielska
Hybrid Organisations.
A study of the Open Source – business setting
33. Jens Dick-Nielsen
Three Essays on Corporate Bond Market Liquidity
34. Sabrina Speiermann
Modstandens Politik
Kampagnestyling i Velfærdsstaten.
En diskussion af trafikcampagners styringspotentiale
35. Julie Uldam
Fickle Commitment. Fostering political engagement in 'the flighty world of online activism'

36. Annegrete Juul Nielsen
Traveling technologies and transformations in health care
 37. Athur Mühlen-Schulte
Organising Development Power and Organisational Reform in the United Nations Development Programme
 38. Louise Rygaard Jonas
Branding på butiksgulvet Et case-studie af kultur- og identitets-arbejdet i Kvickly
- 2011**
1. Stefan Fraenkel
Key Success Factors for Sales Force Readiness during New Product Launch A Study of Product Launches in the Swedish Pharmaceutical Industry
 2. Christian Plesner Rossing
International Transfer Pricing in Theory and Practice
 3. Tobias Dam Hede
Samtalekunst og ledelsesdisciplin – en analyse af coachingsdiskursens genealogi og governmentality
 4. Kim Pettersson
Essays on Audit Quality, Auditor Choice, and Equity Valuation
 5. Henrik Merkelsen
The expert-lay controversy in risk research and management. Effects of institutional distances. Studies of risk definitions, perceptions, management and communication
 6. Simon S. Torp
Employee Stock Ownership: Effect on Strategic Management and Performance
 7. Mie Harder
Internal Antecedents of Management Innovation
 8. Ole Helby Petersen
Public-Private Partnerships: Policy and Regulation – With Comparative and Multi-level Case Studies from Denmark and Ireland
 9. Morten Krogh Petersen
'Good' Outcomes. Handling Multiplicity in Government Communication
 10. Kristian Tangsgaard Hvelplund
Allocation of cognitive resources in translation - an eye-tracking and key-logging study
 11. Moshe Yonatany
The Internationalization Process of Digital Service Providers
 12. Anne Vestergaard
Distance and Suffering Humanitarian Discourse in the age of Mediatization
 13. Thorsten Mikkelsen
Personlighedens indflydelse på forretningsrelationer
 14. Jane Thostrup Jagd
Hvorfor fortsætter fusionsbølgen ud-over "the tipping point"? – en empirisk analyse af information og kognitioner om fusioner
 15. Gregory Gimpel
Value-driven Adoption and Consumption of Technology: Understanding Technology Decision Making
 16. Thomas Stengade Sønderskov
Den nye mulighed Social innovation i en forretningsmæssig kontekst
 17. Jeppe Christoffersen
Donor supported strategic alliances in developing countries
 18. Vibeke Vad Baunsgaard
Dominant Ideological Modes of Rationality: Cross functional

- integration in the process of product innovation*
19. Throstur Olaf Sigurjonsson
Governance Failure and Iceland's Financial Collapse
20. Allan Sall Tang Andersen
Essays on the modeling of risks in interest-rate and inflation markets
21. Heidi Tscherning
Mobile Devices in Social Contexts
22. Birgitte Gorm Hansen
*Adapting in the Knowledge Economy
Lateral Strategies for Scientists and Those Who Study Them*
23. Kristina Vaarst Andersen
*Optimal Levels of Embeddedness
The Contingent Value of Networked Collaboration*
24. Justine Grønbæk Pors
*Noisy Management
A History of Danish School Governing from 1970-2010*
25. Stefan Linder
*Micro-foundations of Strategic Entrepreneurship
Essays on Autonomous Strategic Action*
26. Xin Li
*Toward an Integrative Framework of National Competitiveness
An application to China*
27. Rune Thorbjørn Clausen
*Værdifuld arkitektur
Et eksplorativt studie af bygningers rolle i virksomheders værdiskabelse*
28. Monica Viken
Markedsundersøkelser som bevis i varemerke- og markedsføringsrett
29. Christian Wymann
*Tattooing
The Economic and Artistic Constitution of a Social Phenomenon*
30. Sanne Frandsen
*Productive Incoherence
A Case Study of Branding and Identity Struggles in a Low-Prestige Organization*
31. Mads Stenbo Nielsen
Essays on Correlation Modelling
32. Ivan Häuser
*Følelse og sprog
Etablering af en ekspressiv kategori, eksemplificeret på russisk*

TITLER I ATV PH.D.-SERIEN

1992

1. Niels Kornum
Servicesamkørsel – organisation, økonomi og planlægningsmetode

1995

2. Verner Worm
*Nordiske virksomheder i Kina
Kulturspecifikke interaktionsrelationer
ved nordiske virksomhedsetableringer i Kina*

1999

3. Mogens Bjerre
*Key Account Management of Complex Strategic Relationships
An Empirical Study of the Fast Moving Consumer Goods Industry*

2000

4. Lotte Darsø
*Innovation in the Making
Interaction Research with heterogeneous Groups of Knowledge Workers
creating new Knowledge and new Leads*

2001

5. Peter Hobolt Jensen
*Managing Strategic Design Identities
The case of the Lego Developer Network*

2002

6. Peter Lohmann
The Deleuzian Other of Organizational Change – Moving Perspectives of the Human
7. Anne Marie Jess Hansen
To lead from a distance: The dynamic interplay between strategy and strategizing – A case study of the strategic management process

2003

8. Lotte Henriksen
*Videndeling
– om organisatoriske og ledelsesmæssige udfordringer ved videndeling i praksis*
9. Niels Christian Nickelsen
Arrangements of Knowing: Coordinating Procedures Tools and Bodies in Industrial Production – a case study of the collective making of new products

2005

10. Carsten Ørts Hansen
Konstruktion af ledelsesteknologier og effektivitet

TITLER I DBA PH.D.-SERIEN

2007

1. Peter Kastrup-Misir
Endeavoring to Understand Market Orientation – and the concomitant co-mutation of the researched, the researcher, the research itself and the truth

2009

1. Torkild Leo Thellefsen
*Fundamental Signs and Significance effects
A Semeiotic outline of Fundamental Signs, Significance-effects, Knowledge Profiling and their use in Knowledge Organization and Branding*
2. Daniel Ronzani
When Bits Learn to Walk Don't Make Them Trip. Technological Innovation and the Role of Regulation by Law in Information Systems Research: the Case of Radio Frequency Identification (RFID)

2010

1. Alexander Carnera
*Magten over livet og livet som magt
Studier i den biopolitiske ambivalens*